INTERNATIONAL Bestseller

ALAN S. COWELL

Moartea unui SPION

POVESTEA LUI ALEKSANDR LITVINENKO

Primul act de terorism nuclear şi începutul unui nou Război Rece

LITERA INTERNAŢIONAL

Săptămâna Financiară

ALAN S. COWELL

Moartea unui SPION

POVESTEA LUI ALEKSANDR LITVINENKO

Pe 1 noiembrie 2006, Litvinenko îşi savura ceaiul în hotelul Millenium din Londra. Câteva ore mai târziu, fostul ofiţer KGB, critic vehement al Kremlinului, a început să se simtă rău şi a fost dus de urgenţă la spital. S-a descoperit că ceaiul îi fusese otrăvit cu poloniu, substanţă intens radioactivă, cu efect letal. Litvinenko a murit convins că însuşi Vladimir Putin ordonase asasinarea lui.

Cine era Aleksandr Litvinenko? De ce fusese nevoit să fugă din Rusia şi să ceară azil politic Marii Britanii? Cine se află în spatele morţii sale, considerată primul act de terorism nuclear?

Atunci când evenimentele relatate în această carte au ajuns la apogeu, Alan S. Cowell era şeful biroului din Londra al publicaţiei *New York Times*. Înainte, fusese corespondent al agenţiei *Reuters* în Europa, Orientul Mijlociu şi Africa. În 1985, i s-a acordat prestigiosul premiu american pentru jurnalism George Polk şi a fost nominalizat la premiul Pulitzer pentru reportaj internaţional.

Moartea unui spion reconstituie tabloul politic din Rusia anilor 1990, analizând motivele şi consecinţele uciderii lui Aleksandr Litvinenko, eveniment atât de grav încât ar fi putut declanşa un nou Război Rece între Est şi Vest. Investigaţiile amănunţite, realizate în mai multe ţări, dezvăluie povestea adevărată a asasinării celui mai cunoscut spion din ultimul deceniu.

Află mai mult pe:
www.litera.ro
ISBN 978-973-675-632-0
9 789736 756320

Bestseller INTERNATIONAL

Săptămâna Financiară

ALAN S. COWELL
Moartea unui
SPION

ALAN S. COWELL

Moartea unui SPION

POVESTEA LUI ALEKSANDR LITVINENKO

Primul act de terorism nuclear şi începutul unui nou Război Rece

LITERA INTERNAŢIONAL

Published in the United States by Doubleday, an imprint of The Doubleday Group, a division of Random House, Inc. New York.

Original title: *The Terminal Spy. A true story of Espionage, Betrayal, And Murder. The First Act of Nuclear Terrorism and the New Cold War*

Copyright © 2008 by Alan S. Cowell

Editura Litera Internaţional
O. P. 53; C.P. 212, sector 4, Bucureşti, România
tel./fax 021 3196390; e-mail: comenzi@litera.ro

Ne puteţi vizita pe

Copyright © 2009, Litera Internaţional
pentru versiunea în limba română
Toate drepturile rezervate

Traducere din limba engleză:
Mariana Piroteală

Editor: Vidraşcu şi fiii
Copertă şi prezentare grafică: Vladimir Zmeev
Redactor: Monica Rusu
Tehnoredactare şi prepress: Anton Vaculovschi

Tipărit la G Canale, Bucureşti

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
COWELL, ALAN S.
Moartea unui spion – povestea lui Aleksandr Litvinenko / Alan S. Cowell; trad.: Mariana Piroteală. – Bucureşti : Litera Internaţional, 2009

ISBN 978-973-675-632-0
I. Piroteală, Mariana (trad.)

821.111–31=135.1

Pentru Sue

Cuprins

Cuvânt înainte al autorului 7
Personaje 9
Prolog 13
1. Cămine destrămate, imperiu destrămat 24
2. Om bogat, om sărac 39
3. Acoliţii 57
4. Renegatul 68
5. Povestiri de război 78
6. Fuga din Rusia 96
7. *Siloviki* 112
8. Exiluri poleite 142
9. Protecţia coroanei? 161
10. Un rolodex pentru care merită să mori 174
11. Otravă şi PR 191
12. Asasinul invizibil 212
13. Pe urmele poloniului 234
14. Ucigaşi plătiţi sau ţapi ispăşitori? 269
15. Dublura lui Putin 281
Epilog 302
Mulţumiri 304
Note şi surse 305
Bibliografie selectivă 309

Cuvânt înainte al autorului

AM ÎNCEPUT să strâng informaţii pentru această carte atunci când, în calitate de şef al biroului din Londra al ziarului *New York Times*, m-am ocupat de cazul Litvinenko atât înainte, cât şi după moartea acestuia. În săptămânile şi lunile care au urmat, investigaţia mea s-a extins şi a ajuns să cuprindă interviuri şi discuţii cu persoane de contact şi cu personaje-cheie din Austria, Marea Britanie, Franţa, Germania, Israel, Rusia şi Statele Unite. Pe parcursul cărţii am încercat să dau numele persoanelor cu care am vorbit. Însă au mai existat şi alte surse care nu au fost atât de uşor de dezvăluit din cauza naturii profesiei lor. Informatorilor care nu au putut vorbi decât în schimbul păstrării anonimatului le-am respectat dorinţa de confidenţialitate.

Alan S. Cowell
Paris, mai 2008

Personaje

Victimele

Litvinenko, Aleksandr: fost ofiţer KGB şi FSB

Politkovskaia, Anna: jurnalistă rusă, ucisă la Moscova în octombrie 2006

Vizitatori la Londra, noiembrie 2006

Kovtun, Dimitri: fost ofiţer din armata sovietică, partener de afaceri al lui Andrei Lugovoi

Lugovoi, Andrei: fostă gardă de corp la KGB, în prezent proprietar al unei firme particulare de securitate şi membru al Dumei de Stat

Sokolenko, Viaceslav: fostă gardă de corp la KGB, partener de afaceri al lui Andrei Lugovoi

Londongrad

Abramovici, Roman: magnat rus, proprietar al clubului londonez de fotbal Chelsea, fost partener de afaceri al lui Boris Berezovski

Berezovski, Boris: magnat rus, autoexilat în Marea Britanie, opozant înverşunat al lui Vladimir Putin, fost patron al lui Andrei Lugovoi şi al lui Aleksandr Litvinenko

Bukovski, Vladimir: disident din epoca sovietică, în prezent locuieşte în Cambridge, Anglia

Clarke, Peter: şeful poliţiei antiteroriste britanice

Gordievski, Oleg: fost agent dublu al KGB-ului, transfug în Marea Britanie

Hyatt, Brent: ofiţer de poliţie britanic care a investigat uciderea lui Aleksandr Litvinenko

Zakaiev, Ahmed: lider separatist cecen exilat la Londra şi vecin al lui Aleksandr Litvinenko

Kremlin

Elţîn, Boris: fost preşedinte al Rusiei

Medvedev, Dimitri: preşedintele Federaţiei Ruse, desemnat de Vladimir Putin

Putin, Vladimir: fost ofiţer KGB, fost preşedinte, în prezent prim-ministru al Rusiei

Familia

Beliavskaia, Nina: mama lui Aleksandr Litvinenko

Litvinenko, Marina: cea de-a doua soţie a lui Aleksandr Litvinenko

Litvinenko, Maxim: fratele vitreg al lui Aleksandr Litvinenko, în prezent locuieşte în Italia

Litvinenko, Natalia: prima soţie a lui Aleksandr Litvinenko

Litvinenko, Valter: tatăl lui Aleksandr şi al lui Maxim Litvinenko

Filiera americană

Felştinski, Iuri: istoric ruso-american, fost asociat al lui Boris Berezovski, în prezent locuieşte în Boston

Goldfarb, Alex: asistent al lui Boris Berezovski, în prezent locuieşte la New York

Şveţ, Iuri: fost ofiţer KGB, în prezent locuieşte la Washington D.C.

Filiera franceză

Limarev, Evgheni: consultant pe probleme de securitate rusă, în prezent locuieşte în Franţa

Filiera italiană

Guzzanti, Paolo: şeful Comisiei Mitrohin, care a investigat activitatea KGB-ului în Europa

Scaramella, Mario: cercetător italian, consultant al comisiei Mitrohin

Filiera FSB

Gusak, Aleksandr: fost comandant al lui Aleksandr Litvinenko în unitatea URPO din FSB

Hoholkov, Evgheni: fost comandant al unităţii URPO din FSB

Patruşev, Nikolai: şeful FSB

Ponkin, Andrei: fost coleg al lui Aleksandr Litvinenko la unitatea URPO din FSB

Şebalin, Viktor: fost coleg al lui Aleksandr Litvinenko la unitatea URPO din FSB

Trepaşkin, Mihail: denunţător al activităţilor FSB

Trofimov, Anatoli: şeful regional al FSB din Moscova, ucis la Moscova în aprilie 2005

Legături de afaceri

Gluşkov, Nikolai: asociat al lui Berezovski închis pentru delapidare în cazul Aeroflot

Hodorkovski, Mihail: fost şef al companiei petroliere Iukos, închis pentru delapidare şi fraudă

Filiera KGB

Cemezov, Serghei: a lucrat cu Putin la secţia din Dresda a KGB-ului, şef al Secţiei de export de armament

Cerkesov, Viktor: fost ofiţer KGB în Leningrad, şeful Serviciului Antidrog din Rusia

Ivanov, Serghei: fost spion KGB, prim-viceprim-ministru al Rusiei

Ivanov, Viktor: fost ofiţer KGB şi asistent al lui Vladimir Putin, preşedintele companiei Aeroflot

Hohlov, Nikolai: fost agent KGB, transfug, otrăvit la Frankfurt, în 1957

Sudoplatov, Pavel: fost ofiţer din poliţia secretă stalinistă

Istorie

Curie, Marie şi Pierre: oameni de ştiinţă care au descoperit poloniul

Prolog

TOAMNA era neobişnuit de călduroasă în Anglia, iar ziua de 1 noiembrie 2006, când Aleksandr Litvinenko a început să moară încetul cu încetul, nu făcea excepţie.

O adiere uşoară dinspre nord-vest făcea să freamăte frunzele îngălbenite ale copacilor din Muswell Hill, un cartier retras, situat la periferie, în nordul Londrei, cu case înşiruite în stil eduardian. Termometrul arăta numai câteva grade Celsius, totuşi nu era deloc ger. Omnibuzele roşii îşi urmau obişnuitul traseu deseori imprevizibil. Viaţa se derula cu trufia leneşă a marilor cartiere, când cei căzuţi pradă plicticoasei rutine îşi trag sufletul între activităţile obişnuite ale unei zile zbuciumate: fuga la şcoală, mersul la supermarket, la curăţătorie, la poştă, poate ceva aventuri pe furiş în spatele perdelelor trase în grabă.

Atmosfera, ca să nu mai pomenim de linişte, trebuie să i se fi părut dubioasă lui Litvinenko, fostul agent secret devenit denunţător, exilat şi transfug din ţara sa natală, Rusia, şi duşman înverşunat al regimului rus. Mulţi ani crescuse în Caucazul de Nord şi se pregătise pentru o carieră în KGB, unde fusese instruit să-şi spioneze camarazii, să interogheze copiii zdrenţăroşi din Cecenia, luaţi prizonieri, şi să urmărească membrii mafiei ruseşti din Moscova. Însă Litvinenko renunţase la toate acestea, la tot ce fusese învăţat atunci când Uniunea Sovietică s-a destrămat şi a devenit noua Rusie. Şi-a sfidat stăpânii de la Moscova cu îndrăzneală şi le-a trădat cele mai tainice secrete, după cum susţinea el.

Acum era timpul să plătească, deşi, cum se întâmplă cel mai des pe tărâmul trădării, victima este ultima care află.

În această zi de la sfârşitul anului 2006, ultima în care viaţa sa ar putea trece drept normală, pe cât era posibil în mediul oarecum anormal pe care îl frecventa, Litvinenko şi-a luat rămas-bun de la soţia sa elegant coafată, Marina, şi de la talentatul său fiu de doisprezece ani, Anatoli, de care era deosebit de mândru. Se îndrepta spre centrul Londrei, capitala ţării sale de adopţie. Cu numai câteva săptămâni înainte, pe 13 octombrie, lui Litvinenko şi familiei sale le fusese acordată cetăţenia, iar el se lăuda prietenilor, debordând de fericire că acum este britanic. Îşi agita paşaportul grena, nou-nouţ, spunând cu o încântare copilărească aproape că documentul îl protejează, că este scutul proaspăt făurit al unui cruciat, un războinic împotriva răului, campion al libertăţii (sau luptător cu morile de vânt, un D'Artagnan amator de aventuri, cum îl considerau unii).

Pentru a sublinia recentul statut al familiei, fiul său a abordat noul lor steag – emblema engleză, crucea Sfântului George – de la balconul casei de cărămidă a familiei Litvinenko. Locuiau la numărul 140 pe Osier Crescent, la doi kilometri de centrul cartierului Muswell Hill.

Casa cu trei etaje era una dintre locuinţele modeste din acest ansamblu rezidenţial cu aspect îngrijit din zona metropolitană a Londrei, situată pe o stradă liniştită care se umplea de copii la terminarea şcolii şi de maşini parcate la sfârşitul zilei de lucru. Pentru Litvinenko, însă, acesta era castelul său. Devenit un paria în Rusia, dar acceptat ca refugiat în Londra, Litvinenko i-a spus soţiei sale, cu o naivitate tragică, că nu mai erau în pericol.

Călătoria din cartierul său mărginaş, cu clădiri parţial renovate, până în Mayfair – cel mai şic cartier londonez – era în multe privinţe metafora propriei vieţi prinse între vis şi realitate, între împrejurări banale şi visuri măreţe.

Dacă mergi pe jos la sud de strada Osier Crescent, aşa cum făcuse deseori Litvinenko, şi iei omnibuzul 134 de lângă multitudinea de magazine şi puburi de pe Muswell Hill Broadway, dacă te instalezi pe platforma superioară şi priveşti la nivelul vârfurilor copacilor mai scunzi, vei observa o faţă a Londrei pe care turiştii nu o văd niciodată, un oraş care îşi dezvăluie sufletul tulburat şi sfâşiat de conflicte, strident, vanitos, decadent.

Dincolo de biserica St. James, cu panourile ei luminoase şi îndemnurile la veneraţie, autobuzul se clatină şi îşi croieşte drum pe lângă copacii fantomatici şi sufocaţi de iederă din pădurea Highgate, apoi coteşte la stânga pe strada Archway, o arteră care leagă nordul de sud, înţesată de maşinile navetiştilor şi de furgonete albe care transportă marfă. Dacă îţi place să spionezi, poţi să arunci o ocheadă la garsonierele de la primul etaj din clădirile care străjuiesc drumul, dar nu prea ai ce să vezi în camerele prost luminate, în spatele perdelelor cenuşii. Dacă vrei dramă, aşteaptă până când autobuzul trece pe sub arcul de fier forjat al podului de pe Hornsey Lane, cunoscut drept Podul Sinucigaşilor, în amintirea celor care, cuprinşi de disperare, s-au aruncat de pe pod de la 30 de metri înălţime, în plină şosea.

Însă, pentru Litvinenko, în această zi nu există nici un motiv de îngrijorare. Merge cu pas vioi; este un bărbat sprinten, de patruzeci de ani. Gândurile lui rătăcesc într-o altfel de Londră, în Londra hotelurilor de cinci stele şi a străzilor cu magazine opulente, a birourilor discrete în care se vorbeşte în şoaptă şi a fermelor prospere de consultanţă, o Londră a relaţiilor cu foştii săi camarazi din KGB, oameni care, asemenea lui, trăiesc într-o lume obscură prinsă între iluzie şi realitate, între conspiraţie şi bunăstare.

Privind retrospectiv, este simplu să te întrebi de ce şi cine a ales ca această zi de miercuri, 1 noiembrie, nici mai devreme, nici mai târziu, să fie ultima lui zi ca om sănătos? Însă atunci ni ic nu părea ieşit din comun şi nu se anunţa nici o catastrofă.

„Saşa era perfect normal", îşi aminteşte Marina, soţia sa, folosind numele de alint al soţului, după care îl ştiau prietenii şi partenerii săi. „Saşa era însetat de viaţă."

Cu o zi înainte îşi cumpărase de la reduceri o pereche de ghete noi şi scumpe – „de bună calitate". Avea planuri de viitor şi se bucura că are o ocupaţie. „Totul era normal, exact ca de obicei", mi-a spus Marina în timpul uneia dintre numeroasele noastre întrevederi în locuri alese de ea – în birouri, cafenele, o dată pe treptele catedralei St. Paul – pe când rememora episoade din viaţa lor.

De multe ori, când mergea în oraş, ea îl ducea cu maşina până la staţia de metrou Northern Line în East Finchley, ca să ia un tren în direcţia sud pe ruta High Barnet – o călătorie de rutină pentru mulţi navetişti, prin tunelele cele mai vechi, mai adânci şi mai murdare ale oraşului. Dar, în acea zi, ea îşi făcuse program cu nişte prieteni, era ocupată, iar el a trebuit să se descurce singur. A luat autobuzul, apoi metroul şi a folosit cardul Oyster, un fel de tichet electronic albastru din plastic, de dimensiunile unui card de credit. Pentru majoritatea londonezilor, acest card este un lucru absolut obişnuit, un dispozitiv care îţi permite să călătoreşti mai ieftin în sistemul de transport public şi care comunică cu un calculator central printr-o reţea de terminale situate în autobuze şi în staţiile de metrou. În cazul lui Litvinenko, însă, cardul avea să ofere un indiciu vital despre momentul în care s-a comis crima.

Dacă îl priveai, cu părul său şaten şi buzele senzuale, aşezat pe scaun şi uitându-se indiferent la oraşul care îl ademenea spre destinul său, spre inima sa întunecată şi scânteietoare, nici nu bănuiai că în faţa ta stă un om cu asemenea misiuni importante precum cele pe care Litvinenko le are în plan.

Acoperirea sa este perfectă. Nu iese în evidenţă din mulţime. Nici unul dintre apropiaţi, nici măcar soţia sa, nu ştie ce aşteaptă el de la această zi sau ce îi va oferi ea. Nimeni nu putea bănui în acest moment că soarta lui Litvinenko va împinge Estul şi Vestul spre o posibilă reîncepere a Războiului Rece.

Din omnibuzul 134 se vedea clar modernitatea mohorâtă şi cosmopolită pe care timpul a împrumutat-o decorului gotic al Londrei victoriene – chioşcurile care vând kebap, casele de pariuri, restaurantele McDonalds, Burger King şi KFC, puburile reci, traficul furios şi complet blocat, chioşcurile de ziare şi dulciuri („Shannon News – Irish and Continental Newspapers"), monotonia atotstăpânitoare, ruptă pe alocuri de tonetele care servesc mâncare chinezească la pachet şi de restaurantele indiene, agenţiile Western Union, bisericile pustii, moscheile înţesate. Locurile în care oprea omnibuzul de-a lungul drumului – Archway şi Tufnell Park, Kentish Town şi Camden – erau locuri în care viaţa strivea oamenii, le împărţea mâini proaste la jocul de noroc al proiectelor imobiliare şi al asigurărilor sociale. După aspect, mulţi dintre ei păreau victimele acestei „Cool Britannia"[1], îmbătrâniţi înainte de vreme de alcool şi sărăcie, cu privirea înceţoşată de la lumina slabă a orizontului

[1] Termen folosit în mass-media pentru a desemna Marea Britanie modernă asociată cu primii ani de guvernare ai lui Tony Blair (n.tr.).

lor întunecat. La colţurile străzilor şi pe podul de lângă Camden Lock, grupuri de traficanţi insistenţi vindeau droguri. Fetele cu părul dat pe spate, care lăsa la vedere chipuri palide, purtau jeanşi strâmţi şi tocuri înalte, ascuţite, nesigure pe picioare, de parcă ar fi mers pe catalige. Băieţii purtau glugi care le ascundeau identitatea. Poliţiştii nu îndrăzneau să pătrundă acolo decât cel puţin în doi.

În această zi, Litvinenko se numără printre oamenii de acest fel, fără a fi ca ei; el are un scop mai înalt. Merge cu omnibuzul care înaintează printre aceşti perdanţi, dar ştie că el este un învingător, supravieţuitorul multor aventuri şi situaţii din care a scăpat ca prin urechile acului.

Pe 1 noiembrie 2006, Aleksandr Litvinenko sărbătorea fuga sa din Rusia în Marea Britanie. Sosise pe o cale ocolită cu exact şase ani în urmă, pe 1 noiembrie 2000. În 2001, primise azil politic temporar până la acordarea cetăţeniei. Însă, indiferent de ce scria în paşaport, Aleksandr Litvinenko, în vârstă de patruzeci şi trei de ani şi unsprezece luni şi care nu avea să împlinească patruzeci şi patru de ani, era încă ancorat în Rusia, aşa cum îl definea CV-ul său: fost ofiţer de contrainformaţii din Divizia Dzerjinski aparţinând trupelor Ministerului de Interne, fost angajat al KGB (*Komitet Gosudarstvenoi Bezopasnosti*, Comitetul Rus pentru Siguranţa Statului) şi fost locotenent-colonel, FSB (*Federalnaia Slujba Bezopasnosti*, Serviciul Federal de Securitate, urmaşul KGB-ului). Din exil, el urmărea şi alimenta conspiraţii împotriva Moscovei, scriind articole pe site-uri cu caracter disident, publicând cărţi, acordând interviuri oricui îi oferea ocazia să-şi exprime criticile la adresa puterii de la Kremlin. Devora ştirile despre ţara-mamă, căuta asiduu informaţii, telefona la Moscova şi făcea schimb de e-mailuri peste fosta Cortină de Fier. Căuta să se împrietenească cu cei veniţi din Rusia şi să culeagă informaţii de la ei. Nu stăpânea prea bine limba engleză, era nesigur în exprimare, iar unii dintre oamenii pe care îi cunoştea la Londra îl sfătuiseră să se străduiască mai mult. (Soţia sa, în schimb, prinsese foarte repede limba, iar fiul său, Anatoli, era premiant la engleză în selecta şcoală particulară la care studia.) Chiar şi aşa, nu rata nici o ocazie de a demoniza liderii Rusiei moderne, în special pe Vladimir Putin.

Cu numai câteva zile înainte de ultima sa călătorie cu omnibuzul, Aleksandr Litvinenko luase cuvântul în faţa publicului strâns la Frontline Club, locul de întâlnire al jurnaliştilor petrecăreţi, club aflat pe o stradă lăturalnică în apropierea staţiei de tren Paddington, ca să denunţe implicarea lui Putin în uciderea Annei Politkovskaia. Cunoscuta jurnalistă rusă de investigaţie a fost împuşcată în holul blocului său din Moscova, pe 7 octombrie 2006, ca o coincidenţă, în ziua în care Putin sărbătorea împlinirea a patruzeci şi patru de ani.

„E greu pentru mine să vorbesc, pot folosesc interpret?", a întrebat el într-o engleză stricată cu accent rusesc, înainte să înceapă să critice Kremlinul, unul dintre multele momente *J'accuse*[2] din viaţa sa de emigrant.

[2] La origine, desemna scrisoarea deschisă adresată de scriitorul Émile Zola preşedintelui francez Félix Faure, în care acuza guvernul de antisemitism în cazul Dreyfus (n.tr.).

Litvinenko trăia printre exilaţi dezrădăcinaţi, condamnaţi să tânjească după o patrie care nu mai era aşa cum o ştiau ei şi care nu evoluase în direcţia sperată. Dorinţa lui nestrămutată era să denunţe inechităţile din ţara sa, să străpungă zidurile Kremlinului care adăposteau noua elită. Printre prietenii şi cunoştinţele sale se numărau foşti mari spioni şi disidenţi din epoca sovietică, separatişti ceceni şi cel puţin un magnat autoexilat. Societatea în care se mişca el era o lume întunecată şi ambiguă a zvonurilor şi a enigmelor, populată de conspiratori şi fantezişti, de gangsteri şi propagandişti. Avea prieteni care, asemenea lui în ultimele luni de viaţă, căutau să-şi fructifice instruirea din KGB în cariere din domeniul securităţii sau al spionajului industrial. Avea idei multe, dar bani puţini.

După moartea lui Litvinenko, puterea de la Kremlin s-a lansat într-o campanie de denigrare a acestuia, numindu-l asasin, ratat, fost paznic de convoaie militare, om de nimic. Dacă era adevărat, de ce ar fi irosit cineva atâţia bani, timp şi ingeniozitate maladivă ca să-l plaseze fără ştirea sa în centrul celui mai macabru şi mai înfiorător asasinat al vremurilor noastre? Dacă era atât de nesemnificativ, la ce bun atunci să striveşti ultimul licăr al insignifianţei sale cu o asemenea brutalitate înfiorătoare? Însă, dacă era mai mult decât afirmase puterea de la Kremlin, ce făcuse Litvinenko să merite o moarte atât de ingenioasă şi crudă?

Pe 1 noiembrie 2006, Litvinenko îşi propusese să aibă o serie de întâlniri cruciale. Toate îi anunţau moartea, însă una dintre ele părea puţin probabilă, melodramatică, dacă nu cumva sentimentalistă. A plecat din Muswell Hill la amiază şi s-a îndreptat spre centru. Şi-a luat un ziar puţin după prânz de la un chioşc din Piccadilly Circus, în apropierea statuii lui Eros, unul dintre obişnuitele puncte de întâlnire din centrul Londrei, acolo unde se încrucişează câteva dintre cele mai importante străzi ale oraşului: Regent Street, Shaftesbury Avenue şi Piccadilly. (Îi plăcea să-şi dea întâlnire acolo cu unii cunoscuţi ca să-i poată observa fără să fie văzut, să se apropie apoi pe nesimţite şi să-i sperie cu o bătaie pe umăr. Defect profesional, cum spunea el.) În acea zi, avea întâlnire cu un om pe nume Mario Scaramella; au mers împreună înspre vest vreo 250 de metri ca să ia prânzul, în ciuda orei târzii, într-un restaurant japonez din Piccadilly. Scaramella a cerut apă. Litvinenko, un admirator al mâncării orientale, a comandat supă miso.

Scaramella era un avocat italian incomod şi adusese cu el o hârtie conţinând un e-mail care avertiza că un grup criminal numit Demnitate şi Onoare, format din foşti profesionişti din KGB, pusese la cale acţiuni menite să lovească, printre mulţi alţii, şi în Litvinenko. E-mailul făcea aluzie şi la uciderea Annei Politkovskaia, un asasinat care îl fascina pe Litvinenko şi-i distrăgea atenţia de la propria siguranţă. Lista cu victime era aproape sigur o elucubraţie, invenţia unei imaginaţii delirante sau cinice. Litvinenko era tentat s-o respingă ca fiind absurdă. Însă în cazul lui era, în mod curios, surprinzător de profetică.

Există lacune în reconstituirea ultimei zile de om sănătos a lui Litvinenko, așa cum a fost ea dată publicității; sunt câteva ore în desfășurarea evenimentelor, oferită ulterior opiniei publice, în care nu se știe ce a făcut. Lacuna apare între sosirea lui Litvinenko în centrul orașului și întâlnirea cu Scaramella. Dacă a plecat din Osier Crescent mai spre amiază, unde a fost până la întâlnirea de după-amiază cu Scaramella? Oare a umblat prin oraș sau a trecut pe la cunoștințe ca să piardă timpul? Sau a plecat mai târziu de acasă și a ajuns la timp pentru întâlnirea cu Scaramella, a hoinărit prin traficul greoi din Piccadilly, a trecut pe lângă librării și cafenele până a ajuns la restaurantul japonez? Unii au căutat în acest interval de timp nu răspunsul la întrebarea de ce trebuia să moară Litvinenko, ci la alta la fel de stringentă: cum a fost ademenit în acest moment de răspântie, în acest *Wendepunkt*[3]? Dacă aflăm răspunsul la întrebarea „cum", poate răspunsul la întrebările „cine" și „de ce" va fi mai ușor de găsit.

De la restaurantul japonez, Litvinenko a luat-o în direcția nord-vest spre piața Grosvenor și hotelul Mayfair Millennium, aflat în apropierea zidului impenetrabil de culoare gălbuie al ambasadei americane, în spatele monumentului Roosevelt Memorial. De la intrarea principală a hotelului, în zilele lucrătoare se puteau vedea cozile de solicitanți de viză din afara ambasadei-fortăreață, înaintând printre polițiști britanici înarmați și printre bariere de ciment menite să împiedice amplasarea de mașini-capcană. (Clădirea, care fusese construită în vremuri mai liniștite și inaugurată în 1960, a fost considerată o țintă atât de atractivă pentru militanții islamiști, încât oamenii bogați care locuiau în casele în stil georgian din vecinătate se plânseseră că valoarea imobilelor scăzuse, sub amenințarea unor posibile daune colaterale în ceea ce George W. Bush numea războiul împotriva terorismului). Tot în piața Grosvenor se aflau și grădini memoriale ridicate pentru ziua de 11 septembrie 2001. La cinci ani după atacurile de la New York și Washington, cazul Litvinenko avea să ofere terîbila posibilitate ca teroriștii să facă din soarta sa un precedent pentru moduri mai perfide de a lansa atacuri distrugătoare.

Ușa rotativă de sticlă a hotelului Millennium dădea într-un hol cu decorațiuni din stuc alb, cu coloane aurite, cu un candelabru și mai multe ascensoare cu indicatoare asemenea limbilor ceasului care anunțau la care dintre cele șapte etaje se afla liftul. Locul lăsa să se întrezărească gloria apusă și luxul de odinioară. După aspect, ai fi zis că este un hotel de cinci stele, dar de fapt era cotat numai cu patru stele.

Litvinenko a cotit la stânga și a intrat pe ușile albe ale barului Pine, unde s-a întâlnit cu cel puțin trei alți ruși – Andrei Lugovoi, Dimitri Kovtun și, pentru puțin timp, cu Viaceslav Sokolenko. Mai era încă un bărbat pe care Litvinenko l-a descris ca având o privire rece și distantă. Barul era zgomotos și aglomerat.

[3] Moment crucial (germ.) (n.tr.).

A băut ceai verde cu miere şi lămâie dintr-un ceainic care era deja pe masă, în timp ce tovarăşii săi au băut alcool. Lângă masa lor mai erau cel puţin patru ruşi ale căror nume nu au fost niciodată date publicităţii. Oare erau actori sau simpli spectatori, erau acolo din întâmplare sau cu un scop precis?

Litvinenko avea de discutat afaceri cu unul dintre bărbaţii de la masă, Andrei Lugovoi, un om de legătură util, prin care se ţinea la curent cu evenimentele de acasă.

Au existat persoane printre cei cu care s-a întâlnit în acea zi care s-au întrebat dacă nu cumva inexorabilul proces al morţii sale se declanşase mai devreme, în intervalul misterios de când a luat omnibuzul şi până când s-a întâlnit cu Mario Scaramella în apropierea statuii lui Eros din Piccadilly Circus. Însă autorităţile britanice au identificat barul Pine ca fiind locul în care soarta lui Litvinenko a fost pecetluită, pe un teren familiar, unde se simţea în siguranţă.

La două minute de mers pe jos de la hotelul Millennium, se afla biroul unei firme private de securitate, Erinys, pe strada Grosvenor la numărul 25. De aici, Litvinenko solicitase de curând informaţii despre dedesubturile afacerilor prospere cu petrol şi gaze din Rusia şi despre companiile-gigant, ca fostul Iukos şi Gazprom, afaceri învăluite în secrete care valorează mult mai mult decât viaţa unui om. Într-adevăr, piaţa Grosvenor era un fel de centru de gravitaţie al dublei vieţi pe care Litvinenko o ducea în centrul oraşului, departe de locuinţa sa de la periferie. Până la urmă, specialitatea lui Litvinenko s-a transformat în ceea ce lumea serviciilor private de securitate numeşte audit intern – zvonuri şi găselniţe despre firme şi indivizi din Rusia cu care oamenii de afaceri occidentali vor să facă tranzacţii. Afacerea era înfloritoare.

Pe Litvinenko, însă, putea să-l coste viaţa.

După scurta întâlnire din barul Pine, Litvinenko s-a dus undeva în apropiere, la biroul mentorului său, Boris Berezovski, un oligarh rus exilat, cu reputaţie de om de afaceri nemilos care făcea tranzacţii dubioase[4]. Berezovski făcuse avere din anii '90, ca om de afaceri şi politician într-o Moscovă căreia nu îi păsa de reguli sau de consecinţe. Era atât de puternic în acea perioadă, încât şi-a câştigat renumele de „eminenţa cenuşie" a Kremlinului. (A dat în judecată revista *Forbes* pentru afirmaţia că este mai degrabă naş decât eminenţă.) În acea vreme, asemenea unei mici păpuşi Matrioşka, Berezovski se bucura de protecţia preşedintelui Boris Elţîn. Magnatul, la rândul lui, îşi întindea aripa

[4] Termenul de „oligarh" a început să fie utilizat în Rusia în anii '90, iniţial pentru a desemna acele persoane a căror influenţă politică în cercurile apropiate Kremlinului provenea din sumele enorme obţinute din privatizarea bunurilor statului, bogăţie care, în acelaşi timp, conferea putere, moment sinonim cu destrămarea Uniunii Sovietice. Mai târziu, termenul a căpătat sensul de „magnat". Berezovski este unul dintre primele exemple care ilustrează semnificaţia iniţială a termenului.

ocrotitoare asupra propriilor protejaţi şi protectori, printre care, după cum s-a dovedit mai târziu, se număra şi Litvinenko şi cel puţin încă unul dintre oamenii cu care acesta din urmă s-a întâlnit în barul Pine. Însă influenţa şi norocul de care Berezovski se bucurase în Rusia se sfârşise; a căzut în dizgraţie şi a fost nevoit să ia drumul exilului, iar acest element a mai complicat puţin afacerea Litvinenko.

Ca şi Aleksandr, Berezovski avea o ură viscerală faţă de Vladimir Putin, succesorul lui Elţîn, el însuşi un fost ofiţer KGB care, în locul haosului din Rusia, instaurase o nouă formă de naţionalism popular printre ruşi, dar ameninţător pentru străini.

Pe 1 noiembrie 2006, Litvinenko era în biroul lui Berezovski şi copia hârtiile pe care le primise de la Mario Scaramella. I le-a înmânat lui Berezovski, dar acesta a spus că nu avea timp să le citească, întrucât se pregătea să plece într-o scurtă călătorie de afaceri în Africa de Sud. Cei doi nu mai erau atât de apropiaţi ca pe vremuri, dar Litvinenko încă avea acces la biroul bogatului om de afaceri.

În final, pentru a-şi încheia ziua petrecută numai alături de compatrioţi, Litvinenko a plecat spre casă prin traficul aglomerat, alături de un lider separatist cecen, Ahmed Zakaiev, exilat şi el, protejat al lui Berezovski, un alt element al acestei modeste galaxii de răzvrătiţi care orbitau în jurul magnatului şi a generozităţii sale. Puterea de la Kremlin îl catalogase pe Zakaiev drept un terorist care fuge de justiţie. La Londra, însă, imaginea sa publică era ceva mai nuanţată. Fost actor care îl jucase pe Shakespeare, el îi impresionase pe occidentali cu manierele şi eleganţa sa. Se îmbrăca simplu, în costume închise la culoare şi cu cravate asortate, avea barba sură tunsă scurt şi părul în stil Quiff[5]. Printre susţinătorii săi se număra şi actriţa Vanessa Redgrave. Asemenea lui Berezovski şi lui Litvinenko, Zakaiev spera la înlăturarea lui Putin, lucru care ar fi reprezentat pentru el ocazia de a se întoarce acasă, în Cecenia. Locuia în apropiere de Litvinenko, aşa încât au mers împreună acasă prin traficul greoi până în Muswell Hill, acolo de unde Litvinenko îşi începuse ziua cu o călătorie cu omnibuzul, cu câteva ore în urmă.

În jur de orele 19:00, Zakaiev l-a lăsat pe prietenul său în Muswell Hill, la casa lui care, la momentul respectiv, valora 1,5 milioane de dolari şi pe care Berezovski o cumpărase în anul 2002 printr-o firmă-paravan din Insulele Virgine Britanice, cu preţul de 500 000 de dolari americani şi i-o oferise familiei Litvinenko. (De asemenea, Berezovski îi plătea lunar lui Litvinenko 9 500 dolari pentru serviciile de agent şi reprezentant al său, sumă care se redusese drastic de curând, întrucât relaţiile dintre cei doi se răciseră.)

Litvinenko promisese să îi facă o vizită lui Zakaiev în acea seară, însă nu şi-a respectat promisiunea. A stat acasă cu Marina şi Anatoli şi au servit pui

[5] Stil de coafură asociat muzicii rock'n'roll, din anii '50. Părul este tuns scurt la tâmple, mai lung pe creştetul capului şi pieptănat pe spate (n.red.).

la cină, unul dintre felurile preferate ale familiei, preparat de soţia sa, aceasta bucurându-se astfel, după cum spunea chiar ea deseori, de rolul de casnică pe care şi-l asumase în Marea Britanie. Reţeta îi aparţinea mamei ei, care îi vizitase cu o săptămână în urmă. Puiul se taie în bucăţele, se amestecă cu mirodenii şi smântână şi apoi se prăjeşte în tigaie. Lui Litvinenko îi plăcea şi i-a cerut să mai gătească şi cu ocazia aniversării sosirii lor la Londra. Atunci când el a venit acasă, soţia sa gătea. A ajuns pe strada Osier Crescent la numărul 140. A intrat în bucătărie trecând prin sala de gimnastică, însă ni ic nu anunţa că era grav bolnav.

Marina Litvinenko studiase în Rusia în domeniul industriei petrolului şi gazelor la Institutul Gubkin din Moscova. Practicase dansurile de societate şi avea încă ţinuta şi forţa unei dansatoare. Fusese antrenoare de fitness şi de aerobic. Acum, cu o casă nouă şi elegantă, cu un fiu la şcoală, cu un soţ hăituit de obsesii şi cruciade prea nebuneşti chiar şi pentru Don Quijote, adoptase ceea ce ea numea „atitudinea unei soţii englezoaice".

„Mă dedic pe deplin fiului nostru", mi-a spus ea. „Mă implic în tot ce face, în toate activităţile lui, în toate excursiile." Încercase să-şi convingă şi soţul să fie mai mult tată şi mai puţin un conspirator în serie şi simţea că reuşise: Aleksandr Litvinenko începuse chiar să-şi ducă fiul la lecţii de înot. Marina urmărea cu interes, dar nu întotdeauna aprobator, articolele din ce în ce mai virulente ale soţului ei publicate pe site-ul lui Zakaiev, Chechen Press.

„Am fost foarte critică şi dură cu el", a mărturisit ea. Dar nu mai era bărbatul cu care se căsătorise în Moscova, omul acela blajin, poate mai molcom. „Am observat schimbarea când am ajuns", a spus ea. „Era un ofiţer FSB în Anglia, dar se transformase într-o altă persoană."

Această mică familie strâns unită părea să găsească Anglia pe placul ei, cel puţin aşa reiese din mărturia Marinei. „Niciodată nu mi-a trecut prin minte să părăsesc Anglia. Eram foarte fericiţi aici. El era foarte mândru de fiul nostru. Spunea că este un adevărat englez, iar aici aveam o mulţime de prieteni care ne ajutau."

Dar nici măcar în această zi aniversară, Litvinenko nu reuşea să se detaşeze de lumea paralelă a conspiraţiei. A doua zi de dimineaţă avea programată o întâlnire cu oamenii cu care se văzuse în barul Pine, Lugovoi şi Kovtun, la o firmă de securitate numită RISC Management. Avea de trimis e-mailuri, unul dintre ele lui Vladimir Bukovski, un disident din epoca sovietică ce locuia în oraşul universitar Cambridge, la o sută de kilometri la nord-est de Londra. Bukovski era una dintre figurile proeminente din cercul de emigranţi care îi adoptase şi pe membrii familiei Litvinenko.

Nimic din comportamentul său nu lăsa să se vadă că ar fi în vreun fel conştient de condamnarea la moarte care tocmai fusese semnată. Era un om pregătit pentru viaţă, nu pentru moarte. Cina în familie în modesta lor casă de la periferie era menită să sărbătorească drumul pe care îl parcurseseră împreună şi pe cel de urmat în viitor, în nici un caz sfârşitul călătoriei.

„Pe 1 noiembrie, eu şi Saşa am hotărât să luăm cina în familie pentru a sărbători venirea noastră la Londra", a spus Marina Litvinenko. „Saşa a venit acasă şi nici măcar nu a trecut pe la Ahmed Zakaiev, cum făcea de regulă. A urcat la etaj, a căutat ceva pe internet şi apoi am luat cina împreună."

La orele 21:33, Litvinenko i-a trimis un e-mail lui Bukovski ce conţinea şi o fotografie a lui din urmă cu douăzeci de ani. Purta uniforma de camuflaj a şcolii de contrainformaţii a KGB-ului, era întins pe un covor de frunze într-o pădure şi ochea cu o armă de mare calibru în timpul unui exerciţiu militar. Litvinenko se minuna de schimbările din viaţa sa care îl aduseseră dintr-o şcoală a KGB-ului la periferia Londrei. Titlul e-mailului era scris într-o engleză stângace: „Al 20-lea an în urmă! 1986."

Litvinenko a început apoi să vomite într-un mod incontrolabil, ca şi când tot corpul său se înverşuna să elimine un intrus feroce, necunoscut şi implacabil. Era cuprins de convulsii şi vomita aplecat deasupra toaletei. „E un coşmar, o coincidenţă ciudată", a spus soţia sa. S-a îmbolnăvit atât de rău, încât a trebuit să-i pregătească patul din camera de la parter pe care o transformase în birou şi în care îşi adusese calculatorul şi mulţimea de documente şi înregistrări video valoroase.

Nici unul dintre apropiaţii săi nu şi-a imaginat că Aleksandr Litvinenko era o victimă a ceea ce mai târziu tatăl său, Valter, avea să descrie ca pe un atac nuclear la scară mică. Cert este că, pe 1 noiembrie 2006, declanşarea unei acute greţe inexplicabile era începutul sfârşitului.

22 de zile mai târziu era mort, otrăvit într-un mod care părea să împingă din nou ţara sa natală şi pe cea de adopţie în pragul unei confruntări între Est şi Vest. Nimeni nu avea cum să afle răspunsul la întrebarea „de ce?" Oamenii influenţi care ştiau răspunsul nu vorbeau, iar cei care nu îl ştiau, puteau doar să bănuiască. Însă faptele, în desfăşurarea lor, vorbeau de la sine. Crima fusese comisă la lumina zilei, în apropierea ambasadei americane, în centrul Londrei. Probele indicau o direcţie clară, Moscova. Moartea lui Litvinenko a reprezentat, după cum afirma un grup de experţi, „probabil primul act demonstrabil de terorism radiologic" din Occident. Însă felul în care avea să evolueze afacerea Litvinenko sugera că nici un asasin nu urma să fie deferit justiţiei.

Dacă stai acum de vorbă cu diverşi oameni şi îi întrebi ce fel de persoană era Aleksandr Litvinenko, îţi vor spune, cu mai mult sau mai puţin dispreţ sau îngăduinţă, că vorbea prea mult. Îl obsedau ideile. Nu discernea adevărul. Era prea pasionat de campanii şi trăgea concluzii pripite. Era fanatic, excentric. Vedea legături pe care nu le mai observa nimeni altcineva. Era obsedat. Dar vor mai spune şi că era un profesionist, un om al detaliului, priceput în dedesubturile muncii lui. Era minuţios, se pricepea să strângă informaţii, să cearnă datele necunoscute. Avea o memorie prodigioasă, ţinea minte date, locuri, oameni, momente ca nimeni altul. Îşi iubea soţia şi fiul, nu fumase niciodată, nu băuse niciodată, nu era un pierde-vară.

Însemna oare că era neprihănit? Puţin probabil: fusese antrenat în departamentul de contrainformaţii al KGB-ului, unde în nici un caz nu se pregăteau spioni gentlemeni. Avea dosarul pătat? De ce nu? Interogase prizonieri ceceni pentru FSB, succesorul KGB-ului, şi lucrase într-o unitate secretă a FSB-ului din Moscova care, spunea el fără rezerve, avea permisiunea de a ucide. Şi atunci, cum ar mai putea să fie nevinovat? De ce nu s-ar fi folosit de puterea cumplită pe care i-o dădeau funcţia şi profesia, mai întâi ca angajat al KGB şi apoi al FSB?

Dacă întrebi, oamenii îl vor asemăna cu personaje caricaturale din literatură, nu doar cu D'Artagnan şi cu Don Quijote, dar şi cu Jekyll şi Hyde, cu un caracter dual: senin şi deschis, naiv, crud, nesigur; indiferent la bani, disperat după bogăţii; loial, dar şi duplicitar. „În adâncul sufletului, Saşa a fost mereu un copil", a mărturisit mai târziu tatăl său, Valter Litvinenko, un medic care lucrase pentru guvernul sovietic în coloniile-penitenciar. Poate că, asemenea unui copil, îşi popula viaţa interioară cu vise, dar se simţea stingher în realitate. Tatăl său voise poate să spună că se lăsase prea uşor convins să se implice într-o cauză nobilă, că fusese lipsit de discernământ, de judecată, prea dispus să aibă încredere în cei care îi voiau răul.

Oamenii îţi vor mai spune şi că îşi făcuse duşmani printre membrii familiei sale şi printre colegi. Inspira reacţii violente. Iritase puterea de la Kremlin când l-a insultat public pe Vladimir Putin catalogându-l, printre altele, drept pedofil – o acuză mult mai gravă decât cea de dictator, cu care unii ruşi s-ar putea să fi fost de acord.

Unii dintre foştii parteneri ai lui Litvinenko au spus despre el că este un netrebnic, o iudă. Exaspera oamenii, inclusiv pe protectorul său, Boris Berezovski, şi se folosea de ei ca să-şi aplice ideile nesăbuite. Îi scotea din minţi şi îi sufoca în încercarea de a trage foloase pentru sine şi cauzele pe care le îmbrăţişa. Încerca să fie pe plac, să ajute, să se implice în vieţile altora. Dar era şi un oportunist. Dacă îi întrebi pe cei care l-au cunoscut, vor spune că era într-o formă fizică bună şi că era un model de cumpătare. Putea să alerge în forţă preţ de douăzeci de kilometri fără oprire. Făcea exerciţii cu greutăţi. Avea un simţ al umorului care nu plăcea multora. După moartea sa, publicaţia *The Observer* din Marea Britanie a intrat în posesia unei fotografii în care Litvinenko purta o bască de scoţian şi mănuşi de KGB-ist, iar în mână agita o spadă cecenă. Avea o privire rece, era nebărbierit, feroce, cu buzele crispate. Fotografia fusese făcută de Pavel Stroilov, un prieten al lui Vladimir Bukovski, cu ocazia sărbătoririi primirii cetăţeniei britanice de către familia sa. Pe fundal era drapelul naţional al Marii Britanii şi poate că el sugera câte influenţe antagonice convieţuiseră în omul care a început să moară pe 1 noiembrie 2006.

Capitolul unu

Cămine destrămate, imperiu destrămat

ALEKSANDR VALTEROVICI LITVINENKO s-a născut pe 4 decembrie 1962 într-un spital din Voronej, la 160 de kilometri la sud de Moscova, un oraş universitar în care tatăl său studiase medicină, specializarea pediatrie. S-a născut cu o lună înainte de termen. Avea 2,4 kilograme. Mama sa, Nina, îşi aminteşte că a fost o naştere grea. Îi fusese teamă că el nu avea să supravieţuiască. O femeie dintr-un pat alăturat din spitalul sovietic i-a spus că cei născuţi la opt luni ajung celebri, o zicală pe care nimeni nu ar putea să o nege în cazul lui Litvinenko, deşi nu în sensul în care ar fi prezis sau sperat mama sa. Însă cine şi-ar fi imaginat că un copil născut în Uniunea Sovietică va deveni celebru într-un fel atât de ciudat şi atât de departe de casă?

În 1962, Nikita Hruşciov era la putere. Imperiul Sovietic se întindea pe jumătate de Glob, de la Asia Centrală până la Marea Baltică şi Oceanul Pacific, iar statele-satelit demarcau Cortina de Fier. Sovieticii fuseseră primii care trimiseseră un om în spaţiu, Iuri Gagarin, în 1961, prilej de victorie asupra Statelor Unite, speculată propagandistic, demonstrându-le americanilor că progresul, comunismul şi tehnologia nu era incompatibile. Acest imperiu vast şi secretos nu se temea să înfrunte puterea americană. Litvinenko s-a născut în anul crizei rachetelor din Cuba, care a dus Statele Unite şi Uniunea Sovietică în pragul războiului nuclear. Este adevărat că Hruşciov permisese un soi de liberalizare după moartea lui Iosif Stalin, dându-şi acordul pentru publicarea cărţilor lui Aleksandr Soljeniţîn şi condamnând cultul personalităţii promovat de Stalin. Însă, în acelaşi timp, Hruşciov a sprijinit consolidarea influenţei sovietice. A aprobat înăbuşirea revoltei din Ungaria din 1956 şi construirea zidului Berlinului, în 1961. În politica internă, autoritatea statului era zdrobitoare, aceasta exercitându-şi puterea prin KGB şi alte instituţii create să reprime orice opoziţie. Trupele sovietice erau încartiruite în întreaga Europă de Est. Spionii sovietici se infiltrau în instituţiile politice din Occident. Când s-a născut Aleksandr Litvinenko, nu se întrevedea încheierea Războiul Rece, iar Uniunea Sovietică era departe de a se prăbuşi. Dar aceste lucruri nu rezolvau problemele cetăţenilor de rând pentru care era o luptă permanentă să-şi ducă zilele, să-şi procure un apartament, un telefon, un automobil sau un televizor. Economia mergea după principiile socialismului ştiinţific. Cu excepţia elitei şi a celor care aveau ceva dolari americani sau lire sterline să se întreţină, ceilalţi duceau o viaţă plină de lipsuri. Randamentul fermelor colectivizate nu ţinea

pasul cu populaţia din ce în ce mai numeroasă. Recoltele erau deseori slabe. Rafturile magazinelor care vindeau numai în ruble nu erau niciodată pline. Peste tot erau cozi. În apartamentele triste de beton, construite din ordinul lui Hruşciov ca soluţie la penuria de locuinţe din Rusia postbelică, nu funcţiona încălzirea centralizată, iar în Rusia iernile erau aspre.

Viaţa lui Litvinenko s-a derulat pe fundalul eliberării şi anemizării ţării sale, care a încetat să mai fie o superputere opresivă, dar nici nu a devenit o naţiune obişnuită, ci mai degrabă o ţară împuţinată care visa la o glorie renăscută. Era un fiu al istoriei.

„Locuiam într-o cămăruţă dintr-un cămin din Voronej", îşi aminteşte Nina Beliavskaia, mama lui Litvinenko, într-un interviu dat chiar în apartamentul cu două dormitoare de la marginea Moscovei, unde fiul său îşi petrecuse câţiva ani din copilărie, pe când tatăl lui se mutase în Caucazul de Nord, în estul îndepărtat al Rusiei.

„Sufeream de foame şi de frig, pentru că nu era mâncare în magazine, nu se găsea carne în Rusia pe vremea aceea. Cumpăram oase."

Când a acordat interviul, în vara anului 2007, Nina Beliavskaia era o femeie blondă de şaizeci şi şapte de ani, cu un aer obosit, care locuia la periferia vieţii ruseşti, departe de ostentaţia stridentă a centrului Moscovei, cu maşinile sofisticate din import şi restaurantele cochete. Improvizase un altar cu o fotografie şi flori, în amintirea fiului pe care îl pierduse. Trăia dintr-o pensie echivalentă a 150 de dolari.

Anii tinereţii nu fuseseră nici ei prea blânzi. Imaginaţi-vă o tânără de douăzeci de ani gătind supă din oase, deschizând recunoscătoare conserve ieftine de carne şi alăptând un copil la sânul sleit. „Nu se găsea lapte în magazine, iar eu nu prea aveam lactaţie. În apropiere de locul în care lucram era o fabrică şi angajaţilor le erau distribuite raţii de lapte. Mă duceam la patru după-amiaza când ieşeau oamenii de la serviciu şi îi rugam să-mi vândă şi mie câteva sticle pentru copil", a spus ea. „Viaţa era tare grea."

În Rusia acelor zile, când Biserica Ortodoxă era reprimată, mama sa l-a dus pe ascuns la preot pe micuţul Litvinenko, ca să-l boteze în secret, o practică obişnuită în acele vremuri[6].

Nina Beliavskaia şi-a amintit cu nostalgie primii ani ai maternităţii sale ca pe o luptă înverşunată, pe care a dus-o singură, în încercarea de a-şi creşte copilul cel firav, dar cuminte.

„Saşa era un băiat foarte bun", a spus ea. Venea de la grădiniţă (serviciu social pe care sistemul sovietic îl punea la dispoziţia tuturor, astfel încât părinţii să poată lucra în posturile repartizate din economia centralizată), se suia pe scaun lângă chiuvetă, spăla vasele pe care le lăsase ea şi îi spunea să nu-şi

[6] În ultimele zile de viaţă, faptul că Litvinenko fusese botezat a devenit un subiect de discuţie, însă familia sa a negat că acest lucru ar fi fost important pentru el. Mama sa a insistat că tânărul Saşa nu era credincios.

facă grijă că „face el totul". Mama sa i-a dat odată câteva copeici să-şi cumpere îngheţată de la complexul expoziţional VDNH din nordul Moscovei, însă el s-a întors cu o brichetă. „M-am gândit să-ţi cumpăr o brichetă; mereu zici că te otrăveşti cu chibriturile", i-a spus el.

La şcoala primară i-a făcut o pirogravură cu Albă ca Zăpada şi cei şapte pitici, iar ea a păstrat-o toată viaţa. Era un băieţel slăbuţ, cu picioare subţiri, prea dornic să placă, cerşind recunoaştere, oferind favoruri ca să primească dragoste sau măcar atenţie. O fotografie mai veche o înfăţişa pe mamă cu un aer melancolic, cu părul oxigenat, într-o rochie cu picăţele, alături de băieţelul Saşa îmbrăcat într-o cămaşă albă, cu părul blond bine pieptănat, privind cu reproş, îmbufnat parcă, spre aparatul de fotografiat. Nici unul dintre ei nu zâmbea. Era o asemănare stranie în privirea directă şi buzele strânse între copilul Saşa din această poză şi muribundul Aleksandr Litvinenko, aşa cum apare el într-o fotografie dată publicităţii în 2006. Şi atunci, ca şi în trecut, îşi dorea atenţie.

„Era bun, atent, iubitor", a spus Nina Beliavskaia, „dar nu aveam întotdeauna timp să stăm împreună. Uneori, îmi luam de lucru acasă. «Mamă, nu mai munci, să mai stăm şi noi împreună», spunea el". Singurătatea copilului lăsat încuiat în casă avea să-l facă să-şi dorească prezenţa celor din jur, a unui îndrumător, apartenenţa la o echipă. Saşa nu era genul singuratic. „Era foarte sociabil", a spus mama sa. În adolescenţă, când deja locuia singur, „i-am cumpărat un costum drăguţ din Finlanda, iar când s-a întors, l-am întrebat unde este. Mi-a spus că i-l dăduse unui prieten care pleca în Germania. Era genul care şi-ar fi dat şi cămaşa de pe el."

Primii ani de viaţă sunt diferit întipăriţi în memoria apropiaţilor săi. Genealogia lui Litvinenko este învălmăşită într-o familie ai cărei membri au ales drumuri diferite din cauza divorţurilor sau a aventurilor, evenimente care se regăsesc mai târziu şi în viaţa lui de adult. De aceea, nu se ştie sigur dacă avea doi sau patru ani când s-au despărţit părinţii săi. Poate că este de ajuns să spunem că era bebeluş când au divorţat, că mama sa a cunoscut un alt bărbat, pe Vladimir Beliavski, şi că acest cuplu nou format s-a mutat în Friazino, la periferia estică a Moscovei, pe când Saşa avea nouă ani. Mama sa şi tatăl său vitreg au avut o fiică, Svetlana, sora vitregă a lui Aleksandr Litvinenko, stabilită în Germania. „Odată, Sveta m-a întrebat pe cine iubesc mai mult, pe ea sau pe Saşa", a spus Nina Beliavskaia, rememorând un moment din vremea când Litvinenko era la şcoala militară. „I-am răspuns: «Pe Saşa, pentru că tu eşti mereu aici, lângă mine, pe când el este departe, la şcoală.» Întotdeauna mamele îşi iubesc mai mult fiii."

Din relatările mamei sale, Saşa era bolnăvicios în copilărie, deseori făcea pneumonie şi răcea, însă, când a mai crescut, a devenit un copil deschis şi sociabil, veşnic împărţit între Voronej, Friazino şi Nalcik, capitala republicii Kabardino-Balkaria din Caucazul de Nord, unde încă mai trăiau bunicii săi.

Pe cealaltă linie genealogică era Valter, tatăl lui Litvinenko. El se întorsese în Nalcik, oraşul său natal, după ce absolvise la Voronej, abandonând un mariaj din studenţie pentru a-şi reface viaţa; a avut încă trei copii: Tatiana, Vladimir şi Maxim; a plecat departe, pe insula Sahalin, ca medic în colonia-penitenciar.

Valter Litvinenko îşi amintea că fiul său locuise cu bunicii lui în Nalcik până la vârsta de cinci ani, pentru ca mai apoi să trăiască alături de mama lui timp de şapte ani, înainte să revină în Caucaz. Însă tatăl şi fiul nu şi-au sincronizat niciodată viaţile. Când Saşa a revenit la Nalcik, tatăl său s-a mutat în Sahalin. Iar când Valter s-a întors din Sahalin, Saşa s-a înrolat în armată.

Caucazul de Nord, aflat la 1 300 de kilometri la sud de Moscova, este cunoscut în prezent ca o zonă instabilă, împărţită de falia dintre credinţă şi etnicitate. Oraşele care şi-au pus amprenta pe mare parte din viaţa lui Litvinenko, locuri precum Nalcik şi Vladikavkaz, erau rezultatul expansiunii imperialismului rusesc din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, când armatele ţariste au construit forturi şi au căutat, cu mai mult sau mai puţin succes, să cucerească regiunile care permiteau accesul spre Caucaz şi mai departe. De-a lungul acestei fisuri a imperiului, islamul şi creştinismul ortodox veneau în conflict, iar marşul rusesc a întâmpinat rezistenţă timp de zeci de ani. Istoricii consemnează că Războiul din Caucaz a durat între 1817 şi 1864 şi consideră că multe dintre conflictele moderne care sfâşie regiunea, mai ales cele din Cecenia şi Daghestan, îşi au rădăcina în acele campanii din trecut, de la confluenţa aceloraşi credinţe care l-au modelat şi pe Aleksandr Litvinenko.

Totuşi, când mama sa l-a trimis la Nalcik în copilărie, motivele ei nu aveau nimic de-a face cu religia sau cu conflictele. Aerul proaspăt din zona deluroasă a Caucazului, situată la 500 de metri deasupra nivelului mării pe râul Nalcik, era renumit pentru puterile binefăcătoare. „L-am trimis acolo din două motive", a spus mama sa. „În primul rând, pentru că era un mediu mai sănătos, dar, un lucru şi mai important, pentru că eram de părere că i-ar fi fost mai simplu să intre la universitatea de acolo. Nu era un elev strălucit... Pe vremea aceea era greu să intri la facultate. Trebuia să dai examen, dar pe elevii buni la sport îi primeau fără testare. La Nalcik era o şcoală foarte bună de pentatlon. Aşa că m-am hotărât să-l trimit acolo."

Oare mai erau şi alte motive pe care nu voia să şi le amintească? Posibil. În majoritatea familiilor destrămate, memoria este subiectivă şi oscilează între negare şi adevăruri parţiale; un bun antrenament pentru spioni şi agenţi secreţi obişnuiţi cu ambiguitatea.

Mulţi ani mai târziu, având el însuşi un băiat în pragul adolescenţei care se bucura de siguranţa unui cămin nedestrămat, probabil că Litvinenko îşi rememorase propria adolescenţă agitată, dezrădăcinarea şi adaptarea, fericit să-i poată oferi propriului fiu un dram de siguranţă care însă nu era de durată, după cum avea să se dovedească mai târziu.

Mama sa a mărturisit că în copilărie îi plăcea să colecţioneze obiecte care puteau fi ordonate, controlate şi catalogate, precum timbrele poştale, agrafele, soldăţeii de jucărie şi tancurile în miniatură. Ea îi aducea cadou de la Moscova soldăţei pentru micile armate pe care şi le adunase, dar aceste plutoane, aceste detaşamente materne ascund ceva sfâşietor. Mulţii critici ai lui Litvinenko au afirmat mai târziu că era el însuşi un soldăţel de jucărie, o închipuire, un artificiu dintr-o altă lume. Dar el a devenit martorul războaielor reale care i-au zdruncinat credinţa în liderii politici ruşi şi în biserica botezului său tainic. În copilărie, eroii săi cădeau în bătălii purtate pe masă. În tinereţe, jocul a fost frânt de realitate: un camarad i-a murit în braţe, după cum spunea într-un interviu, iar alţii se întorceau din conflictul din Cecenia în pragul sinuciderii, abandonaţi de politicienii care îi trimiseseră la război. Poate că în inima lui încercată nu mai era loc pentru amintirea unui băieţel care se juca cu soldăţei de jucărie.

Dacă îşi compara propria viaţă cu cea a fiului său de doisprezece ani, probabil că gândul îl purta la inocenţa începuturilor adolescenţei sale şi la primii fiori ai dragostei pasionale.

Aleksandr Litvinenko avea şi el doisprezece ani când a mers la aniversarea unui prieten, în Friazino, în anul 1974 şi a cunoscut o fată de unsprezece ani pe nume Natalia, care avea să fie prima lui dragoste, prima lui soţie. (Şi pe cea de-a doua soţie a cunoscut-o tot la o aniversare.) Din relatarea Nataliei despre acele momente din trecut reiese că Litvinenko se împrietenise cu verii ei în Friazino, înainte ca ei doi să se cunoască. În vara anului 1974, a început să-i viziteze frecvent în casa de la ţară a familiei ei, care era mai avută decât a lui, din câte spunea Natalia; de aceea, mama lui o considera o partidă bună.

„Era slăbuţ şi modest, nu ieşea prea mult în evidenţă, dar era drăguţ. Avea ochii mari şi albaştri şi părul blond", a spus Natalia. „Verii mei erau cei mai apropiaţi prieteni ai lui. Cei trei erau nedespărţiţi. Era prietenos. Vara, eu şi verişorii mei stăteam la casa noastră de la ţară, iar Saşa venea deseori în vizită. Ne jucam pe câmp cât era ziua de lungă, înotam în lac, lucruri din astea."

Ce îndepărtate par aceste momente de destinul lui Litvinenko, interminabilele zile de vară scăldate în soare, fiorul dat de apa curată şi răcoroasă pe pielea bronzată, polenul din aer şi jocul de-a v-aţi ascunselea, statul la taclale sub soarele fierbinte. Era vremea în care puterea militară şi diplomatică a Uniunii Sovietice asupra Statelor Unite atinsese un punct culminant, vremea în care Leonid Brejnev permisese o anume relaxare, perioadă cunoscută ca „destinderea" dintre Est şi Vest. Pe atunci, părea că lumea nu avea să se schimbe niciodată.

„Era prima noastră dragoste", a spus Natalia. Odată, am fost la o piesă de teatru şi am stat unul lângă celălalt. Pentru prima dată în viaţa noastră am simţit acea atracţie, o dragoste platonică a doi copii care creşteau puţin câte puţin."

Dar atunci, la fel ca şi mai târziu, o umbră le-a întunecat fericirea.

„Vărul meu, Vadim, mi-a spus că Saşa nu era un prieten de nădejde", şi-a amintit ea. „A spus că era viclean, că ar fi putut să mă trădeze. Dar nu am întrebat de ce."

Un lucru asupra căruia toată lumea părea să fie de acord era că acest tânăr, acest viitor agent secret al KGB-ului, a cărui moarte avea să aibă răsunet mondial, nu era prea bun la carte. Nu era bun la gramatica rusă. Îi plăceau matematica şi geografia, dar nici acolo nu excela. Era mai bun la sport. Tatăl său, Valter, spunea că fugea de la şcoală ca să tragă cu puşca în cutii de conserve, să se joace cu caii, să călărească şi să alerge. „Semăna un pic cu Forrest Gump", a spus tatăl său. Îi plăcea să joace şah şi să înoate. Se simţea atras de pentatlonul modern care cerea îndemânare la tir, scrimă, înot, călărie şi cros. Dar nu avea şanse să fie admis la universitate fără mită, fără ajutorul unor cunoştinţe sus-puse sau fără o îmbunătăţire a nivelului şcolar, iar el nu dispunea de nici una dintre cele trei.

Tot ce învăţa la Liceul nr. 5 din Nalcik sau la cursurile speciale, Aleksandr Litvinenko exersa împreună cu bunicul său, un fost aviator pe bombardier, care luptase în războiul împotriva Japoniei. Familia Litvinenko se considera păstrătoarea unei onorabile tradiţii militare. Când l-am întâlnit pe Valter Litvinenko, la un an după moartea fiului său, mi-a povestit cum tânărul Saşa îi spusese odată bunicului său că nu voia să ajungă „un afurisit de soldat". Drept răspuns, bătrânul i-a spart o farfurie în cap. Aveau, desigur, mai multe momente plăcute decât neplăcute.

Bunicul şi nepotul mergeau împreună la grădina zoologică şi la cinematograf. Bunicul îi dăduse tânărului Litvinenko un aparat de fotografiat, iar lui îi plăcea să facă poze. La muzeul de istorie, bunicul i-a arătat drapelul Armatei Roşii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, cum este cunoscut Al Doilea Război Mondial în Rusia. În 1942 şi 1943, trupele naziste au ocupat pentru scurt timp oraşul Nalcik, întrucât înaintarea spre Caucazul de Est le-a fost oprită. Oraşul fusese distrus, iar rememorarea distrugerilor provocate de străini le insufla localnicilor un puternic patriotism. Rusia trebuie întotdeauna apărată de orice ameninţare viitoare, îi spunea bunicul lui Aleksandr Litvinenko. Tânărul a fost marcat profund de acest mesaj. Din punctul lui de vedere, indiferent ce ar spune criticii săi, Litvinenko a fost mereu un patriot, chiar dacă acest lucru însemna să-şi salveze ţara de ea însăşi, de propriile instituţii şi de proprii lideri. Când tatăl său, Valter, s-a întors la Nalcik, şi-a adus şi noua familie cu el. Litvinenko a fost tulburat de prezenţa lor, de schimbarea tabieturilor sale, de străinii cu care trebuia să împartă timpul şi afecţiunea tatălui său.

Astfel, avem imaginea unui tânăr Saşa: băiatul încuiat în casă, tânărul în formare, un puşti nu prea strălucit şi fără o familie permanentă, care se muta de la mamă la bunic, care crescuse împreună cu o soră vitregă acasă la un tată vitreg, aflat mereu în competiţie cu copiii proveniţi din alte legături ale părinţilor

săi pentru a le câştiga acestora din urmă atenţia. Aşa încât, atunci când a fost recrutat la vârsta de optsprezece ani, a fost destul de bucuros să plece.

„În Friazino, mama sa se recăsătorise şi născuse o fată, iar la Nalcik tatăl său avea o familie numeroasă, cu mulţi copii", a afirmat Natalia Litvinenko, în timpul unei lungi discuţii din vara anului 2007, avută în bucătăria căsuţei ei de la marginea Moscovei, o locuinţă modestă, fără apă curentă şi cu toaleta afară.

„Nimeni nu avea nevoie de el", a spus ea. „Nu se poate spune că avea o familie."

În 1980, Aleksandr Litvinenko a fost recrutat de forţele Ministerului de Interne, o unitate care însuma 260 000 de soldaţi, cu atribuţii multiple printre care paza de baze militare strategice şi, cel mai important lucru, reprimarea tulburărilor şi a dezordinii publice care puteau să ameninţe guvernarea autoritară a Partidului Comunist Sovietic.

Această unitate data din 1919, când fusese concepută ca o aripă armată a NKVD-ului, predecesorul KGB-ului. Apoi a trecut în subordinea Ministerului de Interne. Atunci când tânărul Aleksandr a îmbrăcat pentru prima oară uniforma, în ea se infiltraseră din nou agenţi secreţi de contrainformaţii ai KGB-ului care îi vânau pe cei neloiali regimului. Litvinenko avea să devină unul dintre ultimii săi comisari.

Pentru mama sa, a fost o uşurare recrutarea lui în rândurile trupelor Ministerului de Interne. În 1979, cu un an înainte de racolarea lui, forţele sovietice invadaseră Afganistanul, însă trupele Ministerului de Interne au fost reţinute în Uniunea Sovietică şi în republicile acesteia, departe de pericole. Viaţa unui recrut nu era uşoară. Când am stat de vorbă cu tatăl lui Litvinenko despre primii ani de militărie ai fiului său, a devenit neliniştit, atât din cauza rememorării condiţiilor aspre, cât şi a unui sentiment de înfrângere. „Îi duceam mâncare, pui", a spus el. „Era atât de hămesit, încât l-ar fi sfâşiat cu mâinile goale şi l-ar fi înfulecat." Pe când povestea, tatăl gesticula, sugerând un om înfometat. A sărit în picioare ca să arate cum a apucat fiul său puiul. Dar furia lui s-a transformat într-un izvor de lacrimi, şi-a întrerupt povestirea şi s-a prăbuşit pe scaun.

Valter Litvinenko îşi amintea că, în primii ani de armată ai fiului său, sistemul comunist funcţiona pe grupuri de influenţă şi pe relaţii, se baza pe oameni care aveau obligaţii şi datorii de plătit. În felul acesta, prin mai multe canale, Litvinenko şi-a asigurat un loc la Academia Forţelor Armate Interne din oraşul care acum se numeşte Vladikavkaz, capitala Osetiei de Nord, un oraş de aproximativ 300 000 de locuitori, la numai 130 de kilometri de Nalcik. O mare perioadă din Epoca Sovietică, oraşul fusese cunoscut drept Ordzhonikidze, iar, în acea vreme, Academia Militară purta numele unui acolit al lui Iosif Stalin, S. M. Kirov, ucis în 1934. Unii specialişti consideră asasinarea lui Kirov un pretext pentru dezlănţuirea terorii care a dus la

epurarea a milioane de oameni. Mulţi ani mai târziu, prietenii lui Litvinenko se întrebau acelaşi lucru despre persecutarea şi abuzul de putere practicate de liderii de la Kremlin. Oare aveau conducătorii Rusiei moderne să recurgă la aceleaşi tactici asasine ca să-şi consolideze supremaţia? Aleksandr Litvinenko era convins de asta.

Academia, numită acum Academia Militară din Caucazul de Nord al Forţelor din Ministerul de Interne al Federaţiei Ruse, îi oferea lui Litvinenko prima experienţă de viaţă pe cont propriu. Era un tânăr de optsprezece ani aflat la începutul unui curs de patru ani care avea să facă din el un ofiţer, carieră agreată de părinţii săi. Dar era în acelaşi timp şi un cadet care simţea fiorii primilor ani de adult, care tânjea după iubire, devotament şi pasiune. Fiind departe de complicata sa familie, se prea poate să fi fost un singuratic.

Din senin şi după o pauză de patru ani de la plecarea din Nalcik, Natalia Litvinenko l-a căutat din nou, iar Aleksandr a început să-i scrie în speranţa că vor reînnoda idila din copilărie, deşi împrejurările erau diferite. Ea încerca să se refacă după o relaţie destrămată. El se stingea de dor. Nici unul dintre ei nu mai era copil.

Aleksandr „mi-a scris multe scrisori de dragoste. Era la şcoală, se simţea singur. Eu m-am îndrăgostit mai târziu de el. La început fusese un mijloc de a-l uita pe iubitul meu". A mai precizat că observase că scrisorile lui conţineau erori gramaticale. „Făcea permanent greşeli de gramatică. Mai târziu, când îmi scria, îi corectam scrisorile şi i le trimiteam înapoi pline de semne cu roşu."

Dincolo de greşeli, scrisorile au dus la întâlniri amoroase, pe ascuns, în timpul vacanţelor de vară petrecute în Moscova, la telefoane pline de emoţie şi la multe alte misive în care cei doi îşi promiteau fidelitate şi dragoste veşnică atunci când erau departe unul de celălalt. Relaţia lor înflorea. (Mama lui Litvinenko îl sfătuise mereu să fie cinstit cu femeile: „Îi spuneam: «Nu alerga după femei, fii blând şi cinstit cu ele», a declarat ea.) Dar în lumina difuză, retrospectivă, a separării, Natalia îşi amintea şi o latură ciudată, întunecată a lui.

„La Academie aveau echipament care le permitea să asculte telefoanele", a spus ea. „Odată vorbeam cu un prieten, când, dintr-o dată, ne-a întrerupt Saşa, întrebându-mă în glumă cu cine vorbesc. Se pare că de la Ordzhonikidze îmi interceptase convorbirea. Era o glumă, dar mereu mă verifica. Avea în sânge asta."

Mai târziu, aceste amintiri îi sporeau Nataliei înverşunarea împotriva lui Litvinenko.

Nunta lui Aleksandr şi a Nataliei a avut loc la Moscova, pe 25 august 1983. El era încă la Academia Militară. Ea studia optica la Institutul Energetic din Moscova şi locuia cu părinţii în nordul oraşului. Luna lor de miere a durat doar trei zile, pentru că el a trebuit să se întoarcă la Academie.

Aleksandr Litvinenko nu mai poate să nuanţeze controversele privitoare la copilăria sa, reconstituirea evoluţiei sale spre vârsta adultă. Avem

fragmente şi versiuni, imortalizate pe casete video, în însemnările lui, în amintirea celorlalţi. Dar imaginea care reiese stă sub semnul judecăţii celor pe care i-a lăsat în urmă şi ale aprecierilor acestora despre el, influenţate de motivaţii politice sau personale. Ne-au rămas doar imagini fugare ale sufletului său, ale tandreţii şi ale trădării.

Avem, de exemplu, amintirea Nataliei despre naşterea primului lor fiu, Aleksandr, pe 5 ianuarie 1985, pe când tatăl era în pragul absolvirii la Vladikavkaz, iar tânăra sa soţie locuia cu părinţii ei în nord-estul Moscovei, în acelaşi apartament în care Natalia trăieşte şi în prezent. „Era aici în vacanţă când am născut, dar apoi a trebuit să plece să-şi dea examenele", îşi aminteşte ea. Când fiul lor avea doar douăzeci şi nouă de zile, el s-a întors la Moscova. Natalia era încă în spital, refăcându-se după o naştere dificilă. Acest soldat din Caucaz, acest presupus agent secret al KGB-ului, acuzat mai târziu de atâta cruzime şi înşelătorie, „a roşit la vederea fiului său. Nu ştia cum să se poarte, era timid. Momentul în care l-a văzut pe fiul nostru a fost frumos şi emoţionant."

Dacă în prezenţa copiilor se simţea stingher, în carieră lucrurile stăteau altfel. În acelaşi fel în care făcuse rost de un loc la şcoala militară prin intermediul familiei, Aleksandr Litvinenko a tras sfori, s-a împrietenit cu oamenii potriviţi şi s-a folosit de relaţii. Unchiul unui prieten avea cunoştinţe în unitatea de elită a trupelor Ministerului de Interne, Divizia Dzerjinski, care îşi luase numele după Felix Dzerjinski, şeful Ceka, poliţia secretă, izvorul nesecat al spionajului intern sovietic şi rus. În această unitate s-a înrolat după terminarea celor patru ani de şcoală.

Erau instruiţi să controleze masele, să asigure protecţia liderilor partidului, să supravegheze convoaiele mai speciale; unele transportau oameni în trenuri-puşcărie care traversau zonele îngheţate ale Rusiei.

Divizia Dzerjinki luptase împotriva proscrişilor în anii '30 şi participase la bătălia din Finlanda, din 1939. Regimentele sale asigurau paza obiectivelor strategice, precum seifurile în care erau păstrate aurul şi rezervele monetare, dar şi perimetrele centralelor nucleare. Pe vremuri, în timpul paradei militare de 1 Mai din Piaţa Roşie, în faţa liderilor Partidului Comunist Sovietic strânşi laolaltă, soldaţi din Regimentul al Treilea al Diviziei, purtând uniforme de poliţie, erau desfăşuraţi în marele magazin GUM cu faţada sa impresionantă, de peste drum de Kremlin, pregătiţi să înăbuşe orice manifestare de nemulţumire la adresa Comitetului Central.

Divizia Dzerjinski mai era cunoscută şi sub numele de ODON, Direcţia Specială pentru Intervenţie Rapidă, şi era încartiruită în apropierea Moscovei. Nu fusese doar un transfer inteligent pentru cariera lui Litvinenko, ci şi genul de transfer pe care şi-l dorea o soţie ambiţioasă de militar ca Natalia, mai degrabă decât să fie trimis la cine ştie ce garnizoană îndepărtată din provincie. Lui Litvinenko, Divizia avea să-i schimbe viaţa. Pe când era încă în Divizia Dzerjinski, el a intrat în KGB, iar din acel moment soarta

sa a fost pecetluită, oricum ai privi lucrurile. Şi asta pentru că, după cum au mărturisit nenumăraţi foşti agenţi, KGB-ul era un angajament pentru eternitate: credeai că poţi să renunţi, dar nu aveai cum să scapi de braţul său lung.

Există puţine mărturii despre detaliile mecanismului care a dus la recrutarea lui Litvinenko. Andrei Soldatov, un jurnalist rus specializat în reportaje despre lumea serviciilor secrete, mi-a spus că primirea lui Litvinenko în KGB nu urmase cursul obişnuit, în special pentru că el nu avea pregătirea universitară necesară. Soldatov a adăugat că recrutarea se făcea „de pe băncile şcolii sau ale Universităţii Tehnice, dacă erai bun la matematică etc".

Însă există o relatare căreia nu i s-a dat importanţă şi care a venit chiar de la Aleksandr Litvinenko, cu ocazia unui interviu extraordinar de patru ore şi jumătate, la sfârşitul anului 2001, acordat scriitorului britanic Gerald Seymour. (Însemnările din timpul interviului au inspirat crearea personajului fictiv al anchetatorului KGB-ist Iuri Bîkov, din romanul *Traitor's Kiss* «Sărutul trădătorului» al lui Seymour.)

Seymour a ţinut interviul în condiţii neobişnuite. În afară de el şi de Litvinenko, mai era de faţă o a treia persoană, care le aranjase întâlnirea. Seymour promisese să treacă sub tăcere identitatea acestei persoane şi a făcut-o. În orice caz, circumstanţele interviului erau de aşa natură, încât lui Litvinenko i-ar fi fost dificil să îşi inducă în eroare interlocutorii. Era la începutul şederii sale în Marea Britanie, iar Seymour mi-a mărturisit că cea de-a treia persoană era un supraveghetor cu adevărat bine informat, pe care Litvinenko nu ar fi vrut şi nici nu ar fi putut să-l păcălească. Seymour mi-a oferit însemnările lui din timpul interviului, numai cu condiţia garantării anonimatului acestui „al treilea personaj" misterios.

Pe parcursul interviului acordat romancierului, Litvinenko părea stingher, nu era incomodul emigrant de mai târziu şi încă îşi căuta drumul în noua sa viaţă în exil.

„Aveam senzaţia că nu mai făcuse niciodată lucrul acesta", mi-a spus Seymour în timpul întrevederii noastre din casa lui din Somerset, la începutul anului 2007. „Era o noutate pentru el ca cineva să vină să-l descoasă. Am folosit un interpret. Primul lucru care m-a surprins a fost cât de tânăr era. Mi-a spus că era locotenent-colonel. Mi-am zis: e un tip care promite."

Dar se simţea deja în el sentimentul dezrădăcinării de mai târziu, întrucât Litvinenko pendula între originea sa rusească şi dificila adaptare la Marea Britanie.

„Mi-a fost milă de el", mi-a spus Seymour. „Am avut sentimentul că va fi un inadaptat incurabil."

Însuşi faptul că Litvinenko învăţase atât de puţină engleză de la sosire „sugerează că acest om nu se obişnuise cu gândul că trebuie să se integreze, să devină englez, să-şi găsească un loc de muncă şi să ţină câteva conferinţe pe

an. Trăieşte o viaţă de refugiat. Faptul că nu reuşeşte să înveţe engleza şi că nu este apt pentru angajare este un semn."

Din notele lui Seymour reiese că recrutarea lui Litvinenko de către KGB a fost un proces lent şi prudent. Când s-a înrolat în Divizia Dzerjinski, munca sa era prea puţin impresionantă. După cum povesteau cu dispreţ adversarii lui Litvinenko după moartea sa, el nu era nici pe departe James Bond. Alături de alţi camarazi, Litvinenko asigura paza trenurilor care transportau diamante, lingouri de aur, valută tipărită în Rusia pentru Cuba şi Mongolia. Trenurile mai transportau şi oameni, deseori femei. („Ar fi fost în stare să sară pe orice bărbat, dacă se ivea ocazia, ca animalele", îi mărturisise soţiei sale.)

Dar Aleksandr Litvinenko avea un scop nou, mult-dorita invitaţie de a se alătura KGB-ului, considerată la vremea aceea nu numai o mândrie patriotică, dar şi o avansare, o sursă de avantaje. Litvinenko i-a relatat lui Seymour că, dintre toate unităţile militare, Divizia Dzerjinski înregistra cel mai mare procent de informatori KGB înrolaţi ca să-şi spioneze camarazii.

Trei ofiţeri ai KGB-ului sau ai succesorului său, FSB, erau repartizaţi oricărui regiment şi fiecare ofiţer avea datoria să racoleze un minimum de 25 de informatori. „Unii dintre ei erau soţiile de ofiţeri sau soldaţii, alţii erau localnici care trăiau în apropierea cazărmii. În plus, fiecare ofiţer trebuia să mai racoleze încă 30 de «surse demne de încredere», agenţi mai puţin importanţi, care nu aveau dosar", a explicat Litvinenko. „Dintre cei o mie de ofiţeri şi oameni din regiment, puteau să fie şi 170 de informatori şi de oameni de încredere."

În acea perioadă, Rusia se îndrepta în sfârşit spre liberalizare. În 1985, anul în care Aleksandr Litvinenko s-a înrolat în Divizia Dzerjinski, Mihail Gorbaciov a devenit secretar general al Partidului Comunist şi, mai târziu, preşedinte executiv, până la puciul din 1991 care l-a înlăturat de la putere şi care l-a instalat pe Boris Elţîn.

Cuvintele-cheie ale lui Gorbaciov erau „glasnost" şi „perestroika" – „deschidere" şi „reconstruire". Dar desprinderea de vechile metehne sovietice nu părea să se aplice şi KGB-ului. Din ce i-a relatat lui Gerald Seymour, Litvinenko a fost la început racolat ca „informator, iar mai apoi a fost invitat să facă parte din KGB, după doi ani şi jumătate în Divizie. Devine ofiţer de informaţii activ al KGB-ului încă din primul an. Până atunci fusese informator timp de un an. În perioada de probă scrie rapoarte despre mulţi colegi, ofiţeri cărora KGB-ul le testează loialitatea".

În această etapă nu dă nici un semn că ar fi potrivnic KGB-ului sau modului său de operare. Din discuţia cu Seymour, Litvinenko apărea ca un înflăcărat agent în formare. Mult mai târziu, când folosirea termenului de „spion" pentru a-l descrie pe Litvinenko a fost respinsă de mulţi, s-a ales o definiţie îngustă a cuvântului care desemna spionajul extern.

Este adevărat că Aleksandr Litvinenko nu era un agent KGB din Direcţia întâi trimis în Occident, nici un spion mai mic în grad, cum a fost Vladimir

Putin, detaşat în Germania de Est, pe atunci un stat-satelit al Uniunii Sovietice. Litvinenko era ofiţer în Direcţia a treia de contrainformaţii, ceea ce însemna spionarea camarazilor, pentru a le testa loialitatea, şi urmărirea agenţilor inamici. Iar familia sa era mândră de el.

„În perioada aceea era o onoare să lucrezi pentru KGB", a spus Natalia, prima lui soţie. „Este o mare diferenţă între Ministerul de Interne şi KGB. Este un alt nivel, oamenii sunt mai buni."

„Acest lucru îi deschidea o mulţime de posibilităţi, era cu totul altceva decât să păzeşti prizonieri toată viaţa", afirma ea. Tatăl său, Valter, spunea că imaginea publică a KGB-ului fusese construită pe propaganda făcută la televiziune, care descria agenţi sovietici curajoşi care se infiltrau în armata hitleristă, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. „Am fost foarte încântat când lui Saşa i s-a cerut să facă parte din KGB", mi-a spus el. „Era o mândrie."

Agenţii KGB i-au verificat pe Aleksandr şi pe Natalia pentru a le testa loialitatea, pentru a vedea dacă sunt de încredere. Natalia spera ca, într-o bună zi, soţul ei să ajungă general. Dar erau mulţi paşi complicaţi pentru un cuplu tânăr care se lansa în formarea a ceea ce părea o carieră promiţătoare.

Împreună cu fiul lor, ei s-au mutat pentru doi ani în Siberia, la Şcoala Militară de Contrainformaţii din Novosibirsk. Începutul a fost dificil, plin de probleme; el a trebuit să tragă sfori şi să apeleze la cunoştinţe. În noua sa calitate de ofiţer KGB, Aleksandr Litvinenko a fost repartizat la un avanpost jalnic din Novomoskovsk, la şase ore depărtare de Moscova, o situaţie care îi displăcea soţiei sale şi pe care a încercat să o schimbe.

„Ni s-a dat o cocioabă părăsită şi plină de şobolani. Mai eram şi aproape de un spital de tuberculoşi. M-am dus să vorbesc cu un şef al lui Saşa şi am făcut tărăboi: «Nu putem sta aici. Copilul meu este bolnav.» Până la urmă, am închiriat un apartament mic, dar n-am locuit acolo mai mult de un an. Am reuşit să facem în aşa fel încât să fim trimişi din nou la Moscova, datorită unor cunoştinţe influente ale familiei mele."

Litvinenko s-a întors la Divizia Dzerjinski, de data aceasta pe post de agent al KGB-ului; era un fel de comisar. Acest post îi conferea un statut aparte, cel puţin aşa reiese din faptele relatate lui Gerald Seymour, întrucât un ofiţer KGB putea să lanseze sau să distrugă cariera comandanţilor mai puţin exaltaţi din forţele Ministerului de Interne. Nu se aproba nici o avansare fără acceptul KGB-ului. Ofiţerii de contrainformaţii erau mai presus de ierarhia Diviziei, chiar şi până la cel mai înalt nivel din structura de conducere a acesteia. Divizia ocupa în sine o poziţie aparte la periferia Moscovei, garnizona ei fiind asemănătoare cu un oraş, având propria linie de metrou cu care transporta trupe în Moscova, în caz că era nevoie să înăbuşe vreo revoltă. Misiunea aceasta era perfectă pentru Natalia Litvinenko. Era hotărâtă să promoveze şi mai departe cariera soţului şi să-l pună la adăpost de pericole. Când Saşa era trimis în zone de conflict, ea încerca imediat să-l aducă înapoi.

La sfârşitul anilor '80, unul dintre primele locuri problematice a fost Nagorno-Karabah, mărul discordiei dintre Armenia şi Azerbaidjan. „Eram foarte speriată. Mă suna pe o linie specială şi auzeam focuri de armă pe fundal", a spus ea.

Nu era genul de viaţă pe care şi-l dorea pentru ei. Îşi dădea bine seama că rangul şi puterea puteau să le aducă confortul şi liniştea pentru tot restul vieţii, un loc de muncă undeva la Moscova, în Lubianka (clădirea groazei din centrul Moscovei, care adăpostea sediul KGB-ului), un apartament decent, o maşină cu şofer, prestigiu.

„Mereu îi explicam că nu ne trebuie prea mulţi bani", a spus Natalia. Cât timp el era în KGB-FSB, avea putere, iar aceasta valorează mai mult decât banii. Îi spuneam că banii nu rezolvă nimic dacă nu ai putere, iar, dacă pleci de la Lubianka, nu mai ai aşa ceva. Acum ai putere şi un pistol, deci nu ne trebuie prea mulţi bani. Vei deveni general, un general KGB, şi n-o să mai ai nevoie de nimic altceva."

Natalia a adăugat că, prin intermediul familiei sale, ei aveau acces la oameni sus-puşi care îi puteau influenţa cariera şi oferi un post bun. Nu era un lucru ieşit din comun în vechea Uniune Sovietică şi chiar în Rusia modernă; multe societăţi operează pe canale ascunse de influenţă şi după criterii clientelare. Însă recurgerea la un protector, la un mentor, părea o tendinţă recurentă în viaţa lui Litvinenko. Un proverb rusesc spune că toată lumea are nevoie de un *krîşa*, un „acoperiş" deasupra capului, pentru protecţie.

„După un timp, datorită recomandărilor date de persoane din KGB, el a fost transferat la Moscova. Aveam o familie serioasă, părinţi cu origine sănătoasă, o educaţie bună. Mereu îl împingeam de la spate pentru că voiam să ajungă general", a spus Natalia.

Uneori, Litvinenko exagera încercând să-şi facă relaţii.

„Venea de la serviciu şi, în loc să stea cu fiul său, începea să dea telefoane. Mai întâi suna un general din KGB, apoi pe altul, că să-i monteze unul împotriva celuilalt. M-a cuprins îngrijorarea şi i-am spus să nu-i mai mintă pe acei oameni, să nu mai comploteze. Dar nu voia să asculte. Îi plăceau intrigile, scandalurile publice. O făcea ca să avanseze în carieră. Era hobby-ul lui."

Mai târziu, a avut loc un incident, un punct de cotitură în viaţa lui Litvinenko, care i-a dovedit primei sale soţii cum definea el loialitatea şi cât de departe era dispus să meargă pentru a şi-o demonstra. S-a întâmplat la puţin timp după ce Litvinenko s-a transferat de la Divizia Dzerjinski la sediul central al KGB-ului din Moscova, în 1991, la începutul haoticei perioade în care a fost la putere Boris Elţîn. Natalia povesteşte:

„Îmi amintesc că, odată, eram în pat noaptea şi stăteam de vorbă. I-am spus că la serviciu veniseră la mine nişte femei să-mi ceară să semnez o petiţie în favoarea lui Elţîn, care în acel moment era în opoziţie; la putere se afla Gorbaciov. Eu eram împotriva lui Elţîn şi am refuzat. Atunci au început să insiste; nu mi-a plăcut felul în care încercau să mă forţeze. M-am plâns noaptea lui Saşa că făceau presiuni asupra mea. A doua zi, când am ajuns la serviciu – lucram la o

fabrică de echipament militar – am fost chemată într-un birou imens. Erau ofiţeri KGB în fabrică, întrucât aveam legătură cu armata şi produceam echipament militar foarte important.

M-au întâmpinat trei bărbaţi, ofiţerul nostru KGB şi alţi doi de la Lubianka. Au început să mă interogheze. Voiau să ştie cine mă forţase să semnez în favoarea lui Elţîn. Am refuzat să le dau nume. Eram uimită. În acea dimineaţă, după ce îi povestisem în pat, Saşa se dusese la serviciu şi semnalase incidentul. Pârâse. M-am supărat, mi-era teamă. Lui i s-a părut că era de datoria lui să anunţe, pentru că trebuia să sprijine pe oricine era la putere, în cazul de faţă pe Gorbaciov, şi să semnaleze orice îi ajungea la urechi şi care se putea considera ca fiind împotriva lui Gorbaciov. Nu puteam să cred, mă simţeam trădată. M-am certat cu el în noaptea aceea. «De ce Dumnezeu ai spus ceva aşa de banal, ceva ce am discutat noi în particular?» Lui nu-i păsa şi nici nu prea m-a ascultat. Pentru mine a fost un act de trădare. Era un lucru neimportant, dar dacă mă gândesc acum, era grăitor. Avea trădarea în sânge."

Istoria dominaţiei sovietice asupra Europei de Est era presărată de astfel de episoade cu familii destrămate de informatori, aşadar acest episod nu era cu nimic ieşit din comun în acel context. Poate că întâmplarea arăta, în acelaşi timp, caracterul evolutiv al patriotismului pe care Litvinenko pretindea că l-a îmbrăţişat, în diferite feluri, de-a lungul vieţii sale[7].

Dacă, după moartea sa, întrebai oamenii ce fel de persoană era Litvinenko, nu primeai acelaşi răspuns. După cum se întâmplă în multe cămine, fie ele destrămate sau unite, şi familia Litvinenko îşi construise propriile amintiri şi poveşti. Litvinenko era altceva pentru fiecare om, iar percepţiile lor se anulau reciproc până la urmă: erou şi ticălos, iudă şi martir, curajos şi laş.

În lunile de după moartea sa, a ieşit la iveală o poezie care revela şi ea câte ceva despre meditaţia lui Litvinenko la propria identitate. Poezia a apărut într-un documentar finanţat de stat care îl prezenta pe el într-o lumină negativă şi în care mama şi fosta sa soţie făceau referire la câteva versuri care se spunea că fuseseră compuse în Londra. Singura lui poezie a fost probabil concepută pe când cugeta la viaţă, privind pe fereastra murdară a omnibuzului 134. Documentarul evoca meditaţia plină de suferinţă a unui om care se întreba dacă, după moarte, sufletul său va migra „într-un ticălos sau într-un călău".

Fiecare faţă a aceleiaşi personalităţi oferea un punct de plecare spre înţelegerea omului care a început să moară pe 1 noiembrie 2006. În esenţă, Litvinenko era un simbol, o figură de carton, un pion dintr-un joc mai complex al unor

[7] Prezint această anecdotă cu o oarecare rezervă, întrucât ar putea fi influenţată de judecata aspră a unei foste soţii, sau ar putea să arate, într-un mod ciudat, felul în care el încerca să o protejeze de complicaţiile politice ale vocaţiei sale.

oameni care nu-i cereau consimţământul. Dar din relatările familiei, ale părinţilor şi ale colegilor reieşea un personaj mult mai complicat.

Încercând să răspund la întrebarea cine este Aleksandr Litvinenko, am fost tentat să mă întreb dacă pot exista trăsături opuse în acelaşi om, fără ca una să o domine pe cealaltă, dacă personalităţi diferite pot coexista în aceeaşi persoană.

În cazul lui Litvinenko este mai bine să spui că el se comporta diferit cu fiecare persoană, în funcţie de ceea ce voia de la ea. Aceasta nu era cea mai bună caracteristică a lui. La oameni ca el, binele şi răul, lumina şi umbra se află într-o luptă permanentă pentru supremaţie. Însă unii dintre cei pe care Litvinenko i-a lăsat în urmă l-au descris în cuvinte mai puţin blânde.

Cu acea cruzime a omului părăsit, prima sa soţie a pus comportamentul său pe seama schizofreniei: „Cred că Saşa era bolnav... Uneori, se purta ciudat când încă eram împreună."

Spre sfârşitul discuţiei din casa ei, critica a devenit şi mai dură.

„Era un trădător pentru că şi-a înşelat familia, FSB-ul, ţara, religia. Era lunecos din fire, ascuns. Îi plăceau intrigile şi maşinaţiunile. Îl priveam în ochi şi mi se făcea milă de el, credeam că e sincer şi deschis dar, de fapt, în spatele acelei priviri, era haos. Era haotic. Era un om îngrozitor, un trădător, în stare de orice."

După părerea ei, cea mai mare trădare a intervenit când în viaţa lui Aleksandr Litvinenko au apărut doi oameni noi; aceştia i-au deschis un drum care avea să-l îndepărteze de originea sa provincială şi de loialitate, aşa cum o ştiuse înainte.

Unul dintre ei era o dansatoare de salon modestă, pe nume Marina Ştoda. Celălalt era un om foarte bogat, pe nume Boris Berezovski.

Capitolul doi

Om bogat, om sărac

LUI BORIS BEREZOVSKI îi plăceau maşinile mari, vinurile scumpe şi intrigile politice la cel mai înalt nivel. Deşi mic de statură, era impunător. Locuia într-o casă situată pe un teren de 90 de hectare în Wentworth, în comitatul Surrey, din sudul Londrei. După spusele sale, cumpărase casa cu 20 de milioane de dolari, în 2001, după o petrecere-maraton în care se băuse şi se discutaseră afaceri, reuşind să-l convingă pe proprietarul care abia o achiziţionase să i-o vândă. Când mergea în oraş, Berezovski şi oamenii lui formau o coloană care includea un Maybach Sedan de 600 000 de dolari, gama de lux a firmei Mercedes, şi un Mercedes SUV cu geamuri fumurii, plin cu bodyguarzi francezi.

La biroul său din Mayfair, pe strada Down numărul 7 din Londra, perdelele erau permanent trase, ca să dejoace planurile lunetiştilor şi ale curioşilor. Supravieţuise unor tentative de omor în trecut şi îşi lua măsuri de precauţie serioase pentru a le evita şi pe viitor.

Berezovski era în multe privinţe cel mai cunoscut inamic al lui Vladimir Putin şi un autoexilat, un susţinător al schimbării regimului de la Kremlin. Campaniile sale deveniseră şi mai virulente după fuga sa de la Moscova, din anul 2000, provocată de acuzaţiile de fraudă.

În alte privinţe, însă, era mai evaziv.

Părea să fie peste tot, acordând interviuri şi organizând conferinţe de presă, punându-se la dispoziţia publicului în locuri precum Frontline Club, preferat de jurnalişti. Aici a apărut Aleksandr Litvinenko printre ultimele dăţi în public, în octombrie 2006. La jumătatea anului 2007, Berezovski a fost invitat la un talk-show politic difuzat seara la BBC, emisiune de succes în rândul publicului intelectual din clasa de mijloc. Purta costume închise la culoare, cu croială elegantă şi cămăşi scumpe, de culoare albă, fără cravată, era brunet şi cu chelie în creştet. Întrucât fusese proprietar de posturi de televiziune, îi plăcea să apară în faţa camerelor de filmat, chiar şi în medii pe care nu le putea controla cu aceeaşi uşurinţă ca în Rusia, unde se număra printre mogulii din mass-media. Atunci când organiza conferinţe de presă, de obicei din scurt, pentru a-şi prinde opozanţii pe picior greşit, îi plăcea să închirieze o impozantă sală de la *Royal United Services Institute,* un venerabil institut de cercetare în domeniul politicii private de pe Whitehall, vasta arteră din centrul administrativ al Londrei, care merge de la Trafalgar Square până la Parlament. Berezovski alegea acest

loc şi ca să dea impresia de respectabilitate, de legătură directă cu leagănul politicii britanice.

Când nu apărea în public, era imposibil de găsit. La telefonul său mobil răspundea un asistent. Nu se putea lua legătura cu el. Putea fi în Marea Britanie, Israel, oriunde, mai puţin în Rusia, în multe alte locuri precum Brazilia, unde procurorii ruşi îl căutau pentru a cere extrădarea în Moscova. Indiferent unde se afla, nu era de găsit. Viaţa lui politică era publică, nu şi afacerile sale.

Apariţiile şi dispariţiile lui erau melodramatice, păreau să vizeze efecte teatrale. Berezovski dădea impresia că destinul şi viziunea sa asupra vieţii erau plăsmuite din extreme: viaţă şi moarte, bine şi rău, libertate şi tiranie.

De exemplu, în vara anului 2007, el a dispărut şi a reapărut câteva săptămâni mai târziu, declarând că fusese la una dintre ascunzătorile sale, la îndemnul Scotland Yardului, după ce primise informaţii de la surse confidenţiale din Moscova că un ucigaş plătit care călătorea cu un copil drept acoperire fusese trimis să-l împuşte din hotelul de cinci stele Park Lane Hilton, situat în apropierea biroului său. Dacă ar fi venit de la altcineva, povestea ar fi părut absurdă. Însă Scotland Yard a confirmat că un cetăţean rus fusese arestat şi deportat. Acest episod a readus în memorie Moscova anilor '90, ani dominaţi de ucigaşi plătiţi, în care Berezovski se îmbogăţise şi evoluase de la banalitatea sărăciei la celebritate şi lux, acumulând bogăţii cu o viteză şi cu o hotărâre ameţitoare. Istoria îi oferise lui Boris Berezovski şansa de a pune mâna pe o avere fabuloasă, iar el a profitat la maximum.

Când afacerea Litvinenko a devenit publică în 2006, aceasta a adus în atenţie o serie de personaje aparte, complicate, uneori sinistre, multe din cercul magnatului Berezovski.

Dintre toţi aceştia, el era cel mai bogat, cel mai influent şi cel mai fascinant, un om care în anii '90 modelase bogăţiile Rusiei, manipulând preşedinţi şi miliardari, dar care fusese înlăturat în noul secol. Parcursul său ridica numeroase semne de întrebare în legătură cu metodele, cruzimea şi moralitatea sa. Biografii săi îl catalogau drept periculos, dar aminteau şi de un anume şarm ştrengăresc. Un alt miliardar, George Soros, îl numise „geniu al răului". Oamenii ca Marina Litvinenko îl considerau bun şi de nădejde, spontan în generozitatea sa faţă de cei în care avea încredere. Însă toate descrierile aveau un lucru în comun: etichetele care i se puneau nu erau niciodată neutre sau simple.

Întrucât el îi plătea pe mulţi dintre cei implicaţi în afacerea Aleksandr Litvinenko, nu a surprins pe nimeni că lumea a apelat la el pentru a afla de ce a trebuit să moară acesta.

Uneori, răspundea; alteori, nu.

Boris Abramovici Berezovski s-a născut pe 23 ianuarie 1946. Al Doilea Război Mondial se sfârşise, Germania nazistă fusese înfrântă, iar Războiul Rece abia începea. Iosif Stalin se afla la conducerea Kremlinului şi întindea tentaculele Rusiei peste mari porţiuni din Europa de Est.

Detaliile intime ale copilăriei lui Berezovski au rămas necunoscute mare parte din existența sa. El a povestit cu bucurie despre primii ani de viață într-un interviu luat în biroul său din Londra, unul dintre multele din anul 2007, într-o noapte furtunoasă, la un an de la moartea lui Litvinenko. Se pregătea să plece într-o călătorie în Israel și purta un pulover negru și jeanși. Mai stătuserăm de vorbă în biroul său privat, unde îmi arătase un exemplar din *The Art of the Impossible* (Arta imposibilului), o selecție de articole despre el în trei volume, de 1 800 de pagini, care dădeau transcrierea interviurilor pe care le acordase în anii '90 și care făceau referire și la primii săi ani de viață. (Greutatea volumelor demonstra hotărârea lui Berezovski de a-și apăra cauza.) De data aceasta am discutat în sala de consiliu, așezați unul în fața celuilalt la o masă de conferințe lungă și lustruită. Pe hol, pereții erau acoperiți cu fotografii artistice alb-negru ale unor conducători ruși: țarul Nicolae, Lenin, Hrușciov, chiar și Vladimir Putin. M-am întrebat dacă Berezovski încă se mai vedea ca pe un pretendent la acest panteon. Ne-am așezat să stăm de vorbă și mi-a oferit un exemplar din *Verdict*, un volum recent apărut. Cartea conținea transcrierile integrale ale procesului intentat pentru calomnie și câștigat de Berezovski la un tribunal britanic împotriva adversarilor săi din Rusia, care îl acuzaseră că îi amenințase. Am început discuția cu rememorarea anilor de când era copil.

„Eram foarte fericit. Copilăria mea a fost absolut fantastică", a spus el cu un entuziasm nedisimulat. Pentru a menține discuția în direcția dorită de mine, i-am dat o listă cu întrebări scrise pe care nu le citise înainte, dar la care mi-a răspuns fără rezerve.

„Eram singur la părinți", a spus. „Mama mea încă trăiește, are optzeci și patru de ani și locuiește în Franța. Era asistentă la Institutul Pediatric din Moscova. Tatăl meu a murit în 1979. Era inginer într-o fabrică de cărămidă."

Tatăl lucra în mai multe fabrici din afara Moscovei, așa încât „până la vârsta de șase ani am locuit la țară". În vremurile grele de după război, a adăugat Berezovski, „nu eram bogați, dar nici săraci".

L-am întrebat despre experiența personală ca evreu din Rusia sovietică. Ca și în alte ocazii, a preferat să respingă orice idee că ar fi avut de suferit în copilărie din cauza antisemitismului.

„Tatăl meu era evreu, mama mea pe jumătate evreică, dar avea și sânge italian, ucrainean, rusesc, polonez, o mulțime de influențe", a mai spus el. „Până pe la zece-unsprezece ani n-am știut nimic despre identitatea mea, dacă eram rus sau evreu. Familia mea era extrem de cosmopolită. La școală nu aveam probleme din cauza asta. La unsprezece ani, oamenii au început să spună că sunt evreu, dar nu simțeam vreo presiune specială."

Însă a recunoscut că familia sa suferise mai mult decât altele, în ultimii ani ai regimului stalinist. „Tatălui meu nu i-a fost ușor. Stalin ducea o campanie antisemită. În vremea aceea eram săraci, aproape că nu aveam ce mânca."

Cu altă ocazie, Berezovski a amintit un incident care l-a făcut să devină conştient de etnia sa evreiască, la vârsta de opt ani.

„Ne-am bătut cu alţi băieţi la patinoar, iar un băiat din grupul advers mi-a spus: «Eşti Abraham.» M-a uimit că-mi ştia numele de familie." Însă mult mai târziu, când a dat admitere la Universitatea de Stat din Moscova, a simţit că apartenenţa sa la etnia evreiască îi închidea uşi, altminteri deschise ruşilor care nu erau evrei.

În perioada comunismului sovietic, religia era interzisă oficial, iar Berezovski a respins ideea că ar fi existat religiozitate în familia sau în educaţia sa. A spus în mai multe rânduri că fusese educat ca un băiat sovietic, dornic să intre în rândurile pionierilor şi ale Komsomolului, mişcarea tineretului comunist, şi că niciodată nu încercase să emigreze în Israel, aşa cum făceau alţi evrei sovietici.

„Niciodată nu i-am auzit pe părinţii mei spunând că evreii sunt buni, iar ruşii răi. N-aş spune că era un subiect tabu, pur şi simplu aveam alte lucruri de discutat. Nu ştiu dacă e bine sau rău, dar niciodată nu a fost stimulat spiritul evreiesc din mine."

Berezovski voia să spună cu acest lucru că atitudinea lui faţă de religie nu a fost niciodată dogmatică, ci întotdeauna flexibilă. „Niciodată nu am fost forţat să fiu credincios", a spus el.

În 1994, s-a convertit oficial la creştinism, deşi la vremea respectivă obţinuse cetăţenia israeliană, păstrându-şi-o totuşi şi pe cea rusă. Mai târziu a rămas fidel hotărârii luate: „Am ales calea aceasta", a creştinismului, a spus el; „şi cred din ce în ce mai mult că am luat decizia corectă."

Se spunea că părinţii lui Berezovski ascultau noaptea târziu posturi de radio străine care difuzau în Rusia sovietică ştiri necenzurate sau cel puţin pro-occidentale.

Dar a afirmat cu insistenţă că familia Berezovski nu făcea nimic care să ameninţe statul sovietic. „Niciodată nu au fost disidenţi, erau foarte loiali sistemului", a spus el. Avusese o copilărie fericită pentru că părinţii „mă iubeau foarte mult. Eram o familie tipic sovietică, nu VIP-uri" a spus el.

Comparate cu viaţa de magnat cu case, maşini mari şi vinuri scumpe, ambiţiile sale din tinereţe erau modeste şi asemănătoare cu cele ale majorităţii cetăţenilor sovietici, adică procurarea bunurilor de bază, un apartament, o maşină, un televizor, obiective care acum par ridicole, dată fiind opulenţa din prezent a lui Berezovski. A ales să profeseze în domeniul ştiinţei şi al matematicii, însă acestea nu promiteau să-i aducă bogăţia şi a urmat parcursul tradiţional prin sistemul sovietic de învăţământ.

A studiat la Facultatea de Tehnologie a Informaţiei din cadrul Institutului de Inginerie Silvică, un loc neobişnuit pentru o muncă legată de Programul spaţial sovietic. După absolvire, în 1967, s-a mutat la Universitatea de Stat din Moscova, la Facultatea de Mecanică şi Matematică şi la prestigioasa Academie de Ştiinţe. Diplomele obţinute includeau echivalentul

titlului de doctor din Statele Unite şi mult mai dificilul doctorat rusesc. (În biografia sa oficială se spune că a scris „peste o sută de articole ştiinţifice" şi „două monografii pe tema teoriei optimizării".) „M-am căsătorit de tânăr, la vârsta de douăzeci şi trei de ani şi în vreo doi-trei ani aveam deja doi copii", a afirmat el la sfârşitul anului 2007, pe când un asistent i-a adus o ceaşcă de porţelan cu ceai şi o farfuriuţă cu miere. „Am avut singur grijă de familia mea, părinţii mei nu puteau să mă ajute." Ştiinţa i-a adus puţine avantaje materiale în afară de rarele şi nepreţuitele călătorii în străinătate. „Adevăratele privilegii", a spus el, „le erau rezervate membrilor de frunte ai Partidului Comunist şi conducerii KGB-ului." Ca să-şi susţină afirmaţia, el a povestit cum împărţea maşina cu un prieten.

„Era mare lucru să ai maşină în timpul Uniunii Sovietice. Nu era ca azi. Nu multă lume îşi permitea un autoturism. Aveam un prieten care primise o maşină de la tatăl său vitreg, era la mâna a doua... Eu o luam o săptămână, el o săptămână." Mercedes şi Maybach au venit mai târziu, însă prima maşină, cea pe care o împărţea, era o maşină sovietică, Jiguli, un model simplu de vehicule produse în colaborare cu firma italiană Fiat şi exportată sub numele de Lada.

Berezovski a spus că a devenit membru al Partidului Comunist Sovietic la sfârşitul anilor '70, dar a pretins că nu se folosise de calitatea sa de membru ca să avanseze, aşa cum procedau alţii.

Averea pe care o acumulase îşi avea mai degrabă rădăcinile în viaţa sa academică. La Institutul Academiei de Cercetări Economice s-a specializat în sisteme automatizate şi computerizate aplicate afacerilor din sectorul de stat, inclusiv industriei auto. Relaţiile cu producătorii sovietici de automobile s-au dovedit esenţiale în evoluţia sa fulminantă spre prosperitate, la prăbuşirea celor 70 de ani de comunism, la sfârşitul anilor '80, dând startul aproprierii rapace şi precapitaliste de bunuri ale statului. Însă imboldul de a părăsi lumea academică şi de a o îmbrăţişa pe cea a afacerilor a apărut din motive practice. În 1989, instituţiile de stat au încetat să mai achite salariile, întrucât programul de reformă instituit de Mihail Gorbaciov începuse să nu mai dea rezultate. Drept consecinţă, Berezovski a intrat în afaceri, iar când prietenii i-au spus că a înnebunit, el i-a întrebat ce era mai nebunesc: să continue să muncească fără plată sau să încerce altceva?

Generaţia sa era bine plasată la linia de start a capitalismului incipient, de Vest Sălbatic, practicat de baroni, pentru care Moscova era cunoscută în anii '90. Rusia era o naţiune care păşea pe un tărâm economic şi politic necunoscut, în una dintre cele mai mari schimbări pe timp de pace din secolul al XX-lea. Era o situaţie fără precedent şi existau puţine legi care să impună limite sau care să reglementeze comportamentul celor dornici să se îmbogăţească. Berezovski fusese om de ştiinţă, dar trecutul nu îl mai interesa. Acum îşi dorea bogăţie nu doar de dragul de a o avea, ci şi ca rampă de lansare spre puterea politică.

A cumpărat un Mercedes la mâna a doua din Germania de Vest cu 5 000 de mărci şi l-a vândut în Rusia cu un preţ de patru-cinci ori mai mare. „Apoi mi-am luat şi prietenii" în următoarea cursă, a spus el râzând ca la o glumă. „Zece."

„De aici am început să înțeleg cum merg afacerile, lumea are nevoi, iar eu i le satisfac", a spus el publicului strâns la Frontline Club, în iunie 2007.

Aceste amintiri împărtășite nu păreau spontane. Mulți dintre cei prezenți au fost sceptici în privința acestui succes. În timp ce el se îmbogățea, majoritatea rușilor se chinuiau să supraviețuiască. Planul său de a produce o mașină accesibilă tuturor, finanțată din acțiunile cumpărate de oameni obișnuiți, nu a dat rezultate și nu a dus la recuperarea banilor de către investitori. Însă Berezovski nega că nu ar fi procedat corect, spunând că șansele de care a profitat el erau la îndemâna tuturor. Numai că foarte puțini au făcut-o.

Bogăția i-a dat putere, i-a oferit libertate, dar l-a făcut dornic de noi aventuri. Pentru mulți oameni, satisfacerea unei ambiții este un scop în sine, dar pentru Berezovski succesul părea să-și piardă valoarea. „Odată atinse și depășite scopurile pe care mi le propusesem, trebuia să-mi stabilesc altele noi", a spus Berezovski.

Publicul de la Frontline Club l-a întrebat dacă ce făcuse el se putea numi escrocherie în acele vremuri tulburi, când se putea face avere în condițiile în care economia planificată se destrăma, când nu existau limitările pe care le implică o supraveghere a activităților economice sau reglementări financiare. În fond, după cum a spus scriitorul francez Honoré de Balzac, în spatele oricărei mari averi se ascunde o infracțiune.

„Dacă vorbim despre moralitate, trebuie să spun că în vremea aceea nu simțeam că sunt imoral. Pur și simplu îmi utilizam cunoștințele și capacitatea de înțelegere", a spus el.

„Toți cei care recunosc că este timpul pentru schimbare, au succes", a insistat Berezovski într-o engleză cu accent, grăbită și uneori cu greșeli gramaticale, lucruri care nu îl împiedicau să-și spună punctele de vedere neîntârziat și cu hotărâre.

„Cum procedează, e o altă poveste. Unii oameni fac un milion sau două și se duc pe o insulă și uită de tot. Alții continuă. Nu accept că aș fi făcut ceva ilegal."

A insistat că erau vremuri când cei îndrăzneți și curajoși răzbeau. Dar chiar și așa, nu toți aveau aceeași pornire impetuoasă spre succes sau relațiile potrivite pentru a valorifica o idee. Și nu toată lumea își câștigase aceeași faimă de om crud ca Berezovski, cruzime care depășea convențiile lăcomiei capitaliste.

În perioda sa de apogeu, el deținuse sau controlase posturi de televiziune, ziare, companii petroliere sau producătoare de aluminiu, firme de desfacere de automobile, de imobiliare și compania aeriană Aeroflot. A strâns din ce în ce mai mult, a manipulat oameni, devenind astfel miliardar. Averea îi era egalată doar de reputația de afacerist interesat de speculații. Când oamenii căutau în istorie personaje comparabile cu Berezovski, numele care le veneau în minte erau Machiavelli sau Rasputin. Iar aceste comparații nu erau măgulitoare.

În unele fotografii aducea puţin cu un Napoleon adâncit în gânduri, şi el alungat de la porţile Moscovei. Însă nimeni nu avea o opinie neutră. Toată lumea îl descria fie ca pe un speculant, fie ca pe un tip şarmant, fie ca pe un geniu neînţeles, fie toate trei la un loc.

Când drumurile i s-au intersectat cu un anchetator necunoscut pe nume Aleksandr Litvinenko, Berezovski era deja bogat şi pe cale să devină miliardar, membru al unui grup de vânători de averi apăruţi de nicăieri, gata să utilizeze străvechea formulă magică în „afaceri şi politică" pentru a o transforma în bogăţie extremă.

Viaţa lui de om de ştiinţă, angajat la stat, era modestă. Dar imaginea creată de Berezovski despre sine, aceea de doctor în matematici care călătorea şi care, din întâmplare, cumpărase un Mercedes din Germania, era de-o naivitate falsă, ca şi cum Henry Ford s-ar fi descris pe sine ca fiind un simplu mecanic auto. Afacerile lui Berezovski erau mult mai complicate, iar perioada în care s-a îmbogăţit era şi ea fără seamăn, dominată de un spirit frenetic, în numele noului capitalism, de a privatiza fosta Uniune Sovietică şi resursele sale minerale, de gaz şi petrol la preţuri de chilipir.

Era acel gen de capitalism pe prietenii, dacă se poate numi capitalism, bazat mai mult pe relaţii decât pe piaţa liberă. George Soros, specialistul în finanţe de origine maghiară, care avea relaţii de afaceri cu Berezovski la sfârşitul anilor '90, la care a renunţat mai târziu, a numit acest tip de capitalism „baroniadă".

Rusia nu era deţinătoarea exclusivă a combinaţiei dintre interes şi profit, dar noii moguli ai Moscovei păreau s-o fi abordat într-un mod mult mai evident, arogant şi dăunător, în comparaţie cu manevrele mai discrete, concepute de baronii şi baronesele companiilor private occidentale, menite să le disimuleze dorinţa de bogăţie la fel de mare.

Piatra de temelie a imperiului Berezovski era o companie numită LogoVAZ, înfiinţată în mai 1989, cu câteva luni înainte de căderea zidului Berlinului, eveniment care a anunţat prăbuşirea comunismului. Teoretic, compania era o societate mixtă ruso-italiană, cu sediul la Torino, numită Logo System. Firma era specializată în automatizarea de linii tehnologice şi colaborase mult timp cu AvtoVAZ, ineficientul colos producător al primitivelor berline Jiguli şi Lada şi al rudimentarelor Niva, asemănătoare maşinilor de teren.

După legea sovietică, această societate mixtă avea dreptul la reduceri de taxe şi a reuşit să-şi plaseze unele profituri în conturi bancare din străinătate. Dar mai era un aspect important. Partenerii-cheie ai lui Berezovski erau cei mai importanţi directori ai AvtoVAZ, inclusiv preşedintele, Vladimir Kadanikov. Ei aveau să devină susţinătorii lui Berezovski, nu în materie de proiectare a unui software avansat, ci de achiziţionare şi desfacere de maşini produse de AvtoVAZ, într-un moment în care cererea de automobile crescuse vertiginos.

Berezovski a fost pionier în importul de automobile noi, printre ele şi preferatele sale, Mercedesurile. „Nu mai vânduse nimeni maşini străine în Rusia", a afirmat el mai târziu. Împreună cu partenerii săi de afaceri, a împrumutat şapte milioane de dolari pentru importul a 886 de automobile Fiat noi din Italia, contrar previziunilor că nu vor găsi piaţă de desfacere sau că vor fi sabotaţi în timpul livrării. „Toţi oligarhii au făcut lucruri în care nimeni nu credea, inclusiv eu", s-a lăudat Berezovski.

Analizând acea perioadă, majoritatea experţilor au observat legături clare şi strânse între noua clasă de jefuitori ai pieţei libere, cu acces la bani şi funcţii date pe prietenii, şi directorii sovietici de modă veche care aveau cheia de la cufărul cu comori.

În cazul afacerii LogoVAZ–AvtoVAZ, averile s-au strâns într-o mulţime de feluri, printre care achiziţionarea de maşini noi de la fabrică la preţuri mici şi revânzarea lor pe piaţa rusească la preţuri mai mari, lucru care îi avantaja pe dealeri, dar nu şi pe producătorul de automobile, din ce în ce mai îndatorat.

Noua elită a găsit modalităţi de a se folosi de diferenţa dintre preţurile controlate de pe piaţa internă şi preţurile de pe piaţa liberă a bunurilor, nu doar la automobile, ci şi la petrol, gaze şi metale. Operau prin intermediul unor organizaţii financiare paravan, cu sediile în Elveţia şi în paradisurile fiscale din toată lumea. Şi-au înfiinţat propriile bănci, şi-au favorizat propriile firme de consultanţă, şi-au însuşit profiturile foştilor coloşi ai industriei de stat ai superputerii care fusese Uniunea Sovietică.

Berezovski nu a făcut un secret din convingerea sa că, pe piaţa liberă în formare din Rusia, primul lucru care trebuia privatizat era valul de profit provenit de la industria de stat. Înfiinţarea de afaceri viabile putea să mai aştepte. Sărăcirea statului în vremea oligarhilor avea să contribuie la colapsul financiar din 1998 care a semănat haos pe pieţele mondiale. Era datoria generaţiilor viitoare să judece dacă, în anii '90, Rusia a confundat pur şi simplu privatizarea profitului cu aproprierea bogăţiei.

George Soros a spus mult mai târziu despre o afacere din 1997, legată de scoaterea la licitaţie a holdingului rusesc de telecomunicaţii Sviazinvest, că avusese impresia că oligarhii aveau să se schimbe. Acest lucru s-a dovedit a fi „cea mai mare greşeală a carierei mele", a spus el. „Crezusem că era tranziţia de la baroniadă la capitalismul aşa cum a fost el conceput, iar deţinerea sistemului de telefonie ar fi fost o investiţie bună. În schimb, în loc să fie o tranziţie, a fost o separare a oligarhilor. Erau două tabere. Apoi a început o luptă de lungă durată între cele două grupuri de oligarhi, ceva asemănător reglării de conturi... Au început să se lupte, în loc să facă tranziţia spre capitalismul legitim."

Unele relatări, precum cele ale lui Paul Klebnikov din *Godfather of the Kremlin* (Naşul de la Kremlin), insistau pe legăturile pe care capii crimei organizate le aveau la începutul anilor '90 cu lumea afacerilor, inclusiv cu firmele care comercializau maşini şi cu cele de desfacere de automobile. Klebnikov era un îndrăzneţ jurnalist american de origine rusă de la revista *Forbes* care a devenit

primul editor al versiunii acesteia în limba rusă. Subtitlul cărții sale era „Boris Berezovski și jefuirea Rusiei". Cei doi oameni s-au confruntat direct cu ocazia procesului intentat de Berezovski revistei *Forbes* la un tribunal din Londra. Motivul conflictului nu a fost cartea, publicată în anul 2000, ci un articol din *Forbes* apărut în 1996, intitulat *Godfather of the Kremlin?* care îl prezenta pe Berezovski ca pe un mafiot ale cărui afaceri aveau legătură cu o serie de crime. Berezovski și revista *Forbes* au făcut o înțelegere, iar aceasta din urmă și-a retras afirmațiile. Berezovski nu a contestat cartea la publicarea sa.

Klebnikov a fost și el ucis la Moscova, în 2004. Moartea sa nu a fost elucidată.

Înainte de a deceda, Klebnikov insista în carte că „succesul lui Berezovski se datora în parte relațiilor cu unii dintre cei mai mari gangsteri din Rusia". Însă el îl mai descrisese pe Berezovski și ca pe „un om cu idei mari care stabilea strategia și își lăsa apoi subordonații și intermediarii să o pună în practică".

În studiul despre această epocă, Chrystia Freeland, jurnalistă la *Financial Times*, îl asemuia pe Berezovski cu un nomad care migrează de la o afacere la alta. Ambele studii conchideau că tipul de capitalism practicat de Berezovski îl îmbogățea mai degrabă pe el decât pe acționari sau părțile implicate.

Unii experți au afirmat că Berezovski nu era doar un om cu idei, ci se și pricepea să depisteze sclipirile altora, ca în cazul rivalului și, ocazional, partenerului său, Vladimir Gusinski, pentru ca mai apoi să le întreacă.

Dar nimeni altcineva dintre colegii lui de afaceri nu s-a insinuat ca el în cercul rubedeniilor și sfătuitorilor lui Boris Elțîn, așa cum se întâmpla la curțile medievale, formând un zid în jurul acestuia, după ce a venit la putere, în iunie 1991.

Berezovski era deja un magnat în domeniul auto, dar și un observator al slăbiciunilor omenești, înțelegând pornirile îngemănate – vanitatea și belșugul – și puterea lor de a influența decizii. La începutul anilor '90, s-a numărat printre cei care au înțeles că drumul spre adevăratele bogății trece prin Kremlin și că doar conducerea de la Moscova poate să fie generoasă cu protejații lui Elțîn.

Berezovski a căutat să-și facă intrarea în acest grup select și a găsit o soluție simplă: s-a oferit să publice al doilea volum de memorii ale lui Elțîn, *Notes of a President* (Însemnările unui președinte), în 1994.

A reușit să scoată o ediție elegantă și a ales o tipografie de calitate din Finlanda pentru a realiza un volum care să-i satisfacă orgoliul lui Elțîn.

Berezovski a afirmat că afacerea l-a costat 250 000 de dolari, la care mai contribuiseră cu o sumă similară și partenerii săi de afaceri. Însă aceasta era o investiție pe viață, iar rezultatul avea să justifice efortul.

Elțîn l-a acceptat pe Berezovski în Clubul President, unul dintre locurile de întâlnire cele mai exclusiviste ale Moscovei, unde apropiații Kremlinului veneau pentru o partidă de tenis, sportul preferat al președintelui. Acum, că își făcuse intrarea la „curtea" lui Elțîn, Berezovski a început să-și croiască drum spre vârf, spre anturajul președintelui. Printre jucători, în ambele accepțiuni ale cuvântului,

se afla şi Aleksandr Korjakov, garda de corp, secretarul şi prietenul de pahar al preşedintelui, care controla accesul la el. Berezovski a reuşit să devină un apropiat al acestui important străjer al Kremlinului, în sens propriu, cum s-a dovedit mai târziu, cu o îndrăzneală şi o şiretenie care spuneau multe despre capacitatea sa de a găsi persoana potrivită pentru valorificarea unui avantaj.

La puţin timp după ce se alăturase clubului, Berezovski a intrat într-o cabină de duş, învecinată cu cea a lui Korjakov, şi a început să discute cu el în ciuda zgomotului asurzitor al apei. Tertipul a prins, dar în anii care au urmat, mulţi dintre cei care s-au simţit folosiţi de Berezovski îşi aminteau de astfel de episoade cu amărăciune. (Unul dintre adversarii săi, un poliţist anticorupţie rus pe nume Valeri Streleţki, citat de Klebnikov în *Godfather of the Kremlin*, amintea că Berezovski împărţea oamenii în două categorii: „prezervative în ambalaj şi prezervative utilizate".)

„Se foloseşte la maximum de fiecare om. Acesta este principiul lui", i-a mărturisit Korjakov jurnalistei Chrystia Freeland, după ruperea relaţiilor cu Elţîn şi cu Berezovski.

Berezovski era interesat de marele premiu şi anume accesul la familia preşedintelui cu ajutorul prieteniei şi sprijinului fiicei favorite a lui Elţîn, Tatiana Diacenko.

„A citit-o imediat", a spus Korjakov. „Tania e înnebunită după cadouri. Aşa încât Berezovski i-a dăruit mai întâi o Niva, apoi un Chevrolet." În plus, în calitate de editor al lui Elţîn, Berezovski deschisese şi o cale prin care îi putea plăti lui Elţîn în contul personal drepturi de autor pentru vânzările din Rusia şi din străinătate.

În câteva luni deveniseră foarte apropiaţi.

Perspectivele care i se deschiseseră erau vaste. Fost matematician care lupta din greu să le poată cumpăra copiilor săi haine de iarnă, Berezovski avea acum un loc la masa celor puternici. „Curtea" lui Elţîn era epicentrul afacerilor şi a fost asociată cu corupţia din anii '90, o simbioză între puterea politică şi bani, un schimb permanent de favoruri în urma cărora oligarhii se alegeau cu bunuri ale statului la preţuri modice, în schimbul sprijinului politic al lui Elţîn. Se ajungea la acumularea de averi şi mai mari, întrucât petrolul, resursele minerale, gazele şi metalele treceau în proprietate privată.

Ca rezultat al prezenţei sale în acest cerc intim, Berezovski l-a convins pe Elţîn să-l sprijine în obţinerea controlului asupra unor afaceri precum ORT, cel mai mare post de televiziune de stat, şi Sibnet, o companie petrolieră înfiinţată cu unicul scop de a fi vândută lui Berezovski şi unui tânăr întreprinzător pe nume Roman Abramovici. La vremea respectivă, Abramovici era protejatul lui Berezovski, însă mai târziu a devenit duşmanul său de moarte.

Investiţiile erau derizorii în comparaţie cu valoarea reală.

În 1995, Berezovski a căpătat controlul asupra ORT pentru o participare iniţială de 320 000 de dolari, deşi numai franciza acesteia de publicitate valora cel puţin 100 milioane de dolari.

El şi Abramovici au plătit peste 100 de milioane de dolari pentru Sibneft, evaluată doi ani mai târziu la 5 miliarde de dolari la bursa de valori de la Moscova. În momentul în care Abramovici a vândut-o în anul 2005, Sibneft ajunsese a cincea companie petrolieră ca mărime din Rusia, valorând 18 miliarde de dolari. După ce investise iniţial 50 de milioane de dolari, Abramovici a încasat 13 miliarde de dolari.

Majoritatea bunurilor statului au fost vândute la licitaţii ale căror câştiguri erau împărţite dinainte între magnaţii şi partenerii lor de la Kremlin. Controlând procesul de privatizare, oligarhii i-au influenţat rezultatul. În schimb, statul a primit infuzii de capital de care avea nevoie ca de aer. Dar pierderea profiturilor viitoare din gaze, petrol, nichel şi alte resurse, cât şi pierderea taxelor aferente, a grăbit criza din august 1998, atunci când Rusia avea datorii de miliarde, pe care nu putea să le plătească.

O a treia parte a fost implicată, de asemenea, în spolierea statului rus – afaceriştii fanatici, sprijiniţi de americani, a căror convingere că privatizarea este soluţia pentru o nouă Rusie i-a făcut orbi la pericolele la care se expuneau. Ei vindeau bijuteriile familiei pentru o parte din valoarea acestora, în schimbul unor împrumuturi mici. După cum scria şi Chrystia Freeland, în anul 2000, „Rusia a fost jefuită la drumul mare de către afaceriştii care nu au încălcat nici o lege, asistaţi de tinerii reformatori, cei mai buni prieteni de la Kremlin ai Occidentului".

Talentele lui Berezovski nu constau doar în organizarea afacerilor în aşa fel încât să le micşoreze conturile, dar şi în plasarea oamenilor săi în posturi de conducere, pentru a-i recompensa şi pentru a face din ei garanţii intereselor sale. La jumătatea anilor '90, revista *Forbes* îl clasase pe Berezovski pe locul al nouălea în topul celor mai puternici oameni din lume, el fiind totodată unul dintre cei mai bogaţi ruşi.

Tot ce obţinea Berezovski devenea un pas important spre o altă etapă. Îmbogăţirea sa avea un aer de fanfaronadă. Klebnikov a relatat impresia lăsată de Berezovski asupra celor care aveau de-a face cu el: „nu se mulţumeşte să fure, vrea ca toată lumea să vadă că fură fără să fie pedepsit", afirmase Aleksandr Lebed, generalul cu voce aspră din trupele de paraşutişti, cel care a jucat un rol politic mic, dar important, în haosul din Rusia de la jumătatea anilor '90.

Această remarcă sugera că Berezovski tânjea după recunoaşterea publică a succesului şi a influenţei sale. În acelaşi timp, el râvnea la putere, nu doar asupra propriilor afaceri, asociaţi şi rivali, ci şi peste chestiunile de stat care ar fi făcut din el mai mult decât un om foarte bogat.

„Am intrat în politică nu doar de dragul intereselor mele de afaceri! Chiar eram îngrijorat de ceea ce se întâmpla în ţară. Mă simţeam direct răspunzător de situaţia din Rusia", a spus odată Berezovski. Poate că, pentru el, ca şi pentru alţi oameni bogaţi – moguli ai presei precum italianul Silvio Berlusconi şi modelul lui Berezovski, Rupert Murdoch – natura jocului a şters graniţa dintre

scopurile îngemănate – acumularea averilor şi influenţarea cursului evenimentelor, pentru împlinirea cerinţelor afacerii.

Bogăţia conferă multă putere. Întotdeauna cei bogaţi au controlul asupra celor care râvnesc la bogăţiile lor. Dar Berezovski voia şi mai mult. După ce a achiziţionat postul de televiziune ORT în 1995, i-a spus lui Klebnikov: „Nu voiam să fac bani. Era o sursă importantă de putere politică".

În 1996, a devenit absolut evident cât de mare era acea influenţă.

Orăşelul elveţian Davos a fost în mod surprinzător scena unei mari drame ruseşti.

Forumul Economic Internaţional, ocazie cu care se întâlnesc şi socializează mulţi dintre membrii elitelor politice şi financiare ale lumii, şi-a ţinut acolo întâlnirea anuală. Forumul este un barometru al averilor lumii, inclusiv al celor din Rusia. Însă Davosul nu era Gstaad, St. Moritz sau Courchevel. Magazinele modeste ofereau mai degrabă echipament de schi şi bricege, decât lenjerie de firmă şi blănuri, cum se întâmpla în staţiunile de lux. Aproape toată iarna, hotelurile familiale din orăşel găzduiau schiori care nu veneau să vadă şi să fie văzuţi, ci pur şi simplu să schieze pe pârtiile impecabile, precum Parsenn şi Pischa, ce se înalţă deasupra văii, pe versanţii vârfului Weissfluhjoch. Restaurantele serveau mai degrabă *raclette*, adică un fel de brânză, *rösti*, cartofi prăjiţi şi *Geschnetzeltes*, tocană de vită, decât *foie gras*, şampanie Cristal sau caviar. Înainte de înfiinţarea Forumului pentru Management European, în 1971 (actualul nume datează din 1987), de către Klaus Schwab, un economist de origine germană, Davosul voia să rămână în memoria publicului larg ca locul în care se află sanatoriul din romanul lui Thomas Mann, *Muntele vrăjit – Der Zauberberg*.

Davosul nu avea dimensiunile impresionante sau agitaţia Moscovei, nici atracţia vieţii de noapte care putea să-i ademenească pe ruşii nou-îmbogăţiţi pe Coasta de Azur sau la Londra. Elveţia era doar un loc pentru a face afaceri cu bancheri de investiţii discreţi, precum cei din Lausanne, care aveau relaţii cu Boris Berezovski. Elveţia oferea ordine şi siguranţă, nu ostentaţie şi jocuri de noroc.

Davosul era o staţiune complet plicticoasă.

Dar în ianuarie 1996, acest orăşel din Alpi a fost scena unor evenimente care au schimbat istoria Rusiei.

La 1700 de kilometri spre est, la Moscova, perspectiva alegerilor prezidenţiale fixate deja aducea în discuţie cumplita posibilitate de reinstaurare a comunismului, ameninţând tot ceea ce reprezentau oligarhii precum Berezovski.

Înfrângerea lui Elţîn părea inevitabilă, dar efortul de a-l salva pe el şi averile oligarhilor nu a început la Moscova, la urne sau în ziare, ci la Davos.

Mulţi ani la rând, aproximativ 2 000 de oameni influenţi – directori executivi, directori de fonduri speculative, preşedinţi şi prim-miniştri – au asistat la

Forumul Economic Internaţional, iar printre cei aflaţi acolo se numărau şi mulţi jurnalişti. Trufia şi automulţumirea etalate la Davos determinaseră odată un membru al unui grup de dezbateri să numească forumul „templul narcisismului capitalist".

Majoritatea conferinţelor erau disponibile tuturor delegaţilor acreditaţi care fie fuseseră invitaţi, fie plătiseră înscrierea, cotizaţia de membru şi taxele de „parteneriat", contribuind la o bună bucată din venitul anual al organizaţiei, de aproape 100 de milioane de dolari. Unele dezbateri erau oficiale. Cu alte cuvinte, mare parte din ceea ce se spunea în această arenă era citat şi comunicat în întreaga lume. Oamenii de afaceri dădeau declaraţii care să le servească propriilor interese. Posturile de televiziune realizau reportaje în direct, cu zăpadă pe fundal, într-un cadru feeric. Marii luminaţi ai finanţelor internaţionale şi ai economiei – George Soros, Joseph Stiglitz şi Stanley Fischer – făceau comentarii criptice capabile să schimbe percepţia despre bunăstarea sau sărăcia lumii. În anii de mai târziu, blogurile au analizat fiecare rid şi fiecare grimasă din timpul reuniunii de cinci zile. Uneori, Davosul atrăgea o armată de actori şi vedete rock, dornici cu toţii să-şi confirme autoritatea în materie de ecologie, de salvare a lumii sau de luptă împotriva foametei. În anul 2005, actriţa Sharon Stone a solicitat donaţii pentru o fundaţie care dorea să cumpere plase pentru pat în intenţia de a salva Tanzania de malarie. În câteva minute, ea a strâns peste un milion de dolari. În numai câteva ore, un reporter îi putea intervieva pe Angelina Jolie şi pe Richard Gere, pentru ca mai apoi să observe cum politicieni precum Bill Clinton sau Gordon Brown şi miliardari ca Bill Gates discută cu arbitrii moderni ai justiţiei mondiale, asemenea lui Bono şi lui Bob Geldof.

Klaus Schwab, fondatorul forumului, prezida întreaga adunare cu îndemânarea unui director de circ, ocupându-se de cele cinci arene cu priceperea unui magician. Dacă Muntele Vrăjit avea ceva magic în aceste zile, atunci acesta era talentul profesorului Schwab de a-i convinge pe cei mai bogaţi şi mai puternici jucători că acest pelerinaj spre Davos era mai mult decât o vitrină, un carusel mediatic.

Însă Davosul avea şi o altă faţă, mai puţin vizibilă.

În hotelurile elegante, Seehof şi Belvedere, marii oameni de afaceri care în alte condiţii nu s-ar fi întâlnit niciodată, aveau ocazia să interacţioneze fără ca nimeni să ştie. Magnaţi din domeniul mineritului, petrolului şi computerelor care erau în concurenţă tot anul, acum se întâlneau să facă schimb de informaţii. Nu se afla aproape nimic despre aceste întâniri, în ciuda ubicuităţii mass-mediei. Iar în 1996, a ieşit la iveală, din surse neoficiale, marele secret care avea să schimbe lumea, întâlnirile dosnice dintre membrii unui grup conspirativ rusesc, mai târziu numit Grupul celor Şapte.

În mod public, figura predominantă din partea Rusiei la forumul din 1996 a fost liderul Partidului Comunist Rus, Ghenadi A. Ziuganov. El a lansat o campanie puternică şi eficientă de convingere a comunităţii occidentale de afaceri din staţiunea elveţiană, prin care spunea că acesteia nu trebuie să îi fie teamă

de o victorie a Partidului Comunist la viitoarele alegeri din Rusia. „Vom crea un climat de încredere", a spus el, iar oamenii au început să îl creadă.

Plauzibilitatea promisiunilor din campanie i-a îngrijorat pe oligarhii ruşi prezenţi şi ei la Davos. Temerile lor s-au cristalizat într-o conversaţie scurtă şi tăioasă între Berezovski şi Soros.

Există mai multe variante ale schimbului exact de cuvinte dintre cei doi, dar toate au în comun faptul că Soros l-a avertizat pe Berezovski că zilele îi sunt numărate. Într-una din variante, Soros îi spunea lui Berezovski: „S-a terminat. Sfatul meu este să-ţi iei familia, să vinzi ce mai poţi şi să pleci din ţară cât mai repede". La sfârşitul anului 2007, amândoi au confirmat că limbajul fusese mult mai puţin blând. Cum era de aşteptat, fiecare dintre cei doi posibili parteneri de afaceri ajunşi rivali a pretins că ar fi câştigat disputa.

„I-am spus lui Boris Berezovski că Ziuganov lasă o impresie bună", şi-a amintit Soros şi l-a avertizat că, dacă aveau să câştige comuniştii alegerile din 1996, „te vor spânzura de un felinar şi nimeni nu le va reproşa nimic. Acest lucru l-a pus pe gânduri."

Berezovski interpreta lucrurile puţin diferit. „Soros mi-a spus de fapt: «Boris, nu ai şanse să câştigi. Ar trebui să-ţi iei banii. Nu eşti sărac, deja ai strâns milioane.» Dar este adevărat că a spus că mă vor spânzura de un felinar. Numai că s-a înşelat, după cum ştiţi."

Mihail Hodorkovski, la vremea aceea un tânăr întreprinzător pregătit să devină cel mai bogat om din Rusia, proprietar de companii petroliere, le-a auzit din întâmplare discuţia. Remarca lui Soros l-a convins că, dacă oligarhii doreau să-şi protejeze averile, atunci ei trebuiau să intervină direct ca să împiedice o victorie a comuniştilor. Şi astfel, în timp ce liderul comunist Ziuganov dădea interviuri şi captiva elita capitalistă, unii dintre cei mai bogaţi oameni din ţara sa îşi lăsau de-o parte rivalităţile pentru a forma aşa-numitul Pact de la Davos. Denumirea de pact faustic ar fi mai potrivită.

Oligarhii, la început conduşi de Berezovski, Hodorkovski şi Gusinski, au stabilit mai întâi că trebuie să-l convingă pe Boris Elţîn să îi lase pe ei să se ocupe de campania sa prezidenţială şi să nu ia în seamă conservatorii din anturajul său care îl presau să anuleze alegerile din 1996. Au mai hotărât să-i plătească trei milioane de dolari lui Anatoli Ciubais, un important reformator al economiei, care se ocupase de privatizările de la jumătatea anilor '90, pentru ca acesta să le sprijine campania. Iar mogulii din mass-media de teapa lui Berezovski şi a lui Gusinski şi-au luat angajamentul să-şi folosească la maximum posturile de televiziune în sprijinul nepopularului şi suferindului Elţîn, căruia sondajele de opinie nu îi acordau mai mult de cinci procente. Rivalii politici au acuzat ulterior că nu fuseseră respectate regulile de finanţare a campaniei şi că sume enorme proveneau din fonduri secrete.

Obiectivul era ca Elţîn să fie salvat şi ca el să continue să menţină piaţa liberă, garantând astfel accesul oligarhilor la marile bogăţii. Odată Elţîn reales, oligarhii puteau să continue să jefuiască statul şi de restul de bunuri.

Era momentul de glorie al lui Berezovski, dar şi un exemplu de chintesenţă a puterii brute a statului şi de afaceri fără scrupule, idei exprimate şi mai târziu în interviul acordat unui reporter. „Este absolut normal să existe o legătură între mediul de afaceri şi puterea politică. O putere care reflectă interesele capitaliştilor este o putere bună", spunea Berezovski.

Dar, privind retrospectiv, e posibil ca Pactul de la Davos să fi fost momentul de cotitură, apogeul.

Desigur, Boris Elţîn a fost reales în iulie 1996, în al doilea tur de scrutin, cu 54% din sufragii. Desigur, Boris Berezovski şi-a consolidat puterea la Kremlin, reconfirmându-se ca persoană publică, iniţial în calitate de vicepreşedinte al Consiliului de Securitate al Rusiei. Îşi dorea aşa de mult să intre în politică, încât în 1996 a renunţat la paşaportul israelian obţinut în 1994 pentru a putea aspira la o funcţie publică. Postul implica negocierea cu rebelii ceceni, eliberarea ostaticilor şi asigurarea tranzitului de petrol prin Cecenia. Un an mai târziu, când a pierdut această funcţie, a devenit secretar al Comunităţii Statelor Independente, mai degrabă o entitate fără vlagă formată din Rusia şi 11 dintre fostele republici sovietice.

La sfârşitul anului 1999, Berezovski a candidat şi a câştigat alegerile pentru Duma de Stat, camera inferioară a Parlamentului rus, devenind deputat de Karachai-Cerkessia, un ţinut izolat cu o populaţie de 300 000 de suflete de diferite etnii, din agitatul Caucaz de Nord. Însă nici una dintre mişcările sale politice nu a fost mai importantă decât şovăielnica sa decizie de a sprijini venirea la putere a unui fost ofiţer KGB, pe nume Vladimir Putin, atunci şef al FSB.

Putin nu era prima opţiune a lui Berezovski la funcţia de prim-ministru. Cu un an înainte, cei doi avuseseră o discuţie aprinsă în legătură cu un om care avea să aibă strânse legături cu ambii – Aleksandr Litvinenko.

După spusele unui apropiat al lor, Berezovski îşi avea propriul candidat pentru postul de prim-ministru, dar a prevalat dorinţa fiicei lui Elţîn care vedea în Putin garantul averilor şi al imunităţii familiei în faţa legii.

Când Berezovski a realizat că acest necunoscut din Sankt-Petersburg avea sprijinul familiei Elţîn, a devenit şi el susţinătorul acestuia, gândind că va fi, ca şi în trecut, recompensat cum se cuvine pentru sprijinul mediatic acordat. Berezovski şi-a reorientat farmecul binecunoscut spre acest fost spion sobru şi rezervat. L-a invitat la schi şi la vila sa din Cap d'Antibes, în sudul Franţei, sprijinindu-i campania electorală cu aceleaşi mijloace tactice pe care le folosise şi în cazul realegerii lui Elţîn, din 1996.

A fost probabil cea mai mare greşeală pe care a făcut-o vreodată.

De îndată ce a fost ales, Putin i-a atacat pe acei oligarhi care nu îi acceptau regimul şi pe cei care, asemenea lui Berezovski, ar fi putut să se opună ascensiunii sale politice. Mesajul noului preşedinte rus a fost direct: plătiţi-vă taxele şi staţi departe de politică. În timpul unei întâlniri din iulie 2000 cu unii dintre oligarhi, Putin a dat vina pe ei pentru situaţia grea a economiei şi le-a spus că nu puteau continua ca până atunci.

„Vreau să vă atrag atenţia că voi aţi construit statul, prin structurile politice şi semipolitice pe care le conduceţi", a spus el. „Nu are sens să dăm vina pe aparenţe. Aşa că haideţi să fim deschişi, să ne apucăm de treabă şi să facem tot ce este necesar pentru a putea avea o relaţie civilizată şi transparentă."

Unii dintre magnaţi, printre ei şi Roman Abramovici, au acceptat noua situaţie, îmbogăţindu-se şi mai mult. Însă Berezovski şi fostul său aliat, Gusinski, au refuzat să accepte ordinul lui Putin, gândind, se pare, că îi cumpăraseră postul de la Kremlin, iar acum era rândul preşedintelui să-i răsplătească. Acest lucru i-a trezit lui Putin un sentiment profund şi stăruitor de trădare din partea unor oameni care, credea el, îl vor sprijini cu siguranţă. Această schismă profundă a oferit fondul şi contextul dramei care s-a declanşat şase ani mai târziu, atunci când Aleksandr Litvinenko a pornit din Muswell Hill spre Mayfair.

Însă în jurul lui Berezovski mai roiau şi alte personaje, mai mărunte, mai puţin remarcate, dincolo de marile nume şi vastul tablou al sfârşitului anilor '90. În afară de elita de la Kremlin şi de conspiraţiile oligarhilor, existau oameni, simpli pioni, ziarişti, învârtitori de vorbe şi suspecţi care aveau să fie adânc implicaţi în evenimentele din noiembrie 2006.

Mulţi dintre ei erau atraşi ca fluturii la bec de strălucitoarea şi irezistibila bogăţie şi putere, fiind genul de oameni care ar fi dispuşi să facă un serviciu, să transmită un mesaj sau să asigure protecţia necesară ori, în limbaj shakespearian, să aibă însemnătate un răstimp. În anii '90, li se oferise şi lor o părticică din acest joc imens de şah aflat într-o permanentă evoluţie, dar erau umbriţi de chipurile emblematice din politică şi afaceri, dispuse pe tabla de joc a lui Berezovski.

Dar, în povestea lui Aleksandr Litvinenko, evenimentele nu făceau întotdeauna parte dintr-un plan măreţ. Iar dacă jucătorii mai neînsemnaţi erau pioni când Berezovski i-a cooptat, ei au devenit mai apoi piese importante în partida pe care rusul a continuat să o joace împotriva puterii de la Kremlin, din exilul autoimpus.

Printre ei se aflau cu siguranţă şi unii care aveau răspunsul la întrebarea de ce, dintre toţi, Litvinenko trebuia să plătească preţul suprem.

Rusia de la începutul anilor '90 era un loc agitat. Aşa a văzut-o şi familia Litvinenko, atunci când a revenit la Moscova, după lungile şederi în provinciile Novosibirsk şi Novomoskovsk. Oraşul era prins în ghearele luptei pentru putere care avea să dea Kremlinul pe mâna lui Boris Elţîn. Unitatea din care făcea parte şi Litvinenko se afla printre cele pregătite să se deplaseze în capitală în zilele tulburi din august 1991, când Elţîn a condus rezistenţa împotriva unui complot comunist, menit să îl răstoarne pe Mihail Gorbaciov, ultimul preşedinte sovietic. Certitudinile se năruiau; Uniunea Sovietică s-a destrămat la sfârşitul anului 1991.

Poemul lui W. B. Yeats, *A doua venire* (The Second Coming), care prefaţează cartea lui Klebnikov, *Godfather of the Kremlin*, pare să fi fost scris special pentru această ocazie:

O lume se destramă; centrul nu poate rezista
Un val de anarhie se revarsă peste lume
Mareea de sânge tulbure e slobozită şi peste tot
Solemnitatea inocentă e înecată.

(Traducere de Marius Chelaru)

KGB-ul fusese forţa motoare a carierei şi a vieţii de adult a lui Litvinenko, ocrotitorul viselor şi ambiţiilor sale. Însă liderii instituţiei erau cei acuzaţi că au sprijinit tentativa de lovitură de stat. Ca mulţi alţii, Litvinenko s-a văzut prins într-o serie de reorganizări care i-au dat fostului KGB o succesiune ameţitoare de titluri şi de responsabilităţi. În haoticul şi lungul proces de reformare care a privat vechiul KGB de atribuţiile legate de spionajul extern, mai era încă o schimbare majoră legată de felul în care serviciile de informaţii se raportau la puterea politică. Fostul KGB era în subordinea directă a Comitetului Central al Partidului Comunist Sovietic, fiind „scutul şi paveza sa".

Acum se ducea lupta pentru deţinerea controlului asupra noului FSB.

Aproape în paralel cu vremurile tulburi, viaţa personală a lui Litvinenko se îndrepta şi ea spre o schimbare majoră.

În anii '90, el şi Natalia împliniseră zece ani de căsnicie. Din simplu recrut fusese avansat la gradul de căpitan, apoi maior şi era pe cale să devină locotenent-colonel. Amândoi aveau puţin peste treizeci de ani, iar lumea din jurul lor devenise de nerecunoscut. Promisiunile regimului sovietic, făcute odinioară, fuseseră zdrobite de o nouă şi haotică „ordine" economică. Sentimentul de imperiu indestructibil, impus de Kremlinul copilăriei lor, dispăruse ca prin farmec. Milioane de ruşi şi-au văzut economiile spulberate peste noapte de o inflaţie galopantă. În 1992, preţul laptelui crescuse cu 4 300 de procente, iar cel al pâinii cu 3 600 de procente. Mafia rusească şi-a însuşit sectoare importante din economie. La începutul anului 1993, Elţîn a afirmat că două treimi din afacerile desfăşurate în Rusia fuseseră acaparate de crima organizată. În 1994, Organizaţia Naţiunilor Unite a estimat că numărul grupărilor criminale era de 5 700, însumând trei milioane de membri. Noul şi grandiosul experiment economic de după căderea comunismului degenerase în hoţie în favoarea unora şi în penurie pentru majoritatea oamenilor de rând.

În calitate de ofiţer al nou-înfiinţatului FSB din Moscova, Litvinenko fusese însărcinat să investigheze crima organizată şi infracţiunile economice (industria momentului aflată în expansiune), informatorii fugari, oamenii infiltraţi în bandele criminale şi ancheta excesele şantajului şi vărsările de sânge care au marcat acea perioadă.

Apoi a venit ziua de 7 iunie 1994.

În acea zi, la orele 17:07, Boris Berezovski a urcat în automobilul său Mercedes 600, de lângă sediul companiei LogoVAZ, aflată pe strada Novokuznețk. S-a așezat singur pe bancheta din spate, iar bodyguardul său a stat în dreapta șoferului. Mașina se îndrepta spre stația de metrou Paveleţki din centrul Moscovei, când o bombă plantată într-un Opel parcat a explodat în momentul în care Mercedesul masiv a trecut pe lângă el. În urma incidentului, șoferul Mihail Kirianov a fost decapitat, iar Berezovski a suferit arsuri grave. Bodyguardul Dimitri Vasiliev și-a pierdut un ochi. În explozie au mai fost distruse o tarabă din apropiere și geamurile unei clădiri cu opt etaje de peste drum. Anchetatorii au conchis mai târziu că explozia fusese provocată de o mină anti-tanc declanșată de la distanță.

„Nu poți să prevezi cum vei reacționa într-o situație extremă, până nu ești pus în acea situație", a afirmat Berezovski într-un interviu publicat în 1999. „Nu mă consider curajos, dar în acel moment nu mi-a fost frică. Îmi amintesc fiecare detaliu, mai puțin bubuitura exploziei. Nu am auzit-o. Am văzut-o – lumina puternică, foc, zgomot de geamuri sparte și flăcările cuprinzând bancheta și hainele mele. Mai întâi m-am întrebat de ce oare nu face nimic Dima Vasiliev, bodyguardul meu. Apoi, când l-am văzut, am înțeles. Simțeam cum îmi ard părul și hainele și m-am întrebat dacă să ies din mașină, dacă o să tragă în mine cineva... Nu am avut timp să-mi fie frică, trebuia să supraviețuiesc."

Reacția lui Berezovski – o combinație de conexiuni mintale rapide și o dorință nestăvilită de a supraviețui – era grăitoare și pentru felul în care se comporta el în împrejurări mai puțin riscante.

Imediat după atacul cu bombă, Berezovski a plecat în Elveția, pentru un tratament medical, apoi în Israel, ca să solicite cetățenie. Un lucru mai puțin luat în seamă la vremea aceea a fost identitatea ofițerului care s-a ocupat de caz: Aleksandr Litvinenko.

„Prima oară l-am întâlnit pe Aleksandr Litvinenko în iunie 1994, în ziua de după tentativa de omor rămasă elucidată până azi", a spus Berezovski. „Mi-a fost prezentat drept ofițer FSB."

Scurta întâlnire a adus laolaltă doi oameni provenind din medii foarte diferite. Între ei s-a legat o prietenie, consolidată de evenimentele ulterioare, când Litvinenko a devenit protectorul lui Berezovski.

„O spun cu toată seriozitatea, Aleksandr mi-a salvat viața de câteva ori. A devenit fără îndoială un om foarte apropiat mie, prietenul meu", a mărturisit Berezovski, spre sfârșitul anului 2007.

Din acel moment, destinul lui Litvinenko s-a împletit cu cel al lui Berezovski. Acesta din urmă a devenit mentorul și binefăcătorul primului, mai întâi în Rusia și apoi la Londra, după ce amândoi au fugit din țara natală în anul 2000, fiind încredințați că locul lor nu era acolo unde se născuseră.

Capitolul trei

Acoliţii

Prima dată am auzit despre întâlnirea din 1994 dintre Litvinenko şi Berezovski la sfârşitul anului 2006, de la Alex Goldfarb, încă un pion care gravita în jurul lui Berezovski în anii '90.

Goldfarb apărea în viaţa lui Litvinenko asemeni unei dubluri, un om pe care îl întâlneai în momentele de criză, uneori pe post de trepăduş, de cântător în strună, alteori ca un făuritor de mituri.

Era genul de om care părea să se hrănească cu mistere, oferind informaţii în doze bine cântărite. Prima dată când l-am intervievat, lângă sediul *New York Times* din Londra, la scurt timp după moartea lui Litvinenko, a insistat să ne întâlnim într-un Mercedes albastru-închis, condus de un şofer bine clădit şi tăcut. Jongla cu un laptop, un telefon mobil şi un BlackBerry, trecând cu uşurinţă de la limba rusă la cea engleză. La înmormântarea lui Litvinenko din cimitirul Highgate West din Londra, aflat peste drum de cimitirul East, locul în care este înmormântat Karl Marx, Goldfarb a stat lângă Marina Litvinenko, văduvă la numai patruzeci şi patru de ani. Împreună cu ea, Goldfarb a scris un volum despre soţul ei – *Death of a Dissident* (Moartea unui disident) – după ce semnase prefaţa unei alte cărţi scrise de Litvinenko, intitulată *Lubyanka Criminal Group* (Grupul criminal de la Lubianka). Goldfarb asigurase distribuţia unei versiuni în limba rusă a cărţii *Blowing Up Russia* (Dinamitarea Rusiei), scrisă de Litvinenko în colaborare cu un istoric ruso-american, Iuri Felştinski.

De fapt, legătura dintre Litvinenko şi Goldfarb trecea direct prin biroul discret şi luxos al lui Boris Berezovski.

Goldfarb era directorul executiv al Fundaţiei Internaţionale pentru Libertăţi Civile, deţinută de Berezovski, având sediul la New York. Fundaţia finanţase autoexilul lui Litvinenko. Dar Goldfarb îşi arătase disponibilitatea ori de câte ori Berezovski îl solicitase pentru diferite sarcini, altele decât cele legate de Fundaţie, chiar şi înainte de înfiinţarea acesteia.

În noiembrie 2006, pe când Litvinenko era pe moarte, Alex Goldfarb s-a oferit să relateze reporterilor despre declinul asociatului său. Deseori era considerat purtătorul de cuvânt al familiei, dar în scurt timp s-a aflat că Goldfarb era foarte apropiat şi lui Berezovski, încă o legătură din ghemul de relaţii din jurul lui Aleksandr Litvinenko. Povestea vieţii lui Goldfarb a avut suişuri şi coborâşuri.

S-a născut la Moscova în 1947, fiu al Ceciliei şi al lui David Goldfarb. Tatăl său era specialist în genetică moleculară şi membru al Partidului Comunist. David Goldfarb menţinea legături ocazionale cu corespondenţi occidentali, iar mai târziu avea să devină un refuznic, un evreu sovietic căruia nu i se permisese să emigreze. Alex Goldfarb mi-a mărturisit la o bere, după prânzul pe care l-am luat împreună în iunie 2007, că fusese crescut „într-o familie privilegiată şi educată din centrul Moscovei, la vreun kilometru de Kremlin." Începuse să înveţe engleză la vârsta de cinci ani, iar la treisprezece ani citea Agatha Christie, anticipând poate predilecţia sa pentru mistere.

„Am crescut în timpul dezgheţului hruşciovian", a spus el, referindu-se la scurta perioadă de după moartea lui Stalin în care puterea de la Kremlin slăbise controlul asupra cetăţenilor sovietici. „Posturile străine de radio nu erau bruiate şi se publica Soljeniţîn."

După absolvirea Universităţii de Stat de la Moscova a lucrat ca biolog la Institutul de Cercetare Nucleară Kurceatov, un bun prilej de a afla care erau pericolele şi simptomele unei boli produse de iradiere. Spre deosebire de tatăl său, lui Alex Goldfarb i s-a permis să emigreze şi chiar a făcut-o în 1975, pentru un doctorat la Institutul Weizmann din Tel Aviv. A locuit un an la München, înainte de plecarea spre Statele Unite din 1982, unde a devenit microbiolog la Universitatea Columbia din New York.

Patru ani mai târziu, i s-a alăturat şi tatăl său. La vremea aceea, David Goldfarb, care luptase în Armata Roşie şi îşi pierduse un picior în bătălia de la Stalingrad din 1942, avea şaizeci şi şapte de ani şi era grav bolnav, cu vederea slăbită şi suferind de diabet. Medicii i-au spus că era posibil să-i amputeze şi celălalt picior, pentru că rana nu i se vindeca cum trebuie.

„Eram foarte bolnav, anul trecut am avut două momente critice şi nu mă aşteptam să mai trăiesc mult", scria David Goldfarb în *New York Times Magazine*, în 1986.

În cele din urmă, lui David Goldfarb i s-a permis să emigreze în urma unor evenimente petrecute simultan, în care a fost implicat şi Armand Hammer, preşedintele *Occidental Petroleum Corporation*, un magnat american care avea relaţii neobişnuit de strânse cu liderii sovietici.

În vremea aceea, Moscova şi Washingtonul erau într-un proces complex de schimb de spioni, de refuznici şi negociau extrădarea unui jurnalist american, Nicholas S. Daniloff. Dar chiar şi după standardele impuse de Războiul Rece, emigrarea neaşteptată a lui David Goldfarb şi a soţiei sale s-a numărat printre cele mai neobişnuite.

După opt ani de cereri de emigrare respinse, viza de ieşire a familiei Goldfarb a venit atât de repede, încât oficialii ambasadei americane din Moscova nu au avut timp să le elibereze vizele de intrare pe teritoriul Statelor Unite. La câteva ore după decizia sovieticilor, Hammer i-a dus pe cei doi la Moscova unde se afla avionul Boeing 727 al companiei sale şi de unde au plecat spre Newark, New Jersey. Avionul a aterizat la orele 18:15, pe 16 octombrie 1986.

Alex Goldfarb, care își folosise intens relațiile pentru ca părinții săi să poată emigra, i-a întâmpinat cu un buchet mare de trandafiri roz. Familia nu mai fusese împreună de 11 ani.

Prăbușirea Uniunii Sovietice a deschis noi posibilități pentru un om ca Alex Goldfarb, care nu fusese corupt de vechiul regim, cunoscător de rusă și engleză și care se putea lăuda cu o pregătire științifică solidă.

În 1992, Alex Goldfarb a lucrat pentru George Soros care înființase o fundație pentru promovarea științei în Rusia. Goldfarb povestește că, în tumultuoșii ani '90, supraveghease investirea a aproximativ 130 de milioane de dolari în știința rusă și în proiectele de sănătate finanțate de șeful său. După cum reiese din majoritatea relatărilor, ceilalți angajați ai lui Soros îl considerau un om dificil.

„Alex este un om încăpățânat, suspicios și iritabil", a spus Michael T. Kaufman de la *New York Times* în biografia lui Soros, publicată în anul 2002. „A câștigat cele mai importante victorii ale sale luptând cu birocrații, impunându-și pretențiile, refuzând să facă compromisuri, însă rareori a arătat recunoștință. Sunt puțini cei din imperiul Soros care să aibă cuvinte de laudă la adresa lui, iar mulți îl descriu drept un om «arogant», «grosolan» sau «șiret»."

Cu ocazia unei vizite la Moscova pentru afacerile lui Soros, Goldfarb a început să frecventeze Clubul Logovaz, proprietate a lui Berezovski, o clădire din secolul al XIX-lea, situată în centrul Moscovei. Clubul fusese numit după firma de automobile a magnatului. Casa aparținuse familiei Smirnov. Probabil că Berezovski a văzut-o ca pe o confirmare a statutului și bogăției sale și ca pe un centru al puterii, un loc de refugiu, un mediu sigur și intim în care își putea pune la cale mașinațiunile. Renovase clădirea într-un stil *empire*, opulent, era un fel de salon în care lumea stătea la coadă pentru a obține o audiență și în care oligarhii făceau planuri de viitor.

„Acest club era un loc deopotrivă celebru și misterios. Dacă intrai acolo, însemna că ai un anume statut. Calitatea vinului și măiestria bucătarului erau legendare", a scris Goldfarb în 2007. „Ca urmare a atentatului asupra lui Boris din 1994, paza era impresionantă, incluzând un detector de metale și televiziune cu circuit închis. Îți verificau actele, iar locul era înțesat de tineri vigilenți, având comportamentul și obiceiurile unui gardian KGB-ist de la Kremlin."

Goldfarb juca periculos, pendulând între Soros și Berezovski, două figuri prometeice hotărâte, fiecare în felul său, să modeleze viitorul Rusiei. Însă nu existau probe că Soros și Berezovski ar fi avut relații cordiale, iar în 1997 cei doi miliardari au intrat în conflict fățiș din cauza privatizării companiei telefonice Sviazinvest. Soros a investit atunci aproape un miliard de dolari ca să-l susțină pe adversarul lui Berezovski, Vladimir Potanin. Soros mi-a spus că în același an a avut o întâlnire privată cu Berezovski în Clubul Logovaz, ca să rezolve o dispută pe marginea unei afaceri în care Berezovski a simțit că Soros îl trădase. Berezovski era supărat. „Am crezut că-i vine să mă omoare", a spus Soros în 2007.

Într-un articol apărut pe 13 aprilie 2000 în *New York Review of Books*, Soros a povestit din nou această întâmplare. „Era atât de supărat, încât m-a îngrozit. Am crezut că ar fi fost în stare să mă ucidă. Nu a spus-o, dar am simţit că se considera trădat. A fost un moment de cotitură în relaţia noastră."

La sfârşitul anului 2007, în timpul unei discuţii avute în sala de consiliu din biroul său din Londra, Berezovski a fost întrebat despre acest incident şi a tăcut pentru o clipă. „Soros este genul de om căruia nu-i place să piardă, nici măcar într-o discuţie", a afirmat el. În 1995 am investit un milion şi jumătate de dolari în Fundaţia Soros, într-un program special pentru studenţii ruşi. Când a luat bani de la mine nu a mai spus că aş fi baron."

Ca întotdeauna, a existat şi o intrigă secundară.

Goldfarb fusese intermediar în relaţia de afaceri dintre cei doi miliardari, astfel încât, după cum relatează chiar el, Soros l-a întrebat odată dacă Berezovski îl plătea să se ocupe de afacerea Sviazinvest.

Afacerea a ieşit prost. „Dacă mă gândesc, acesta a fost momentul în care am început să nu mai fiu de acord cu George Soros. Eram întru totul de partea lui Boris", a scris Goldfarb în anul 2007. (Oamenii din anturajul lui Soros au spus că ruptura dintre Goldfarb şi Soros îşi avea rădăcina într-o dispută privitoare la tratamentul pentru bolnavii de TBC, într-un proiect finanţat de Soros şi legat de sănătatea în penitenciare.) Însă ruptura definitivă dintre Goldfarb şi Soros s-a produs trei ani mai târziu. Privind din afară, ţi-ai fi dat seama cât de greu şi periculos era pentru Goldfarb în această perioadă să se ocupe de afacerile lui Soros şi să aibă de-a face şi cu instabilul Berezovski.

Punctul comun al tuturor acestor manevre era Clubul Logovaz, un local la modă nu doar pentru Alex Goldfarb.

Barul avea un televizor cu rezoluţie înaltă, primul din Moscova, şi un pian impunător „la care cânta din când în când unul dintre vechii prieteni ai lui Boris, un evreu în vârstă, în costum alb", îşi amintea Goldfarb în 2007. „Din motive necunoscute, în colţ se afla un crocodil împăiat. Boris întârzia mereu, aşa că invitaţii săi trebuiau deseori să aştepte".

Zi de zi la club puteai să te trezeşti că ai vreun ministru lângă tine, vedete de televiziune, deputaţi din Duma de Stat şi jurnalişti de top, guvernatori de provincii şi ordonatori occidentali de credite, dar printre ei se aflau şi oameni pe care nu îi cunoştea nimeni, cum era Saşa Litvinenko – un tânăr discret, îmbrăcat într-un costum de blugi care deseori stătea în colţ.

În vremea aceea mai erau şi alţi „oameni pe care nu-i cunoştea nimeni" în anturajul lui Berezovski.

Unul dintre ei avea să fie mai târziu acuzat de uciderea lui Litvinenko.

Atunci când Boris Berezovski a preluat postul de televiziune ORT, la jumătatea anilor '90, a câştigat un premiu foarte valoros. ORT era singurul post capabil să transmită în întreaga Rusie şi descendentul direct al canalului public

de televiziune, de unde majoritatea cetăţenilor sovietici îşi luau informaţiile „oficiale".

Premiul trebuia protejat. Asistenţii lui Berezovski au ales ca şef al securităţii un om a cărui pregătire părea impecabilă; provenea dintr-o familie importantă şi respectată care a făcut parte din Armata Roşie şi era un fost membru al Direcţiei a noua formată din 40 000 de oameni aleşi pe sprânceană, a căror misiune era să asigure protecţia unor înalţi demnitari de la Kremlin.

Numele său era Andrei K. Lugovoi.

Lugovoi s-a născut în Azerbaidjan în anul 1966, într-o familie de militari aflaţi veşnic în misiuni şi care se putea lăuda cu o lungă tradiţie în armată. El povestea invitaţilor că bunicul său luptase şi fusese decorat pentru curajul dovedit în Războiul ruso-japonez din 1904-1905. Tatăl său, Konstantin, făcea parte din unitatea de rachete şi avansase la gradul de ofiţer superior responsabil cu „educarea politică". Andrei avea un frate mai mare, şi el militar la o unitate de scafandri din Forţele Speciale. Şi-a petrecut copilăria în şcoli militare, fiindcă tatăl său se muta frecvent între bazele din Uniunea Sovietică şi ţările-satelit ale acesteia, membre ale Pactului de la Varşovia, precum fosta Cehoslovacie (acum împărţită în Republica Cehă şi Slovacia).

Mai târziu, Lugovoi a fost admis la Şcoala Sovietelor Supreme de Comandanţi Militari Superiori, echivalentul rusesc al Academiei americane West Point sau al celei britanice Sandhurst. Printre prietenii săi din copilărie se număra şi un om al cărui nume avea să iasă la iveala mai târziu, ca fiind unul dintre cei cu care se întâlnise Aleksandr Litvinenko înainte să se îmbolnăvească – Dimitri Kovtun. Taţii lor erau comandanţi în garnizoana din Moscova a Armatei Roşii.

Lugovoi a luat prima dată contact cu KGB-ul în 1986, cu un an înainte să absolve. El a intrat în Direcţia a noua, regimentul de elită al Kremlinului. Unul dintre colegii săi era Viaceslav G. Sokolenko, prezent şi el la Hotelul Millenium din apropierea ambasadei americane din Londra, pe 1 noiembrie 2006, ziua în care Aleksandr Litvinenko s-a îmbolnăvit.

La fel ca Lugovoi şi Kovtun, Sokolenko a negat că ar şti ceva despre evenimentele care au dus la moartea lui Litvinenko. Asemenea lui Kovtun, Sokolenko nu a fost acuzat oficial de poliţia britanică. Însă aceste întâlniri întâmplătoare subliniau una dintre bizareriile afacerii Litvinenko – alianţele şi relaţiile create cu mulţi ani în urmă au ieşit din nou la iveală şi s-au suprapus în mod misterios în zilele înaintea decesului său, ca şi când cei care îi plănuiseră moartea au căutat să-l înconjoare de oameni în care ar fi avut încredere instinctiv.

Până în anul 2006, Lugovoi devenise tot ceea ce prima soţie a lui Litvinenko spunea că îşi dorise de la soţul ei. Trecuse de la afaceri de stat la cele private, îşi valorificase instruirea ca gardă de corp oficială pentru demnitarii de la Kremlin în punct forte pentru înfiinţarea propriei firme de securitate şi îşi mai deschisese o afacere cu băuturi. Pe scurt, era un om bogat.

În apariţiile sale publice, Lugovoi se arăta extrem de sigur pe sine, aproape arogant, un exemplu de *Noul Rus* pe care Putin încerca să-l plămădească din ruinele anilor '90. Era într-o formă fizică bună, avea un aspect îngrijit, părul tuns scurt şi o înclinaţie de filfizon pentru costume în culori stridente cu dungi. Poza cu mare plăcere pentru camerele de filmat pe poligonul firmei sale de securitate, într-o postură à la Clint Eastwood – cu picioarele depărtate, trăgând cu un pistol de 9 milimetri, modelul standard al KGB-ului. Fără îndoială că avea să nege implicarea sa în uciderea lui Litvinenko. Însă nu era genul de om care să ezite.

La destrămarea KGB-ului în 1991, a fost transferat automat la Departamentul Gărzilor Generale ale Federaţiei Ruse, pe postul de gardă de corp a unor demnitari precum Igor Gaidar, prim-viceprim-ministru, şi Andrei Kozîrev, ministrul afacerilor externe. Călătorise de trei ori în Statele Unite cu oficiali de prim rang şi pretindea că a stat lângă preşedintele Clinton într-una dintre aceste vizite.

Mai târziu, misiunea sa a fost să asigurare protecţia lui Boris Berezovski, în scurta perioadă în care magnatul a fost secretar adjunct al Consiliului de Securitate, în 1996.

După ce Lugovoi a lucrat pentru Berezovski, magnatul a încercat să-l atragă în cercul magic, Clubul Logovaz, numindu-l responsabil cu securitatea la postul de televiziune ORT.

Berezovski a susţinut că nu se ocupa personal de securitatea postului ORT, ci că îl delegase pe mai vechiul şi apropiatul său partener de afaceri, Badri Patarkaţişvili, să gestioneze acest lucru. Însă Lugovoi a venit cu recomandare de la Gaidar, ca fiind ceea ce Berezovski numea „un om curajos şi deschis".

„Berezovski îşi avea sediul la vremea aceea la clubul oamenilor de afaceri Logovaz", a spus Lugovoi la începutul anului 2007. „Acolo se ţineau reuniunile acţionarilor şi ale consiliului director. Mergeam des acolo."

Într-adevăr, la Clubul Logovaz s-au întâlnit pentru prima dată doi oameni care mai târziu aveau să joace rolul de victimă şi agresor, cu zece ani înainte de ultima lor întâlnire din 1 noiembrie 2006.

„Şi Litvinenko era angajat de Berezovski", a spus Lugovoi. „Eu nu lucram pentru Berezovski, ci pentru companie. Litvinenko venea şi el des pe la club şi cineva ne-a făcut cunoştinţă odată. A fost o prezentare scurtă, Aleksandr, Andrei, nici vorbă despre posibile afaceri de viitor."

Litvinenko „era considerat ca făcând parte din cercul intim al lui Berezovski. Nu aveam nici un fel de legături, nici de afaceri, nici personale, nu ne sunam, nu ne întâlneam. În acel moment, el era încă angajat, dar eu demisionasem deja", a spus Lugovoi.

Litvinenko „era din FSB, dar lucra pentru Berezovski", a adăugat Lugovoi.

„Pe la mijlocul anilor '90 treceam printr-o perioadă de tranziţie spre un sistem oligarhic de control al societăţii. Demnitari numiţi sau plătiţi de oligarhi – asta aveam în Rusia anilor '90. După părerea mea, atunci eram mult mai departe de

democraţie decât suntem acum. Pentru că totul se putea cumpăra sau plăti pe faţă. Credeţi-mă, sunt un om bine informat; timp de cinci ani m-am ocupat de securitatea demnitarilor. Mai târziu am lucrat pentru unul dintre cei mai renumiţi oligarhi. De aceea ştiu cum se luau deciziile la cel mai înalt nivel. Tot ce se întâmpla în mass-media era doar o diversiune, ca să abată atenţia de la afacerile pe care le făceau."

El şi Litvinenko nu erau apropiaţi, a spus Lugovoi, „dar ne întâlneam din când în când".

Poate că, până la urmă, se va dovedi că acea întâlnire întâmplătoare a fost începutul unui lanţ de evenimente care i-a adus împreună pe cei doi oameni, la sfârşitul vieţii lui Litvinenko, în cele mai ciudate şi mai improbabile circumstanţe.

Trecerea lui Lugovoi de la stat la un angajator privat nu era neobişnuită, într-o vreme în care mii de gărzi de corp bine antrenate, bătăuşi şi anchetatori de la KGB sau de la agenţiile urmaşe ale acestuia s-au trezit brusc fără un loc de muncă ori cu salarii spulberate de inflaţie.

Nu era neobişnuit nici ca persoane din conducerea securităţii de stat să îşi ia mai multe locuri de munca la angajatori privaţi, adică la oameni de afaceri sau gangsteri, profesii care de multe ori se confundau. După spusele lui Igor A. Goloşceapov (un fost agent KGB de contrainformaţii care a condus grupul de lobby pentru înfiinţarea firmelor de securitate privată), până în anul 2007, în Moscova existau 4 200 de agenţii de securitate private cu autorizaţie, pe lângă grupurile neautorizate care acţionau mai mult sau mai puţin pe faţă şi care se puneau la dispoziţia celui mai generos ofertant, pentru tot soiul de activităţi infame. Oare acestea includeau şi crime la comandă?

„Nu cred că era exclus când se impunea acest lucru", a spus Goloşceapov reporterului de la *New York Times* din Moscova.

„Acolo unde începe acest gen de afaceri, adevărul se sfârşeşte."

Un alt vizitator la Clubul Logovaz era Iuri A. Felştinski, un istoric care mai târziu avea să scrie o carte împreună cu Litvinenko şi să fie editorul lui Berezovski pentru volumul *Art of the Impossible* (Arta imposibilului), al cărui nume a fost inspirat de un dicton pus în carte pe seama lui Machiavelli: „Politica este arta imposibilului". (De fapt, fraza îi aparţine lui Otto von Bismarck.)

Felştinski a editat şi *Verdict*, colecţia de transcrieri a înfăţişărilor de la tribunal, publicate de Berezovski în 2007.

Goldfarb a comparat rolul lui Felştinski cu „o planetă periferică din sistemul solar al lui Boris, care îl orbita o dată la câteva luni şi îl sfătuia în diferite chestiuni." Însă, la fel ca unii colaboratori şi consilieri ai lui Berezovski, Felştinski va fi solicitat să joace roluri mai serioase.

Dacă priveşti retrospectiv cariera lui Berezovski, este evident că celor care lucrau pentru el li se cerea să îşi asume pentru şeful lor riscuri surprinzătoare.

Testul la care a fost supus Lugovoi l-a constituit un proces din 2001, când el a fost acuzat că a încercat să ajute un asistent de-al lui Berezovski, Nikolai A.

Gluşkov, ca să se sustragă justiţiei. Acuzaţia, negată atât de Berezovski, cât şi de Lugovoi, era că acesta din urmă organizase o acţiune eşuată de a-l elibera pe Gluşkov din spitalul penitenciarului, pe vremea când era cercetat pentru fraudă în afacerea Aeroflot, compania aeriană controlată de Berezovski. Cazul a căpătat o mare semnificaţie pentru Berezovski, pentru că, după cum a declarat mai târziu, puterea de la Kremlin îl folosise pe Gluşkov ca pe o monedă de schimb ca să-l forţeze pe magnat să vândă bunurile Rusiei, în schimbul libertăţii asistentului său. Fiind prins fără voie în această luptă, Lugovoi a afirmat că a făcut 14 luni de închisoare. Berezovski a văzut condamnarea a lui Lugovoi ca fiind un simbol al loialităţii acestuia, demnă de răsplată.

După eliberarea din închisoare, Lugovoi a devenit prosper. Nu este clar cine l-a ajutat pe acest fost KGB-ist cu un cazier judiciar care cuprindea fapte grave în afacerile sale cu băuturi alcoolice şi în domeniul securităţii. Până la moartea lui Litvinenko, Berezovski i-a fost apropiat lui Lugovoi şi a recunoscut că îi rămâne dator. Berezovski mi-a spus că, în timp ce Gluşkov „spunea mereu că Lugovoi era un agent provocator, eu tot aveam încredere în Lugovoi".

La începutul anului 2006, Berezovski chiar l-a invitat pe Lugovoi la aniversarea sa de şaizeci de ani, la o petrecere luxoasă pe care a organizat-o. Lugovoi a stat la aceeaşi masă cu Aleksandr Litvinenko şi cu cea de-a doua soţie a sa.

„În vremea aceea credeam că Lugovoi mi-era prieten", a spus Berezovski.

Petrecerea s-a ţinut la Blenheim Palace, o clădire impresionantă, construită între 1705 şi 1722, care se numără printre cele mai mari reşedinţe rurale din Marea Britanie, locuinţa mai multor duci de Marlborough şi locul în care s-a născut Winston Churchill.

„Era genul de petrecere tipic britanică – stai la masă, dar nu ai idee lângă cine te vei aşeza, ştii doar unde este numele tău", mi-a spus Marina Litvinenko. „Se vorbea aproape exclusiv în rusă la acea masă."

Goldfarb scria că, la petrecere, l-a catalogat pe Lugovoi ca fiind „o umbră din trecutul Rusiei." Însă invitarea lui Lugovoi i-a dat lui Litvinenko posibilitatea de a discuta afaceri cu el, întrebându-l despre aranjamentele necesare pentru a înfiinţa o firmă de consultanţă adresată firmelor britanice de evaluare a riscului şi de securitate.

„Îl cunoşteam din Rusia", a spus Marina Litvinenko. „Saşa mi-a zis că Lugovoi este şeful securităţii la postul de televiziune ORT. Nu îl deranja acest lucru. Spunea că este KGB-ist de la Unitatea a noua, unde toţi sunt gărzi de corp. Saşa era de la o unitate mai activă, munca sa era mai serioasă. La Unitatea a noua erau doar persoane care deschid uşa şi le spun oamenilor unde să se aşeze."

Când s-au întâlnit prima dată la petrecerea lui Berezovski în 2006, îşi amintea Marina, „Saşa a zis: «El e Lugovoi». Am discutat nimicuri, despre ce mai e prin Moscova. Vorbea pe un ton normal, nu era emoţionat".

Boris Berezovski nu era singurul om din Rusia anilor '90 care devenise foarte avut sau care exercita o prea mare putere politică. Însă era unicul rus putred

de bogat care ducea o impresionantă campanie publică împotriva puterii de la Kremlin, organizată după fuga sa din Moscova în Marea Britanie, unde se autoexilase în 2000.

Aflat departe de casă, Berezovski a ezitat între a-l ataca pe Vladimir Putin şi a îmbrăţişa toleranţa britanicilor care i-a permis iniţial să îşi strângă adepţi în Londra.

Uneori, criticile sale la adresa lui Putin depăşeau ceea ce Marea Britanie considera ca fiind limitele permise ale discursului politic. Cu acele ocazii, Ministerul de Externe (echivalentul britanic al Departamentului de Stat american) a reacţionat negativ, nedorind să-i permită lui Berezovski să pună în pericol relaţiile economice şi diplomatice cu Moscova. La începutul anului 2007, ziarul *The Guardian* l-a citat pe Berezovski într-un interviu în care acesta cerea răsturnarea violentă a guvernului condus de Putin. În câteva ore, biroul de presă al Ministerului de Externe a luat o poziţie publică împotriva „oricui se foloseşte de statutul de rezident în Regatul Unit ca de un mijloc pentru a îndemna la răsturnarea violentă a unui guvern suveran". Berezovski a insistat că nu chemase la acţiuni violente, ci la o revoluţie „de catifea", asemănătoare cu cele pe care el le sprijinise în Ucraina şi Georgia.

Pentru magnat, ca şi pentru alţi azilanţi, Marea Britanie era un loc sigur. Mai multe guverne au refuzat să răspundă cererilor Rusiei de extrădare. Berezovski şi-a afirmat deseori recunoştinţa faţă de Marea Britanie, pentru că îi acordase azil politic în 2003. De câte ori Rusia cerea predarea magnatului, autorităţile din Regatul Unit refuzau.

Argumentul era că dreptul la azil putea fi respins doar de un tribunal, nu la ordin politic. Rusia nu a acceptat explicaţia autorităţilor britanice care devenise o constantă la solicitările Moscovei faţă de Londra.

După cum spunea un diplomat, propoziţia pe care ambasadorul britanic la Moscova o ştia în rusă era „e simplu de răspuns", dorind să spună prin aceasta că doar justiţia putea să decidă asupra extrădării lui Berezovski, nu executivul. Puterea de la Kremlin avea o echipă de avocaţi la Londra, plătită să caute orice lucru care putea duce la deportarea lui Berezovski. În relaţiile cu Marea Britanie, nimic nu irita mai tare autorităţile ruse decât să-l vadă pe Berezovski batjocorind puterea de la Kremlin, din spatele zidului de protecţie oferit de calitatea de azilant în Regatul Unit, în timp ce diplomaţii britanici repetau la infinit aceeaşi formulă legală ce îl apăra pe magnat de extrădare. Însă legea nu era singura apărare a lui Berezovski. Pe deplin conştient de importanţa imaginii sale publice ca scut împotriva Kremlinului, Berezovski a recurs la serviciile unui geniu al relaţiilor publice din Londra, lordul Tim Bell de Belgravia.

La puţin timp după sosirea în Marea Britanie, în 2002, Berezovski s-a întâlnit cu Bell la un ceai, într-un salon rafinat, cu decoraţiuni fastuoase, din hotelul Dorchester, cel mai luxos hotel din Park Lane. Aşadar, magnatul şi transfugul s-a întâlnit cu omul de afaceri britanic, un fumător înrăit îmbrăcat la costum

în dungi, având un loc invidiat pe băncile roşii ale Camerei Lorzilor şi o listă impresionantă de contacte din întreaga societate şi mass-media britanică, printre care se numără şi Rupert Murdoch, o cunoştinţă comună, a cărei fotografie stătea pe biroul din Londra a lui Berezovski[8].

Berezovski făcea demersuri pentru obţinerea azilului politic şi avea nevoie de contactele şi priceperea lui Bell pentru a schimba percepţia opiniei publice din Regatul Unit (acţiune încurajată de guvernul britanic) că Vladimir Putin este un partener de încredere şi un bun om de afaceri. Oligarhul rus voia şi el să-şi facă intrarea şi cunoştinţe în cercul londonez influent, pentru a infirma imaginea negativă de om lipsit de scrupule şi baron detestat al noului capitalism, etichetă creată de adversarii săi din Rusia. Şi, după cum afirma tabăra lui Bell, Berezovski voia să obţină azilul în mod transparent şi pe căi legale, nu printr-o maşinaţiune.

O persoană publică foarte cunoscută, Berezovski era o imagine incompletă, un miraj, o faţadă. Prietenii săi afirmau că Boris era exact ceea ce părea a fi: deschis, prefăcut, şarmant, primejdios, un pelerin neobosit în căutarea permanentă a interesului personal. Prin urmare, întrebarea care îi punea veşnic în încurcătură pe simplii spectatori era ce intres avea el de fapt.

Se putea argumenta că reputaţia lui Berezovski (cel mai de seamă luptător împotriva lui Vladimir Putin), construită cu multă grijă în primii ani ai secolului al XXI-lea, era doar o parte dintr-o campanie menită să înlăture singurul şi cel mai mare obstacol în calea unei cariere reînnoite în afaceri ori politică, sau poate amândouă, pe care el să o aibă în Rusia.

După mai mulţi ani de autoexil, presiunea creştea fără doar şi poate.

Păstrând proporţiile, averea sa era în scădere, de la 800 de milioane de lire sterline – în 2007, acesta însemna peste 1,6 miliarde de dolari – la 500 de milioane, după cum anunţa „Lista celor mai bogaţi", publicată de ziarul londonez *Sunday Times*.

Cu câţiva ani în urmă, Berezovski şi-a estimat averea la trei miliarde de dolari, deşi nu era prea dispus să dea un răspuns exact.

„Dacă o vindem sau dacă o cumpărăm?", l-a întrebat pe un reporter în 2002. „Dacă o vindem, trei miliarde de dolari; dacă o cumpărăm, două miliarde de dolari."

Prin anul 2007, Berezovski a estimat-o undeva între două şi trei miliarde de dolari, după ce a vândut companiile proprii partenerului său de afaceri georgian, Badri Patarkaţişvili[9].

---

[8] Berezovski a fost unul dintre cei 82 de invitaţi la căsătoria lui Murdoch cu Wendi Deng din iunie 1999, la bordul iahtului lui Murdoch, Morning Glory, din portul New York, după cum anunţa un comunicat Associated Press din New York Times, datat 27 iunie 1999. Iahtul a pornit din Chelsea Piers „pe când un ansamblu de coarde interpreta Mozart".

[9] Patarkaţişvili a decedat în locuinţa sa de lângă Londra în februarie 2008. La autopsie, autorităţile au stabilit că decesul a survenit unui atac de cord. Avea cincizeci şi doi de ani.

Întrebat despre suma exactă, Berezovski a spus că nu ştie.

Între timp, mai vechii săi colegi oligarhi au ridicat ştacheta adevăratei bogăţii la un nivel ameţitor. Se considera că Roman Abramovici avea o avere de peste 20 de miliarde de dolari şi nu era singurul din categoria ruşilor putred de bogaţi. Însă Berezovski cheltuise milioane de dolari acordând sprijin opozanţilor lui Putin din Rusia, Georgia şi Ucraina, pe lângă cei din Londra şi New York. Era o luptă inegală. În calitatea sa de şef al elitei de la Kremlin care controla rezervele minerale, de petrol şi gaze, Putin avea resurse nelimitate. În schimb, fondul lui Berezovski destinat luptei se micşora. Aşa că cine câştiga?

Capitolul patru

Renegatul

ÎN VREMURI DE RESTRIŞTE, oamenii sunt nevoiţi să facă alegeri care le vor afecta viaţa într-un mod inimaginabil şi să-şi hotărască viitorul într-un moment în care nu există certitudini, iar urmările sunt neclare.

Începutul anilor '90 din Moscova l-a pus pe Aleksandr Litvinenko în faţa unei astfel de provocări, iar felul în care el a reacţionat a stabilit coordonatele unei vieţi ce avea să fie curmată la Londra, crud şi mult prea devreme.

Uneori, firește, oamenilor le place să creadă că ei sunt autorii propriilor decizii, însă împrejurările, neprevăzutul şi coincidenţele joacă şi ele un rol important. Aşa s-a întâmplat şi cu Litvinenko.

În decursul a numai câţiva ani, el s-a împrietenit cu un miliardar, s-a îndepărtat de tovarăşii săi din serviciile ruse de securitate şi l-a întâlnit pe cel care avea să devină o obsesie pentru el, Vladimir Putin. Între timp a fost prins într-o campanie violentă dusă de Rusia în Cecenia, şi-a pierdut încrederea în superiori şi a schimbat o familie şi o femeie cu o alta.

La începutul acelui deceniu, chestiunea care contra o persoană ca Litvinenko era una simplă şi complicată în acelaşi timp: cui să fie devotat? Sistemului care l-a creat şi plătit sau noilor piraţi care şi-au valorificat instruirea în haosul unui capitalism dominat de baroni? Să aleagă o viaţă modestă, cu un salariu devalorizat de la stat, sau o porţie din mult-râvnitele bogăţii la care au acces doar câţiva? Abilităţile unor ofiţeri ca Litvinenko sau Lugovoi şi Sokolenko aveau mare căutare în rândurile noii elite de afacerişti şi printre grupările de crimă organizată care scoseseră capul cu îndrăzneală, după prăbuşirea puterii sovietice. KGB-ul îşi pregătise spioni, informatori, agenţi, anchetatori, gărzi de corp şi ucigaşi. Oare şi-au respectat jurământul profesional sau au adoptat moda vremii de îmbogăţire rapidă? Deciziile erau dificile, deoarece viitorul nu lăsa să se întrevadă ce avea să devină societatea. Iar alegerile făcute erau de o mare însemnătate, întrucât erau bazate doar pe instinct; odată luată o decizie, nu mai exista cale de întoarcere.

Aceasta era lumea în care Litvinenko – un ofiţer tânăr, educat în spiritul devotamentului, acum aflat în slujba unui serviciu împânzit de corupţie – îşi analiza opţiunile. La căderea nopţii, agenţii din slujba securităţii statului deveneau bodyguarzi, şantajiştii se transformau în ucigaşi plătiţi. Oamenii legii, coloneii sau generalii se spionau între ei. Poliţiştii şi procurorii căpătaseră obiceiuri extravagante, precum jocurile de noroc şi femeile uşoare. Grupările de crimă organizată cecene ori slave se înfruptau nu numai din economia recent

descentralizată, ci şi din presupuşii săi ocrotitori, pătrunzând în rândurile poliţiei şi corupând comandanţi de grad superior. Magnaţii străbăteau oraşul însoţiţi de miliţii particulare, recrutate din rândurile poliţiei şi din KGB–FSB. Într-o societate normală, avansarea lui Litvinenko la gradul de locotenent-colonel, la vârsta de treizeci de ani, ar fi trebuit să reprezinte accesul la un nivel superior, o garantare a responsabilităţii şi respectului. Însă aceasta nu era o societate normală. Iar cariera nu era singurul lucru care îl preocupa pe Litvinenko.

Pe 15 iunie 1993, la aniversarea unei dansatoare pe nume Marina Ştoda, născută Ţibina, Aleksandr Litvinenko a eşuat în faţa unei altfel de alegeri care avea să-i răscolească viaţa, la fel cum sfârşitul comunismului îi răscolise ţara: s-a îndrăgostit.

Deşi puţin probabil, susţinătorii lui Litvinenko au spus că el venise la petrecere în interes de serviciu, ca să-i supravegheze pe doi dintre prietenii Marinei, implicaţi fără voie într-un şantaj, şi că aceştia îl invitaseră. Nu era tocmai genul de invitat la care se aştepta gazda – un necunoscut îmbrăcat cu haine de stradă, cu o aură misterioasă; un agent secret, un *operativnik* cum se spunea în argoul FSB-ului, a cărui misiune era să culeagă „informaţii operative", nu să furnizeze dovezi suficient de puternice pentru trimiterea în judecată. Era căsătorit şi avea doi copii, unul dintre ei bebeluş. Trăia într-un mediu tenebros pe care Marina îl ştia doar din romanele poliţiste. A văzut la ea ceva rar, un farmec ce lipsea din lumea lui. Ca dansatoare profesionistă care participase la concursuri de dansuri de societate, ea avea atitudinea specifică profesiei. Era suplă, elegantă şi divorţată. Dădea lecţii de aerobic şi dans, iar ochii ei strălucitori, de un verde-cenuşiu, îi păreau o combinaţie de pasiune şi mister.

Atracţia reciprocă era irezistibilă.

La scurt timp după petrecere, căsătoria lui s-a destrămat. În august 1993, cei doi s-au mutat împreună în apartamentul în care Marina stătea cu părinţii săi, în centrul Moscovei, într-unul dintre masivele complexe rezidenţiale, construite în stilul arhitectural specific epocii sovietice. În luna octombrie, Marina deja era însărcinată, deşi medicii îi spuseseră că avea nevoie de tratamente de fertilitate dacă voia să aibă copii. Un an mai târziu, la patru luni de la naşterea fiului lor, Anatoli, ei s-au căsătorit.

Acestea erau faptele, aproape banale: el o întâlneşte pe ea, el îşi părăseşte soţia, el şi ea se căsătoresc. Însă, pentru cei implicaţi în asemenea despărţiri şi legături, nimic nu este banal, niciodată; evenimentele se desfăşoară cu forţa unui cutremur, semănând distrugere până hăt, departe.

Aspectele simple ale poveştii unei noi iubiri, ale unei pasiuni amplificate de noutate şi mister sunt spuse de oameni care abia s-au cunoscut şi au simţit că sunt dispuşi să se implice şi că se potrivesc. Îndrăgostiţii se află într-un cocon, imuni la durerea celor părăsiţi. Ei privesc spre un viitor plin de speranţă şi se îndreaptă spre el cu hotărâre, cufundaţi în ei înşişi. Cei părăsiţi îşi amintesc în schimb de vremurile bune, când ei erau cei fericiţi, însă acum nu le-a rămas decât să îşi hrănească amărăciunea cu amintiri din trecut ce le otrăvesc propriul

viitor. Câte variante despre evoluţia iubirii adevărate nu au răsărit ca ciupercile otrăvitoare pe pământul roditor al nefericirii conjugale?

Într-un fel, despărţirea şi noua căsnicie a lui Litvinenko reflectau frământările prin care trecea şi ţara sa. Însă e greu de spus ce interpretare a evenimentelor oferea o paralelă mai fidelă pentru desprinderea de trecut a ţării sale. Oare destrămarea primei căsnicii a lui Litvinenko reflecta dureroasa desprindere a Rusiei de o istorie chinuită? Ori saltul Rusiei într-o nouă eră oferea metafora unui triunghi amoros care a binecuvântat dureros noua relaţie, în detrimentul celor care nu puteau ţine pasul? Ca şi părinţii săi, Litvinenko se implicase într-o căsătorie ce nu avea să dureze, lăsând copii care să culeagă roadele amărăciunii şi confuziei. În 1993, când a întâlnit-o pe Marina, avea deja un fiu, Aleksandr, o fetiţă de un an şi nouă luni, Sonia, şi o soţie, Natalia, care-i stătuse alături în toţi anii în care a fost cadet şi s-a pregătit să devină agent; o femeie care îndurase anii petrecuţi în provincie, doar în speranţa că odată va deveni soţie de general.

Litvinenko a fost în armată, în KGB sau în FSB, la optsprezece ani. Era obişnuit cu organizaţiile şi conspiraţia. Fusese avansat şi ducea o viaţă periculoasă, urmărind oameni din grupările de crimă organizată din Moscova şi din Caucazul de Nord. Se putea mândri cu o mulţime de misiuni secrete în ţinuturi îndepărtate.

El îşi lua adrenalina din investigarea lumii interlope, a criminalilor, a bătăuşilor, nu tocmai mediul propice pentru un familist cum şi-l dorea Natalia, care să petreacă serile acasă şi să se joace cu copiii. Mai mult, căsnicia lor ajunsese în punctul în care relaţia devine agitată, iar partenerii se îndepărtează unul de celălalt.

Mai târziu, după moartea sa, când cunoscuţii i-au cercetat trecutul pentru a găsi indicii despre caracterului său, divorţul a stârnit întrebări privitoare la felul său de a fi. Avea el oare o anume înclinaţie spre înşelătorie, un talent de a-şi crea duşmani care l-ar fi îndreptat inevitabil spre un sfârşit tragic? Avea el o anume noblеţe, cum voia să creadă despre el lumea, sau o latură mai sordidă, o înclinaţie spre trădare, aşa cum aveau să afirme fosta soţie şi unii dintre foştii colegi? Iar, dacă aprecierile adversarilor săi erau adevărate, pe cine sau ce putea să fi trădat Litvinenko, încât să îşi provoace moartea cumplită care avea să urmeze?

Fotografiile din albumul de familie al lui Aleksandr şi al Marinei Litvinenko înfăţişau un cuplu frumos.

În fotografia de nuntă, pe 14 octombrie 1994, amândoi priveau cum Aleksandr punea un inel pe degetul de la mâna dreaptă a Marinei, în spiritul tradiţiei ortodoxe ruse. Era îmbrăcat la costum şi cravată, deşi nu îi stătea în fire. După cum îşi amintea Marina, se căsătoriseră la un oficiu al stării civile din Certanovo, din sudul Moscovei. Iniţial, perechea era îmbrăcată în haine obişnuite, având de gând doar să semneze în registru şi să plece, dar ofiţerul stării civile a sugerat ca, de dragul copilului lor, să se îmbrace de sărbătoare, să

invite musafiri, să facă fotografii ca să imortalizeze momentul. Aşa se explică faptul că el s-a îmbrăcat la patru ace. În fotografiile de la nuntă, hainele picau bine pe corpul zvelt şi atletic al lui Litvinenko. Era un om obişnuit, elegant, îngrijit, cu părul scurt şi bine pieptănat. Marina purta o rochie de culoare închisă, cumpărată în ultimul moment, avea pometi tipic slavi şi buze pline. Mai târziu, ea s-a amuzat de faptul că el era îmbrăcat în haine de culoare deschisă, iar ea în haine de culoare închisă, invers decât se obişnuieşte la o nuntă. Erau un cuplu frumos. Când s-au cunoscut, la sărbătorirea a treizeci şi unu de ani ai ei, Marina spunea că era „oarecum delicat, senin şi emotiv, ca un copil".

Aici încep diferenţele în relatările despre debutul relaţiei lor.

El a recunoscut destul de deschis, încă de la început, că era însurat, prins într-o relaţie, spunea Marina, însă părea „neiubit, aş spune, al nimănui. Simţise că lucrurile nu mergeau bine între el şi soţia sa, însă ea refuza să aibă relaţii cu bărbaţi însuraţi. Spre surprinderea ei, când s-au reîntâlnit după o săptămână, Litvinenko i-a spus că soţia îl alungase, că îi scosese lucrurile afară din apartamentul în care locuiau împreună cu părinţii Nataliei. Motivul furiei acesteia, din câte afirma Litvinenko, era că el hotărâse să amâne o vacanţă în familie pentru a putea lucra la cazul de şantaj în care erau implicaţi prietenii Marinei. Trei săptamâni mai târziu i-a spus Marinei că îi mărturisise soţiei că vrea să divorţeze. A început o scurtă perioadă de curtare, de parcă soarta aruncase la un loc doi oameni făcuţi unul pentru celălalt. „Am găsit o soţie şi un prieten totodată," a mărturisit Litvinenko mulţi ani mai târziu.

Dar aceste întâmplări un aveau nici o legătură cu amintirile Nataliei, prima soţie pe care o părăsise, şi nu era varianta pe care aceasta o prezenta pe posturile ruseşti de televiziune şi la interviurile cu reporterii străini. Singurul lucru incontestabil era faptul că Litvinenko investiga un caz de extorsiune în care era implicat un cuplu pe care Marina îl cunoştea de la dansuri. În rest, pentru Natalia, aceasta a fost doar o poveste despre întâlniri secrete şi adulter.

„Începuse să lucreze noaptea", îşi amintea Natalia în vara anului 2000. „Mi-a spus că urmăreşte nişte indivizi. A fost greu. Voiam şi eu mai multă atenţie. Pe urmă a venit acasă într-o dimineaţă, mirosind a parfum de femeie, parfum franţuzesc care, la vremea aceea, era foarte scump şi nu se găsea. L-am luat la întrebări."

În această versiune, Litvinenko era cel care şi-a strâns hainele din apartamentul în care locuiseră ei, prin generozitatea socrilor lui. Şi-a chemat o maşină de serviciu a FSB-ului şi a plecat. Natalia încerca să strângă bani într-o cutie mică în speranţa că, într-o zi, îşi vor putea cumpăra propriul apartament.

„Şi-a luat toate hainele şi banii pe care eu îi strânsesem pentru apartament, vreo 7 000 de dolari. Apoi mi-a luat geanta, a scos toţi banii pe care-i aveam în ea. Nu-mi venea să cred. Mi-a luat tot, până la ultima copeică." În relatările adversarilor care căutau să-l discrediteze, acest aspect al banilor era cel mai condamnabil, dar şi cel mai greu de demonstrat.

Natalia nu a renunţat întru totul. A crezut că Litvinenko s-a mutat cu mama lui şi chiar l-a zărit o dată într-o limuzină; „făcea pe grozavul". I-a dus pe Natalia şi pe copii la McDonald's, în cartierul Vechiul Arbat, din centrul Moscovei. „Am crezut că se va întoarce la noi, dar n-a fost aşa," spunea ea. „N-am ştiut că avea pe altcineva. Am crezut că trece printr-o criză şi că va reveni. Îi iubea pe Sonia şi pe Aleksandr. Nu dăduse semne de nemulţumire."

L-a căutat la Lubianka, clădirea groazei, fostul sediu al KGB-ului; era imaginea stereotipă a soţiei părăsite care îşi caută soţul la serviciu, când nimic altceva nu reuşeşte să-l readucă în sânul familiei. „A venit afară şi am făcut câţiva paşi împreună. I-am spus că face o greşeală, că nu poate să-şi părăsească copiii. N-a încercat să-mi explice nimic. Tot ce-a spus a fost că în nici un caz nu vom mai locui împreună. Eram în stare de şoc şi era cât pe ce să mă calce o maşină când am traversat strada. I-am zis, «Eşti un ticălos», iar el a răspuns, «Da, aşa e.»"

Aveau să treacă cinci ani până să-l revadă, în cu totul alte împrejurări. Însă percepţiile contradictorii asupra lui Litvinenko l-au urmărit până la sfârşit. Era oare un mercenar trădător sau un erou? O iudă sau doar un naiv, un bărbat pe care propria mamă îl descria drept „un om care s-a rătăcit în viaţă"?

Este aproape imposibil să împarţi personalitatea cuiva în categorii atât de simple.

Probabil că adevărul stă undeva la mijloc. Şi poate că moralitatea rezervă o categorie aparte aventurilor pasionale, dincolo de clasificarea obişnuită între bine şi rău. Nu există teste mai importante, atât de des date şi picate, decât cele ale inimii.

„În 1993 l-am întâlnit pe soţul meu, Saşa", spunea Marina Litvinenko în decembrie 2006, la câteva zile după înmormântarea lui Litvinenko. Când i-a pronunţat numele, a făcut o pauză. Purta un pulover bej, cu guler pe gât. Locul ales pentru interviu era o sală de conferinţe de la sediul central al Bell Pottinger din strada Curzon, compania de relaţii cu publicul a lordului Tim Bell. Alex Goldfarb s-a alăturat pe la jumătatea discuţiei, ajutând ocazional cu traducerea, fără a-i da sfaturi însă. Marina dădea impresia că se stăpâneşte cu greu. Înfăţişarea ei – părul castaniu coafat, ochii verzi-cenuşii – lăsa impresia unei femei puternice. Era palidă la faţă şi arăta istovită de o durere imensă ce se preschimba în resemnare. Frapat de aparenta ei seninătate, afişată în faza iniţială a interviului nostru, am scris în carnetul de notiţe cuvântul „liniştită". Chiar în ultimul moment, când mă îndreptam spre casetofon să-l opresc, mi-am notat că a scos un pachet de batiste de hârtie pe care şi-l adusese în eventualitatea acestui eveniment. Apoi am notat: „lacrimi".

„M-am simţit foarte vinovată că n-am făcut mai mult pentru Saşa", a spus ea. „Mi-am tot reproşat că nu l-am salvat. E de nesuportat că el nu mai este aici. Toţi cei care l-au cunoscut pe Saşa ar putea spune că iubea viaţa prea mult."

În ciuda întrebărilor despre viaţa, gândurile, sentimentele ei, conversaţia se tot întorcea la Litvinenko. Îl numea cadoul ei, pentru că se cunoscuseră la ziua ei de naştere.

„În acea vreme, Rusia era ca Vestul Sălbatic, pentru că oricine voia să obțină bani de la altcineva putea fără nici o problemă", a spus ea. „Vedeam că Saşa munceşte din greu, deşi nu-mi putea spune tot. Nu avea un program normal. Se scula dimineaţa devreme. Dacă începea ceva, nu putea dormi două-trei nopţi. Se poate spune că era obsedat de muncă. Ştiam că este un om neobişnuit. Arăta absolut... nu părea înalt, puternic, mare. Nu-i plăcea să poarte costum, cravată. Pentru el, era mai bine să fie invizibil."

Natalia a făcut un alt comentariu despre acele vremuri. „Vedeam cum se instala corupţia. Oamenii nu voiau să muncească fără ceva bani în plus. Salariul nu avea nici o valoare", mi-a spus Marina. „Deoarece Saşa lucra în poliţie, câştiga destul de bine, comparativ cu alţii."

Chiar şi partenerii lui Litvinenko au găsit această ultimă afirmaţie puţin probabilă.

Iuri Felştinski, istoricul care l-a întâlnit prima dată pe Litvinenko pe la sfârşitul anilor '90, la Clubul Logovaz, în Moscova, susţinea că salariul „oficial" n-ar fi fost în nici un caz suficient. „Salariul de la FSB este mai mult o iluzie", a spus acesta. „Din 1991 încoace, nimeni n-a reuşit să trăiască dintr-un asemenea salariu. Absolut toţi erau implicaţi mai mult sau mai puţin în activităţi comerciale."

S-a vorbit din nou despre bani, chiar şi atunci când Litvinenko era pe patul de moarte, iar adversarii săi căutau să-l discrediteze. Prima lui soţie, Natalia, l-a descris ca fiind aproape obsedat de îmbogăţire. Dacă averea a fost ambiţia lui, se pare că n-a reuşit deloc să-şi atingă scopul. Chestiunea asupra căreia ambele soţii cădeau de acord era că Litvinenko nu a fost tocmai regele Midas[10].

Nu se pricepea să facă bani şi să-i înmulţească. Tocmai problemele financiare l-au făcut vulnerabil, în cele din urmă. Depindea prea mult de mentorul său, Boris Berezovski, şi fusese prea nerăbdător să facă afaceri cu oameni în care, în mod eronat, a crezut că poate să aibă încredere.

„La începutul anilor '90, când foarte mulţi agenţi KGB începuseră să plece de la Lubianka ca să lucreze la firme particulare, Saşa era nemulţumit, pentru că voia să câştige mai mulţi bani", a spus Natalia Litvinenko. „Mereu i-au plăcut banii, număra fiecare bănuţ."

A doua sa soţie a descris o imagine diferită, mai generoasă; spunea că el era pur şi simplu nepregătit pentru viaţa perfidă din sectorul privat şi că avea nevoie de un protector, de un îndrumător.

Ca şi Natalia, Marina a descris chestiunea banilor ca fiind una dintre preocupările lui Litvinenko, însă nu din aviditate, ci din naivitate, din dorinţa de a face bani mai întâi de toate.

„Saşa nu se pricepea la bani", spunea Marina în 2007. „Vreau să spun că mereu am avut destul, însă nu am trăit în lux. Ne-am cumpărat un apartament,

[10] În mitologia greacă, personaj celebru pentru faptul că transforma în aur tot ce atingea (n.tr.).

într-un final, dar era mic, doar cu un dormitor. Maşina pe care o aveam era o Jiguli obişnuită. Când prietenii lui au început să conducă maşini străine şi să-şi cumpere apartamente frumoase, era destul de evident că Saşa nu ştia să facă ce făceau ceilalţi ca să câştige bani."

Alex Goldfarb spunea că, atunci când Litvinenko a primit misiunea de a investiga atentatul asupra lui Berezovski, operativnik-ul şi oligarhul „s-au împrietenit". Oare cum a fost interpretat acest lucru la vremea respectivă?

Afaceriştii cei mai prosperi îşi aveau relaţiile şi oamenii lor în structurile statului, pe post de informatori sau în funcţii de conducere, fiind capabili să blocheze investigaţiile sau să furnizeze informaţii compromiţătoare *(kompromat)* despre adversarii lor. Dacă Litvinenko era prietenul lui Berezovski, până unde a mers amiciţia lor? Care erau condiţiile? Dacă au existat cadouri, ce se aştepta în schimbul lor? La vremea respectivă, Berezovski ţintea sus, să-şi facă relaţii la vârful puterii de la Kremlin. Nu era o prietenie ca de la egal la egal. Berezovski strângea pe atunci o avere de trei miliarde de dolari, în timp ce Litvinenko avea de un an o nouă relaţie, cu Marina, şi se străduia să supravieţuiască dintr-un salariu de la stat, devalorizat de inflaţie.

Berezovski era proprietarul Clubului Logovaz şi avea o vilă somptuoasă în afara Moscovei.

În schimb, Aleksandr şi Marina locuiau într-un apartament cu două camere pe care-l împărţeau cu părinţii ei şi aşteptau un copil. Magnatul bea şampanie franţuzească; anchetatorul bea apă. Şi, cu toate acestea, Litvinenko avea un prieten şi un protector pe nume Boris Berezovski, cel puţin până când să se îmbolnăvească.

Berezovski susţinea că nu îl plătea pe Litvinenko când cei doi trăiau la Moscova. La un moment dat, Litvinenko „a venit la mine când eram secretar executiv al Comunităţii Statelor Independente", a spus Berezovski, însă a adăugat că protejatul său lucra încă la stat.

„Până să se mute la Londra, a fost un simplu angajat al FSB-ului. N-am avut niciodată vreo legătură de afaceri cu el", a mai spus Berezovski. În schimb, la Londra, Litvinenko primea bani de la el. Acesta îi plătea lunar 5 000 de lire, aproximativ 9 500 de dolari. Magnatul mi-a spus următoarele: „Cu o jumătate de an înainte să fie otrăvit, a plecat de la mine. Îşi găsise altceva de muncă. Într-una din zile, îmi zice: «Boris, am o ofertă de muncă, ce părere ai?» Iar eu am zis: «E o idee bună, pentru că e mai bine să fii independent.»"

După spusele lui Berezovski, Litvinenko n-a precizat ce fel de muncă era, cu excepţia faptului că era „confidenţială".

Fără îndoială, pe 1 noiembrie 2006, când a urcat în omnibuzul ce mergea anevoios spre sud, către centrul luxos al Londrei, Litvinenko căuta cu disperare o nouă cale de a câştiga bani. Deşi plecase de la Berezovski, după cum îşi amintea Marina Litvinenko, soţul ei spera de fapt că magnatul va încerca

să-l convingă să rămână şi a fost destul de uimit când acesta nu a făcut nici o mişcare în acest sens.

„Poate se aştepta ca Boris să spună: «Nu, te rog, nu pleca.» În schimb, Boris a spus: «Bine, tu decizi.» Dar nimeni nu-şi încălcase cuvântul. Desigur, Saşa a fost un pic supărat, deoarece avea impresia că, probabil, Boris nu mai avea nevoie de el."

Pentru prima dată în zece ani, Litvinenko nu avea un protector care să-i ofere un colac de salvare, deşi Berezovski îi plătea taxa de şcolarizare lui Anatoli Litvinenko, la o şcoală particulară selectă.

Stringenţa problemelor financiare putea să explice de ce fostul agent avea garda jos; de ce, în căutarea unei noi posibilităţi de afaceri, a unui nou început, el a încercat să se împrietenească cu oameni ca Andrei Lugovoi.

Moartea lui Litvinenko a fost denumită o crimă anunţată, însă viaţa sa nu s-a desfăşurat mereu pe asemenea coordonate sinistre. După ce a început să colaboreze cu Berezovski în 1994, devenind unul dintre nenumăratele fire din urzeala de relaţii a magnatului, relaţia lor a devenit simbiotică; se ajutau unul pe celălalt să supravieţuiască în haotica Moscovă.

Litvinenko avea o nouă soţie, un nou fiu şi un nou protector.

Cât de curând, el avea să fie nevoit să îşi demonstreze loialitatea.

Pe 1 martie 1995, unul dintre cei mai respectaţi realizatori şi moderatori de talk-show-uri din Rusia, Vlad Listiev, a fost împuşcat în holul clădirii în care locuia în Moscova, după ce anunţase un moratoriu pentru publicitatea de la ORT, postul de televiziune pe care Berezovski ajunsese să-l controleze, în urma unei înţelegeri cu Boris Elţîn. Listiev era directorul general al postului.

Uciderea lui Listiev începuse să-l fascineze pe scriitorul Paul Klebnikov. Acesta era interesat mai ales de eforturile disperate ale lui Berezovski de a evita arestul, după comiterea crimei, când poliţia s-a deplasat la Clubul Logovaz să-l interogheze pe Berezovski şi să percheziţioneze localul.

Berezovski a refuzat categoric şi a apelat la relaţiile sale. Litvinenko a primit mesajul să îl sune urgent pe „prietenul" său, Boris, şi i-a sărit în ajutor.

După cum a afirmat mai târziu Alex Goldfarb, Litvinenko, pe atunci maior, a sunat mai întâi un comandant superior din FSB cu care era în relaţii bune, pe generalul Anatoli Trofimov, şeful diviziei FSB din Moscova.

Trofimov l-a îndemnat pe Litvinenko să ia legătura cu Berezovski şi să facă tot ce poate pentru a rezolva problema.

Litvinenko s-a dus val-vârtej la Clubul Logovaz, ca să-i intimideze pe călăii lui Berezovski. Având de-a face cu o unitate de poliţie moscovită pe care o considera coruptă, Litvinenko şi-a scos pistolul de serviciu şi a fluturat legitimaţia FSB pentru a impresiona prin gradul său. El i-a împiedicat pe poliţişti să percheziţioneze Clubul Logovaz şi să-l aresteze pe Berezovski pentru a-l interoga în legătură cu uciderea lui Listiev.

Dacă Berezovski accepta să-i însoţească pe poliţişti, ar fi fost închis cu siguranţă. În cel mai rău dintre cazuri, n-ar mai fi fost văzut în viaţă niciodată. Nu ar mai fi avut posibilitatea de a-şi dovedi nevinovăţia.

Ca urmare a intervenţiei lui Litvinenko şi a câtorva manevre de culise, poliţia a acceptat ca Berezovski să dea o declaraţie la club şi s-a retras. Fiindu-le refuzată posibilitatea de a percheziţiona clădirea, după cum s-au plâns ulterior poliţiştii, aceştia n-au reuşit să-şi finalizeze ancheta şi nu au pus pe nimeni sub acuzare. Ucigaşul lui Listiev nu a fost descoperit niciodată.

Litvinenko a jucat un rol fundamental în drama supravieţuirii politice şi fizice a magnatului; momentul tensionat l-ar fi putut costa pe Berezovski prietenia cu Elţîn şi accesul la Kremlin. Rămâne de văzut dacă Litvinenko a obstrucţionat justiţia sau a prevenit un abuz al acesteia. În orice caz, acest moment crucial a dus la un alt nivel prietenia lui cu magnatul.

Berezovski a început să-l considere pe Litvinenko omul care i-a salvat viaţa. Însă, în loc să riște să-l jignească pe Litvinenko, oferindu-i o recompensă băneas-că în schimbul devotamentului arătat, după cum povestea Goldfarb, Berezovski l-a luat pe noul său apărător într-o călătorie în Elveţia, o ocazie rară pentru un *operativnik* rus. Litvinenko a călătorit cu documente false, identificându-se drept Aleksandr Volkov, diplomat la Ambasada Rusiei din Berna, dar nu avea să fie ultima oară când proceda aşa. Când a sunat-o acasă pe Marina, Litvinenko se minuna de viaţa din Elveţia – prima sa impresie, oarecum falsă, despre Vest.

„N-o să-ţi vină să crezi! Aici nu se încuie uşile din hotel, iar poliţiştii sunt politicoşi ca profesorii tăi", a spus el.

Merită să insistăm pe ceea ce s-a întâmplat la Clubul Logovaz, în acea zi din martie 1995, deoarece faptele arată cu câtă uşurinţă se pot înfiripa versiuni contradictorii ale evenimentelor şi cum declaraţiile încep să se influenţeze reciproc, în cronologia întâmplărilor din viaţa lui Litvinenko. În versiunea relatată de Aleksandr Litvinenko şi de prietenii săi, acesta a scos într-adevar pistotul de serviciu, încărcat. Însă, într-un interviu acordat în 1999, Berezovski însuşi a spus că „Nu a avut armă, cum pretind provocatorii". Dacă aşa au stat lucrurile, atunci povestea ofiţerului FSB înarmat, care a intimidat echipajul de poliţie, este unul dintre multele exemple de exagerare. Chiar dacă nu a scos arma, episodul a fost şi aşa dramatic. Transpus într-un context american, incidentul ar fi următorul: un agent FBI, acţionând de unul singur, înfruntă poliţişti din New York, întrucât îi consideră oamenii Mafiei care pun la cale să-l răpească pe Warren Buffett[11] şi să-i arunce în spatele acestuia moartea lui Dan Rather[12].

Chiar dacă sună improbabil, această paralelă arată cât de mult se îndepărtase Rusia anilor '90 de controlul sovietic şi de orice standard occidental de normalitate. Desigur, Litvinenko avea într-adevăr pistol de serviciu. Prima lui

[11] Om de afaceri şi filantrop american (n.tr.).

[12] Jurnalist şi fost prezentator de ştiri la postul CBS (n.tr.).

soţie l-a acuzat că şi-l lăsa acasă, la voia întâmplării, în locuri în care puteau să-l găsească copiii. Şi avea, într-adevăr, legitimaţia FSB, un simbol puternic într-o lume condiţionată de serviciile de securitate omnipotente, încă de pe vremea Ceka, predecesoarea KGB-ului.

Dar poate că incidentul ne spune mai multe despre ipotezele emise la vremea aceea.

Dacă Litvinenko a scos într-adevăr pistolul, nu era un lucru neobişnuit. Dacă el credea că are în faţă un echipaj de poliţie în care se infiltraseră membrii unei organizaţii criminale, atunci nici acest lucru nu era ieşit din comun.

Iar, dacă acţiona, cum a spus, la ordinele unui comandant superior din FSB pentru a apăra un om de afaceri, urmărit de poliţie într-un caz important de crimă, nici aici nu era nimic anormal. Acestea erau vremurile în care trăia. Acesta a fost momentul în care s-a convins, prin prisma ocupaţiei sale, că serviciile de securitate din Rusia colcăiau de corupţie, iar el avea datoria de a o eradica – o concluzie care i-a pecetluit soarta.

Capitolul cinci

Povestiri de război

PE CÂND BEREZOVSKI se îmbogăţea şi mai mult, Litvinenko a început să sufere o transformare ce nu era legată de cea a prosperului său mentor şi care avea să-i formeze o impresie despre ţara sa, impresie ce îl va marca până la moarte.

În decembrie 1994, trupele ruseşti au invadat Cecenia, o regiune măcinată de conflicte, majoritar musulmană, aflată în Caucazul de Nord, în apropierea zonei în care Litvinenko îşi petrecuse mare parte din copilărie şi unde îşi satisfăcuse stagiul militar de bază. În calitate de ofiţer FSB, Litvinenko era însărcinat cu interogarea prizonierilor şi, după cum a povestit chiar el, cu testarea loialităţii trupelor de infanterişti combatanţi.

Pentru Litvinenko, această scurtă revenire în Caucazul de Nord a avut efectul contrar, accelerând transformarea sa din agent secret devotat în denunţător al FSB-ului. (Mai târziu s-a spus că Litvinenko fusese trimis chiar în Cecenia, deşi relatările care ne-au parvenit din acea vreme sugerează că a activat în oraşul natal, Nalcik, şi în Republica Daghestan, o altă ţară agitată.) O fotografie din acea perioadă îl înfăţişează pe Litvinenko suit pe un tanc T-80, cu inconfundabilele plăci ceramice ale blindajului pe caroserie şi pe turelă. Purta haine mari şi groase de camuflaj şi o căciulă neagră, tricotată. Atât el, cât şi un camarad din FSB, Aleksandr Gusak, care purta acelaşi tip de uniformă, aveau puşti de asalt AK-47 cu încărcătoare cu 30 de gloanţe prinse de magazie, astfel încât să poată fi rapid înlocuite în luptă – un truc obişnuit printre cei care trebuie să folosească multă muniţie. Pe fundal se zărea puţină zăpadă, iar în spatele tancului mai erau alţi soldaţi în autobuze rablagite. Gusak şi Litvinenko, prieteni în acel moment, duşmani mai târziu, zâmbeau la aparatul de fotografiat. Nimic din acea fotografie nu sugera că ei erau, altceva decât doi amici siguri pe ei, băieţi de la oraş, prinşi la mijloc în dureroasa şi ineficienta încercare a Moscovei de a supune musulmanii belicoşi din Caucazul de Nord, greu de ţinut în frâu. Cei doi se aflau în câmp deschis, nu se adăposteau. În comparaţie cu starea jalnică a unora dintre soldaţii ruşi din campania cecenă, cei doi FSB-işti erau bine îmbrăcaţi şi hrăniţi. Nu era o fotografie care să arate mizeria şi vărsarea de sânge, specifice luptei de pe front.

Campania de la jumătatea anilor '90 era cea mai recentă dintre multele încercări de a-i linişti pe ceceni din ultimii 300 de ani.

Trebuie spus că în 1944 Stalin a ordonat deportarea întregii populaţii cecene în Kazahstan şi în Siberia. În jur de o treime dintre deportaţi au murit pe drum, o amintire care a marcat sufletul cecen. De data aceasta, spre sfârşitul anului 1994, Boris Elţîn a dat ordin trupelor sale să înăbuşe mişcarea de independenţă, condusă de Johar Dudaev, un fost general sovietic de aviaţie care a proclamat independenţa regiunii faţă de Moscova în 1991. În luna mai 1996, lucrurile au sfârşit rău pentru Rusia; atunci au murit aproximativ 40 000 de oameni, majoritatea civili.

În calitate de ofiţer FSB, Litvinenko s-a implicat atât în recrutarea şi conducerea agenţilor, cât şi în interogarea prizonierilor. Folosind acelaşi nume conspirativ pe care îl avusese şi în Elveţia, Aleksandr Volkov, el a lucrat în afara sediului FSB din Nalcik, după cum relatează Ahmed Zakaiev, un lider cecen acum exilat la Londra şi sprijinit financiar de Boris Berezovski.

FSB-ul nu ştia că separatiştii ceceni îşi aveau propriul agent infiltrat în serviciile secrete ruse; „Volkov" a fost rapid identificat de localnicii care îl cunoşteau din vremea când locuise în oraş şi din familia tatălui său. Sora sa vitregă, Tatiana, lucra pentru FSB şi se ocupa de liniile telefonice securizate dintre Nalcik şi Moscova.

Zakaiev a povestit că Litvinenko reuşise într-adevăr să îi „transforme" pe prizonierii captivi şi să îi trimită înapoi în Cecenia, în calitate de agenţi ai săi. Dar, privind retrospectiv, războiul din Cecenia a dezvăluit o altă trăsătură a lui Litvinenko, aceea de anchetator subtil şi eficient. Acest lucru şi-a lăsat amprenta în portretul care i s-a făcut atât înainte, cât şi după moartea sa.

Zakaiev era de părere că Litvinenko şi-a consolidat reputaţia atunci când a interogat-o pe Alla Dudaeva, văduva lui Johar Dudaev. Acest lider cecen a fost ucis la sfârşitul războiului, în aprilie 1996, cu o rachetă teleghidată sofisticată, dirijată către telefonul său mobil. Ruşii au capturat-o pe văduva lui Dudaev pe când încerca să părăsească regiunea, însă nu au reuşit să o convingă să confirme moartea soţului său ori să identifice locul în care fusese înmormântat.

Litvinenko a fost printre agenţii FSB însărcinaţi cu paza ei, iar după o discuţie avută cu aceasta, el a tras concluzia că Dudaev fusese într-adevăr ucis în acel atac cu rachetă. Văduva a fost eliberată la sfârşitul războiului, la cinci săptămâni după moartea soţului ei, şi s-a întors în Cecenia. „La întoarcere mi-a spus că o interogase un tânăr ofiţer pe nume Aleksandr Litvinenko şi că avea o părere foarte bună despre el", a declarat Zakaiev. Litvinenko păruse să-i înţeleagă suferinţa şi o interogase cu blândeţe şi plin de tact. „Ea îl numise «ofiţer rătăcit în structurilor KGB-iste», locul lui nu era acolo", a spus Zakaiev.

Însă nu toată lumea a acceptat portretul unui Litvinenko sensibil, în nici un caz atunci, în focul luptei. Dacă a fost vreun moment care să-l pună la încercare

pe Litvinenko, acela s-a petrecut mai înainte, în sătucul de graniță Pervomaiskoe, în frigul aspru al iernii din nordul Caucazului.

La vremea aceea, în ianuarie 1996, trupele rusești, comandate exclusiv de FSB, au încercuit aproximativ 200 de luptători ceceni care luaseră 140 de ostatici, în urma unui atac asupra unui spital în apropiere de Kizliar. Acum, cecenii încercau să se întoarcă acasă, folosind ostaticii ca scuturi umane. Mai aveau aproape un kilometru până la granița cecenă.

Însă Rusia nu era dispusă să îi lase să scape.

Războiul dura de 13 luni. Muriseră aproape 30 000 de oameni, iar armata rusă fusese umilită, expusă privirilor tuturor, ca o umbră a colosului care îi a înfrânt pe Napoleon și pe Hitler. Acum, fugarii ceceni erau ascunși într-un sătuc sărăcăcios, cu vreo 20 de case construite în jurul unei moschei, pe străduțe întretăiate și înguste. Cu dușmanii aparent încercuiți, comandanții ruși au chemat trupele speciale, secondate de elicoptere de atac, și distrugătoare de rachete Grad. Rușii au mai solicitat și ajutorul anchetatorilor FSB pentru a-i interoga pe luptătorii ceceni. Printre ei se numărau Aleksandr Litvinenko și Aleksandr Gusak, amicii care se fotografiaseră pe turela unui tanc.

Prima acțiune a forțelor rusești – atacul de la sol al satului Pervomaiskoe – a eșuat. Timp de două zile, trupele rusești, precedate de așa-zisele forțe antiteroriste de elită Alfa și Vimpel, au încercat să avanseze prin câmpul deschis, acoperit de zăpadă. Dar rușii erau prea puțini la număr pentru a putea învinge pozițiile fortificate ale cecenilor, săpate în pământ. Unele dintre unitățile rusești aparținând Ministerului de Interne, din care făcuse parte și Litvinenko cu mult timp în urmă, nu erau pregătite pentru lupta corp la corp. Unii dintre soldații răniți s-au plâns reporterilor că nici măcar nu au avut destule gloanțe pentru puștile AK-47.

Michael Specter, corespondentul *New York Times* care transmitea din Sovetskoe, un sat din apropiere, a comunicat următoarele, pe 15 ianuarie: „De pe dealul din satul din care transmit, aflat în vecinătatea satului Pervomaiskoe, în această dimineață se puteau vedea case cuprinse de flăcări ruginii, atunci când elicoptere de atac, tancuri, grenade propulsate de rachete și mii de soldați înarmați cu mitraliere încercau să distrugă cele o sută de clădiri din sat. Una dintre construcțiile incendiate este școala în care rebelii au ascuns ostaticii, deși unele surse au anunțat că aceștia au fost mutați".

Cu cât dura mai mult asediul, cu atât mai umilită era Rusia de o mână de rebeli ceceni.

Pentru a pune sare pe rană și pentru a le forța mâna autorităților ruse, separatiștii ceceni au fost protagoniștii altor două evenimente dramatice, cu luare de ostatici – unul la bordul unui feribot de pe Marea Neagră în care se aflau cetățeni ruși, iar celălalt chiar în Cecenia.

Răbdarea autorităților ruse a fost din nou pusă la încercare cu această nouă umilire. Rușii au reacționat, într-un final, pe 17 ianuarie 1996, atunci

când Aleksandr Mihailov, purtătorul de cuvânt al serviciilor ruse de securitate, a anunţat că cecenii au ucis ostaticii, o afirmaţie care s-a dovedit a fi complet falsă.

„Îi vom distruge pe aceşti răufăcători", a spus el.

În câteva minute, ruşii au început atacul cu mortiere grele şi lansatoare Grad care trăgeau salve de rachete de 122 de milimetri, concepute să niveleze un întreg câmp de luptă şi cunoscute mai degrabă pentru distrugerile masive provocate, decât pentru precizie. O singură salvă de rachete, trasă din lansatorul de pe camion, putea să semene moarte pe o zonă de dimensiunile unui teren de fotbal. Ningea, iar elicopterele de atac Mi-24 trăgeau asupra satului în flăcări. Jurnaliştii care transmiteau despre asediu erau reţinuţi de ruşi într-un oraş din apropiere, dar, chiar şi de la acea distanţă, brutalitatea atacului era evidentă.

„Lansatoarele au tras cu o violenţă de neimaginat pe durata întregii zile", scria Specter din oraşul Kemsi-Iurt, pe 17 ianuarie. „În acest oraş, aflat la o distanţă de aproximativ şapte kilometri, acolo unde noi, jurnaliştii, am fost îngrămădiţi de forţele ruse, geamurile au crăpat de la forţa exploziilor repetate."

Atacurile au continuat în noapte. Din avioane au fost lansate rachete de semnalizare, pentru a lumina câmpul pe care a avut loc carnagiul. La încetarea atacului, martorii oculari au spus că satul devenise o ruină, casele – nişte schelete de lemn cu acoperişul înnegrit, iar străzile erau acoperite cu cadavre umflate de vaci şi oi, sub un strat de zăpadă îngheţată. Valeria Iakov, o corespondentă rusă obligată să rămână în sat timp de patru zile, a spus: „A fost un infern". Însă, ca prin minune, mulţi dintre militanţii ceceni şi ostaticii lor au scăpat nevătămaţi.

În 2001, Litvinenko a povestit în detaliu despre asediul de la Pervomaiskoe, când a stat de vorbă cu scriitorul britanic Gerald Seymour, descriind cu lux de amănunte tacticile pe care le folosea ca anchetator şi în special o întâlnire cu un tânăr prizonier cecen.

Însemnările lui Seymour despre acest episod sunt relevante nu doar datorită felului în care Litvinenko îşi descrie propriul rol, dar şi pentru că ele păreau să contureze o versiune foarte aproape de adevăr a unui moment crucial în care ofiţerul FSB a început să vadă o realitate ce contrazicea toate lucrurile pe care le învăţase în KGB despre cei care deţineau puterea în Rusia.

„În caz de intervenţie militară", i-a spus lui Seymour, „misiunea ofiţerului de contrainformaţii din FSB este să aprecieze care dintre soldaţi şi ofiţeri este laş, cine ia droguri, cine vinde arme, cine ar putea să dezerteze la ceceni, cine ar putea să aibă legătură cu presa independentă".

Nimic nu sugera că Litvinenko s-a dus în Daghestan cu altfel de intenţii decât cele patriotice. Însă Litvinenko a început apoi interogarea prizonierilor şi, odată cu ea, punerea sub semnul întrebării a întregii campanii cecene.

„Cecenii capturaţi sunt interogaţi. Sunt percheziţionaţi, pentru că mulţi dintre ei poartă haine occidentale, şi le este verificat burnuzul. Trebuie căutate arme şi documente. Se fac fotografii şi le sunt arătate ostaticilor, îi întreabă

dacă omul respectiv a tras sau a omorât. Scopul este să vezi cine este ostatic şi cine este cecen."

Însemnările lui Seymour sugerau că Litvinenko era un anchetator blând, mai degrabă eroul pozitiv decât cel negativ.

„Tehnicile de interogare... ideea e să îl faci pe prizonier să se liniştească, pentru că este foarte tensionat; îi dai o ţigară, îţi imaginezi prin ce trebuie să fi trecut în ultimele zece zile, apoi groaza luptei şi faptul că a fost prins, că este izolat într-o încăpere, îngrozit că o să fie torturat. Unii dintre ei sunt răniţi. Nu afli nimic dacă nu reuşeşti să stabileşti o legătură personală cu el."

După cum relata şi Zakaiev despre interogarea lui Alla Dudaeva, impresia lăsată de Litvinenko era a unui interlocutor omenos, comunicativ şi înţelegător, care reuşea să-l facă pe prizonier să vorbească şi care ameninţa atât cât era necesar. Notiţele arătau că Litvinenko stăruise asupra unui prizonier anume, un băiat de şaptesprezece ani, pe nume Saied. Îl descria ca pe un tip dur care îl provoca pe anchetator să îl tortureze şi nu voia să-şi spună numele adevărat.

Anchetatorul a trecut la „contraatacul blând", exercitând asupra lui presiune psihologică indirectă, nu constrângere fizică.

Litvinenko i-a spus tânărului de şaptesprezece ani că fotografia sa va fi arătată ostaticilor rămaşi în viaţă, pentru a se stabili dacă era un criminal care trebuia judecat pentru omor. Anchetatorul a sugerat că FSB-ul va răspândi zvonul în satul său că Saied „s-a făcut" informator, expunându-i astfel părinţii la răzbunare. Litvinenko „l-a făcut să vorbească despre cauza cecenă, după ce Aleksandr şi-a cerut scuze pentru ce făcuse Rusia Ceceniei. E bine, se începe o discuţie politică, iar ofiţerul FSB îl are pe tânărul de şaptesprezece ani la degetul mic".

Din acest episod a ieşit la iveală o anecdotă care mai târziu a fost amintită în feluri diferite de Litvinenko şi de alţi oameni care s-au folosit de poveste ca să îl mitizeze pe agent.

„El află totul despre băiat, iar apoi îi dă apă şi mâncare", a notat Seymour. Adolescentul i-a spus lui Litvinenko că „o clasă întreagă de copii ceceni de şaptespreze ani din satul său a plecat la război".

În această mărturie, detaliul de mai sus a fost pomenit în treacăt.

Trei ani mai târziu, într-un interviu cu un regizor de film olandez, Jos de Putter, aceeaşi întâlnire cu un luptător adolescent a devenit punctul central pentru a explica impactul pe care campania din Cecenia l-a avut asupra lui Litvinenko. Băiatul era mai mic, episodul era în mare măsură acelaşi, dar cosmetizat, îmbunătăţit.

„Odată mi-a povestit o întâmplare despre prizonierii de război", i-a spus Zakaiev, liderul cecen exilat, lui De Putter, în 2004. „Unul dintre ei era un băiat de cincisprezece ani. Saşa l-a interogat: «De ce umbli cu criminalii ăştia? Nu e mai bine să fii la şcoală? De ce eşti aici?» şi aşa mai departe. Băiatul i-a răspuns: «Nu sunt singurul. Toţi colegii mei de clasă au plecat pe front.» Acest incident l-a emoţionat profund pe Saşa. Mi-a spus: «Acum sunt sigur că Rusia

nu va câştiga niciodată acest război. Indiferent care ar fi ideologia, dacă o clasă întreagă de copii se duce la luptă, trebuie să fie altceva la mijloc.» Apoi a înţeles ce înseamnă acest război pentru ceceni. Mi-a spus că şi-a schimbat radical părerea despre el."

Aceeaşi schimbare radicală a apărut frecvent în diferite forme, în episoadele repovestite de prietenii lui Litvinenko după moartea sa, pe când scriau împreună hagiografia luptătorului plecat dintre noi.

În Moscova sau Londra, criticii săi au relatat versiuni destul de diferite.

Avem ca exemplu asediul de la Pervomaiskoe, în viziunea lui Aleksandr Gusak, camaradul lui Litvinenko, cel din fotografia de pe tanc. Relatarea a avut loc după ce Gusak a rupt prietenia cu Litvinenko.

„În ziua aceea am prins mai mulţi militanţi", a spus Gusak, într-unul dintre multele interviuri acordate, unui ziar rusesc, în noiembrie 2006. „L-am reperat pe Litvinenko şi i-am spus să îl ducă pe unul dintre ei la punctul de control. În seara aceea, când am vrut să îl interoghez pe cecen, mi s-a spus că Litvinenko îl torturase şi că murise. Lui Litvinenko îi plăcea să facă prizonierii să ţipe. Însă tânărul nu ţipa, aşa că Litvinenko i-a băgat degetul în rană."

Nici vorbă de „contraatacul blând".

Cât despre curajul lui Litvinenko, Gusak a spus că, în timpul bătăliei de la Pervomaiskoe, „m-am întors şi l-am văzut pe Litvinenko întins pe jos. Mai întâi am crezut că era rănit. Dar, când m-am apropiat de el, am văzut că era înnebunit de frică. De aceea a fost retras mai apoi de pe front şi trimis să se ocupe de personal".

Însă cum se potrivea această acuzaţie de laşitate cu vitejia de care a dat dovadă mai târziu Litvinenko, atunci când a înfruntat puternicul Kremlin, devenind denunţător al FSB-ului? Dacă Litvinenko s-a dovedit laş în Cecenia, de ce a fost ales să facă parte din aceeaşi unitate secretă de elită ca şi Gusak, după terminarea războiului?

Unui simplu spectator în căutare de adevăruri fără echivoc, povestea lui Litvinenko îi lasă aceeaşi impresie ca o cameră a oglinzilor. Printre toate acele imagini, exista şi una reală, nedistorsionată. Însă trebuia să o găseşti, să elimini extremele şi exagerările, să desenezi o schiţă clară, mai aproape de realitate. În mâna lui Litvinenko stăteau viaţa şi moartea prizonierilor săi, însă el se considera păstrătorul unei tradiţii militare. S-a dus în Cecenia ca să învingă pentru Rusia, dar fără să sacrifice sufletul rusesc. Litvinenko fusese instruit pentru aspectele cele mai întunecate ale milităriei şi ale muncii la contrainformaţii, să captureze membrii bandelor de crimă organizată, să înfrunte oameni duri, în condiţii grele.

Zonele de conflict îi forţează pe oameni să se descopere; nu există încercare mai grea din care ajungi să-ţi cunoaşti camaradul decât cea în care trebuie să împarţi tranşeea cu el; câmpul de bătălie îşi are propria scară a curajului şi laşităţii, iar acolo nimeni nu se poate ascunde de sine prea mult. Atunci de

ce ar fi fost experienţa lui Litvinenko în Pervomaiskoe privată de brutalitatea unuia dintre cele mai crude, mai lipsite de sens şi mai distructive conflicte de la încheierea celui de-Al Doilea Război Mondial încoace? De ce să fie el numit erou, atunci când au existat atât de puţini?

Poate că din dorinţa de a pune etichete clare – laş sau războinic – s-au pierdut nuanţele. Poate că adevăratul Litvinenko era un om cu puţin din fiecare atribut şi ale cărui amintiri fuseseră reconstituite; un om ca toţi ceilalţi, pradă temerilor şi furiei, dar care se considera plăsmuit dintr-o plămadă mai nobilă decât camarazii săi.

Vladimir Bukovski a ajuns să îl cunoască bine pe Litvinenko. Disidentul avea propria opinie despre ce făcea Litvinenko în Caucazul de Nord, ca angajat al FSB.

Bukovski era una dintre figurile proeminente ale disidenţei antisovietice, un erou în lupta pentru drepturile omului care petrecuse 12 ani în Gulag, după ce dezvăluise abuzurile instituţiilor psihiatrice sovietice. Locuia într-o casă dărăpănată şi izolată dintr-o suburbie a oraşului universitar Cambridge. Uşa de la intrare, la care se ajungea de pe o alee îngustă, năpădită de mărăcini, ar fi trebuit vopsită. Neuropsihologul Bukovski locuia în Anglia de 24 de ani, când Litvinenko şi-a început exilul. După tradiţia rusească, Bukovski bea ceai negru diluat cu apă fierbinte şi fuma ţigară de la ţigară. În biroul său, perdelele de la ferestre erau trase, iar scrumierele de pe masă erau pline ochi.

Bukovski a fost o figură paternă pentru Litvinenko, un guru, un model al disidenţei împotriva puterii de la Moscova.

Dacă Litvinenko a avut un confesor căruia să-i fi povestit despre evenimentele din Daghestan, atunci Bukovski ar fi fost candidatul ideal.

„Bineînţeles că a fost implicat în aceste evinemente", a spus Bukovski. „În fond, era război şi el participa la acest război."

Însă a adăugat: „Un singur lucru pot să spun despre Saşa: sunt convins că n-a făcut niciodată nimic care să îl dezonoreze. Sunt sigur de acest lucru. Vreo prostie sau vreo greşeală, da, e posibil, dar un lucru foarte dezonorant n-ar fi fost în stare să facă."

Un alt rus cu care Litvinenko a avut legături în Londra era Andrei Nekrasov, un regizor care a realizat câteva documentare, în general favorabile, despre viaţa în exil a agentului fugar. „Luptase în noroi, în frig, prin ploaie, după cum mi-a mărturisit chiar el", îşi amintea Nekrasov. Poate că s-au făcut şi excese, dar nu s-a ajuns la extremele de care îl acuză cei de teapa lui Gusak.

„Probabil că nu era un înger", a spus Nekrasov. „Oamenii implicaţi în astfel de lucruri au trebuit să facă multe compromisuri. Însă exista o limită peste care el nu putea să treacă."

În orice caz, ceva s-a schimbat în Litvinenko după experienţa de la jumătatea anilor '90, de parcă atitudinea Rusiei – sau chiar a lui – în acest execrabil război din trecut ar fi născut în el ruşine sau vină.

Litvinenko însuşi a acuzat conducerea politică a Rusiei care trimisese soldaţi prost echipaţi şi instruiţi într-un război murdar, iar apoi îi abandonase. „Mi-au murit soldaţi în braţe", a spus el. „Eram de faţă când un băiat de optsprezece ani a fost lovit de un glonţ. A murit într-o clipă. În tot acest timp, nici un guvernant, nici un politician nu ne-a spus de ce eram acolo, pe cine protejam, cu cine luptam."

Regizorul olandez De Putter mi-a precizat că a simţit ceva mai mult decât furie, ceva care aducea mai degrabă a vină, în relatarea lui Litvinenko despre cine fusese el şi ce făcuse la jumătatea anilor '90.

„Cred că avea un caracter puternic. E cumplit să asişti la un interogatoriu din Cecenia. Întotdeauna îi torturează", a spus De Putter, în mai 2007.

Rememorând interviul de trei ore pe care îl realizaze cu Litvinenko, aşezaţi la masa din bucătărie din locuinţa sa din Osier Crescent numărul 140, într-o noapte întunecoasă din februarie 2004, De Putter a spus că a rămas cu impresia că Litvinenko simţea nevoia acută să se căiască pentru faptele sale de la jumătatea anilor '90; era un amestec de vină personală şi naţională pe care avea să o ducă în mormânt.

„Cred că se învinovăţeşte pentru ce s-a întâmplat. Depăşise o limită de unde nu mai era cale de întoarcere", a precizat De Putter.

Oamenii care au încercat să explice moartea lui Aleksandr Litvinenko au spus că el îşi făcuse mulţi duşmani. Era de asemenea evident că, voit sau nevoit, poate amândouă, puţine momente în viaţa lui Litvinenko puteau trece drept normale sau obişnuite. Cunoştea oameni din elită, inclusiv pe Berezovski şi Putin. Se întovărăşise cu omul care avea să fie acuzat de uciderea sa. Îşi spiona superiorii, dar îi respecta pe generalii care îi câştigaseră loialitatea. Era un agent care trebuia să opereze în secret, însă care a abandonat anonimatul şi s-a dezvăluit opiniei publice, pentru ca mai apoi să încerce să fugă de aceasta. Moartea i-a fost şi mai ciudată decât viaţa; era un om cu origini modeste, ajuns celebru postum, în întreaga lume. Numele lui, până mai atunci necunoscut, a devenit sinonim cu perfidia rusească.

În propriile relatări, Litvinenko se prezenta ca pe un luptător, un campion al integrităţii şi purităţii. În acelaşi timp, el se mişca într-o lume obscură. După războiul din Caucazul de Nord a fost transferat la o unitate numită URPO, Direcţia de Elaborare şi Suprimare a Activităţii Grupărilor Criminale. Părea să fie o organizaţie al cărei liant era trădarea.

Şeful său direct era Aleksandr Gusak, camaradul din Pervomaiskoe, iar comandantul direcţiei era Evgheni Hoholkov.

Litvinenko susţinea că URPO fusese concepută ca ceea ce el numea „o unitate autonomă supersecretă, menită să ducă la îndeplinire «sarcini speciale» ocazionale", cu alte cuvinte, infracţiuni extrajudiciare, tipul de operaţiuni pe care KGB-ul le numea afaceri murdare. Dar cum se mai întâmplase în cariera sa, exista şi o intrigă secundară. Litvinenko a afirmat că munca sa la această

unitate nu era obişnuită. El trebuia să opereze ca un spion, ca un agent secret care acţiona în numele unui general FSB, împotriva altui general. Fostul său comandant din unitatea antiteroristă a FSB-ului, Viaceslav Volok, manifesta o puternică şi profundă neîncredere faţă de noul comandant al URPO, bănuindu-l ca a deturnat un milion de dolari din bugetul operaţional alocat uciderii lui Dudaev.

„Volkov era supărat că se înfiinţa o divizie operaţională rivală, mai puternică decât cea condusă de el. Aşa încât mi-a dat o misiune secretă", scria Litvinenko despre repartizarea sa la URPO, „să descopăr lucruri compromiţătoare despre Hoholkov", comandantul său.

Litvinenko a fost dispus să se implice într-o dramă cu iz conspirativ, dovedindu-se zelos în îndeplinirea misiunii.

„Am ajuns într-o divizie care lucra pentru «curte»", i-a spus el lui De Putter în 2004. „Şi am văzut cum trăieşte ofiţerimea. Mi-am dat seama că aceşti oameni îmi jefuiau ţara. Unii dintre ofiţerii FSB se îmbogăţeau din ce în ce mai mult. Aveau maşini scumpe, vile la ţară, case, conturi în bancă. Unii erau şi proprietari de bănci. Totul se făcea pe ascuns, cu ajutorul infractorilor. Anul 1996 a fost crucial. Cam pe atunci, FSB-ul a încăput pe mâinile celor care luptaseră împotriva disidenţilor toată viaţa, foşti ofiţeri ai Direcţiei a cincea a KGB-ului, iar acum vedem că serviciile secrete au acaparat puterea."

Repartizarea la această nouă unitate, a spus el, părea să implice că avea să devină tipul de ucigaş plătit pe care fusese instruit să-l stârpească şi să-l dea pe mâna justiţiei. Ştia că, indiferent ce alegere va face, aceasta îi va trasa cursul vieţii pe mai departe. S-a descris pe sine în perioada în care a lucrat la unitatea URPO ca pe un lider moral, deşi era sub comanda lui Aleksandr Gusak.

„Când mi se ordona să ucid oameni, refuzam", a spus el mai târziu. „La început nu o făceam, pur şi simplu, şi nimeni nu avea nimic de zis. Însă, când au început să insiste, am refuzat pe faţă să mă supun."

După cum le spunea subordonaţilor săi, aveau trei opţiuni.

„Putem să ucidem, dar apoi nu mai există cale de întoarcere. Desigur, ne îmbogăţim. Omorâm pentru şefii noştri care ne vor lăsa să ucidem în interes propriu. Vom câştiga o mulţime de bani. La Moscova, un ucigaş plătit câştigă cu uşurinţă 20 000 de dolari pe lună. Însă, dacă o luăm pe drumul ăsta, nu ne mai putem întoarce.

A doua posibilitate este să refuzăm să ucidem, riscând astfel să fim retrogradaţi.

A treia posibilitate este să dezvăluim ce se întâmplă aici, asta înseamnă să apărem în faţa camerelor de filmat."

Era perfect conştient de risc. „Este sinucidere curată să te opui acestui sistem", a spus el. Nu era prima dată în viaţa sa când o afirmaţie melodramatică avea să fie premonitorie.

Ulterior a venit şi ordinul care l-a pus pe Litvinenko înaintea unui test de loialitate, atât faţă de camarazii săi din FSB, cât şi faţă de magnatul care îl considera prieten.

Pe 27 decembrie 1997, căpitanul Aleksandr Kamîşnikov, adjunctul lui Hoholkov, i-a chemat pe Litvinenko şi pe oamenii din unitatea sa la el în birou şi le-a prezentat un ordin de asasinat. Ţinta era Boris Berezovski, iar ordinul avea o logică maladivă.

Superiorii lui Litvinenko au considerat că el era cel mai potrivit pentru această misiune din cauza relaţiei pe care o avea cu Berezovski şi care îi permitea să se apropie de el.

În schimb, Litvinenko i-a spus lui Berezovski de ordinul primit, iar acesta din urmă a informat presa şi chiar pe preşedinte.

Acest mister atrage după sine un altul. La vremea aceea, Berezovski era extrem de bogat şi influent. Jucase un rol fundamental în manevrele de reinstalare a lui Elţîn la putere. Se ştia că Berezovski era un om al Kremlinului. Atunci cine ar fi îndrăznit să ceară uciderea sa? Şi cine ar fi putut să apese pe trăgaci?

Pe data de 5 noiembrie 1997, cu şapte săptămâni înainte de acel ordin, fără prea multă vorbă, Elţîn l-a eliberat pe Berezovski din influenta sa funcţie de vicepreşedinte al Consiliului de Securitate al Rusiei.

Această mişcare a fost interpretată ca rezultatul dramatic al unei răfuieli pentru putere între Berezovski şi susţinătorii săi din rândurile oligarhilor, pe de-o parte, şi reformatorii economici de la Kremlin, conduşi de viceprim-ministrul Anatoli Ciubais, pe de altă parte.

Ciubais fusese un element-cheie în Pactul de la Davos, dar de atunci îl promovase pe un adversar al lui Berezovski, Vladimir Potanin, făcând din el un alt magnat cu legături în lumea politică. Demiterea lui Berezovski a fost văzută ca o bătălie pierdută pentru el. Era acesta un semn că Berezovski îşi pierdea influenţa?

Litvinenko s-a descris ca fiind un luptător pentru dreptate, dar a avut nevoie de ceva timp ca să îşi cântărească opţiunile. După cum îşi amintea mai târziu, el le-a spus camarazilor săi din URPO: „«Nu ştiu ce voi păţi», am spus, «dar fiecare dintre noi trebuie să hotărască individual ce are de făcut.» Am meditat preţ de câteva luni, iar apoi ne-am sfidat public superiorii. Am spus procurorului că primiserăm ordin să ucidem". Acest lucru a dus la o anchetă internă, timp în care Litvinenko şi colegii săi au fost suspendaţi.

Succesiunea evenimentelor arată că, într-adevăr, abia două luni mai târziu, prin februarie sau martie 1998, Litvinenko şi camarazii săi i-au dezvăluit lui Berezovski planul de asasinare a sa. Făcând acest lucru, ei i-au oferit magnatului o armă puternică.

Cu sprijinul lui Berezovski, ofiţerii disidenţi şi-au luat măsuri de precauţie, înregistrându-se în secret pe o casetă video, într-o noapte din aprilie 1998, în prezenţa unui jurnalist, realizator şi prezentator la ORT, postul lui Berezovski.

Motivele lor erau simple; credeau că riscă să fie uciși și voiau să-și înregistreze declarațiile despre ordinele ilegale pe care le primiseră. O astfel de casetă putea să împiedice asasinarea lor. Și pentru Berezovski, această înregistrare era o armă în războiul său contra conducerii FSB-ului din acea vreme.

Nu au existat niciodată îndoieli în legătură cu ceea ce pretindeau disidenții că li s-ar fi cerut. „Pentru mine a fost un ordin; mai întâi am primit o misiune, apoi alta, iar apoi mi s-a spus «Pregătește-te să-l ucizi pe Berezovski»", a declarat Litvinenko în fața camerei de filmat.

De asemenea, el l-a denunțat pe Kamîșnikov ca fiind cel care dăduse ordinul. „Era așezat la birou, apoi s-a ridicat și a spus: «Trebuie să-l ucizi pe Berezovski.» Mai întâi m-a întrebat: «Ești pregătit?» Și apoi: «Trebuie să ucizi.» Mi-a spus asta în prezența altor trei ofițeri."[13]

Înregistrarea a început în jur de miezul nopții în luxoasa vilă a lui Berezovski din afara Moscovei, iar la ea au participat Gusak, comandantul grupei, Litvinenko și un al treilea membru, Andrei Ponkin, locțiitorul lui Litvinenko. Marina Litvinenko, prezentă și ea la vila magnatului, a fost martora confesiunilor despre treburile murdare în care soțul ei și camarazii lui erau implicați; era prima dată când Litvinenko își expunea soția la partea tenebroasă a muncii sale. Însă ofițerii disidenți nu au fost singurii care și-au luat măsuri de precauție în seara aceea. Berezovski a păstrat și el o copie a casetei pe care să o difuzeze la nevoie.

Scandalul cu unitatea URPO a dus la schimbări în FSB. Directorul acestuia, un adversar al lui Berezovski pe nume Nikolai Kovaliov, a fost eliberat din funcție în iulie 1998, iar Hoholkov a fost mutat pe un post dintr-o instituție financiară. Însă această manevră a avut un efect secundar spectaculos, un exemplu în plus de cum funcționează hazardul.

În locul lui Kovaliov la conducerea FSB a venit un funcționar neînsemnat, din aceeași instituție, pe nume Vladimir Vladi irovici Putin, numire care la vremea respectivă a fost considerată atât de lipsită de importanță, încât i s-a acordat doar un comunicat de cinci paragrafe al unei agenții de știri, publicat în *New York Times*.

Începuse vremea răfuielilor.

Berezovski era hotărât să profite de acest avantaj și să curețe FSB-ul de opozanți, folosindu-se de noul director. Unul dintre primele sale planuri a fost

[13] Răstimpul dintre presupusul ordin de asasinat și momentul în care Litvinenko a devenit denunțător i-a făcut pe unii oameni să creadă că acel ordin nu a existat, că a fost o invenție a lui Berezovski, ca parte dintr-un plan de a-l convinge pe Elțîn să-i elimine din FSB pe dușmanii magnatului. Mulți ani mai târziu, Alex Gusak a spus că ordinul a existat într-adevăr, dar că nu era serios și în nici un caz în scris.

ca Litvinenko să-l cunoască pe Putin, la scurt timp după ce acesta din urmă avea să preia funcția.

Mult mai târziu, pe când Litvinenko era pe moarte la Londra, faptul că îl cunoscuse personal pe Putin era știut de foarte puțini oameni din afara anturajului lui Berezovski și dintre apropiații lui Litvinenko. Însă Litvinenko scrisese despre această întâlnire în cartea sa *Lubyanka Criminal Group* (Gruparea criminală din Lubianka), o critică la adresa corupției din FSB, apărută în limba rusă, în anul 2002.

Este o lectură interesantă prin prisma trecutului. Deși Putin a făcut mai târziu eforturi susținute să îl minimalizeze pe Litvinenko și a negat că ar fi știut prea multe lucruri despre el, cartea arăta că, de fapt, cei doi se întâlniseră într-un moment în care Putin își începea ascensiunea politică.

Pare greu de crezut că un fost ofițer KGB precum Putin, sensibil la cea mai mică urmă de trădare, ar fi putut să îl uite pe un om care îl pusese în fața unei alegeri importante: să curețe FSB-ul sau să își păstreze propriii aliați fideli.

De asemenea, era evident că Litvinenko a văzut în această ocazie șansa de a face un pas uriaș înainte, intrând în grațiile unui nou director aparent îndatorat mentorului său, Boris Berezovski. Posibilitățile păreau nelimitate pentru un ambițios colonel FSB.

În noaptea de dinainte de întâlnirea cu Putin, Litvinenko abia dacă dormise, făcând planul de acțiune pe care avea să i-l prezinte noului șef al FSB. „Conținea tot ce știam eu despre crima organizată și corupție, principalele grupări criminale, zonele lor de acțiune. Trasasem săgeți spre numele celor din guvern, FSB, Ministerul de Interne și Direcția Financiară cu care aveau legături."

Litvinenko a ajuns la biroul lui Putin de la Lubianka „împreună cu doi colegi, dar Putin nu a vrut să stea de vorbă decât cu mine.

Trebuie să fie foarte dificil pentru el, am gândit. Aveam același grad și m-am pus în locul lui – un *operativnik* de grad relativ mic, devenit peste noapte șef a câteva sute de generali cu state vechi, privilegii, legături și secrete murdare. Să mă adresez cu «tovarășe colonel», cum o cerea regulamentul? Însă el mi-a luat-o înainte, s-a ridicat de la birou și mi-a strâns mâna. Părea și mai mic de statură decât la televizor.

Din prima clipă am simțit că nu e sincer. Îmi evita privirea și se purta de parcă n-ar fi fost el directorul, ci un actor care interpreta rolul de director".

Putin nu a fost interesat de planurile și săgețile trasate de Litvinenko și nici de lista cu ofițeri de încredere pe care acesta i-a prezentat-o. „Ei sunt ofițeri cinstiți", i-a spus Litvinenko. „Știu sigur că puteți conta pe ei în lupta împotriva corupției." Primul nume de pe listă era al generalului Anatoli Trofimov care, la mult timp după trecerea în rezervă ca ofițer de informații, a fost împușcat în împrejurări misterioase, pe o stradă din Moscova, în luna aprilie 2005, împreună cu tânăra sa soție și sub privirile fiicei de patru ani.

Vladimir Putin nu a ținut legătura cu Litvinenko, cel puțin nu în mod direct. „Nu m-a sunat niciodată", scria Litvinenko. „Câteva luni mai târziu am

avut ocazia să-mi studiez dosarul şi am aflat că ceruse pornirea unei anchete împotriva mea, chiar după întâlnire." Litvinenko spune că, atunci când i-a dat lui Putin numărul său de telefon, acesta din urmă a cerut imediat ca linia telefonică să fie ascultată.

Însă Berezovski părea hotărât să pună în continuare presiune pe noul director al FSB-ului.

În data de 11 noiembrie 1998, acesta i-a trimis lui Putin o scrisoare deschisă, publicată chiar de ziarul său, *Kommersant*.

„Stimate Vladimir Vladimirovici", scria Berezovski, adresându-i-se respectuos, folosind patronimicul, „constat cu uimire că nu a fost făcută evaluarea cuvenită asupra activităţii şefilor URPO, după numirea dumneavoastră ca director al FSB.

Activităţile infracţionale câştigă teren", se mai spunea în scrisoare. Berezovski îi cerea lui Putin: „să vă folosiţi puterea cu care aţi fost învestit pentru a restabili ordinea constituţională."

Apoi, în mod previzibil, pe 17 noiembrie 1998, Litvinenko, alături de alţi ofiţeri URPO, a ţinut o conferinţă de presă în care au subliniat că li se ordonase să îl ucidă pe Boris Berezovski.

Dacă Litvinenko nu îşi atrăsese ura lui Vladimir Putin la întâlnirea din iulie, cu siguranţă a făcut-o cu această conferinţă de presă din noiembrie.

Mai mult decât oricare alt eveniment din cariera lui Litvinenko în calitate de aliat al lui Berezovski în Moscova anilor '90, această conferinţă de presă i-a pecetluit reputaţia de trădător, pierzându-şi astfel orice speranţă de a mai fi protejat de conducerea FSB-ului. Era exact opusul a ceea ce încercase să obţină, cel puţin după părerea sa. Pentru el, acest eveniment reprezenta o şansă de a pleda în favoarea unei noi ordini în serviciile de informaţii. În schimb, el a reuşit doar să se impună ca adversar al aliaţilor lui Putin.

Conferinţa de presă a avut loc într-o sală de la sediul agenţiei de ştiri Interfax, în centrul Moscovei. Cu o noapte înainte, Iuri Felştinski îl întâlnise pe Litvinenko pentru prima dată la clubul Logovaz, atunci când el şi camarazii săi redactaseră declaraţia. „Era evident că Aleksandr era liderul lor", a spus Felştinski. „El a scris declaraţia şi tot el a citit-o." Faptul că pregătirile au avut loc la clubul Logovaz demonstrau că Berezovski trăgea iţele, aşa cum făcuse şi cu înregistrarea secretă cu Serghei Dorenko.

Printre denunţătorii care îl însoţeau pe Litvinenko la conferinţa de presă în acea zi se numărau Andrei Ponkin (unul dintre cei trei disidenţi care au înregistrat caseta video în aprilie 1998), colonelul Viktor Şebalin, locotenentul German Şceglov şi locotenentul Konstantin Latişonok. Agentul veteran Aleksandr Gusak, simţind că protestul lor începe să tulbure apele, nu a mai participat.

Înfăţişarea rebelilor era cel puţin neobişnuită.

Unul dintre ei, Şebalin, purta o cagulă pentru a-şi ascunde identitatea. Alţii aveau ochelari mari de soare, de parcă aşa nu i-a fi recunoscut nimeni.

Litvinenko își arăta complet fața. Mai era prezent un lucrător din FSB, Mihail Trepașkin, ofițer și avocat, însă el nu lucra la URPO; se afla acolo ca să depună mărturie că Litvinenko și camarazii săi din URPO executaseră într-adevăr un ordin ilegal de agresiune asupra sa.

Altă dată, au spus ofițerii disidenți, li s-a ordonat să ia drept ostatic un important om de afaceri, proprietar de hoteluri, Umar Djabrailov, pentru a obține răscumpărarea.

În mod surprinzător, Putin era omul căruia denunțătorii voiau să-i rețină atenția și de la care așteptau să lupte împotriva corupției din FSB.

„Vrem să subliniem faptul că nu suntem dușmanii FSB-ului sau ai președintelui său, Vladimir Putin, așa cum opozanții noștri ar vrea să dea de înțeles opiniei publice", a spus Litvinenko în numele agenților rebeli.

„Nu dorim să compromitem Serviciul Federal de Securitate, ci să-l curățăm și să-l consolidăm."

Reproșul făcut de el la conferința de presă era simplu și a devenit refrenul care avea să-l însoțească până la moarte: FSB-ul, cel care trebuia să asigure securitatea și integritatea Rusiei, era corupt, măcinat din interior de către ofițeri implicați în activitățile criminale împotriva cărora ar fi trebuit să lupte. În loc să apere statul post-sovietic în formare, agenții FSB și ofițerii superiori își ofereau serviciile ca ucigași plătiți „în reglări de conturi cu persoane indezirabile, în ducerea la îndeplinire a unor ordine criminale la comandă politică, în schimbul unei sume de bani, iar alteori pur și simplu ca pe un mijloc de a câștiga bani". Rebelii au acuzat chiar ofițeri FSB de rang înalt de „abuz în funcție, emitere de ordine ilegale pentru atacuri teroriste și asasinate, de luare de ostatici, de extorcare de mari sume de bani de la operatori economici și de alte acțiuni ilegale".

„Nu ne opunem sistemului de securitate a statului", a insistat Litvinenko. „Din contră, vrem să fie întărit. Însă cum pot fi întărite structurile securității de stat dacă au în componență indivizi care violează Constituția și legislația?"

Un subiect dezbătut deseori de critici, după moartea lui Litvinenko, era că, deși denunța practicile corupte ale FSB, el însuși fusese un exponent al exceselor instituției.

Din momentul în care Litvinenko a început să se facă auzit, și-a atras calomnii. El a spus la conferința de presă că ziarele rusești „au pretins că, împreună cu colegii mei, am comis 11 acte de violență, că am fost implicat în zece crime și că am obținut 70 000 de dolari prin extorsiune, recurgând la tortură și violențe față de un comerciant". Aceste afirmații aveau să revină în zilele de după moartea sa, când a devenit extrem de important pentru puterea de la Kremlin să îl pună într-o lumină proastă.

Conferința de presă a fost neobișnuită și în alte privințe.

„Am o întrebare pentru omul cu cagulă", a spus un reporter de la un post de televiziune rusesc. „Vă ascundeți fața, iar camarazii dumneavoastră poartă ochelari de soare. Vă e teamă de ceva?"

Şebalin, omul cu cagulă, a răspuns: „Pentru că am lucrat de multe ori în locuri periculoase şi pentru că am avut misiunea de a mă infiltra în lumea infracţională. Trebuie să lucrez. Aşa că este necesar să port cagulă".

„Dar camarazii dumneavoastră poartă ochelari de soare", a insistat reporterul.

„Eu lucrez de mai mult timp decât ei", a răspuns mascatul, întrucâtva ambiguu.

În acel moment a intervenit Litvinenko, spunând că el nu poartă cagulă pentru simplul motiv că a fost identificat de un ziar rusesc cu şase luni înainte. Ca şi în alte momente din timpul conferinţei, a părut aproape iritat, remarcând că a depus nenumărate plângeri oficiale de hărţuire, însă superiorii săi nu au făcut nimic să-l sprijine.

Poate că nu şi-a imaginat că rareori denunţătorii primesc protecţie din partea instituţiei pe care o acuză de grave abateri în serviciu. Nu era prima dată când dădea dovadă de falsă naivitate, credulitate sau pur şi simplu de încăpăţânare.

Litvinenko a dezvăluit că, înainte cu câteva luni de conferinţă, avusese discuţii în contradictoriu cu superiorii săi, nu numai din cauza refuzului său de a-l ucide pe Berezovski, dar şi pentru că nu voia să păstreze tăcerea în legătură cu acest subiect. A mai spus că unii colegi îl acuzaseră că „nu dă voie patrioţilor să ucidă un evreu care a jefuit jumătate din ţară".

Această conferinţă de presă a fost un moment crucial în mai multe privinţe. Incidentul l-a pus pe Putin în dificultate. Serviciul pe care îl conducea era provocat făţiş de un magnat manipulator şi de un ofiţer FSB impertinent, al cărui grad îi amintea de propriul nivel maxim atins în carieră, acela de locotenent-colonel.

Este puţin probabil ca, până în anul 2006, Putin să-l fi uitat pe agentul secret care a denunţat în public serviciul pe care îl conducea şi pe omul care a cerut ca FSB-ul să fie curăţat de corupţie şi de trădare.

De asemenea este greu de crezut că moartea lui Litvinenko ar fi stârnit prea multe lacrimi la Lubianka sau la Kremlin. „Este important să înţelegem că nu erau prea mulţi cei din FSB care să nu creadă că trebuie ucis", mi-a spus Felştinski într-o convorbire telefonică, la începutul anului 2007.

La momentul respectiv, conferinţa de presă a reţinut prea puţin atenţia în afara Rusiei. Privind retrospectiv, este posibil ca ea să fi marcat începutul răfuielilor care aveau să-l coste pe Berezovski accesul la Kremlin şi şederea în Rusia, plasându-l în tabăra fără şanse de câştig din cadrul FSB-ului condus de Putin.

Peste mai puţin de un an, în august 1999, preşedintele Boris Elţîn l-a numit pe Vladimir Putin prim-ministru, ultimul lucru pe care şi-l dorea Berezovski. Câteva luni mai târziu, în martie 2000, fostul director al FSB era ales preşedinte al Federaţiei Ruse, iar Berezovski, în trecut finanţatorul şi aliatul noului lider, se pregătea pentru exil.

Confruntarea iminentă a fost prevestită de o declaraţie a lui Putin, făcută publică în aceeaşi zi în care a avut loc conferinţa de presă susţinută de Litvinenko. Declaraţia a venit ca răspuns la scrisoarea deschisă a lui Berezovski.

Fără îndoială că acţiunile denunţătorilor erau sortite pieirii, la fel ca şi cariera lui Berezovski, dacă acesta nu se dezicea de ei. Însă Berezovski a ignorat avertismentul.

„În primul rând", a spus Putin în legătură cu nemulţumirile lui Berezovski, „scrisoarea pune noul serviciu de securitate, care apără interesele întregii naţiuni, în aceeaşi categorie cu forţele extremiste şi grupările cvasi-infracţionale. Această comparaţie este jignitoare.

Serviciul nostru acţionează în conformitate cu legea. Veghează asupra sistemului, a siguranţei indivizilor, a societăţii şi apără statul împotriva ameninţărilor, indiferent care ar fi acelea. Cred că toţi cei pe care îi preocupă binele ţării vor sprijini acest punct de vedere."

Putin anunţa că, în calitatea sa de fost ofiţer KGB, avea să facă din succesorul acestei agenţii bastionul puterii sale. I-a criticat pe denunţători, ameninţându-i cu acţiuni legale dacă afirmaţiile lor nu erau probate. Deşi, mai târziu, Berezovski a contribuit la finanţarea campaniei electorale prezidenţiale a lui Putin din anul 2000, aşa cum îl sponsorizase şi pe Elţîn în 1996, ruptura care s-a produs între cei doi oameni – în nici un caz doar din cauza lui Litvinenko – era mult prea mare să poată fi depăşită. Chiar şi o ţară mare cum e Rusia era prea mică pentru amândoi.

Drept răspuns la reacţia lui Putin, Berezovski a difuzat fragmente din caseta înregistrată de Litvinenko, Gusak şi Şebalin cu şapte luni în urmă, sfidându-l pe noul şef al FSB.

Evenimentele din jurul conferinţei de presă au fost punctul de pornire al conflictului care a urmat, declanşând noul naţionalism economic şi politic a lui Putin împotriva oligarhilor precum Berezovski, pe care liderul rus îi considera jefuitori, animale de pradă care se hrănesc din leşul sovietic. Lecţia pe care o învăţau Berezovski şi modestul său protejat era aceeaşi pe care au mai primit-o şi alţii de atunci încolo: Vladimir Putin nu tolerează sfidările. În câteva luni, Aleksandr Litvinenko a fost închis în urma unor acuzaţii de abuz în serviciu şi suspendat din FSB împreună cu ceilalţi denunţători.

„Am fost dat afară pe 10 ianuarie 1999", a spus Litvinenko mai târziu. „Semna personal. Personal. Ordinul meu de eliberare era semnat personal de Putin."

În mod evident, Litvinenko nu putea aştepta milă sau protecţie de la Vladimir Putin, lucru pe care soţia sa şi alţii îl invocau drept probă a implicării puterii de la Kremlin în moartea sa.

Mai mult de atât, lovind în FSB ca instituţie, Litvinenko şi-a câştigat şi ura profundă a unora dintre foştii săi colegi-denunţători care nu au avut nici o problemă mai târziu în a se întoarce la FSB şi a spune că el este autorul trădării şi rătăcirii lor.

De pildă, Viktor Şebalin l-a prevenit în anul 2000: „Litvinenko, mai bine te întorci şi te predai. Nu e altă soluţie... Înţelege, noi nu iertăm trădătorii".

Aleksandr Gusak, cu care Litvinenko se fotografieze pe tanc în Daghestan, l-a acuzat şi el că şi-a trădat camarazii, stârnindu-le dorinţa de răzbunare. „Vă spun sincer", a afirmat el în anul 2007, „nu am sfătuit pe nimeni să-l ucidă pe Litvinenko, deşi unul dintre ei mi-a spus: «Ţi-a făcut atâta rău. Vrei să-ţi aduc capul lui pe tavă?»"

Gusak a arătat foarte clar ce tratament credea el că merita Litvinenko. „Pentru mine este un trădător, pentru că a dat de gol ce este mai sfânt pentru un agent secret, şi anume propriile surse operative."

Acuzaţia lui Gusak, lansată la mult timp după fuga lui Litvinenko din Rusia, nu a fost niciodată dovedită, însă a fost prima dintr-un lanţ de afirmaţii similare, făcute după moartea lui, potrivit cărora Litvinenko avusese legături cu serviciile secrete britanice.

„Pentru ce a făcut, şi vorbesc în calitate de avocat, fapta lui Litvinenko cade sub incidenţa articolului 275 din Codul penal", a afirmat Gusak. „Se numeşte trădare. Şi o astfel de faptă se pedepseşte conform legilor în vigoare. Se dau până la 20 de ani de închisoare."

„Asta spune legea. Eu am fost crescut după legea sovietică. Aceasta prevedea pedeapsa cu moartea pentru trădare, articolul 64. Dacă pe vremea Uniunii Sovietice s-ar fi întors în URSS, ar fi fost condamnat la moarte."

Amărăciunea sa era profundă.

Când l-am întâlnit pe Maxim, fratele vitreg al lui Litvinenko, pe coasta Italiei, în vara anului 2007, mi-a spus că atât conferinţa de presă, cât şi acuzaţiile împotriva lui Litvinenko „m-au îngrijorat foarte tare. Fratele nostru nu s-ar fi implicat niciodată în jocuri politice murdare". În 1998, Maxim era un tânăr de şaptesprezece ani, elev de liceu, iar ca rezultat al conferinţei de presă, a afirmat el, a fost acuzat de infracţiuni legate de droguri şi a fost exmatriculat timp de două luni. Tatăl său a fost bătut în drum spre serviciu. Sora sa mai mare, Tatiana, decriptoare la FSB în Nalcik, a aflat că agenţia a lansat o campanie murdară împotriva lui Litvinenko. „Au mers pe la prieteni, vecini, să spună că era trădător. Însă nu puteam să ne abandonăm fratele, aşa că a trebuit să luptăm cu tot sistemul", a spus Maxim.

În ianuarie 1999, Litvinenko avea primul dintr-o serie de procese, cu cinci capete de acuzare, printre care torturarea martorilor, falsificare de probe şi abuz în serviciu. Una dintre acuzaţii era că l-a agresat pe şoferul unui suspect din Mafie şi că i-a lăsat o vânătaie mică. A stat şapte luni în închisoarea FSB, Lefortovo, din Moscova, dintre care 36 de zile le-a petrecut la carceră. Închisoarea era încă recunoscută ca locul în care KGB-ul reţinea şi „făcea dispăruţi" suspecţii.

„Lefortovo te distruge spiritual", îşi amintea Litvinenko. „Zidurile acelea sunt impregnate cu energie negativă. Se spune că păsările nu zboară pe deasupra ei. Poate este moştenirea vremurilor de demult, când Lefortovo era locul în care aveau loc execuţii în masă şi oamenii erau torturaţi."

Pe 26 noiembrie 1999, un judecător l-a achitat pe Litvinenko de toate acuzaţiile. Însă, în clipa în care a fost găsit nevinovat, ofiţeri mascaţi şi înarmaţi

l-au arestat din nou în sala de judecată. A fost dus la o altă închisoare, Butirka, cea mai mare din Moscova. A fost din nou acuzat de agresare şi extorsiune. A fost eliberat câteva săptămâni mai târziu, pe 16 decembrie 1999.

Este puţin probabil ca Putin sau Berezovski să fi urmărit îndeaproape acest caz. Rusia avea alegeri parlamentare pe 19 decembrie 1999. Berezovski a devenit membru al Dumei de Stat ca deputat de Karachai-Cerkessia, o regiune mică din Caucazul de Nord, din partea căreia candidase. Urma să izbucnească al doilea război cecen, iar Putin, în acea perioadă prim-ministru, şi-a consolidat poziţia de candidat favorit la alegerile prezidenţiale din Rusia.

Când Litvinenko a fost eliberat în luna decembrie, i s-a confiscat paşaportul şi autorităţile i-au interzis să părăsească Moscova. Însă planurile sale depăşeau graniţele oraşului.

Capitolul şase

Fuga din Rusia

DUPĂ ATÂTEA ÎNFĂŢIŞĂRI la tribunal şi aşa de multă notorietate, Litvinenko a devenit o victimă sigură. Cariera care îi ocupase toata viaţa activă era la pământ. Serviciul rus de securitate, care fusese stăpânul său timp de 20 de ani, îl respinsese pentru trădare şi nu avea să-l ierte. Mai mult decât atât, procesele pentru acuzaţii nefondate aveau să continue.

Analizându-şi perspectivele de viitor la început de secol, lui Litvinenko i-a fost clar că era o chestiune de timp până avea să fie din nou arestat pentru o mulţime de alte acuzaţii, de data aceasta pentru furtul de explozibil dintr-o magazie a FSB-ului, explozibil pe care se spunea că l-ar fi folosit ca o capcană, ca să acuze un suspect pe nedrept.

Cu fiecare nouă acuzaţie, audierile urmau să aibă loc la tribunale tot mai îndepărtate de examinarea cât de cât imparţială de la Moscova. Avea să conteze din ce în ce mai puţin că Litvinenko neagă acuzaţiile.

În plus, el credea că foştii săi şefi din FSB îi vor implica şi familia şi îi era teamă că soţia sa, Marina, şi fiul lor, Anatoli, puteau avea de suferit dacă el continua campania împotriva sistemului care îl proscrisese. Foştii săi camarazi i-au spus foarte clar că procesul judiciar declanşat împotriva sa nu avea legătură cu justiţia, ci cu pedepsirea.

Nu era exclus ca, odată condamnat, Litvinenko să dispară pentru totdeauna. Istoricul Iuri Felştinski l-a îndemnat să plece. Dar şi acest sfat ridica o problemă: dacă părea imposibil să stea în Moscova, să fugă era şi mai puţin fezabil.

Îşi predase paşaportul „extern" autorităţilor, prin urmare orice călătorie dincolo de graniţele Rusiei ar fi necesitat subterfugii şi procurarea de acte false. Nu ar fi fost un lucru imposibil pentru un om cu trecutul şi relaţiile sale. Însă era anul 2000. Războiul Rece se sfârşise de mai bine de zece ani. Transfugii, trataţi întotdeauna cu suspiciune de serviciile de securitate occidentale, nu mai erau de interes. Spre deosebire de unele dintre marile nume din analele spionajului dintre Est şi Vest, precum Oleg Gordievski, Litvinenko nu avea nici un om de legătură sus-pus în CIA sau MI6 care să-l scoată de acolo şi să-l ducă într-un loc sigur. Este adevărat că devenise denunţător, dar nu era un agent dublu valoros. Secretele în posesia cărora intrase prin prisma serviciului aveau o valoare incertă în afara Rusiei. Nu-i datora nimeni nimic pentru favoruri făcute vreunui serviciu străin de informaţii (datoriile de acest gen erau recunoscute în acea lume de nepătruns a compromisului, ambiguităţii şi a trădării).

Şi chiar dacă ar fi reuşit să părăsească Rusia, cum avea să se asigure că familia sa nu era în pericol?

Pragmatic, problemele lui Litvinenko se învârteau în jurul a două întrebări, dar la nici una dintre ele nu era uşor de răspuns: cum să plece din Rusia şi unde să găsească în Occident o ţară care să-i acorde azil politic?

La început, Litvinenko i-a cerut sfatul generalului Anatoli Trofimov, un ofiţer de rang înalt din FSB la care a mai apelat şi în cazul asasinării lui Listiev, din 1995. Dar discuţia cu generalul avea să-i mai ofere o surpriză. Aşa cum multe zone din Rusia erau nesigure pentru Litvinenko, generalul l-a prevenit să elimine şi multe alte regiuni din Europa de Vest.

„Trofimov mi-a spus să nu mă duc în Italia, Franţa sau Germania", îşi amintea Litvinenko. „M-a sfătuit să mă orientez doar spre două ţări: Marea Britanie sau Statele Unite." Dar în nici una dintre aceste două ţări nu se putea ajunge fără două lucruri pe care Litvinenko nu avea cum să le scoată ca prin farmec: un paşaport şi viză. Chiar dacă ar fi reuşit să-şi procure acte în regulă, era de neconceput că ar fi putut să treacă pur şi simplu de controlul paşapoartelor de la aeroportul Domodedovo sau de la Şeremetievo din Moscova, fără să fie văzut de foştii săi colegi de la FSB.

Dacă era să fugă, traseul avea să fie ocolit, riscant şi ilegal şi n-ar fi putut să-şi ia familia. Însă, dacă îşi lăsa familia acasă, o posibilitate pe care nu voia să o ia în calcul, soţia şi fiul său aveau cu siguranţă să suporte consecinţele, să fie luaţi drept ostatici pentru a-l determina să se întoarcă din exil.

Dacă reuşea să plece, avea cu siguranţă să scape de procurorii care îi pregăteau un nou dosar ca să-l târască în faţa judecătorilor. Însă, dacă nu reuşea să fugă, dacă era prins la vreo frontieră îndepărtată cu acte false, lista acuzaţiilor urma să crească. Însemna că a încălcat hotărârea judecătorească de a nu părăsi Moscova în încercarea de a căuta refugiu într-o ţară străină. Procurorii şi maşinăria propagandistică a Kremlinului nu ar fi pregetat să îl atace şi să-l denigreze, acuzându-l pentru insubordonare, denunţ, trădare şi încercare de a fugi de justiţie.

Incertitudinile lui Litvinenko demonstrau în ce măsură se schimbase Rusia şi totodată locul lui în această ţară de când frecventa clubul Logovaz şi se învârtea printre oameni politici. Putin, în care văzuse la început un posibil aliat, îi era acum duşman şi devenea din ce în ce mai puternic ca prim-ministru, iar mai apoi ca preşedinte. Cât despre Berezovski, mentorul lui Litvinenko, avea el însuşi probleme. Apusese vremea în care era influent şi se putea îmbogăţi. Dacă magnatul rămânea în Rusia, aproape sigur avea să aibă de-a face cu justiţia, cum proceda puterea de la Kremlin cu oligarhii ca el şi ca Mihail Hodorkovski – proprietarul companiei petroliere Iukos – care îi ieşiseră din graţii lui Putin. Acesta din urmă îi alesese pe cei cărora le permitea să fie bogaţi, precum Roman Abramovici, fostul protejat al lui Berezovski, şi pe cei pe care putea să şi-i facă slujitori devotaţi, împreună cu acoliţii lor. Berezovski fusese „acoperişul" lui Litvinenko, însă acum nu îi mai putea oferi adăpost.

Berezovski deja petrecea din ce în ce mai mult timp în străinătate. Procurorii îi verificau afacerea Aeroflot. Cursul schimbător al istoriei se întorsese atât împotriva oligarhului, cât şi a agentului său secret.

Era timpul să fugă.

Se poate ca lui Litvinenko să-i fi trecut prin minte că autoexilul nu îi garanta siguranţa, după cum aveau să confirme evenimentele din 1 noiembrie 2006. Însă fuga părea singura soluţie.

„Nu sunt sigur că Saşa voia să plece din ţară", mi-a spus Maxim, fratele său vitreg. „S-a întâmplat numai când a crezut că fiul său este în pericol. Oamenii au spus că este trădător, dar a fost un patriot. Până în ultima clipă, tot ce a făcut, a făcut pentru Rusia."

În toamna anului 2000, o familie cu un aer stingher se adunase în însorita staţiune din Antalia, pe litoralul turcesc al Mării Mediterane – un grup ciudat, printre ultimii turişti din acel sezon. Unul dintre ei era un om suplu, cu părul şaten; avea documentaţie de călătorie dubioasă şi sosise pe un traseu ocolit din Moscova, cu un feribot, traversând o a treia ţară. Soţia sa, fostă dansatoare, şi fiul lor de şase ani veniseră dintr-o altă direcţie, din Marbella, Spania, ca să se alăture lui. În sfârşit, mai era şi Alex Goldfarb care mai târziu avea să devină purtătorul de cuvânt al familiei în vremuri mai grele. Ulterior aveau să se întâlnească cu un avocat din New York, specializat în probleme de imigrare, pe nume Joe, care venise de undeva din Europa de Est, unde lucra.

Când membrii familiei Litvinenko s-au întâlnit în Antalia, un lucru era absolut evident: Turcia putea fi doar un loc de popas. Dacă autorităţile de la Ankara aflau de prezenţa lor acolo, cel mai probabil ruşii ar fi fost reţinuţi şi trimişi cu sau fără voia lor înapoi la Moscova. Ziarele locale erau pline de articole despre o amplă campanie oficială de repatriere a ruşilor care locuiau ilegal în Turcia.

Litvinenko se îndrepta spre Occident, însă Turcia era un popas neobişnuit, prins între Europa şi Asia, care se întindea în vest până la graniţa cu Grecia şi Bulgaria, în est până la zidul muntos de la frontiera cu Irakul şi Iranul şi până la graniţa cu Azerbaidjan, Armenia şi Georgia, ţări din fosta Uniune Sovietică.

De la Mustafa Kemal Atatürk încoace, militarul care a fondat statul modern turc în 1923, ideologii turci au căutat inspiraţie în Occident. Sufletul Turciei nu putea să se elibereze de spiritul Islamului sau de amintirea marelui Imperiu Otoman care ajunsese până în Mesopotamia, Palestina, Nil şi chiar mai departe.

Turcia a devenit membră NATO, însă era în acelaşi timp o ţară al cărei serviciu de securitate, MIT, avea reputaţia de a fi la fel de omniprezent şi brutal ca şi KGB-ul.

În plus, avea o istorie presărată cu războaie împotriva Rusiei, o încleştare epopeică de imperii şi culturi, şi nu era dornică să deschidă un nou capitol de ostilităţi, în nici un caz acum, când Rusia avea un nou preşedinte despre care nu se ştia prea mult. În consecinţă, Antalia era un loc unde Litvinenko ar fi ieşit

în evidenţă, şi-ar fi atras priviri, iar ultimul lucru de care avea nevoie era să i se ceară documentele la control.

După cum avea să remarce avocatul, Turcia era mai puţin un loc în care să ceri azil, cât mai degrabă ţara din care unii dintre propriii cetăţeni preferau să fugă. Nu se puteau întoarce la Moscova, însă nu se ştia deocamdată care era următoarea lor destinaţie. Spre deosebire de majoritatea celor din Antalia, bucuroşi să profite de ultimele raze ale Soarelui din acest anotimp, familia Litvinenko abia aştepta să plece. Problema lor nu era să găsească şezlonguri pe plajă sau să aleagă un restaurant pentru cină, ci să afle un loc în care să poată trăi liniştiţi pentru tot restul vieţii.

Fuga de la Moscova a avut două etape. Mai întâi, Litvinenko a plecat din Rusia, iar apoi Marina şi Anatoli au ajuns la locul de întâlnire de unde aveau să călătorească împreună, spre ţara care să le ofere azil.

Litvinenko dovedise că are inventivitate şi abilitate în mânuirea mijloacelor la îndemâna sa, pentru a ajunge în Antalia. El a scos un as din mânecă. Autorităţile din Moscova îi confiscaseră paşaportul de călătorie în afara ţării, dar nu îi luaseră şi paşaportul „intern", după cum a afirmat Iuri Felştinski, istoricul rusoamerican pe care Litvinenko îl cunoscuse cu doi ani în urmă la clubul Logovaz, atunci când el şi camarazii săi redactaseră denunţul împotriva FSB-ului. Ca şi Alex Goldfarb, Iuri Felştinski jucase un rol important în fuga lor.

În toamna anului 2000, Litvinenko i-a spus soţiei sale că se duce să îl viziteze pe tatăl său, Valter, în Caucazul de Nord, la Nalcik. Însă această călătorie era un pretext.

În loc să meargă la Nalcik, Litvinenko a luat avionul pentru o cursă internă şi apoi un autobuz spre Soci, un port la Marea Neagră, din sudul Rusiei. Intenţia sa era să ia un feribot care traversa cele 170 de mile până la Batumi, în Georgia, în apropierea graniţei cu Turcia.

Însă Litvinenko se confrunta cu o problemă crucială. Grănicerii ruşi aveau datoria să supravegheze porturile pentru ca „teroriştii" şi criminalii să nu poată fugi din ţară. Călătorii trebuiau să se prezinte cu câteva ore înainte de plecare ca să le poată fi verificate documentele. Litvinenko nu putea să rişte să fie prins atât de curând, cât timp soţia şi fiul său încă se aflau la Moscova. Dacă avea să fie capturat în port, întregul plan s-ar fi prăbuşit, iar consecinţele pentru el, familia sa şi pentru cei care îl ajutaseră ar fi fost dezastruoase.

Litvinenko şi-a întârziat sosirea la terminal. A ajuns cu câteva minute înainte de plecarea feribotului. Grănicerii l-au mustrat pentru întârziere, însă, după cum povesteşte Felştinski, Litvinenko a făcut o scenă şi le-a dat zece dolari mită, convingându-i astfel să-l lase să treacă.

În acea vreme, cetăţenii georgieni şi ruşi, fiindcă făceau parte din Uniunea Sovietică, nu îşi solicitau unii altora paşapoarte externe de călătorie. Paşaportul „intern" era suficient pentru a-i permite să călătorească, îşi amintea Felştinski.

Când feribotul a părăsit portul Soci, Litvinenko a respirat uşurat. Faza întâi – fuga din Rusia – s-a încheiat cu bine.

Acum avea nevoie de o destinaţie care să-i ofere azil şi spera că aceasta avea să fie Statele Unite.

Georgia era o alegere evidentă ca punct de oprire. După prăbuşirea Uniunii Sovietice a devenit o naţiune independentă, având propriul aeroport şi, cel mai important lucru, o misiune diplomatică americană. În plus, mai era şi ţara natală a unui partener de afaceri al lui Boris Berezovski, Badri Patarkaţişvili.

Asemenea lui Berezovski, Patarkaţişvili îi ieşise din graţii lui Vladimir Putin, fiind şi el căutat în Rusia. Împreună cu Berezovski şi cu un alt director, Iuli Dubov, cei trei erau acuzaţi de sustragere de fonduri din compania AvtoVAZ, între 1994 şi 1995, pe când ascensiunea oligarhilor era în desfăşurare. Încă din anul 2000, Georgia era locul de refugiu al lui Patarkaţişvili. Pentru Litvinenko era doar o escală spre Turcia, pentru ca de acolo să poată ajunge în Occident. Este greu de crezut că banii necesari fugii nu proveneau din vistieria lui Boris Berezovski. Acesta plănuia să plece din Rusia la sfârşitul anului 2000, cu mare parte din averea acumulată intactă, fiindcă Vladimir Putin îi strângea laţul din ce în ce mai tare în jurul gâtului.

În acest timp, în Rusia, Marina Litvinenko nu ştia ce să facă. Soţul ei pur şi simplu dispăruse. Bănuia că pregătea ceva, dar nu era conştientă de îndrăzneala şi anvergura planului lui Litvinenko. Nici măcar nu a ştiut cum să ia legătura cu el, până când Litvinenko nu i-a trimis vorbă printr-o cunoştinţă să îşi ia un alt telefon mobil, cu un număr necunoscut de către autorităţi.

La Tbilisi, capitala Georgiei, Litvinenko s-a întâlnit cu Felştinski care locuia la Boston, un istoric a cărui carieră fusese împărţită între Rusia şi Statele Unite. Felştinski venise cu avionul din Statele Unite la ordinul lui Boris Berezovski.

El avea pregătire academică, devenind ulterior editor şi autor al mai multor proiecte legate de Boris Berezovski şi de Aleksandr Litvinenko. Însă în nici un caz nu era un agent secret, aşa încât nu îi era simplu să ajute un ofiţer FSB să fugă din Rusia.

După cum a povestit mai târziu Felştinski, de îndată ce Litvinenko a ajuns în Georgia, Marina a primit de ştire să caute prima excursie disponibilă spre o ţară occidentală. Aceasta a rezervat locuri pentru ea şi Anatoli într-o staţiune din Marbella, Spania, şi au zburat de la Moscova la Malaga cu paşapoartele „externe". Cu acele documente, a spus Felştinski, ei puteau călători în spaţiul Schengen, inclusiv în Spania, şi nu era nevoie de paşaport.

Felştinski avea la dispoziţie mijloace de lux. Mi-a spus că a mers cu un avion privat, plătit de Berezovski, până la Malaga, unde trebuia s-o întâlnească pe soţia lui Litvinenko şi pe fiul lor şi să le explice situaţia. Se pare că Marina, pe când aştepta într-un hotel din Marbella, nu era conştientă de importanţa pasului pe care tocmai îl făcuseră. Apoi, Felştinski a mers din nou în Georgia.

Avea mai multe telefoane mobile, dar singurul care funcţiona în Georgia era cu un SIM rusesc, interceptat cu uşurinţă de FSB.

Între timp, aflat la Tbilisi, Litvinenko a încercat să apeleze la sursele sale, politicieni sau oameni de afaceri, pentru a-şi procura un paşaport georgian fals. Însă el se simţea în pericol. Georgia era prea aproape de Rusia, iar braţul lung al FSB-ului putea ajunge cu uşurinţă peste Caucaz, în această fostă ţară sovietică de la Marea Neagră. Litvinenko nici măcar nu avea voie să plece din Moscova, ca să nu mai vorbim de Rusia. Dacă agenţii ruşi din Georgia aflau unde este, un telefon de la Vladimir Putin sau de la noul său comandant de la FSB, Nikolai Patruşev, ar fi însemnat o mare ameninţare pentru cei doi fugari. Documentele sale ar fi putut provoca suspiciune chiar şi la o examinare superficială, pentru că avea paşaport georgian şi acte de identitate ruseşti, pe amândouă apărând aceeaşi fotografie.

Felştinski şi Litvinenko au luat o cameră într-un hotel din Tbilisi. De cum au ajuns în Georgia, telefonul mobil cu card rusesc al lui Felştinski a început să funcţioneze, ceea ce era un motiv de îngrijorare.

Felştinski a început să primească apeluri, spunea el, de la Andrei Ponkin, unul dintre ofiţerii FSB care fusese implicat împreună cu Litvinenko în denunţuri şi care acum părea să dorească să mai stea de vorbă cu el, întrebându-l unde se află.

„Era evident că FSB-ul avea o bănuială", a spus Felştinski. „Ştiau că ceva era în neregulă."

În acest moment, Litvinenko şi prietenii săi încă mai sperau la o viză de intrare în Statele Unite.

„Am vorbit cu americanii din Tbilisi", a spus Felştinski, amintindu-şi cum încercase să convingă persoane de la Washington să îi acorde azil lui Litvinenko, în schimbul a ceea ce nu era prea tentant la atât de mult timp după terminarea Războiului Rece – azil în Vest contra secretelor unui transfug.

Felştinski a mai spus că noaptea târziu s-au ţinut întâlniri în locuri stabilite în taină. Litvinenko s-a întâlnit personal cu oficiali americani, care, după spusele lui Felştinski, „până la urmă nu i-au acordat viză".

Acum stăteau într-o capitală îndepărtată, dintr-o ţară de la Marea Neagră şi îşi făceau griji că FSB-ul le luase urma, iar CIA-ul le blocase mult-speratul drum de acces. Nu avea să le fie uşor să-şi continue călătoria.

Litvinenko nu putea să ia pur şi simplu avionul spre Spania ca să se întâlnească cu familia sa, din cauza paşaportului „intern" pe care îl avea, iar actele sale puteau să ridice întrebări. „Era prea riscant să rămânem în Georgia", a spus Felştinski. „Iar Turcia era singura ţară în care puteam merge cu acel paşaport."

Evenimentele începeau să amintească de filmele de spionaj, inspirate din perioada Războiului Rece. Însă, de data aceasta, nu aveau loc schimburi complicate de agenţi şi prizonieri pe podul Glienicke, învăluit în ceaţă, din Berlinul divizat. La sfârşitul lui octombrie 2000, el era doar un agent secret al FSB,

cu nervii întinşi la maximum, care încerca să-şi salveze viaţa, fugind cât mai departe de casă, în timp ce soţia sa credea că s-a dus să-şi vadă tatăl. Aceasta era dezertare sigură şi aproape ostentativă. După cum relatează Felştinski, el şi Litvinenko au mers în Antalia cu un avion particular. Felştinski l-a lăsat într-o cameră, la un hotel de cinci stele, înainte să îşi continue drumul singur la Marbella, de unde avea să-i ia pe Marina şi Anatoli, pentru ca familia să se întâlnească într-un final în Turcia.

La ordinul lui Berezovski, Goldfarb era şi el în drum spre Antalia ca să îi poată servi lui Litvinenko drept ghid prin hăţişul fugii în desfăşurare, să-i fie protector. Încă nu era clar cum vor proceda. Paşaportul fals pe care îl avea Litvinenko era util numai pentru ţările în care nu voia să ajungă: Georgia sau Rusia.

În toată această poveste, Marina Litvinenko s-a descris ca fiind o inocentă care nu cunoaşte jocul, doar un pion fără voia ei. În Rusia se obişnuise cu ideea că soţul ei era un paria. Fusese închis luni de zile, mai întâi la Lefortovo, închisoarea FSB, iar apoi la Butirka, o puşcărie pentru deţinuţii de drept comun. Foştii săi camarazi îi întorseseră spatele. Se făceau presiuni asupra unora dintre cei cu care el participase la conferinţa de presă din 1998 ca să renunţe, iar alţii deja îl denunţaseră. Protectorul lor, Berezovski, căzuse în dizgraţie la Moscova şi era anchetat de agenţii noului regim pe care chiar el îl adusese la putere.

Însă, pentru Marina Litvinenko, exilul încă părea un lucru îndepărtat şi imposibil. În timpul şederii în Spania, când aştepta să se reîntâlnească cu soţul său, a început să înţeleagă că nu-şi va mai revedea niciodată ţara. În zilele în care ea îl vizitase la închisoarea Lefortovo sau pe când stătea alături de el după ce îşi pierduse slujba şi speranţele de viitor, el nu-i sugerase nici o clipă că viitorul lor era undeva departe, în Occident, în nici un caz într-un cartier periferic al Londrei pe nume Muswell Hill şi cu atât mai puţin într-un pat de spital.

„Saşa m-a sunat şi mi-a zis că trebuie să merg în Turcia să mă întâlnesc cu el", mi-a spus Marina, rememorând zilele petrecute în Spania, în aşteptarea telefonului acestuia. „Era prima dată când îmi spunea: «Marina, fii pregătită să nu te mai întorci niciodată în Rusia.» Mi-a frânt inima. Nu puteam să cred."

Mai târziu, Berezovski a spus că îl îndemnase pe Litvinenko să fugă şi îi spusese Marinei că familia sa nu avea să fie niciodată în siguranţă dacă rămâneau la Moscova. Însă acest plan îi ridica Marinei semne de întrebare. Familia ei avea să se mute într-o ţară a cărei limbă nu o cunoşteau şi unde nici măcar nu aveau un cont în bancă, o casă sau şanse de a-şi găsi un loc de muncă. Ea credea că avea să fie începutul unei vieţi de fugar, trăită permanent în teamă.

„Nu puteam să trăim pe drumuri, ca ţiganii", îşi amintea ea. Îşi făcea griji pentru fiul ei, pentru locul în care avea să studieze, pentru viitorul familiei. „Era important să am o garanţie, iar cel care mi-a oferit-o a fost Boris Berezovski", a precizat ea. Orice s-ar spune despre Berezovski, ajutorul financiar a fost un

gest plin de generozitate față de familia unui om pe care nu avea nici un interes special s-o salveze. Motivul pentru care o făcea, susținea el, era pentru că Litvinenko îi salvase viața și era prietenul său. Cinicii sugerau că Berezovski voia ca Litvinenko să verifice pe pielea lui dacă aceasta era o cale sigură de a emigra.

Oricare ar fi fost motivele reale, Litvinenko și familia sa tot trebuiau să ajungă în Occident și era neclar cum avea să se petreacă acest lucru.

Cu excepția unei scurte incursiuni în Elveția, nimic nu sugera că Litvinenko s-ar fi aventurat vreodată prea departe de granițele Rusiei sau în vreo țară în care să nu se vorbească limba rusă. Este adevărat că lucrase pentru FSB și avusese misiuni în unele dintre zonele de conflict ale Rusiei. Însă acest lucru se întâmpla în cadrul legal și organizat al serviciilor de securitate. Este de asemenea adevărat că lucrase sub acoperire, dar atunci era acasă, în Moscova, înconjurat de oameni care mâncau aceeași mâncare, având aceleași obiceiuri ca ale sale.

Nimic nu îl pregătise pentru singurătatea transfugului înspăimântat, prizonier între punctul de plecare și cel de sosire, părăsit undeva la jumătatea drumului, într-un loc care putea fi la fel de ostil ca mediul din care a fugit.

Fusese instruit pentru a face parte dintr-o mare instituție de stat. În Turcia, însă, Litvinenko nu avea gradul sau funcția care să îi ofere protecție, nici o armă, nici o legitimație. Privite cu atenție, actele sale trezeau suspiciuni.

„Eram extrem de speriați", a spus Marina.

Goldfarb a apărut într-un moment de criză, cum o mai făcuse și în alte împrejurări în 2006. Era evident că micul grup de ruși de pe coasta sudică a Turciei pur și simplu nu putea rămâne în Antalia. Nu aveau cum să afle dacă începuse urmărirea lui Litvinenko, dacă se descoperise fuga sa, dacă FSB-ul era pe urmele lui. Mai mult ca sigur, serviciile secrete ruse, asemenea celor americane și britanice, aveau personal secret, trimis în Turcia, declarat sau nu, capabil să adune un detașament de agenți care să-l captureze, să-l repatrieze sau pur și simplu să se descotorosească de fostul lor camarad fugar.

La Moscova erau o mulțime de agenți importanți din FSB care ar fi fost încântați să organizeze prinderea lui sau chiar să înscenеze un accident pe drumurile șerpuite de munte sau în vreuna dintre mările albastre din sudul Turciei. Grupul trebuia să iasă din ascunzătoare dacă voia să găsească un adăpost, dar sorții de izbândă le erau potrivnici.

În timpul Războiului Rece, un transfug ar fi putut avea o oarecare valoare pentru serviciile de informații din Vest. Însă acum, la începutul mandatului lui Vladimir Putin, liderii occidentali căutau posibilități de a face afaceri cu acest nou și necunoscut lider rus. Cu siguranță nu voiau să și-l facă dușman de dragul unui ofițer FSB răzvătit. Nici pentru americani nu era bine ales momentul. În Statele Unite urmau alegerile din anul 2000. Nu erau de dorit incidente internaționale, amintind de Războiul Rece. Atât de mare era dorința Washingtonului de a nega orice legătură cu Litvinenko, încât, șase ani mai târziu, Departamentul de Stat și ambasada americană de la Ankara au negat că Litvinenko le-ar fi

solicitat protecţie. Cu toate acestea, Goldfarb, Berezovski şi chiar Litvinenko, înainte de a muri, au insistat că încercaseră să facă acest demers pe lângă oficialii americani cu un rezultat pe care l-au relatat mai apoi.

Drumul cel mai drept dinspre Antalia spre Ankara, capitala Turciei, se întindea de-a lungul şoselelor şerpuite care înaintau spre nord, dinspre coasta mediteraneană. Drumul urca drept pe deasupra unei trecători abrupte, atingând o înălţime de aproape 1 600 de metri, pe când înainta spre platoul Anatoliei şi spre Konya. În acest oraş, poetul şi misticul din secolul al XIII-lea, Jalal ad-Din Rumi, a fondat Ordinul Dervişilor Rotitori. Este puţin probabil ca îndrăzneţii ruşi să fi văzut călătoria ca pe o excursie sau o explorare a originilor sufismului medieval. Ţinta călătoriei lor era clădirea joasă şi masivă de pe bulevardul Atatürk din Ankara, care adăpostea ambasada americană şi, sperau ei, paşapoartele lor spre libertate. Însă, după un drum de cinci ore de la coasta Mării Mediterane, îi aştepta o dezamăgire.

Mai întâi, soţia lui Goldfarb, Svetlana s-a dus la secţia consulară a ambasadei să testeze terenul. Apoi, Litvinenko a înregistrat o casetă video în care îşi povestea viaţa, spunea motivele pentru care voia să se refugieze în Statele Unite şi, ca un bonus pentru autorităţile americane, a dat informaţiile pe care le avea despre moartea omului de afaceri american Paul Tatum, în 1996, la Moscova. Tatum fusese ucis într-o dispută legată de proprietatea asupra unui hotel de cinci stele din Moscova. Ei sperau că, dacă Litvinenko avea informaţii despre uciderea unui cetăţean american, el va obţine statutul de refugiat. Caseta avea să fie trimisă la sediul CBS News, din New York.

De la bun început, rezultatul încercărilor lui Litvinenko părea descurajator. Svetlana Goldfarb le-a spus la întoarcere că oficialii americani păreau să ştie deja despre intenţia lui Litvinenko de a cere azil, din câte relatează Goldfarb în prefaţa cărţii despre viaţa lui Litvinenko, *Lubyanka Criminal Group* (Gruparea Criminală din Lubianka).

Svetlana Goldfarb aducea veşti îngrijorătoare. „Te aşteaptă la consulat la ora unu", le-a spus lui Litvinenko şi celorlalţi. „Le-am explicat tot, dar, ciudat, au înţeles prea repede. Am avut sentimentul că ştiau deja."

Acum era rândul lui Litvinenko să se supună unei examinări.

După cum spune Goldfarb, Litvinenko a stat de vorbă cu doi americani în ambasada de pe bulevardul Atatürk. Unul dintre ei s-a prezentat ca fiind un consul. Cel mai vârstnic dintre ei, un bărbat de aproximativ patruzeci de ani, a spus că este Mark, secretar secund de la secţia politică, o funcţie ridicol de mică pentru un om de vârsta lui.

Vestea cea rea a venit de îndată.

„Ambasadele nu acordă azil", a spus presupusul consul. Mark a discutat în particular cu Litvinenko, fără să fie prezent şi Goldfarb care traducea din rusă. Numai unui oficial american din Turcia cu funcţie mică i s-ar fi putut cere să ştie limba rusă, dacă una dintre însărcinările sale ar fi fost să se ocupe de

monitorizarea evenimentelor din ceea ce fusese mai demult graniţa sud-estică a NATO cu Uniunea Sovietică. În timpul Războiului Rece, Turcia a fost o zonă-tampon crucială, iar cei 500 000 de oameni din armata sa permanentă erau folosiţi drept carne de tun pentru a întâmpina orice avans convenţional, deşi puţin probabil, al Armatei Roşii prin Anatolia.

Când s-a întors la tovarăşii săi de drum, Litvinenko părea dărâmat.

„Omul ăsta ştie totul" despre secretele Rusiei, a spus el despre misteriosul său interlocutor american. „M-a întrebat dacă ştiu asta, asta. Nu-i cunoşteam pe cei despre care m-a chestionat, dar auzisem de ei. M-a întrebat dacă am ceva ce i-ar putea interesa. I-am spus că nu. M-a întrebat dacă am de gând să păstrez tăcerea sau să fac public ce ştiu. I-am spus că aveam de gând să vorbesc, că vreau să scriu o carte. Atunci mi-a spus: «Îţi doresc succes. Pe noi ne depăşeşte.»"

Dacă ceea ce povesteşte Goldfarb este adevărat, se prea poate ca Litvinenko să-şi fi semnat condamnarea la moarte de la bun început, prin simplul fapt că a fost onest. Alţi fugari ar fi putut să vândă mai bine ce aveau sau ce pretindeau că au, încercând să obţină de la americani promisiunea azilului. Litvinenko a recunoscut că nu ştie nimic şi pe deasupra mai voia să vorbească şi să scrie despre ce ştia, să devină un agitator, un exilat problematic. Serviciile de informaţii occidentale preferă ca transfugii pe care îi adoptă să păstreze tăcerea, mai puţin faţă de cei din CIA sau MI6, cărora le povestesc ceea ce ştiu.

„Ieşise prost. Eram foarte supăraţi", a spus Marina. „Ce speraserăm noi era pierdut. Nu mai ştiam ce să facem."

În cartea pe care a scris-o împreună cu Marina Litvinenko în anul 2007, Goldfarb a afirmat că, de fapt, Litvinenko le dăduse totuşi americanilor informaţii şi anume că inamicul său, generalul Evgheni Hoholkov, fusese implicat în achiziţionarea de tehnologie americană folosită în asasinarea liderului cecen Djohar Dudaev, în 1996. Însă nu era suficient pentru a-i putea oferi azil.

De fapt, americanii nu erau singurii reticenţi să îi ofere lui Aleksandr Litvinenko adăpost. Când am vorbit cu Vladimir Bukovski la începutul anului 2007, în Cambridge, Anglia, mi-a povestit despre rolul puţin mediatizat jucat de el în această afacere, intervenţie care a făcut ca viitorul imediat să arate şi mai sumbru pentru Litvinenko şi familia sa.

După refuzul primit din partea americanilor, „s-au dus apoi la britanici", a spus Bukovski.

Din această relatare rezultă că un alt exilat sovietic, un fost KGB-ist, a vorbit cu MI6 în numele lui Litvinenko şi le-a spus: „Un transfug foarte important este în Turcia. Ar fi bine să mergeţi să-l luaţi", a spus Bukovski.

Însă planul de a-l duce pe Litvinenko în taină în Marea Britanie a dat greş la cel mai înalt nivel, din câte ştia Bukovski de la cunoştinţele sale. Premierul de la acea vreme, Tony Blair, omul care mai târziu avea să promită solemn că afacerea Litvinenko va fi tratată cu toată seriozitatea, „a fost iritat şi a spus: «Nici gând. Nici să nu vă atingeţi de el. Deja am relaţii proaste cu Moscova. Nu

vreau să le înrăutăţesc şi mai tare. Nici gând, lăsaţi-l acolo.» Şi atunci întâlnirea din Turcia a picat pentru Saşa şi familia sa. Goldfarb simţea că înnebuneşte".

Aflat la hotelul Sheraton din Ankara, Litvinenko era din ce în mai îngrijorat şi începuse să creadă că erau urmăriţi. Observase pe cineva care îi urmărise de la ambasada americană şi până la hotel, pe o distanţă de aproximativ un kilometru. Grupul a fost din nou cuprins de temeri, iar acum aveau şi mai puţine opţiuni.

Mai târziu, Statele Unite au acceptat astfel de oameni celebri, foşti KGB-işti precum Oleg Kalughin care a devenit cetăţean american în anul 2003, după ce în timpul Războiului Rece fusese unul dintre cei mai importanţi agenţi sovietici din Statele Unite. Însă, în octombrie 2000,un locotenent-colonel, fugar din FSB, care aştepta împreună cu soţia şi fiul său în Ankara, nu era binevenit.

De îndată ce americanii l-au refuzat, situaţia lui Litvinenko a devenit şi mai delicată. Acoperirea sa era fragilă şi se ştia de prezenţa sa ilegală în Turcia. Aveau din nou sentimentul că trebuie să fugă.

Ruşii şi-au făcut bagajele şi le-au pus în portbagajul maşinii închiriate din parcarea hotelului. Cuprinşi de teama că agenţi periculoşi deja erau pe aproape, au pornit în grabă prin noaptea rece de octombrie, la ora 01:30.

De la Ankara, autostrada către Istanbul o lua spre nord, iar mai apoi spre vest, la Gerede, de unde o şosea cu patru benzi se întindea peste golaşa regiune muntoasă a Anatoliei şi urca la o înălţime de o mie de metri spre trecătoarea Fakilar, înainte să se îngusteze în Bolu, pe marginea unui povârniş care dădea spre vest. Drumul a început să se umple de camioane şi maşini, pe măsură ce se apropia de Istanbul, făcându-şi loc printre oraşele sărăcăcioase Duzce, Adapazari şi Kocaeli, până la Marea Marmara. De ani buni, Istanbulul s-a extins cu repeziciune la est de strâmtoarea Bosfor, iar clădirile de locuinţe şi autostrăzile au transformat peisajul de pe malul vestic într-o harababură de beton.

Pentru ruşi, călătoria era încărcată de griji. Se lăsase ceaţa. S-au rătăcit în apropiere de oraş şi pe podurile sale înălţate peste apele Bosforului, graniţă naturală dintre Orient şi Occident, dintre Asia şi Europa.

Pentru cei care vizitau oraşul în vacanţă, vechiul Istanbul era unul dintre cele mai exotice destinaţii ale cărei origini se întindeau până în Bizanţ, înainte de cucerirea musulmană de către otomani, în 1453. Era un oraş cu o bogată istorie comercială şi imperială. Călătorul ar putea să surprindă aici vestigiile oraşului, felul în care sufletul său s-a transformat de-a lungul secolelor, iar mărturie stau descedenţii minorităţilor evreieşti şi ai armenilor creştini, dominaţia Bisericii Ortodoxe şi bazilica Sfânta Sofia, cândva cea mai mare catedrală a creştinătăţii şi mai târziu cea mai importantă moschee din Istanbul, până la transformarea sa în muzeu, în 1935. Acum, nenumărate minarete se desenau pe cer de-a lungul învălmăşelii de străduţe şi vile cu terase dimprejur, pe lângă vânzătorii de aur şi cei de covoare din Marele Bazar şi până în grădinile impunătoare ale Moscheii Albastre. Estuarul Cornul de

Aur împărţea partea veche a fostei capitale otomane de zonele mai noi din jurul bulevardului Istiklal Caddesi, locul în care călătorii din Orient Express făceau popas la hotelul de lux Pera Palas, în drumul lor spre Orient. Acesta era Istanbulul pe care turiştii veneau să-l viziteze.

Însă, pentru micul grup de ruşi, singurul obiectiv care conta era aeroportul. Pe când căutau soluţii, au tras la hotelul Hilton – popas de lux, cheltuială plătită probabil de Berezovski – unde mai mult ca sigur actele aveau să le fie cercetate şi datele înregistrate la recepţie, în vederea verificării de rutină a poliţiei şi a autorităţilor de la imigrări. Pe când se gândeau unde să meagă în continuare, Berezovski a venit cu o idee care era tentantă, dacă situaţia lor ar fi fost mai puţin dificilă. Cu flerul unui miliardar obişnuit cu cheltuielile peste măsură şi locurile selecte, Berezovski i-a sugerat lui Goldfarb şi fugarilor să închirieze un iaht şi „să stea o vreme în ape neutre".

Goldfarb a respins ideea ca fiind oarecum fantezistă, argumentând că, mai devreme sau mai târziu, tot trebuiau să se întoarcă pe uscat şi că se vor afla din nou în situaţia de a căuta refugiu. Între timp, Goldfarb a aflat că ruşii puteau călători în Barbados şi Republica Dominicană fără viză. Însă ideea avea un neajuns care o făcea imposibil de pus în practică – nu existau zboruri directe din Istanbul spre nici una dintre cele două destinaţii. Pentru a ajunge în Caraibe, membrii grupului ar fi trebuit să facă escală în Statele Unite, prin urmare ar fi avut nevoie de viză de tranzit pentru a se putea îmbarca în orice avion cu destinaţia Statele Unite. Chiar şi înainte de evenimentele din 11 septembrie, Statele Unite căutau să-şi apere graniţele de infractori sau de imigranţi ilegali, solicitându-le unora dintre călători să ceară dinainte permisiune pentru a tranzita ţara. Iar după cele întâmplate la ambasada americană din Ankara, ajutorul din partea Statelor Unite nu intra în discuţie.

Ideea pentru ieşirea din situaţie, o sclipire de geniu date fiind împrejurările, a fost ulterior revendicată atât de Bukovski, cât şi de Goldfarb. Amândoi au realizat că Marea Britanie nu solicita viză de tranzit pe aeroportul Heathrow, aşa încât călătorii cu dreptul de a vizita ţara de desinaţie puteau face escală pe aeroporturile din Londra, atâta timp cât aveau de gând să îşi continue călătoria. Odată ajunşi pe aeroport, era simplu să rămâi acolo, după cum au constatat mulţi azilanţi. Cu toate acestea, ei aveau nevoie de îndrăzneală mai mult decât de orice, pentru a putea convinge autorităţile aeroportuare turceşti că grupul nu voia decât să facă escală la Londra.

Ruşii au cumpărat bilete de la Istanbul la Moscova, cu escală la Heathrow. Însă aveau nevoie de paşapoarte ca să treacă de barierele de la ghişeele de check-in şi de biroul de imigrări, unde riscau să fie depistaţi. Goldfarb şi familia Litvinenko aveau paşapoarte în regulă, însă Litvinenko nu. Fiind cetăţean american, Goldfarb nu necesita viză pentru Marea Britanie. Însă paşaportul rusesc al Marinei era valabil doar pentru spaţiul Schengen, iar Marea Britanie nu era membră. Pentru a putea călători la Londra cu documentele georgiene ale lui Litvinenko, era de asemenea nevoie de viză.

La grijile lor se mai adăuga şi faptul că agenţii americani ştiau de prezenţa lor în Turcia şi cine putea şti ce fel de listă de supraveghere avea poliţia de frontieră sau lucrătorii serviciilor de informaţii turceşti?

Credeau din nou că au fost urmăriţi până la aeroportul din Istanbul, de data aceasta de doi turci care îi ţinuseră sub observaţie încă de la ghişeul de check-in şi care nu îşi disimulau prezenţa, dar nici nu dădeau semne că ar avea intenţia să-i aresteze pe cei pe care îi urmăreau. Grupul lui Litvinenko a obţinut bilete, fără prea multă dificultate. Însă, la poarta de îmbarcare, periculos de aproape de ora decolării, o angajată de la Turkish Airlines a realizat că Aleksandr şi Marina nu aveau vize de Marea Britanie pe paşapoarte. Nici nu aveau cartele de îmbarcare pentru zborul de la Londra la Moscova, pentru a da credibilitate poveştii că aveau de gând doar să tranziteze Londra. Şi, într-adevăr, după cum observase această vigilentă angajată, ei aleseseră un traseu foarte ciudat spre Moscova, când, de fapt, existau zboruri mult mai rapide şi mai convenabile de la Istanbul.

„Întotdeauna o luăm prin Londra ca să cumpărăm de la duty-free, din Heathrow", a spus Goldfarb repede.

Angajata companiei aeriene nu s-a lăsat convinsă de această explicaţie puţin credibilă. Plecarea era peste numai câteva minute. Agenţii turci i-au urmat în fugă pe aeroport, întrucât ruşii se grăbeau să nu piardă avionul. Angajata a insistat că vrea să se consulte cu superiorul său. Chiar şi în această fază avansată, cu libertatea conturându-se la capătul unui mic tunel de îmbarcare, încercarea lor putea fi zădărnicită.

Cu fiecare clipă care trecea, Litvinenko se gândea la dureroasa alternativă: deportarea în Rusia în condiţii ruşinoase, arestul pe aeroport, închisoare în cel mai bun caz, sau chiar mai rău decât toate astea. Ar fi fost prezentat ca un infractor care fuge de justiţie. Cei care fuseseră alături de el la conferinţa de presă din 1998 s-ar fi grăbit să-l acuze. Lista cu presupusele infracţiuni s-ar fi mărit şi, odată cu ea, perioada pe care avea s-o petreacă în închisoare. Pedeapsa putea fi şi mai mare; procesele sumare erau frecvente în acele vremuri, iar, spre sfârşitul anului 2000, deja nu mai putea conta la Moscova pe influenţa lui Berezovski pentru ajutor. Relaţia sa cu oligarhii din Rusia devenise problematică şi, dacă avea să fie trimis înapoi la Moscova, ar fi fost doar un pion în confruntarea dintre Putin şi Berezovski.

Litvinenko ştia cât de răzbunători şi cruzi erau cei pe care îi trădase, în fond fusese şi el unul dintre ei, aşa încât trebuie să-şi fi dat seama că numai hazardul putea să-i hotărască soarta, fie ca om liber în Marea Britanie, fie ca prizonier şi ţinta unei răzbunări în Moscova.

„Saşa era palid la faţă", a continuat Goldfarb relatarea, descriind momentele în care angajata de la îmbarcări a dispărut cu documentele lor de călătorie. „Unul dintre cei care veniseră cu noi plecase cu fata, iar celălalt ne urmărea mişcările. Zece minute mai târziu, fata şi unul dintre turci s-au întors. «Nu e nici o problemă», a spus ea. «Călătorie plăcută!»"

Ulterior, punând cap la cap evenimentele, Litvinenko şi Goldfarb au conchis că americanii de la Ankara dezvăluiseră serviciilor secrete turce identitatea lui Litvinenko. Ruşii nu fuseseră urmăriţi pentru a fi arestaţi, ci pentru ca aceştia să poată pleca fără incidente. Nici autorităţile turce, nici cele americane nu voiau să-şi asume neplăcerea sau hârţogăraia pe care o atrăgea după sine un transfug rus în Turcia. Aparent, ei se hotărâseră să le paseze problema britanicilor.

Odată ajunşi la Londra, Litvinenko a cerut azil politic şi, indiferent ce voia prim-ministrul Blair, legea britanică îl obliga să îi ia în seamă solicitarea.

Era 1 noiembrie 2000, cu şase ani înainte ca Aleksandr Litvinenko să înceapă să se prăpădească.

Până pe 16 mai 2001, lui Litvinenko i-a fost acordat azil politic. Rusia era de domeniul trecutului, însă el nu avea să uite şi nici nu putea. Relaţia cu Boris Berezovski i-a oferit acces în lumea emigranţilor opozanţi virulenţi ai lui Putin şi, undeva în penumbra universului îmbrăţişat, Litvinenko a intrat în jocul pactului faustic care i-a adus celebritatea în cel mai macabru mod posibil. Şi-a găsit un nou „acoperiş", un refugiu, dar în acelaşi timp o nouă notorietate, un nou motiv de demonizare pentru cei pe care îi abandonase.

Deciziile care au dus la plecarea familiei din Moscova i-au deschis lui Litvinenko o cale spre o viaţă care purta sămânţa pieirii sale. Îşi făcuse duşmani printre oameni politici şi avea intenţia să îşi mai facă şi alţii; se perindase prin lumea ameţitoare a oligarhilor şi avea să continue. Se târâse în infernul degradant al FSB-ului, la graniţa dintre spionaj şi crimă organizată. Oricare dintre aceste activităţi ar fi putut să îi aducă moartea, cum avea să constate şi Scotland Yardul, mulţi ani mai târziu.

Dacă ar fi rămas la Moscova, pedeapsa ar fi venit foarte curând, iar rezultatul ar fi fost acelaşi. Aşadar nu avusese altă soluţie decât să caute adăpost pentru sine şi familia sa. Dar, după cum aveau să dovedească evenimentele cu final tragic din noiembrie 2006, plecarea sa doar a amânat răfuiala. Este adevărat, le oferise soţiei şi fiului său o nouă viaţă la periferia Londrei, o nouă promisiune de siguranţă pe o insulă destul de cochetă de la marginea Europei, atât de diferită de sărăcăcioasa întindere tumultuoasă, cu o mulţime de fuse orare, care era Rusia. Însă niciodată nu a renunţat la ideea că şi el a influenţat destinul ţării sale şi nu a acceptat rolul dezertorului tăcut.

În saga drumului parcurs de Litvinenko apare şi un detaliu ciudat. După ce iniţial i-au respins cererea de azil la ambasada din Ankara, cum avea să povestească mai târziu Goldfarb, autorităţile americane au revenit asupra deciziei şi voiau să facă o înţelegere cu Litvinenko, dacă reuşeau să ia legătura cu el.

Au încercat să îl contacteze pe Alex Goldfarb, dar, după cum a mărturisit chiar el, epuizat după brusca plecare de la Ankara şi de drumul lung până la Istanbul, îşi închisese telefonul. Până să vorbească ofiţerii de informaţii

americani cu Goldfarb, ca să îi dea vestea cea bună, Litvinenko, familia şi prietenii săi deja ajunseseră la Istanbul, iar oferta americanilor a fost retrasă.

Oare cum s-ar fi desfăşurat viaţa lui Litvinenko în Statele Unite, dacă Alex Goldfarb nu şi-ar fi închis telefonul. Mai mult ca sigur, Litvinenko ar fi fost departe de cercurile de emigranţi de la Londra, dominate de Boris Berezovski. Celor care îi voiau răul le-ar fi fost mai dificil să urzească împotriva lui în Statele Unite.

Fuga lui Litvinenko a mai avut şi alte efecte. După rolul important jucat de Goldfarb în această dezertare, patronul său, George Soros, i-a spus că e timpul să plece. Goldfarb a devenit directorul executiv al unei fundaţii pentru drepturile omului pe care Berezovski a înfiinţat-o în New York, Fundaţia Internaţională pentru Libertăţi Civile, un organism care avea să promoveze opoziţia faţă de Kremlin şi faţă de fostele ţări-satelit sovietice. Fundaţia era modalitatea prin care Berezovski îi putea oferi sprijin financiar lui Litvinenko, finanţându-i proiectele editoriale de la începutul şederii sale la Londra.

Însă aceste evenimente au fost umbrite de alte decizii care aveau să traseze direcţia în perioada următoare. Anul 2000 a fost un an politic crucial pentru Rusia. Putin a devenit preşedinte, aducându-şi cu sine propriii supuşi credincioşi şi parteneri care să-i înlocuiască pe oligarhii şi curtenii strânşi în jurul predecesorului său. O parte semnificativă a opozanţilor Kremlinului plecaseră din ţară; la doar două săptămâni după sosirea lui Litvinenko la Londra, Boris Berezovski a anunţat şi el, din castelul său din Franţa, că nu revine la Moscova. Era deja pregătit terenul pentru bătălia dintre emigranţi şi oamenii de la Kremlin care aveau să îi îrosească lui Litvinenko ultimii ani din viaţă.

Luni de zile, Berezovski s-a simţit în pericol în Rusia. Până la jumătatea lunii noiembrie 2000, el s-a retras la vila sa Château de la Garoupe, din Cap d'Antibes, cu vedere spre golful Nisa, în sudul Franţei. Acest refugiu de lux îl ţinea departe de presiunea crescândă a anchetatorilor ruşi care îi verificau afacerile.

La întoarcerea în Moscova, Berezovski avea obligaţia să se prezinte la biroul procurorului general, pe 15 noiembrie 2000, pentru a fi audiat în legătură cu fondurile Aeroflot în valoare de 700 de milioane de dolari, despre care se spunea că ar fi fost deturnate în conturi din bănci elveţiene. După cum relatează Goldfarb, magnatul a vrut iniţial să se întoarcă şi să-şi înfrunte acuzatorii, însă apropiaţii l-au sfătuit să renunţe. Din acel moment, Berezovski a început o nouă viaţă, departe de arena unde a cules laurii pentru cele mai importante victorii ale sale. Asemenea lui Litvinenko, el a renunţat la Moscova pentru statutul de cetăţean străin la Londra. Spre deosebire de Litvinenko, el avea mulţi bani la dispoziţie pentru a-şi mai alina suferinţa şi pentru a-şi continua campania înveninată împotriva lui Putin; însă, după cum indicau faptele, a părăsit Rusia în grabă şi nu a avut timp să-şi lichideze activele din mass-media, minerit şi petrol în condiţiile cele mai avantajoase.

„Azi am luat decizia foarte dificilă de a nu mă întoarce la Moscova pentru anchetă", a afirmat într-o declarație acordată presei și transmisă în capitala rusă la orele 19:00, pe 14 noiembrie, cu câteva ore înainte de termenul-limită stabilit de procuror. „Recurg la această măsură pentru că autoritățile și președintele Putin au făcut presiuni tot mai mari asupra mea." La rândul lor, autoritățile ruse au afirmat că Berezovski se face vinovat de fraudă și delapidare și au continuat să susțină acest lucru mulți ani. Însă Berezovski privea deja spre viitor, spre primirea sa în Occident și își pregătea argumentele în favoarea obținerii azilului, invocând persecutarea politică. „A trebuit să aleg între a deveni deținut politic și emigrant politic", a spus el.

După evenimentele din noiembrie 2006, s-a pus deseori întrebarea dacă Litvinenko fusese cumva victima adversității dintre Berezovski și Putin. Fusese oare această crimă din Londra un avertisment pentru Berezovski sau un plan mârșav de a discredita puterea de la Kremlin? Dar cine ar fi putut să prevadă evenimentele care s-au declanșat la șase ani după ce familia de ruși s-a adunat temătoare pe litoralul turcesc al Mării Mediterane?

Capitolul şapte

Siloviki

LA ÎNCEPUTUL ANULUI 2007, în înzăpezitul refugiu de la Davos, binecunoscuta adunare de lideri politici şi financiari se instala pentru întâlnirea anuală a Forumului Economic Internaţional din Alpii elveţieni. Unii sosiseră cu elicopterul, alţii cu maşini cu şofer, şi mai mulţi cu trenul sau cu autobuze închiriate de la aeroportul Zürich, urcând pe serpentinele unei văi adânci şi străjuite de copaci, închisă accesului protestatarilor antiglobalizare sau oricăror altor musafiri nepoftiţi. Deşi numărul participanţilor crescuse de-a lungul anilor, organizatorii Forumului de la Davos încă mai căutau cu ardoare exclusivitatea şi tam-tamul ca să îi momească pe grangurii din domeniul afacerilor să plătească mii de dolari fiecare pentru a asista la eveniment. Printre jucătorii-cheie prezenţi de data aceasta se numărau unii dintre cei mai puternici oameni din Rusia – baronii capitalismului de stat.

Trecuseră 11 ani de când la Davos se adunase un alt grup de oameni îngrijoraţi de evenimentele de acasă, unde Boris Elţîn avea toate şansele să piardă alegerile în faţa comuniştilor renăscuţi care ameninţau tot ceea ce reprezentau oligarhii şi ceea ce magnaţii doreau să menţină neschimbat.

De data aceasta, erau oameni dintr-o generaţie mai tânără, încrezători, îngâmfaţi şi stăpâni pe sine, recitând date economice şi statistici comparative pentru a demonstra că economia rusă cunoscuse o înflorire fără precedent în noua guvernare, de la vremurile întunecate ale colapsului financiar din 1998 încoace. Erau oamenii lui Putin, cei pe care îi desemnase să conducă companii puternice şi portofolii importante de la Kremlin, deseori şi una, şi alta.

Erau conduşi de Dimitri Medvedev, prim-viceprim-ministru şi preşedintele gigantului energetic Gazprom. Medvedev, chiar de pe atunci, avea mari şanse de a-i urma lui Putin la preşedinţie în alegerile din 2008. Mai târziu, Medvedev părea că va pierde în favoarea unui om apropiat lui Putin, un fost spion din serviciul activ al KGB-ului, pe nume Serghei Ivanov. Apoi, cu imprevizibilitatea-i caracteristică, Putin a schimbat din nou ordinea preferinţelor, sprijinindu-l pe Medvedev, în decembrie 2007, la funcţia de preşedinte al Rusiei.

Medvedev era liderul unui grup „liberal" de tehnocraţi fideli de la Kremlin, provenind dintr-un alt mediu decât aşa-numiţii *siloviki*, oameni de la putere cu rădăcini adânc înfipte în structurile KGB-ului, grupaţi în jurul lui Putin şi care controlau afacerile statului şi serviciile de securitate. Medvedev fusese ales să-şi reprezinte ţara la Forum pentru că, datorită aspectului său copilăresc, a

siguranței și a aerului ușor neprotocolar, părea cel mai în măsură să ofere o imagine prietenoasă a viitorului Rusiei. Cu expresia impasibilă și aspectul său elegant, uneori părea varianta mai tânără a lui Putin, fiul său favorit.

Mesajul lui Medvedev avea două aspecte. Primul susținea că Rusia era deschisă la afaceri, pragmatică și un partener de încredere, deși Occidentul avea îndoieli în legătură cu angajarea sa pe calea democrației și a pieței cu adevărat libere. Cu al doilea aspect, lucrurile erau mai complicate.

„Nu vrem să obligăm pe nimeni să iubească Rusia", a spus el. „Dar nici nu vom permite nimănui să aducă prejudicii Rusiei." Aceste observații rezumau percepția Kremlinului despre Rusia ca fiind asediată de forțe ostile, apărată de patrioți neînduplecați care nu aveau să tolereze lipsa de respect.

Punctul forte al prestației Rusiei la Davos din acel an a fost un dineu la care au participiat aproximativ 200 de persoane și care s-a ținut în una dintre sălile mari de conferință din Congress Center, clădirea cu aspect de buncăr în care avea loc Forumul Economic Internațional. Tema dineului era „Diplomația Rusiei, mai puternică acum."

Medvedev era așezat la masa din centru, iar în jurul său se aflau alte figuri proeminente, mulți dintre ei ruși care orbitau în jurul puterii și plăteau tributul pentru a fi în centrul atenției. Nu toți invitații se lăsau păcăliți de „diplomația de fier" a Rusiei. La o masă se afla David Miliband, un om politic britanic care urma să devină ministru de externe atunci când relațiile dintre Rusia și Marea Britanie aveau să se înrăutățească spre sfârșitul acelui an, ca rezultat al anchetei din cazul Litvinenko. Dar seara era ciudat de anostă, ca și când participanții de la mesele dimprejur erau prea preocupați să nu jignească puterea de la Kremlin, neputând spune ce gândesc cu adevărat. Vremurile în care rușii prezenți la Davos erau renumiți pentru petrecerile nebune, stropite din belșug cu votcă, pentru femeile stridente și conspirațiile nemaiauzite erau de mult apuse. Oamenii de afaceri fără scrupule nu mai controlau politicienii. După cum subliniase și Medvedev, „Rusia de astăzi este o altă țară".

Mai spre jumătatea dineului, o mână de vorbitori de la mesele mai îndepărtate au ridicat ceea ce putea trece drept o voce potrivnică, o alternativă la imaginea de conformism generalizat a Moscovei. În principal erau occidentali care insistau pe acele chestiuni pe care oficialii de la Moscova preferau să le ignore: autoritarismul și abuzul de putere.

Joseph S. Nye Jr., profesor la Facultatea John F. Kennedy de la Universitatea Harvard, a comparat Rusia cu un pendul. „În timpul guvernării lui Elțîn a înclinat prea mult spre haos, iar acum se prea poate să fi înclinat prea mult în sensul opus."

Timothy Garton Ash, un istoric britanic de la Universitatea Oxford, a trezit emoții printre cei prezenți, amintindu-le că, numai cu câteva luni înainte, Anna Politkovskaia, o jurnalistă de investigație, fusese ucisă la Moscova, una dintre nenumăratele crime neelucidate, comise în era Putin asupra unor reporteri și editori. Desigur, Garton Ash nu se aștepta ca această adunare de demnitari să sară în apărarea jurnalistei.

Însă a insistat cu o oarecare răceală că „numele Annei Politkovskaia ar trebui menționat măcar o dată în această seară".

Chiar și acei occidentali aflați la Davos dispuși să creadă că Rusia s-a schimbat cu adevărat au admis că mesajul Moscovei nu fusese prea clar. „Oamenii nu înțeleg cât de mult s-a schimbat Rusia", a spus la un moment dat E. Neville Isdell, președinte și director executiv al companiei Coca-Cola. Însă, a adăugat el, Rusia „nu și-a arătat întotdeauna adevărata față".

Oricine venea la Davos din Londra nu putea să nu fie de acord cu această opinie. În capitala Regatului Unit, poliția credea că l-a reținut pe ucigașul lui Litvinenko în persoana unui fost ofițer KGB și tot acolo ziarele vuiau de ideea unei conspirații orchestrate de Putin, de a ucide ziua în amiaza mare, pe străzile Londrei.

Însă momentul concludent nu avea legătură cu nimic din ceea ce s-a spus în public, sau în discuțiile private de la mesele în jurul cărora roiau armate de chelneri și de chelnerițe cu feluri de mâncare și vinuri potrivite pentru fiecare fel. Mai degrabă se putea spune că seara se apropia liniștită de sfârșit. Nu se spusese nimic nou sau neașteptat la evenimentul organizat de puterea de la Kremlin și voiam să schimb impresii cu un om de afaceri rus pe care îl cunoșteam de mult. Îl știam un observator al scenei politice care își exprima opiniile și nu-i era teamă să critice regimul. Însă, atunci când eu și un coleg al meu ne-am apropiat de el, ne-a privit, și-a dus mâna la buze și a făcut un gest ca și când ar fi închis un fermoar, sugerând că nu voia să vorbească. Apoi a plecat cu repeziciune, pierzându-se în mulțime.

Vladimir Putin s-a instalat ca șef de stat în mai 2000, fiind președinte desemnat și ales al unei națiuni disperate după schimbare și respect de sine.

Predecesorul său, Boris Elțîn, își anunțase retragerea din funcție de Revelion, în 1999, ca și când timpul ar fi tras o linie simbolică la sfârșitul zbuciumatului deceniu. Acest anunț a distras atenția de la sărbătorirea noului mileniu care se desfășura pe întreaga planetă. Majoritatea capitalelor lumii puneau în scenă focuri de artificii; Moscova a recurs și la un artificiu politic.

Ca parte din înțelegerea care l-a propulsat la putere, prima măsură a lui Putin a fost să îi garanteze lui Elțîn și familiei sale că nu vor fi anchetați pentru infracțiuni comise în corupții ani '90. Dar și Vestul aștepta semnale de la succesorul nou instalat al lui Elțîn la Kremlin, iar în general occidentalilor le plăcea ce vedeau.

Tony Blair, la vremea respectivă prim-ministrul britanic și un aliat al Statelor Unite, a făcut o vizită în Rusia, la invitația lui Putin, în martie 2000, chiar înainte de alegerile din aceeași lună, care aveau să-i asigure fostului agent KGB funcția de președinte. Blair era primul vizitator occidental care avea ocazia să îl evalueze pe noul lider rus, după plecarea lui Elțîn, iar întâlnirea a fost simbolică, aducând laolaltă doi oameni care, fiecare în felul său, se considerau arhitecții lumii.

În acele zile de exaltare, cei doi lideri păreau să împărtășească ambiții aproape monarhice de schimbări geopolitice care îi plasau de aceeași parte a baricadei – o iluzie care nu avea să dureze.

Cu un panaș ca de țar, Putin l-a întâmpinat pe Blair la Sankt-Petersburg, orașul natal al liderului rus, și s-au așezat unul lângă celălalt în loja regală a renumitului teatru Mariinsky, cunoscut în vremea Uniunii Sovietice drept teatrul Kirov, pentru a asista la o reprezentație a operei lui Serghei Prokofiev, *Război și pace*.

Din cele două opțiuni din titlul operei, era evident că Putin o dorea pe a doua, cel puțin până se obișnuia cu scaunul de președinte.

„Eu și Tony Blair suntem din aceeași generație", a spus el. „Cred că este un partener serios și onest." La rândul său, Blair l-a invitat pe Putin la Londra, în aprilie, într-o vizită care cuprindea și o invitație la ceai cu regina Elisabeta a II-a. În ciuda îngrijorării Occidentului în legătură cu sângeroasa campanie dusă de Rusia în Cecenia (al doilea război cecen tocmai izbucnise cu doar câteva luni înainte, Putin dorind astfel să-și consolideze reputația printre cetățenii Rusiei), Blair a afirmat că noul lider rus este „impresionant".

„Relația dintre Marea Britanie și Rusia este extrem de importantă pentru viitor. Rusia este o mare putere, o țară importantă cu care vrem să avem relații bune", a spus Blair. În mod evident, semnalul pe care îl dădea era că Occidentul poate să coopereze cu Rusia, în ciuda încălcării drepturilor omului în Cecenia sau în alte părți. „Considerăm că viziunea sa asupra viitorului este acceptabilă", a adăugat Blair.

Atunci când George W. Bush s-a întâlnit pentru prima oară cu președintele Putin în Slovenia, în iunie 2001, atmosfera de relaxare specifică vremurilor noastre s-a accentuat și mai mult. Afirmația lui Bush ajunsă celebră a fost că „l-am privit în ochi pe acest om. Mi s-a părut foarte direct și de încredere. Am avut un dialog foarte constructiv. Am putut să îi citesc sufletul".

Peste mai puțin de trei luni, Vladimir Putin a devenit primul lider mondial care l-a sunat pe Bush să-i ofere sprijin după atentatele din 11 septembrie.

Telefonul dat de Putin președintelui american, a cărui țară a fost zguduită de atacurile violente, a reprezentat o mișcare diplomatică de mare clasă. Aceasta a fost însă și o încercare perfidă de a pune pe picior de egalitate campania Rusiei împotriva separatiștilor ceceni și lupta mai amplă împotriva terorismului islamic care avea să fie lansată de la Casa Albă. Putin a descris Rusia și America drept aliate în același război împotriva unor manifestări diferite ale aceluiași inamic – teroriștii islamiști conduși de Al-Qaida. Își pregătise bine terenul.

„Nici un guvern nu poate să rămână indiferent la atacurile teroriste. Astăzi, terorismul nu mai cunoaște granițe. Cei care îl slujesc colaborează de la distanță", a spus Putin într-un articol din pagina de opinii a ziarului *New York Times*, în noiembrie 1999, când a trimis din nou trupe rusești în Cecenia. Analiza sa semăna cu refrenul care a circulat frecvent în Statele Unite și Marea Britanie, după atacurile din 11 septembrie. Astfel, la începutul mandatelor lui

Putin şi lui Bush, cei doi oameni dădeau impresia că citesc acelaşi discurs, deşi Washingtonul promova în Europa de Est politici pe care Moscova avea să le considere ostile.

În noiembrie 2001, Bush l-a invitat pe liderul rus la ferma sa din Crawford, în Texas, la un grătar şi o prăjitură cu nuci pecan, numindu-l pe fostul agent KGB „un lider modern, un reformator, un om care îşi iubeşte ţara aşa cum o iubesc şi eu pe a mea, un om care îşi iubeşte soţia şi fiicele aşa cum le iubesc şi eu pe ale mele şi un om care îşi va aduce contribuţia pentru ca lumea să trăiască în pace, colaborând cu Statele Unite.

Când eram la şcoală, Rusia era duşmanul", a continuat Bush. „Acum, Rusia este un prieten."

În acea perioadă se discuta mult la Washington, Bruxelles şi Moscova despre o posibilă apropiere a Rusiei de NATO, alianţă a cărei menire în timpul Războiului Rece fusese să reunească ţările occidentale, sub conducerea Statelor Unite, împotriva Pactului de la Varşovia, condus de Uniunea Sovietică. Însă luna de miere a fost de scurtă durată. Oricât de multe discuţii cordiale ar fi avut loc, acestea nu puteau să depăşească percepţiile divergente ale Washingtonului şi ale Moscovei asupra lumii de după Războiul Rece şi cum ar trebui ea organizată. Diferenţele de opinie s-au adâncit exponenţial atunci când America şi Marea Britanie au invadat Irakul, în 2003, în ciuda obiecţiilor Rusiei şi ale altor state, şi au continuat să facă presiuni asupra Iranului în privinţa pretenţiilor sale nucleare.

Cea mai mare diferenţă dintre Putin şi interlocutorii săi din Vest, pe care liderii occidentali refuzau să o admită, consta în esenţa viziunii fiecăruia asupra puterii mondiale. După prăbuşirea comunismului, neoconservatorii agresivi de la Washington prezentau cu îngâmfare America drept singura deţinătoare a puterii militare, economice şi politice. Însă Rusia năzuia la vremurile de demult, când lumea era condusă de mai multe puteri. Kremlinul era de părere că, în trecut, Statele Unite şi URSS-ul fuseseră pe picior de egalitate. După haosul anilor '90, Putin voia ca importanţa Rusiei să fie din nou recunoscută.

Politica de combatere a terorismului le oferea ambelor părţi un scop comun, dar nimic mai mult.

Puterile occidentale se aşteptau ca Rusia să se îndrepte spre un tip european de democraţie, oferindu-le şi celor din afară acces nelimitat la vastele sale resurse energetice şi minerale. Însă Putin era naţionalist. În anii '90, mulţi ruşi credeau că Occidentul voia doar să exploateze slăbiciunile Rusiei şi să nu le ia în serios naţiunea-gigant şi fostă superputere, acum epuizată. Putin era conştient de aprecierea care devenise părerea unanim împărtăşită de la Berlin la Washington, spre finalul mandatului lui Elţîn: Europa de Est se orienta către Occident. Economia rusă era la pământ, iar preţurile la energie erau foarte scăzute şi cu mari şanse să rămână neschimbate. În condiţiile în care China evolua spre statutul de putere economică demnă de a fi curtată, iar Statele

Unite dominau revoluţia tehnologică ce cucerea lumea întreagă, Rusia nu mai conta ca un jucător important.

Nimic nu rezuma mai bine această viziune nefavorabilă decât un articol scris în anul 2000 de Thomas E. Graham Jr., un fost diplomat american de la organizaţia *Carnegie Endowment for International Peace* din Washington, care lucrase la ambasada americană de la Moscova în anii '90.

În Statele Unite, scria el, „imaginea Rusiei de ţară cu aspiraţii democratice a lăsat locul alteia, de ţară tristă, pradă corupţiei generalizate în care crima organizată acţionează nestingherită. Instituţiile politice americane suferă de plictis cronic de Rusia, iar curentul «Mai lasă-mă cu Rusia!» câştigă adepţi în Congres. Acest curent nu ar face rău în mod gratuit Rusiei, însă nu este pregătit să mai cheltuiască timp, energie sau bani pentru a întreţine relaţii bune cu aceasta. Pur şi simplu crede că Rusia nu mai contează atât de mult pe plan mondial". Această viziune, sau alte variante ale sale, dădea curaj Occidentului să acapareze treptat ceea ce fusese „străinătatea apropiată", grupul de state-satelit care mai demult formaseră Uniunea Sovietică şi cercul protector de state vasale din Europa de Est.

Uniunea Europeană şi, lucru şi mai important în concepţia Rusiei, NATO, profitaseră de slăbiciunea Rusiei ca să se extindă până la graniţele sale şi curtau ţări precum Georgia şi Ucraina, ca să nu mai pomenim de ţările baltice pe care Rusia le considerase mult timp ale sale. Fostele membre ale Pactului de la Varşovia, în trecut înfrânate de Cortina de Fier, acum luptau declarat să îmbrăţişeze Occidentul.

În schimb, refrenul lui Putin era că Rusia fusese măreaţă şi că va fi din nou. Şi credea, după cum se exprimase un diplomat britanic, că „lumea nu ar trebui să-i spună Rusiei ce are de făcut."

Din acest punct de vedere, confruntarea era inevitabilă de la bun început, însă a durat până Occidentul a înţeles că sufletul rusesc în adâncul căruia privise preşedintele Bush era mai întunecat decât îşi imaginase acesta.

Bush, Blair şi Putin erau toţi din generaţii postbelice asemănătoare. Se menţineau în formă, se îmbrăcau elegant şi se mândreau cu valorile familiei. Pe scena internaţională, proiectau o imagine de oameni în floarea vieţii politice care căutau un nou mod de a conduce lumea. Însă, când se priveau peste mesele lucioase de conferinţe ale diplomaţiei internaţionale sau în cadrul mai puţin oficial al fermei lui Bush din Texas, trebuie să-şi fi dat seama de prăpastia dintre ei. Crescuseră în tabere adverse de-o parte şi de alta a unei mari linii ideologice care divizase lumea preţ de decenii. Iar rădăcinile fiecăruia, adânc înfipte în propria societate, păreau o ilustrare clasică a ceea ce teoria revoluţionară numea lupta de clasă.

Putin era diferit de Bush şi Blair în multe privinţe, nu doar pentru că provenea dintr-o ţară care îl formase cu iernile ei geroase şi istoria ei dominată de autoritarism sau pentru că fusese agent KGB. În fond, chiar tatăl lui Bush,

fostul preşedinte George H. W. Bush, fusese directorul CIA între 1976 şi 1977, un precedent de trecere de la spionaj la politică.

Dar Putin nu se bucurase de râurile de bani proveniţi din petrolul din Texas, de educaţia oferită de profesionişti britanici sau de cultura care stătea la baza prosperităţii occidentale. El nu avea o experienţă reală în politică în sensul de competiţie publică deschisă. Mediul său fusese cel al serviciului conspirativ de securitate şi cel în care prieteniile politice contau mai mult decât voturile. Bush şi Blair crescuseră la adăpostul şi în confortul oferite de părinţi prosperi. Blair studiase la Fettes, un pension de lux din Scoţia, şi de acolo la Universitatea Oxford. Bush provenea dintr-o familie care se formase în instituţii americane selecte, Ivy League[14], genul de mediu care dă încredere în sine şi sentimentul că, orice li se întâmplă altora, viaţa îţi va oferi întotdeauna o carte câştigătoare când ai mai mare nevoie.

Putin nu pornise în viaţă cu asemenea avantaje.

Născut la Leningrad pe 7 octombrie 1952, mic de statură, bătăuş la şcoală, acest nou lider cu ochi albaştri şi cu păr rar se prezenta pe sine ca pe un simbol al clasei de jos, un emisar al sovieticilor săraci. În copilărie, familia sa locuise într-un apartament de la etajul cinci cu o singură cameră, cu bucătărie şi baie comună, fără duş sau apă caldă, într-o clădire cu apartamente în oraşul care acum se numeşte Sankt-Petersburg.

Familia se spăla la baia comunală. Oraşul era încă distrus de bombardamentele germane din timpul asediului Leningradului, iar apartamentul lor colcăia de şobolani. Putin nu încerca să îşi ascundă originile proletare; mai mult, chiar le amplifica pentru a-şi spori atuurile politice.

În *First Person* (La persoana întâi), o serie de interviuri din anul 2000, luate de trei ziarişti ruşi, Putin a condimentat relatarea cu o anecdotă despre cum îl urmărise un şobolan imens după ce îl lovise de perete. Rămăsese fiu unic după ce ambii fraţi ai săi muriseră prematur de foamete şi sărăcie, în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial. Mama sa, Maria Ivanovna Putina, care lucra ca femeie de serviciu, era să moară şi ea în război. Vladimir Spiridonovici Putin, tatăl său, un om aspru şi scump la vorbă, era lăcătuş într-o fabrică de vagoane şi un partizan al Partidului Comunist. În timpul celui de-Al Doilea Război Mondial fusese expert în explozibili şi luptase într-o unitate militară a NKVD-ului, predecesorul KGB-ului din timpul lui Stalin. Tatăl lui Putin a dus-o greu în timpul războiului, o experienţă familiară multor ruşi, şi a şchiopătat toată viaţa din cauza unor răni făcute de şrapnel. Însă familia se putea mândri cu o modestă legătură cu puterea sovietică: bunicul lui Putin, Spiridon, fusese bucătarul personal al lui Lenin şi apoi al lui Stalin, un post care implica multă încredere din partea puterii de la Kremlin, în vremuri în care interesul pentru siguranţa liderilor căpăta accente de paranoia. Când a venit momentul ca Putin

[14] Asociaţie sportivă formată din opt universităţi particulare din Statele Unite; simbol al performanţei academice (n.tr.).

să intre în KGB, probabil că descendența sa proletară l-a ajutat să fie eligibil pentru acest post.

Rememorându-și tinerețea, lui Putin îi plăcea să se descrie ca pe un huligan salvat de delincvență de o profesoară, Vera Gurevici, care l-a convins să învețe germană. Având energiile intelectuale concentrate asupra studierii limbilor, și-a canalizat agresiunea fizică în artele marțiale, mai întâi în box și apoi în judo. Trebuie precizat totuși că mare parte din ce se spunea despre copilăria lui Putin provenea din ce declarase el în interviurile din *First Person* – povestea unui agent KGB care își construiește propria legendă. Unul dintre ziariștii care au stat de vorbă cu el pentru acele interviuri, Natalia Gevorkian, a petrecut în total 30 de ore cu Putin și a afirmat mai târziu că liderul rus părea „un zero absolut la nivel personal. Este un om care, dată fiind viața pe care a avut-o, are multe complexe care îi domină comportamentul. El este omul mic de statura și sărac. E stăpânit de mulți demoni pe care nu îi poate controla".

Totuși, a spus ea, ascensiunea la Kremlin l-a format ca lider. „Este foarte sigur pe sine și adoră puterea."

Putin arătase multe fețe Occidentului și propriului popor – cea de om de stat deschis la discuții, la întâlnirile oficiale la nivel înalt ale Grupului celor 8 țări industrializate, al cărui membru a devenit și Rusia într-un târziu și, după cum afirmă unele voci, în mod contestabil din cauza nerespectării drepturilor omului, a absenței liberalismului economic și a tendințelor autoritariste. Putin se mai prezenta publicului și ca soldat, pilot sau marinar, îmbrăcat cu uniforma de comandant-șef. Permitea să fie fotografiat în chimonoul de judo, cu centură neagră la brâu, pe când trântea la pământ un adversar. Odată fusese filmat ridicând tricoul unui băiat și sărutându-l pe burtă, într-un gest de afecțiune „normal", cum îl cataloga el.

În anul 2007, „cosmeticienii" săi de imagine au permis să fie făcută publică o fotografie a lui Putin la pescuit, gol până în brâu și etalând un bust epilat și musculos, cu o cruce creștin-ortodoxă de botez care îi atârna între pectoralii lucrați. Asemenea lui Litvinenko, Putin fusese și el botezat în secret, un act de credință dus la îndeplinire de mama sa, fără știrea tatălui. Putin a mărturisit mai târziu că, înainte să plece într-o vizită oficială la Ierusalim în 1993 ca reprezentant al orașului Sankt-Petersburg, mama sa îi dăduse crucea „ca să o sfințească la mormântul Domnului. Am făcut ce a zis ea, iar apoi mi-am atârnat crucea la gât. Nu am scos-o niciodată de atunci", a spus el.

În fotografia de la pescuit, liderul rus purta pălărie, pantaloni de camuflaj, bocanci cu șireturi și ochelari de firmă cu lentile mici, iar la brâu avea atârnat un cuțit de vânătoare cu mâner de os. Undița arăta ca un băț straniu și nu părea să fi fost folosită. Dacă intenția era să pară viril, nu reușise pe deplin. Ziarul britanic *Sunday Times* a glumit pe seama ideii ca bărbații să-și epileze pieptul și au ironizat pozele lui Putin, spunând că sunt

ridicole. Însă, în Rusia, popularitatea sa a crescut. Străbătuse cale lungă din mahalaua Leningradului.

Încă din adolescenţă, Putin îşi dorise o slujbă în KGB, fascinat de gândul că un spion inteligent putea să elimine duşmanul, la fel de bine ca o întreagă divizie de soldaţi.

Când era în şcoală, spunea Putin, se dusese la biroul serviciului să se ofere voluntar, dar i se spusese că nu primesc pe oricine de pe stradă. Asemenea familiei Litvinenko, fusese inspirat de filme de propagandă, precum „Scutul şi pavăza", care înfăţişau agenţi sovietici neînfricaţi, în spatele liniilor naziste.

Pentru cei din afară, KGB-ul reprezenta frâiele întinse ale opresiunii, aparatul de stat care bântuia cămine, înăbuşea orice opoziţie, ucidea după plac, trimitea disidenţii în Gulag, declara nebuni oamenii sănătoşi. KGB-ul sovietic însemna zdrahoni care îşi aşteaptă victimele la colţuri de stradă în maşini, oameni care torturau, otrăveau, asasini care îşi aveau rădăcinile în serviciul Ceka, fondat de Felix Dzerjinski, cu scopul aparent de a proteja Revoluţia din Octombrie. Erau ofiţerii care smulgeau secrete sub presiune fizică şi psihică, care făceau copiii să-şi toarne părinţii şi care deţineau cheia cuştii închise a Uniunii Sovietice. KGB-ul era ocrotitorul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, menit să elimine orice opoziţie faţă de regim. Armele sale erau constrângerea, şantajul şi crimele extrajudiciare, cunoscute sub numele de „afaceri murdare".

KGB-ul era într-adevăr toate aceste lucruri.

Totuşi, instituţia părea să aibă o altă reputaţie printre unii ruşi, poate pentru cei care nu voiau să vadă adevărata natură a statului sovietic. Chiar şi Litvinenko insista că nu înţelesese rolul şi funcţiile KGB-ului, până să lucreze acolo.

„Ce nu era în regulă cu KGB-ul?", spusese odată Valter Litvinenko, tatăl lui Aleksandr. „Fiecare ţară are nevoie de un serviciu de informaţii, nu-i aşa? Am fost învăţaţi să fim patrioţi şi să ne cunoaştem eroii. De ce nu? Fiul meu era din KGB şi eram mândri de asta."

Într-adevăr, de-a lungul Războiului Rece care ridicase Estul împotriva Vestului, în marea bătălie ideologică care a culminat cu prăbuşirea Uniunii Sovietice în 1991, KGB-ul înregistrase victorii importante în conflictul său din umbră cu servicii de inteligenţă precum CIA, MI6 şi serviciul de informaţii al Republicii Federale Germane, *Bundesnachrichtendienst*. Desigur, fiecare parte implicată încerca să se infiltreze, să submineze şi să spioneze serviciul de informaţii, instituţiile politice şi militare ale adversarului. Serviciile occidentale recrutau spioni sovietici precum Oleg Gordievski şi Viktor Suvorov. Chiar şi după căderea comunismului, serviciile de informaţii britanice îi oferiseră în anul 1992 adăpost lui Vasili Mitrohin, fost arhivar la KGB, a cărui comoară de dosare sovietice sustrase avea să joace un rol important în cazul Litvinenko şi în emiterea teoriilor legate de moartea sa. (Asemenea lui Litvinenko, Mitrohin se dusese mai întâi la americani, la Talin, în Estonia, dar fusese respins, bănuit de şarlatanie.)

KGB-ul îşi lansase propriile operaţiuni secrete care au afectat semnificativ culegerea de informaţii de către Occident. După cum remarcase cu o oarecare mâhnire un fost lucrător de la MI6, KGB-ul fusese cel care reuşise să închidă reţeaua americană din Rusia, recrutându-l pe Aldrich Ames ca informator din CIA.

Ames a lucrat pentru ruşi între 1985 şi 1994, atunci când a fost arestat şi închis, la mult timp după căderea Uniunii Sovietice şi desfiinţarea oficială KGB-ului. Fiind şeful departamentului sovietic al CIA, a fost oficialul cu cel mai înalt grad din serviciu, demascat ca spion. KGB-ul i-a recunoscut valoarea, plătindu-i 2,5 milioane de dolari pentru o serie de acte de trădare care i-au permis să îşi cumpere o casă de lux şi un Jaguar, lucruri pe care nu şi le-ar fi permis niciodată doar din salariul de la CIA. În aceeaşi perioadă, KGB-ul a mai recrutat şi un lucrător de la FBI, Robert Hanssen, acuzat că spionase pentru Moscova timp de cincisprezece ani. Înainte de aceste succese, ruşii îşi făcuseră loc şi în serviciul britanic de informaţii la cel mai înalt nivel, recrutându-i pe Kim Philby şi patru alţi agenţi de la Universitatea Cambridge, în anii '30, sprijinindu-i pe măsură ce aceştia avansau spre vârful spionajului britanic. Tot serviciile ruse de informaţii furaseră tehnologia nucleară de primă importanţă din Occident, după Al Doilea Război Mondial. Klaus Fuchs, care lucrase la proiectul din Los Alamos de construire a bombei atomice, a fost demascat ca agent al ruşilor în 1950.

„S-au scris multe pagini glorioase şi avem multe exemple de eroism autentic şi de curaj în istoria instituţiilor naţionale de securitate a statului", le-a spus Putin veteranilor din serviciile de informaţii în 2007, o afirmaţie la fel de clară ca şi angajamentul şi încrederea exprimate de el faţă de agenţii sub acoperire ai Rusiei. „Această profesie o fac cei care iubesc această ţară şi sunt devotaţi poporului nostru", a declarat el.

Cu alte cuvinte, KGB-ul era o elită, reprezentând pe plan profesional ceea ce însemnau la nivel educaţional Ivy League sau universităţile Oxford ori Cambridge care formau tineri lideri precum George W. Bush sau Tony Blair. Însă lucrurile nu trebuie privite global şi poate că este bine să analizăm cariera lui Putin ca spion nu în contextul larg al KGB-ului, ci în contextul diviziei în care a lucrat el.

KGB-ul era format din direcţii diferite, fiecare având propria specializare. Direcţia întâi, acum transformată în SVR (*Slujba Vneşnei Ravzedki* sau Serviciul de Informaţii Externe) se ocupa cu spionajul extern, în timp ce Direcţia a cincea se ocupa cu menţinerea purităţii ideologice a Uniunii Sovietice, cu alte cuvinte cu reprimarea opozanţilor. Mai era şi Direcţia a noua, unde lucrau oameni ca Andrei Lugovoi şi Viaceslav Sokolenko, care asigura protecţia elitei Kremlinului. Litvinenko i-a spus lui Gerald Seymour că fusese ofiţer din Direcţia a treia care se ocupa cu contrainformaţiile militare, departamentul care avea informatori şi agenţi în toate unităţile forţelor armate care să vegheze la loialitatea şi morala Armatei Roşii.

Uneori, aceste diferite direcţii se intersectau. Mai mulţi foşti KGB-işti afirmaseră că Putin, asemenea aliatului său Serghei Ivanov, lucrase o vreme la celebra Direcţie a cincea de la Leningrad, înainte să fie avansat, deşi nici unul dintre ei nu îşi asumă acest lucru în biografia oficială, ambii preferând să se prezinte ca fiind oameni aflaţi în ascensiune care şi-au găsit rapid o slujbă bună în afara Rusiei.

Indiferent de direcţia pentru care lucrau, agenţii aveau în comun faptul că îşi ascundeau adevăratele intenţii, operau în secret, urzeau conspiraţii şi mai ales credeau că scopul scuză mijloacele, scopul însemnând controlul asupra tuturor instrumentelor puterii, în justiţie, finanţe şi politică. Filozofia lor se baza pe credinţa că Rusia se confrunta cu forţe maligne care voiau răul naţiunii. „Acum câţiva ani ne-am lăsat convinşi de ideea că nu avem duşmani", a spus Putin FSB-ului în 1999, „şi am plătit scump".

Într-adevăr, până în aprilie 2005, Putin privea cu nostalgie spre certitudinile de neclintit ale trecutului şi era hotărât în afirmarea dreptului Rusiei de a-şi construi singură viitorul.

„Destrămarea Uniunii Sovietice a fost cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului", a spus el în Parlament, cu ocazia discursului anual despre starea naţiunii. „Rusia este o ţară care, prin voinţa propriului popor, a ales singură democraţia. Singură şi-a ales acest drum şi, analizând toate regulile politice general acceptate, va decide singură cum să se asigure că principiile libertăţii şi democraţiei sunt implementate, date fiind caracteristicile sale istorice, geopolitice şi nu numai."

În urmărirea propriului vis, Putin a studiat dreptul la Universitatea de Stat din Leningrad, crezând că acest lucru îi va permite să devină spion, şi şi-a îndeplinit fără întârziere această ambiţie nestrămutată.

Nu este clar dacă şi-a spionat colegii de Facultate. A devenit membru al Partidului Comunist în timpul Facultăţii, însă recrutarea oficială în KGB a venit numai după ce a absolvit în 1975, la douăzeci şi trei de ani, şi a început o serie de cursuri de pregătire care aveau să facă din el un spion în adevăratul sens al cuvântului. Mare parte din primii zece ani la KGB i-a petrecut la Leningrad, cu intervale scurte la Moscova. În dosarul său figurează specializarea „spionaj extern", întrucât avea cunoştinţe de limbă germană.

Asemenea lui Litvinenko, a ajuns la gradul de locotenent-colonel, iar apogeul carierei sale a fost postul primit la Dresda, unde a lucrat cinci ani, între 1985 şi 1990, acoperirea oficială fiind cea de director al „Casei de Prietenie Sovieto-Germane". Aici colabora cu temuta poliţie secretă est-germană, Stasi. Se spunea că prezenţa sa în Germania era parte dintr-o conspiraţie mai mare a KGB-ului care viza reformarea economiei sovietice prin achiziţionarea de tehnologie occidentală avansată, pentru a ajuta sistemul comunist să depăşească prăpastia tot mai mare faţă de Occident. Versiunea lui asupra misiunii din Republica Democrată Germană era însă mult mai banală.

Pasionaţii de filme cu James Bond sau de romanele lui John le Carré ar putea să îşi închipuie agenţi KGB sinistri care traversează Cortina de Fier, care primesc ordine codificate sub formă de indicii strecurate în scrisori cu adresa greşită, în umbrele Berlinului divizat. Familiei Putin, deşi se poate să fi fost pură dezinformare, îi plăcea să dea impresia că îşi petrecuse timpul în Dresda într-un mod paşnic.

Agenţii KGB veneau acasă la prânz în fiecare zi, cu precizia unui ceas elveţian, după cum povesteşte Ludmila Putin, iar la sfârşit de săptămână mergeau pe dealurile Saxoniei, mâncau cârnaţi şi beau bere germană. La birou recrutau agenţi, trimiteau rapoarte la Moscova despre situaţia politică şi aveau puţine probleme într-o ţară-satelit ai cărei lideri erau loiali până la servitute Uniunii Sovietice şi erau bucuroşi să-şi asume rolul de opresori ai naţiunii. Totuşi, rezidenţii KGB-işti petreceau mult timp la birou. Putin s-a plâns că, întrucât nu făcea mişcare, se îngrăşase cu 11,5 kilograme în timpul şederii în Republica Democrată Germană. Într-adevăr, parcursul său profesional (Putin a revenit la Leningrad după ocuparea unui post modest în Dresda) nu oferă indicii ale unei traiectorii ascendente în ierarhia KGB-ului.

„Era nul în materie de spionaj, un colonel KGB mediocru", a afirmat Natalia Gevorkian, jurnalista rusă de la ziarul *Kommersant*. „Dacă eşti cineva, de la Dresda ajungi într-o ţară capitalistă, în Germania Federală de exemplu, şi apoi te întorci la Moscova."

Din contră, Putin nu avea experienţă în Occident, spre deosebire de ofiţerul KGB Serghei Ivanov, şi a revenit la Leningrad unde a lucrat la Primărie sub îndrumarea lui Anatoli Sobceak, primarul reformist anticomunist, unul dintre profesorii lui Putin la Facultatea de Drept, de la Universitatea de Stat din Leningrad.

Numirea a stârnit uimire la Sankt-Petersburg, întrucât cei doi oameni păreau a fi în tabere opuse în privinţa transformării care se contura în Rusia, după *glasnostul* şi *perestroika* lui Mihail Gorbaciov. Însă altora li se părea plauzibil faptul că Putin, încă membru al „rezervei active" a KGB-ului, putea fi util noului său şef ca şi canal secret spre serviciile de securitate, în timp ce acestea aveau de câştigat de pe urma oricărei informaţii primite de la un membru al rezervei active.

Oficial, Putin a plecat din KGB în 1991, deşi specialiştii din KGB cu experienţă spun că niciodată nu poţi pleca din instituţie. Putin însuşi era deseori citat cu afirmaţia „nu există termenul de fost cekist".

Momentul demisiei a fost un risc calculat, dar avantajele erau destul de clare. În acea perioadă, structura Uniunii Sovietice se prăbuşea cu repeziciune, iar influenţa KGB-ului slăbea. Mai mult de atât, sprijinind puciul eşuat anti-Gorbaciov din august 1991, ofiţerii KGB de la vârf, mizând pe un alt rezultat, asiguraseră prăbuşirea unei organizaţii de 500 000 de oameni care se bucuraseră de o putere enormă sprijinind Kremlinul.

Putin a susţinut că îşi dăduse demisia de două ori, prima oară înainte de puci, iar a doua oară în timpul acestuia. „De îndată ce s-a declanşat puciul, am hotărât imediat de partea cui eram", a afirmat el mai târziu.

Adevărata moştenire a anilor petrecuţi în serviciile secrete ruse era poate anonimatul care a însoţit ascensiunea sa la putere, în anii '90. Putin nu era singurul agent KGB care se mândrea cu abilitatea de a trece neobservat. Prietenul şi aliatul său, Serghei Ivanov, se lăuda şi el cu acelaşi lucru atunci când a avansat pe scară ierarhică la Kremlin. „Nu pot să vă explic tot ce sunt învăţaţi ofiţerii din serviciile de informaţii ^ instituţiile care îi pregătesc, dar pot să vă spun că eu am fost învăţat să nu ies în evidenţă", a spus Ivanov. „Eu consider un semn de profesionalism absenţa trăsăturilor distinctive. Nu mi-au plăcut niciodată clicile şi nu îmi doresc să apar la televiziune sau să frecventez înalta societate."

Într-adevăr, în timp ce etalarea ambiţiei nedisimulate ar putea fi apreciată în Occident, conformismul colectiv al Uniunii Sovietice nu privea cu ochi buni dorinţa ostentativă de a avansa, carierismul, iar Putin întotdeauna a avut grijă să nu îşi arate intenţiile. „Nu pot să spun că era un carierist", a spus Mihail Frolov, un instructor pensionat de la Institutul Andropov-Steagul Roşu al KGB-ului din Moscova. Frolov a redactat o evaluare a lui Putin ca ofiţer al serviciului de informaţii. „Mi-amintesc că am scris câteva lucruri negative în evaluarea pe care i-am făcut-o. Mi se părea că este un om retras şi necomunicativ."

Un altul, un elev neidentificat de la şcoala KGB-ului, care demonstra aptitudini pentru munca de spionaj, remarca Frolov, nu a ajuns niciodată spion. „Din nefericire, trăsăturile de caracter, carierismul şi lipsa de sinceritate faţă de camarazii săi l-au descalificat imediat."

În schimb, aspectul şters i-ar fi putut permite lui Putin să urmărească un suspect prin mulţime, fără să fie reperat, sau să meargă cu metroul fără să atragă atenţia. Ludmila, soţia sa, a relatat: „Aş putea spune că era prost îmbrăcat. Nu era deloc atrăgător. Nici nu l-aş fi remarcat pe stradă".

Talentul său pentru anonimat i-a fost util. Putin a trezit suspect de puţină atenţie publică pe când avansa rapid de la primăria Sankt-Petersburgului, în consiliile de la Kremlin şi de acolo la Lubianka, în calitate de şef al FSB-ului, înainte ca Elţîn să îl numească prim-ministru şi viitor preşedinte, în 1999.

Poate că un astfel de parcurs a fost posibil într-o eră dominată de haos şi de transformări, când la conducere se afla capriciosul şi instabilul Elţîn. Poate că Putin fusese omul potrivit la locul potrivit, plasat în poziţii înalte atunci când Elţîn, din ce în ce mai disperat, îşi căuta locotenenţi de încredere cărora să le poată încredinţa rămăşiţele Rusiei şi care să nu trădeze secretele familiei sale. În cei trei ani după alegerile din 1996, preşedintele rus a ales şi apoi a demis patru prim-miniştri până să îl instaleze pe Putin şi nu a dat semne că birocratul relativ necunoscut de la Sankt-Petersburg avea să devină succesorul său politic.

„Elţîn îi încercase pe toţi ceilalţi, însă aceştia eşuaseră", mi-a spus un expert rusolog din Londra. Putin era „aparent, băiatul de serviciu. Nu avea farmec,

nu avea stofă de politician". Dar poate că asta voia el să se creadă. Însă este evident că a ajuns la porţile puterii ştiind foarte clar cine îi sunt prietenii şi cine duşmanii.

Din momentul în care şi-a început ascensiunea din anonimat în 1998, Putin i-a ajutat să se îmbogăţească pe oamenii pe care îi cunoscuse în KGB şi la Leningrad. În spatele faţadei impenetrabile şi-a construit un nucleu al puterii, dintr-o echipă surprinzător de mică de supuşi credincioşi.

Serghei Ivanov, un fost spion din Direcţia întâi, cu experienţă operaţională în Scandinavia, Africa şi Londra, de unde a fost expulzat în 1983, a fost unul dintre primii beneficiari ai generozităţii lui Putin, devenind în scurt timp şeful Consiliului rus de securitate, apoi ministru al apărării, înainte ca Putin să-l numească prim-viceprim-ministru, în 2007.

Un altul a fost Nikolai Patruşev care l-a înlocuit pe Putin la şefia FSB în 1999.

Oamenii lui Putin aveau o misiune care mergea dincolo de ocuparea posturilor în stat. Unii dintre ei se lăudau cu titluri oficiale care sugerau prea puţin din adevăratul lor scop de a reinstaura controlul direct al Kremlinului asupra uriaşelor companii de stat ale Rusiei şi de a-şi umple conturile cu miliarde. Dacă anii '90 fuseseră anii privatizării în stilul lui Berezovski, începutul noului secol era cel al procesului invers.

Igor Secin, absolvent al Universităţii de Stat din Leningrad, veteran al primăriei din Sankt-Petersburg şi secretar al lui Putin încă de la sfârşitul anilor '90, a fost numit preşedinte al companiei Rosneft, marele producător de stat de petrol. Deşi din CV-ul său nu rezulta că ar fi fost agent KGB, alte evenimente din viaţa sa profesională de vorbitor de limba portugheză revelau că în anii '80 fusese „traducător militar" în Angola şi Mozambic, două ţări conduse la vremea aceea de foste mişcări de eliberare prosovietice. Secin era un apropiat al lui Putin în mai multe privinţe. Când Ludmila, soţia lui Putin, şi fiica sa au fost rănite într-un accident de maşină în 1994, Secin a fost cel desemnat să o ia pe fiica lui Putin de la spital. După cum mărturiseşte chiar el, liderul rus îi însoţea pe Ted Turner şi Jane Fonda prin Sankt-Petersburg, în cadrul negocierilor pentru viitoarele Jocuri ale Bunăvoinţei.

Însă Putin s-a asigurat că soţia sa este transferată de la un spital civil mizerabil – în care „erau târgi mobile pe hol pe care erau morţi", îşi amintea soţia lui Putin – la cea mai bună clinică militară din oraş. Directorul acesteia era Iuri Şevcenko; avea să devină ministrul sănătăţii în vremea lui Putin.

Viktor Ivanov, un alt asistent apropiat de la Kremlin – care fusese în KGB în timpul ocupaţiei sovietice din Afganistan şi mai târziu a ocupat o funcţie importantă în FSB când la conducerea acestuia era Putin – a devenit preşedintele Aeroflot, compania aeriană controlată mai demult de Boris Berezovski, şi la Almaz-Antei, compania care producea rachete antiaeriene. Alrosa, care avea monopolul de stat asupra diamantelor, era condusă de Alexei L. Kudrin,

ministrul rus de finanţe, un alt veteran de la Primăria din Sankt-Petersburg; ca şi Putin, el a fost student al Universităţii de Stat din Leningrad. În acelaşi timp se prefigura o dinastie.

Un fiu al lui Serghei Ivanov a devenit la vârsta de douăzeci şi şase de ani vicepreşedintele Gazprombank, banca Gazprom. Un fiu al directorului FSB Patruşev a fost numit consilierul lui Secin la Rosneft, compania petrolieră de stat. Reţeaua construită de Putin şi-a adjudecat eşaloanele superioare ale vieţii publice din Rusia, creând ceea ce se numeşte un stat corporatist. Secretarul de presă de la Kremlin, Alexei Gromov, avea un loc în consiliul principalului post de televiziune, Canalul 1, mai demult controlat de Berezovski. Serghei Cemezov, care a lucrat la secţia din Dresda a KGB în aceeaşi perioadă cu Putin, a condus Rosoboronexport, compania de stat exportatoare de armament. Academia FSB-ului din Moscova a devenit un fel de Ivy League a şcolilor de elită şi a dat o nouă generaţie de *siloviki* cu legături între ei.

„Am mulţi prieteni, dar numai câţiva oameni îmi sunt cu adevărat apropiaţi mie", a spus Putin într-unul dintre lungile interviuri acordate în anul 2000. „Niciodată nu m-au părăsit. Niciodată nu m-au trădat şi nici eu nu i-am trădat pe ei. Acest lucru contează cel mai mult, după părerea mea." Putin a continuat să insiste asupra loialităţii. Chiar şi în anul 2000, în discuţiile pentru *First Person*, Putin i-a menţionat pe Serghei Ivanov, Nikolai Patruşev, Dimitri Medvedev, Alexei Kudrin şi Igor Secin, printre persoanele pe care le-ar lua în echipa sa de la Kremlin. Reversul medaliei era ura lui Putin faţă de trădare. Celor loiali le acorda recompense consistente şi posturi importante, dar nu tolera trădarea.

Una dintre greşelile lui Litvinenko a fost să încalce codul lui Putin, ţinând acea conferinţă de presă în 1998. Putin a considerat actul său ca pe o trădare faţă de serviciile de informaţii care îl formaseră pe el.

Chiar şi în copilărie, spunea profesoara lui Putin, Vera Gurevici, „niciodată nu-i iartă pe cei care îl trădează sau sunt răi cu el".

Odată ce foştii KGB-işti au preluat puterea de la Kremlin sub conducerea lui Putin, nu au întârziat să dea o justificare mesianică pentru această lovitură de stat care se întrevedea.

„Trebuie să înţelegem că suntem un întreg", spunea Viktor Cerkesov, fostul şef al Direcţiei a cincea din Leningrad, într-un cunoscut articol, referindu-se la legătura care îi unea pe *siloviki*. „Istoria a vrut ca greutatea statului rus să cadă pe umerii noştri. Cred în capacitatea noastră, chiar şi când simţim pericol, de a lăsa deoparte lucrurile mărunte şi de a rămâne fideli jurământului făcut."

Chiar şi Putin făcea aluzie la faptul că ascensiunea foştilor KGB-işti nu era o coincidenţă. „Un grup de agenţi FSB, trimişi să lucreze sub acoperire în Guvernul Federaţiei Ruse, îşi îndeplineşte datoria cu succes", le-a spus Putin foştilor colegi din serviciile de informaţii, înainte să preia conducerea ţării.

Putea fi o glumă, dar cu siguranţă nu era o vorbă deşartă.

După cum afirmă Olga V. Kriştanovskaia, şefa Centrului pentru studierea elitelor de la Institutul de Sociologie din Moscova, un sfert dintre cei mai importanţi o mie de oameni din administraţia prezidenţială, din ministere, Parlament şi autorităţi regionale aveau carieră recunoscută în serviciile de informaţii sau în armată. Dacă erau luaţi în considerare şi cei care în vreun fel sau altul au avut legătură cu acele instituţii, atunci procentajul creştea la un incredibil 78, adică aproape 800 de oameni provenind din serviciile secrete, aflaţi la conducerea unei ţări care voia să schimbe lumea.

Media de vârstă era de cincizeci şi doi de ani, din generaţia lui Putin.

Anturajul său, însă, prezenta şi nuanţe.

Dacă ne uitam la reprezentanţii lui Putin de la Davos, era evident că, pe lângă foştii oficiali din KGB pe care conta Putin, mai era şi o legătură tribală cu Sankt-Petersburg, oraşul său natal, şi cu Universitatea de acolo, unde studiase şi Putin, care producea tehnocraţi precum Dimitri Medvedev şi economişti ca German Gref, ministrul oarecum liberal al dezvoltării economice şi comerţului. Poate că intenţia era ca ei să fie faţa acceptabilă a capitalismului rus, în timp ce adevărata putere politică a ţării era lăsată în seama foştilor oameni din KGB din jurul lui Putin. Când Putin a decis în sfârşit să-l numească pe Medvedev drept succesorul său, cel ales a fost omul care era văzut ca cel mai fidel şi dispus să se lase influenţat de Putin.

Mulţi ani la rând, Kremlinul, condus de Elţîn şi de Gorbaciov, a încercat să reformeze, dar nu să distrugă complet KGB-ul, reorganizându-l în noi divizii şi unităţi, în timp ce mulţi dintre angajaţii săi, precum Andrei Lugovoi, părăseau serviciul la stat pentru a-şi înfiinţa propriile firme de securitate. Boris Elţîn a dizolvat oficial KGB-ul după tentativa de lovitură de stat din august 1991. În locul său a fost înfiinţat, pentru scurt timp, un minister al securităţii, predecesorul FSK-ului (*Federalnaia Slujba Kontrrazvedki*, Serviciul federal de contrainformaţii) din 1993, înainte să ia naştere FSB-ul în 1995. Iniţial, reformele au părut să slăbească serviciile de securitate ruse. Specialiştii din serviciile occidentale de informaţii priveau cu încântare cum, în acea confuzie, cazurile de agenţi dornici să se ridice împotriva foştilor şefi de la Lubianka erau extrem de frecvente.

La începutul perioadei de reformare, cel puţin 11 000 de persoane din serviciile de securitate şi-au părăsit posturile de la stat în favoarea firmelor private de securitate, a departamentelor de securitate ale marilor firme – unele aproape armate particulare – sau a grupărilor de crimă organizată. Unii ofiţerii KGB de rang înalt au intrat în afaceri private, ocupându-se cu securitatea firmelor celor mai bogaţi oligarhi.

Desigur, fiind o organizaţie centralizată cu o întreagă reţea de mijloace de represiune şi spionaj, vechiul KGB nu a fost reprodus exact în Rusia modernă. Prea mulţi dintre agenţii săi trecuseră în domeniul privat. Prea multe libertăţi care se înfiripaseră, precum aceea de a călători în străinătate, de a face afaceri,

de a naviga pe internet, de a câştiga bani în mod legal, au fost reprimate de o Direcţie a cincea renăscută. Şi s-a mai petrecut un lucru. Criticii lui Putin afirmau că spiritul KGB-ului nu a murit niciodată, pur şi simplu intrase în hibernare o vreme, iar atunci când s-a trezit din nou la viaţă în era lui Putin, sub forma FSB-ului, obiceiurile sale s-au trezit şi ele, la cel mai înalt nivel de la Kremlin.

Este greu de infirmat dacă vechile obiceiuri muriseră, din moment ce oameni precum fostul magnat din domeniul petrolier, Mihail Hodorkovski, sau fostul agent FSB şi aliat al lui Litvinenko, Mihail Trepaşkin, erau închişi în penitenciare îndepărtate, dincolo de Urali, sub acuzaţii care aveau de-a face cu opoziţia lor faţă de sistem. Poate că avuseseră loc proteste pe motive politice la Moscova şi Sankt-Petersburg în anul 2007, însă protestatarii erau de patru sau cinci ori mai puţini decât forţele de ordine cu însărcinări asemănătoare celor ale fostei Direcţii a cincea. KGB-ul de odinioară, care domina serviciile de securitate interne şi externe, fusese înlocuit de puterea centralizată ale cărei tentacule se întindeau în întreaga Rusie, de la Moscova şi până în regiuni îndepărtate.

După părerea multor ruşi, printre care Olga Kriştanovskaia de la Institutul de Sociologie, în trecut, KGB-ul se aflase oficial sub controlul Politburo[15] al Partidului Comunist. „Mai demult era Partidul Comunist şi Politburoul, iar KGB-ul avea doar un reprezentant în Politburo", a spus ea. „Acum, Politburoul lui Putin este format exclusiv din KGB-işti. În timpul Uniunii Sovietice existau organisme care puteau să spună «nu» KGB-ului. Acum nu mai are cine să-i spună «nu»."

„Putin nu are o sursă independentă de informaţii", a afirmat jurnalistul şi specialistul în informaţii Andrei Soldatov. „Are doar FSB-ul."

Pericolul implicării *siloviki*-lor a devenit evident în octombrie 2007, atunci când a început să se afle în afara Moscovei că aceşti oameni puternici, puşi de Putin în diverse funcţii, începuseră să fie invidioşi pe partea primită şi pe profitul dobândit de cei de la Kremlin. Răfuielile au fost un aspect al luptei pentru putere de la finalul celui de-al doilea mandat al lui Putin din 2008, când, după cum prevedea Constituţia, el a trebuit să-şi dea demisia din funcţia de preşedinte. (Putin a lăsat să se înţeleagă că avea să continue ca prim-ministru cu puteri şi mai mari, semi-prezidenţiale.) Unul dintre combatanţii din lupta pentru putere era Viktor Cerkesov, fostul greu din Direcţia a cincea din Leningrad, pe care Putin l-a numit şeful Serviciului rus antidrog. Puţin câte puţin, Cerkesov a început să se răfuiască cu Secin şi Patruşev, directorul FSB. Rivalităţile s-au intensificat într-atât, încât unităţi armate ale Serviciului antidrog au avut o confruntare cu FSB-ul la un aeroport din Moscova şi aproape că s-a ajuns la un conflict armat, motivul fiind arestarea generalului Aleksandr Bulbov, omul de încredere al lui Cerkesov.

„Au fost aliaţi atâta timp cât i-au jefuit împreună pe alţii", scria un analist politic în ediţia online a unui ziar numit *Ejednevni Jurnal*. „Dar, după ce şi-au

[15] Biroul Politic (n.tr.).

făcut împărțeala, și-au dat seama că pot să se îmbogățească și mai mult dacă se jefuiesc unii pe alții."

Cerkesov însuși a încercat să detensioneze situația, surprinzător, în mod public. „ Acest război nu poate avea învingători", afirma el în ziarul economic *Kommersant*. „Sunt prea multe în joc."

Însă bătălia între clanurile promovate de Putin la Kremlin, din rândurile mai vechilor săi aliați, avea un aspect tulbărător, dacă ne gândim la evenimentele din noiembrie 2006.

La aproape un an de la otrăvirea lui Litvinenko, doi ofițeri de la Serviciul antidrog condus de Cerkesov – Konstantin Druzenko și Serghei Lomako – au fost găsiți morți într-un șanț în Sankt-Petersburg. Inițial, anchetatorii au stabilit că celor doi le cam plăcea băutura și muriseră înghețați, beți fiind, însă cercetările ulterioare au demonstrat că ei fuseseră otrăviți după o petrecere stropită cu alcool, în compania unei persoane din Primăria orașului Sankt-Petersburg. Cazul a reaprins discuția în Rusia despre conflictele interne de la Kremlin, unele dintre ele legate de afacerile unui clan sau ale celuilalt.

Bulbov afirma că în acest caz el fusese indicat drept vinovat de adversarii săi din FSB, pentru că organizația sa anchetase o mare firmă de mobilă pe nume Tri Kita, ai cărei directori fuseseră acuzați că ar fi mituit ofițeri din FSB pentru a putea introduce în țară marfă, fără să plătească taxe. (Pentru a transpune aceste evenimente în realitatea americană, imaginați-vă că FBI-ul ar ordona arestarea directorului adjunct al DEA[16], drept pedeapsă că a dezvăluit faptul că ofițeri ai FBI cer taxă de protecție.) Legătura cu compania Tri Kita fusese stabilită cu ocazia unei alte anchete din 2003 a unui deputat și jurnalist – Iuri Scekocikin – al cărui nume avea să apară din nou în anchetarea cazului Litvinenko, întrucât Scekocikin a fost și el otrăvit.

Însă Putin nu s-a implicat, mulțumit să le permită subalternilor săi să își epuizeze reciproc forțele în răfuieli sângeroase. Ceea ce îl interesa pe el era devotamentul lor.

Referindu-se la moartea tatălui său, Konstantin Scekocikin a afirmat: „Nici un anchetator nu va elucida cazul dacă nu există voință politică".

După luna noiembrie 2006, mulți dintre adversarii lui Putin au considerat că destinul lui Litvinenko se încadra perfect în cultura urii care însoțea lunga și brutala istorie a serviciilor ruse de informații.

Litvinenko își făcuse un dușman care se credea omnipotent și care și-ar fi înlăturat un inamic incomod fără dificultate și fără remușcări.

Nu se lupta cu morile de vânt, asemenea lui Don Quijote, ci cu oameni și instituții care aveau puterea absolută.

„Menirea unui serviciu secret este să se războiască cu un alt serviciu secret", a spus Litvinenko unui reporter de la *New York Times*, într-un interviu din anul 2004, acordat telefonic în timpul investigării otrăvirii lui Viktor A. Iușcenko,

[16] Agenția Americană Antidrog (n.tr.).

pe atunci candidat la preşedinţia Ucrainei. „Dacă un serviciu e pe urmele tale, nu ai nici o şansă."

Impactul lui Putin asupra majorităţii societăţii ruse era puternic, iar, dacă un sondaj de opinie poate să fie relevant, el era un om popular şi se bucura de o intenţie de vot de 60-70%. Partidul său, Rusia Unită, a câştigat cu 64% din voturi la alegerile parlamentare din decembrie 2007, deşi acestea au fost contestate de opoziţie şi de unii oameni din afara politicului.

După cum afirmau susţinătorii săi, Putin dăduse oamenilor un sentiment de linişte, disciplină şi o direcţie după caruselul îmbogăţirilor din timpul guvernării lui Elţîn. El le-a redat ruşilor respectul de sine. A mărit salariile şi pensiile cu 10% pe an. În plus, a reintrodus respectul faţă de conducător, în schimbul stabilităţii.

„Da, în Rusia s-a instaurat stabilitatea", scria jurnalista de investigaţie Anna Politkovskaia în anul 2004. „Însă este o stabilitate monstruoasă în care nimeni nu aşteaptă ca justiţia să împartă dreptatea, care se mândreşte cu servilismul şi partizanatul. Nici un om întreg la minte nu speră ca instituţiile abilitate să menţină legea şi ordinea, pentru că acestea sunt complet corupte. Încălcarea legii este la ordinea zilei, atât în mintea oamenilor, cât şi în faptele lor. Ochi pentru ochi şi dinte pentru dinte."

Peste doi ani, în octombrie 2006, ea era ucisă cu trei gloanţe în torace şi al patrulea în cap, cunoscut printre ucigaşii plătiţi ruşi ca „împuşcătura de control".

Politkovskaia se întorsese în apartamentul ei de la etajul al şaptelea cu o parte din cumpărături şi apoi a coborât cu liftul ca să ia şi restul. Când uşa de la lift s-a deschis la parter, un asasin i-a ieşit înainte cu un pistol Makarov de 9 milimetri.

12 zile mai târziu, la Londra, Aleksandr Litvinenko a luat cuvântul la o reuniune comemorativă la Frontline Club şi a spus în limba rusă: „Cel care a ucis-o este domnul Putin, preşedintele Federaţiei Ruse.

Sunt convins că un singur om din Rusia poate să ucidă o persoană atât de cunoscută ca ea, iar acel om este Putin", a adăugat el.

În câteva săptămâni se pregătea şi el să moară.

Era foarte uşor pentru criticii lui Putin să acuze Kremlinul de ambele crime, dar la fel de uşor era pentru Putin să respingă acuzaţiile. Întrebarea mai dificilă era dacă Putin, cu rădăcinile adânc înfipte în KGB, a produs un climat în care astfel de crime erau fezabile. „Chiar dacă Putin nu era direct răspunzător, el este cel care a creat un mediu în care este posibil ca înalţii demnitari să fie traşi la răspundere", mi-a spus un fost diplomat american.

În anul 2006, Comitetul pentru protecţia jurnaliştilor, cu sediul la New York, estima că în Rusia, în decurs de şase ani, fuseseră ucişi de mâna asasinilor plătiţi 13 jurnalişti, din cauza profesiei lor. Alte estimări al acestei numărători sinistre menţionau cifre şi mai mari.

După moartea Annei Politkovskaia au existat ziare din afara Rusiei care au publicat fotografiile a cel puțin 20 de jurnaliști care muriseră în Rusia în condiții sângeroase și misterioase și a căror moarte nu a fost elucidată.

De exemplu Ivan Safranov a fost găsit mort după ce aparent căzuse de la o fereastră, în perioada în care investiga un caz de trafic de arme în Orientul Mijlociu. Apoi Paul Klebnikov, un cetățean american de orgine rusă, editor al revistei *Forbes* în limba rusă, a fost împușcat mortal la Moscova, pe 9 iulie 2004. Toate aceste decese aveau ceva în comun și anume că reporterii muriseră în timp ce investigau afaceri dubioase și cazuri de corupție la nivel înalt.

Potrivit organizației nonguvernamentale *International News Safety Institute* din Londra, care are ca scop protecția jurnaliștilor, Rusia se află pe locul al doilea după Irak într-un clasament al numărului de reporteri uciși pe teritoriul țării respective. Însă nu toți rușii au murit la Moscova.

În orașul Togliatti, numit după liderul comunist italian și în care se află prima filială din Uniunea Sovietică a firmei producătoare de mașini Fiat, trei jurnaliști care investigau cazuri de corupție în domeniul industriei auto au fost uciși. Unul dintre ei, Aleksei Sidorov, a fost înjunghiat în piept cu un obiect ascuțit asemănător unui cuțit de spart gheața, aceeași armă cu care a fost ucis și Troțki în Mexic, în 1940. Dimitri Șveț, director executiv la un post de televiziune din Murmansk, a fost ucis în apropierea birourilor acelei televiziuni. Natalia Skril, reporter economic din Rostov-pe-Don, a murit după ce a fost bătută cu un obiect contondent. În decurs de zece ani, până în 2007, a mai afirmat *International News Safety Institute*, 88 de oameni din mass-media au fost uciși în Rusia, față de 138 în Irak și 72 în Columbia, aceste țări situându-se pe primele trei locuri. În Rusia, metodele includeau tortură, strangulare, înjunghiere, agresare fizică, otrăvire și atac cu arme, inclusiv cu un ciocan și un topor.

„Putem spune că autoritățile ruse, eșuând în investigarea corespunzătoare și condamnarea crimelor comise împotriva jurnaliștilor, au încurajat un climat de impunitate, în consecință, reporterilor le este teamă să mai abordeze subiecte sensibile, iar adversarii presei sunt încurajați să continue să ucidă jurnaliști", a afirmat Nina Ognianova, coordonatoarea Comitetului pentru protecția jurnaliștilor din Rusia. Ea a declarat că în condițiile „acestui șir de crime nepedepsite, lista jurnaliștilor va continua să se mărească, cu consecințe grave pentru corpul jurnaliștilor din Rusia și pentru opinia publică".

Ognianova făcea aceste afirmații înainte de moartea lui Litvinenko. Până atunci, crimele cumplite din Rusia aveau să se răspândească și în alte domenii ale societății, nu doar în presă. În septembrie 2006, Andrei Kozlov, în vârstă de patruzeci și unu de ani, vicepreședintele Băncii Centrale Ruse, a fost împușcat pe când pleca de pe stadionul clubului Spartak Moscova, unde jucase o partidă de fotbal cu echipa băncii. Misiunea lui Kozlov era să curețe sistemul bancar corupt al Rusiei. Nimeni nu avea îndoieli că fusese un asasinat la comandă. Însă, în noiembrie 2006, lumea a început să se

întrebe dacă, după cum se mai întâmplase, lista ţintelor includea şi adversari de peste hotare.

În iulie 2004, un tribunal din Qatar, statul din Golful Persic cu bogate resurse de gaze naturale, a condamnat doi agenţi secreţi ruşi – Anatoli V. Belaşkov şi Vasili A. Bogacinov – pentru uciderea unui fost preşedinte cecen exilat, Zelimhan Iandarbiev.

Îmbrăcat în haine de camuflaj, cu barbă neagră şi cu o căciulă înaltă de astrahan, Iandarbiev fusese una dintre figurile emblematice care negociaseră încetarea focului cu Boris Elţîn, după ce primul război cecen se încheiase cu umilirea Rusiei în 1996. Însă, după izbucnirea celui de-al doilea război cecen în 1999, el fugise din Cecenia şi se stabilise în Qatar în anul 2001, de acolo strângând fonduri pentru separatiştii ceceni care luptau împotriva forţelor ruse. Cecenul, în vârstă de cincizeci şi unu de ani, cunoscut în Occident printre altele ca poet, naţionalist şi suspect de terorism, a murit în februarie 2004, în urma exploziei unei bombe plantate sub automobilul său de teren, pe când pleca de la o moschee din Doha, capitala Qatarului, unde fusese la rugăciune împreună cu fiul său de treisprezece ani, Daud.

În timp ce ruşii acuzaţi de atacul cu bombă insistau că sunt nevinovaţi şi pretindeau că ar fi fost torturaţi ca să mărturisească, judecătorul din Qatar care s-a ocupat de caz, Ibrahim Saleh al-Nisf, a acuzat Kremlinul. „Conducerea rusă a emis un ordin de asasinat pe numele fostului lider cecen Iandarbiev", a declarat judecătorul. Nu l-a menţionat pe Vladimir Putin, însă a afirmat că „serviciul rus de informaţii din Moscova" planifica asasinatul de câteva luni de zile.

Un al treilea cetăţean rus, arestat alături de cei doi agenţi, identificat ca fiind Aleksandr Fetisov, un ofiţer de informaţii sub acoperire care lucra la ambasada rusă din Doha, a fost eliberat din motive de imunitate diplomatică. La vremea aceea, câţiva oficiali ruşi confirmaseră că cei trei aveau legătură cu serviciul rus de informaţii, însă au explicat că aceştia se aflau în Qatar pentru a lupta împotriva terorismului islamic, concept care, în opinia Rusiei, îi includea şi pe separatiştii ceceni vinovaţi de o serie de atrocităţi comise în Rusia. Kremlinul încercase în trecut să obţină extrădarea lui Iandarbiev, iar acesta figura pe lista Statelor Unite şi Organizaţiei Naţiunilor Unite de oameni suspectaţi de legături cu Al-Qaida. Procesul agenţilor ruşi s-a ţinut cu uşile închise la cererea avocaţilor apărării, însă, la anunţarea sentinţei, printre cei prezenţi în sală era şi Ahmed Zakaiev, liderul separatist cecen care l-a condus pentru ultima oară acasă pe Litvinenko, în ziua în care acesta a început să moară puţin câte puţin.

„Dacă evenimentele din Qatar nu vor primi atenţia cuvenită din partea comunităţii internaţionale", a declarat Zakaiev după condamnarea agenţilor ruşi, „sunt convins că acestea s-ar putea repeta şi în alte ţări, inclusiv în Occident".

Indiferent de ceea ce li se întâmpla jurnaliştilor incomozi acasă sau disidenţilor ceceni peste hotare, era greu să critici strategia lui Putin pe termen lung. Rusia

nu mai era ameninţarea militară care să sperie Occidentul cu arsenalul său nuclear şi cu forţele sale armate demoralizate, dar avea o altă armă la îndemână: energia. Rezervele Rusiei de petrol şi gaze erau dintre cele mai bogate din lume şi îi dădeau acesteia puterea de a cere respect din partea ţărilor occidentale, oligarhilor şi companiilor care fuseseră tentate să catalogheze Kremlinul în anii '90 ca fiind epuizat şi lipsit de importanţă.

În fruntea listei cu persoanele care trebuiau îmblânzite erau aceia dintre oligarhi care nu ţinuseră seama de principiile de bază ale noii ere, în special Berezovski, Gusinski şi baronul petrolului, Mihail Hodorkovski. Însă lista s-a extins şi la piaţa relativ liberă, în special la posturile private de televiziune, la organizaţiile pentru drepturile omului, la opoziţia politică, la companiile petroliere străine, la ţările din fostul Pact de la Varşovia, acum socotite prea apropiate de NATO, şi, în sfârşit, la Statele Unite sau cel puţin la planul administraţiei Bush de a amplasa scutul antirachetă în Polonia şi Republica Cehă, ambele foste ţări din ceea ce Putin considera sfera istorică de influenţă a Rusiei. În lupta pe care o avea de dus, Putin nu voia să tolereze nemulţumirile sau şantajul politic din partea guvernelor din regiunile îndepărtate sau a membrilor incomozi ai Dumei de Stat, ca să nu mai pomenim de disidenţii exilaţi, precum Litvinenko, care criticau Kremlinul din refugiul lor sigur de la Londra. Putin a restabilit ceea ce ruşii numesc structura „verticală" a puterii, al cărei vârf este Kremlinul.

Însă el începuse prin a neutraliza puterea oligarhilor în două domenii: cel ai mass-mediei care oferea cheia controlului intern şi cel al energiei, nucleul noii puterii asupra lumii întregi.

„Moştenirea lui Putin va fi reafirmarea controlului statului şi întâietatea statului", a spus un kremlinolog britanic.

În iulie 2000, Putin a făcut o înţelegere cu oligarhii, dându-le astfel posibilitatea să-şi păstreze averile obţinute din privatizările din anii '90. Aceştia trebuiau să stea departe de politică, să-şi plătească taxele şi să alinieze industriile strategice la ceea ce-şi propunea Kremlinul. În acea lună, Putin i-a chemat pe miliardarii ţării sale la o întâlnire de două ore şi jumătate în care a exprimat limpede care îi erau intenţiile. Înţelegerea era clară: puteau să-şi păstreze averile făcute în anii '90, numai dacă îşi schimbau modul de operare în domeniul afacerilor.

„Preşedintele a spus că autorităţile nu vor reanaliza privatizările făcute", s-a transmis ulterior de la Kremlin. „Însă este inacceptabil ca firmele concurente să se folosească de structurile statului şi de autorităţile de control pentru a-şi atinge scopurile."

Vremurile în care oligarhii manipulau autorităţile în scopuri personale apuseseră. În viitor, situaţia avea să se inverseze: statul va fi cel care controlează totul.

Noua ordine părea concepută să-i deposedeze pe anumiţi oligarhi de putere şi avere, iar acest lucru era evident din lista participanţilor. Gusinski şi Berezovski nu erau prezenţi la întâlnirea cu Putin. Gusinski fugise deja după ce

fusese închis, fiind obligat să-şi vândă compania Media-Most firmei Gazprom. Fiind anchetat în cazul Aeroflot, Berezovski era şi el pe cale să-l urmeze în autoexil. Însă ei nu au plecat înainte de a-şi etala cu dispreţ puterea asupra opiniei publice. După cum s-a exprimat un expert în relaţiile anglo-ruse, Gusinski şi Berezovski „au avut îndrăzneala să spună: «Cine eşti tu? Eu ţi-am cumpărat Kremlinul»".

Pe 12 august 2000, în Marea Barents, o explozie la bordul submarinului nuclear Kursk l-a trimis în adâncul apei cu 118 oameni la bord. Ceea ce a urmat a fost un dezastru la capitolul imagine publică a lui Vladimir Putin, hipersensibil la critici, cu atât mai mult la început de mandat, pe când explora cărările întortocheate ale puterii. Cu un an în urmă era funcţionar la FSB; acum devenise liderul suprem al unei ţări întinse care avea arme nucleare, petrol, gaze naturale şi care îşi trimisese din nou armata în Cecenia.

Poate că este o greşeală să considerăm preluarea de către Kremlin a radiodifuziunii din Rusia ca pe o simplă cenzură a fluxului liber de informaţii. În perioada sovietică, mass-media fusese un mijloc de propagandă. Şi, pe măsură ce posturile de televiziune încăpeau pe mâinile oligarhilor în anii '90, acestea deveneau mijloace aservite oamenilor de afaceri aflaţi în competiţie şi intereselor politice ale proprietarilor.

În anul 1996 şi în 2000, posturile de televiziune ale lui Berezovski susţinuseră alegerea oligarhilor la funcţia de preşedinte, influenţând rezultatul scrutinului. Nu este o coincidenţă faptul că modelul lui Berezovski de mogul din mass-media era Rupert Murdoch, care achiziţionase posturi de televiziune şi unele dintre cele mai prestigioase ziare, precum *Times* din Londra şi, în 2007, *Wall Street Journal*. Într-adevăr, Rusia păşise nesigură spre o oarecare libertate a presei în anii '90, oferindu-le proprietarilor ca Berezovski o putere politică asemănătoare cu cea a cetăţeanului Kane[17].

În august 2000, Gusinski şi Berezovski au demonstrat că deţinerea controlului asupra mass-mediei este o sabie cu două tăişuri, folosindu-şi posturile de televiziune pentru a lansa critici jignitoare la adresa modului în care Putin gestionase tragedia submarinului Kursk. Cu această ocazie au subliniat atitudinea rece şi indiferentă la pierderile umane pe care Putin a afişat-o de-a lungul întregului său mandat, aceeaşi mină ca în cazul morţii Annei Politkovskaia şi a lui Litvinenko.

În acel moment, Putin era în vacanţă în staţiunea Soci de la Marea Neagră. Imaginile difuzate de televiziuni îl arătau pe acesta la grătar şi bucurându-se de vacanţă; nimic nu anunţa că ar fi dispus să-şi întrerupă şederea de dragul unor marinari morţi. Soţiile şi mamele marinarilor dispăruţi erau înfăţişate în suferinţă, cerând să se ia măsuri pentru salvarea celor dragi sau măcar să

[17] Aluzie la filmul lui Orson Welles din 1941, *Cetăţeanul Kane* (n.tr.).

se încerce recuperarea submarinului. Şi presa scrisă sesizase lipsa de reacţie a Guvernului.

Mai târziu s-a constatat că 23 dintre marinarii ruşi supravieţuiseră exploziei iniţiale şi că îşi trăiseră ultimele zile din viaţă captivi în vasul avariat, aşteptând salvarea care nu avea să vină.

Putin a făcut câteva declaraţii tardive şi, abătându-se de la discursul iniţial, a lansat atacuri dure şi nedisimulate la adresa lui Gusinski şi a lui Berezovski, cum că cei doi stăteau în „vilele lor din Franţa şi Spania, pe coasta Mediteranei".

Ultimul lucru pe care voia Putin să-l audă de la foştii săi finanţatori era greşelile pe care le comisese şi era iritat de refuzul lor de a-l susţine în ascensiunea sa spre putere, cum o făcuseră ceilalţi oligarhi. S-a interpretat că nu permite nimănui să se îndoiască de judecata sa şi să-l acuze că nu a reacţionat corect. „Băiatul care a reuşit în viaţă detestă să i se amintească de lipsurile sale", a afirmat un observator al lui Putin.

După episodul cu submarinul Kursk, Berezovski nu mai avea cale de întoarcere; Putin urma să fie nemilos. Cu acestă ocazie, liderul rus a învăţat o lecţie foarte importantă: nimeni nu poate deţine controlul asupra Rusiei fără să controleze televiziunea.

Cu înlăturarea lui Gusinski şi lui Berezovski, au dispărut două dintre cele mai mari obstacole în calea preluării principalelor canale de radiodifuziune din Rusia. Este adevărat că unele ziare mai mici – precum *Novaia Gazeta* care publica articolele Annei Politkovskaia – aveau în continuare voie să aibă tiraj, deşi „cosmeticienii" de imagine de la Kremlin voiau să creadă că nimeni nu le citea. Însă oamenii de afaceri apropiaţi Kremlinului erau încurajaţi să preia ziarele mai mari, după cum făcuse şi Berezovski în anii '90.

Consecinţele noii ordini erau foarte clare unora dintre oligarhi. De exemplu Roman Abramovici făcea paradă cu campaniile sale de luptă împotriva sărăciei din estul îndepărtat al Rusiei, pe când îşi înmulţea averile prin compania sa petrolieră Sibneft, achiziţionată împreună cu Berezovski în anul 1995, pentru modesta sumă de 100 de milioane de dolari. Mulţi dintre actorii principali din anii '90 se adaptaseră la noile reguli, văzând în ele, după cum mi-a spus odată Mihail Hodorkovski, garantul noilor averi. După ce câştigaseră miliarde în era Elţîn, oligarhii au pornit să-şi consolideze averile imense lăsând să se creadă că respectă reglementările şi legile. Dintr-o dată a început să fie la modă să vorbeşti despre conducere corporatistă şi transparenţă, mecanisme care puteau să ferească achiziţiile dubioase ale oligarhilor de privirile indiscrete ale noii generaţii de prădători. Însă, ca o ironie, Putin plănuia să folosească tocmai legea, sau mai degrabă sistemul judiciar, format dintr-o multitudine de agenţii de stat, împotriva acelor oligarhi care încălcau noua înţelegere.

Cel mai însemnat dintre ei era chiar Hodorkovski, la vremea aceea cel mai bogat om din Rusia, având o avere de opt miliarde de dolari şi aroganţa de a se crede important şi cu perspective de viitor. Dacă şi-ar fi jucat altfel cartea şi

dacă ar fi fost curtenitor faţa de puterea de la Kremlin, Hodorkovski ar fi putut să evite ceea ce îl aştepta. Însă nu s-a înclinat în faţa lui Putin şi a făcut-o făţiş. Compania deţinută de el, Iukos, era cel mai mare producător de petrol din Rusia, un statut care îl punea în calea lui Putin în planul acestuia de reintroducere a controlului statului asupra economiei.

Mai târziu, Iukos a devenit obiectul fascinaţiei lui Aleksandr Litvinenko care voia să se facă util acelora din conducerea companiei care evitaseră să se scufunde odată cu aceasta, încă o ocazie cu care Litvinenko s-a opus Kremlinului într-o chestiune de mare însemnătate pentru Putin – proiectul său pentru o nouă Rusie.

Pe 25 octombrie 2003, un avion privat a aterizat în Siberia, pe aeroportul din Novosibirsk, ca să alimenteze. Era ora 5 dimineaţa. La bordul avionului se aflau Mihail Hodorkovski şi oamenii din echipa sa. Departe de a lua în seamă doctrina impusă de Vladimir Putin în iulie 2000, Hodorkovski se angajase într-o provocare din ce în ce mai nesăbuită şi făţişă la adresa autorităţii Kremlinului. Magnatul din domeniul petrolier, în vârstă de patruzeci de ani la vremea aceea, sugerase că ar putea să vândă părţi din Iukos unei companii petroliere americane şi că până la vârsta de patruzeci şi cinci de ani ar putea să intre în politică, la timp pentru alegerile prezidenţiale din 2008. În plus, sprijinise în mod deschis mişcări îndreptate împotriva lui Putin. Se asociase cu elita internaţională, printre care Henry Kissinger, Jacob Rotschild şi George Soros. Compania sa, Iukos, acceptase să fuzioneze cu un rival mai mic, Sibneft, pentru a deveni a patra companie ca mărime din lume. Însă fuziunea nu s-a realizat niciodată. În debandada din anii '90, Hodorkovski fusese un jucător dur, îndrăzneţ şi neiertător în lupta pentru achiziţionarea bunurilor statului. Îmi amintesc că, atunci când i-am luat un inteviu la Davos la începutul anului 2003, am avut senzaţia că rar mai cunoscusem pe cineva cu o privire atât de tăioasă ca a lui. Preferinţa pentru hainele sofisticate de firmă şi intoleranţa faţă de cei pe care îi considera neghiobi construiseră o reputaţie de om dur şi arogant şi în acelaşi timp elegant în atitudine şi care intimida ca o felină. Încă din anul 2003 începuse să pledeze pentru un nou mod de a face afaceri, mai puţin rapace decât în anii '90 şi care să reflecte noua noţiune de responsabilitate corporatistă. Însă, un lucru periculos, voia să se implice şi în altceva decât în afaceri, adică în acţiuni caritabile şi în politică, posibil ca prim-ministru.

Cu siguranţă ştia ce era în joc şi la ce pericole se expunea, înfruntându-l pe Putin.

Cu câteva luni înainte să aterizeze la Novosibirsk pentru a alimenta cu combustibil, procurorii dăduseră buzna în birourile firmei Iukos. Doi dintre principalii săi parteneri de afaceri au fost puşi sub acuzare pentru infracţiuni care includeau aproprierea bunurilor statului şi evaziunea fiscală. Pe 25 octombrie 2003 fusese citat să se prezinte în faţa anchetatorilor, însă, cu nonşalanţa-i caracteristică, a spus că în acea zi pleacă în călătorie şi că nu poate să se prezinte.

Fiind bogat şi puternic, Hodorkovski nu putea anticipa viteza şi finalitatea cursei care îi fusese întinsă în acea dimineaţă siberiană.

Agenţi FSB înarmaţi i-au răscolit avionul privat, strigând: „Aruncaţi armele, altfel tragem", după cum declarase purtătorului de cuvânt al firmei Iukos de la acea vreme. Până seara fusese trimis la Moscova, dus în faţa judecătorului, acuzat de fraudă şi evaziune fiscală şi trimis la închisoare. Avocatul său, Anton Drel, a spus că Hodorkovski declarase că nu regreta nimic din ce făcuse. „Şi nu regret nici cele întâmplate azi." Însă era posibil ca Hodorkovski pur şi simplu să nu fi realizat că nu mai avea controlul asupra situaţiei, că nici măcar fabuloasa avere şi putere nu îl mai puteau apăra de fostul agent KGB de la Kremlin, bătăuşul din copilărie care nu uitase regulile jocului. Un alt oligarh, Mihail Fridman, a spus mai târziu despre Hodorkovski că era „un fel de romantic. Credea că este imposibil ca cel mai bogat şi mai cunoscut om să meargă la închisoare... Cred că şi-a închipuit că el este o excepţie, Mesia, că faptele îi vor fi iertate."

Arestarea sa a fost apogeul unor luni de politică pe marginea prăpastiei între el şi Putin. Mulţi ani mai târziu, experţii au apreciat că nici unul dintre ei nu anticipase că bătălia avea să meargă atât de departe, dar în acelaşi timp nici unul nu era dispus să renunţe. Arestul a fost începutul unui exerciţiu prelungit de hăcuire a companiilor. Cei interesaţi de evenimentele din Rusia se obişnuiseră să vadă imagini cu Hodorkovski în spatele gratiilor, în sala de judecată, neajutorat şi umilit. După un proces de 11 luni, un complet de judecată fără juraţi i-a găsit pe Hodorkovski şi pe mai vechiul său partener de afaceri, Platon Lebedev, vinovaţi pentru şase din cele şapte capete de acuzare, printre care fraudă, deturnare de fonduri şi evaziune fiscală. În mai 2005 erau condamnaţi la nouă ani de închisoare. Cei doi petrecuseră deja câteva luni în închisoare şi teoretic aveau dreptul la eliberare condiţionată la începutul anului 2008, la timp pentru alegerile prezidenţiale. Apoi, în februarie 2007, procurorii au găsit noi acuzaţii pentru cei doi, de data aceasta spălare de bani şi deturnarea a 20 de miliarde de dolari. Noile acuzaţii micşorau şi aşa slabele şanse de eliberare condiţionată.

Autorităţile au complicat pe cât au putut existenţa avocaţilor lui Hodorkovski. Pentru a se prezenta la proces, unde aveau să nege noile acuzaţii, Hodorkovski şi Lebedev au fost însoţiţi la tribunal de poliţişti mascaţi în oraşul Cita, la graniţa cu China, la 6 000 de kilometri la est de Moscova. Avocaţii lor s-au plâns că locul ales le va pune mari probleme, departe de ochiul publicului şi probabil ignoraţi de mass-media înrobită de puterea de la Kremlin. Avocaţii apărării au avut doar câteva zile pentru a citi probatoriul de mii de pagini. Organizaţiile pentru drepturile omului au început să-l descrie pe Hodorkovski ca pe un prizonier al conştiinţei, o denumire cu o oarecare rezonanţă într-o societate care a dat disidenţi atât de renumiţi precum Andrei Sakharov, Vladimir Bukovski şi Aleksandr Soljeniţîn. Schimbarea intervenită în descrierea sa oglindea transformarea suferită de destinul său, de la oligarh la deţinut, de la magnat la martir.

În timp ce Hodorkovski se confrunta cu un proces şi apoi cu condamnarea, compania sa a avut o soartă şi mai grea, fatală chiar, care a adus lucrurile exact pe făgaşul dorit de Putin. Administraţia financiară rusă a solicitat companiei achitarea a miliarde sub formă de plată din urmă a taxelor. Iukos, în trecut cea mai importantă companie petrolieră din Rusia, a fost falimentată, iar activele sale au fost vândute, în marea majoritate companiei Rosneft, gigantul petrolier de stat al cărui preşedinte era Igor Secin, unul dintre apropiaţii lui Putin. Fuziunea cu Sibneft a căzut, iar aceasta, proprietate a lui Roman Abramovici, a fost cumpărată în anul 2005 de Gazprom, al cărei preşedinte era Dimitri Medvedev, prim-viceprim-ministrul lui Putin. Gazpromul şi-a întins şi mai mult tentaculele. Abramovici a beneficiat de o sumă de aproximativ 13 miliarde de dolari din această vânzare, spre mâhnirea lui Boris Berezovski care aranjase achiziţionarea companiei Sibneft pentru suma ridicolă de 100 de milioane de dolari în anul 1995.

În acelaşi timp, autorităţile ruse au mai cercetat încă doi investitori străini importanţi, British Petroleum şi un consorţiu care includea Royal Dutch Shell şi două companii japoneze, Mitsui şi Mitsubishi, forţându-i să renunţe la controlul majoritar asupra petrolului şi câmpurilor de gaze în care investiseră miliarde.

Cine era beneficiarul? Gazprom.

„Sub conducerea domnului Putin", scria Andrew Kramer de la *New York Times*, în iulie 2007, „guvernul rus înfiinţează mari holdinguri de stat în domeniul construirii de automobile şi aeronave, de vapoare, energie nucleară, diamante, titaniu şi alte industrii. Modelul său economic este uneori comparat cu industriile din Franţa sub Charles de Gaulle din anii '50, cunoscute sub numele de «campioni naţionali»[18]. Politica ce forţa proprietarii de bunuri strategice să-şi vândă holdingurile a fost comparată cu recenta naţionalizare din Venezuela sau din alte ţări latino-americane".

Sau, după cum a spus Olga Krişţanovskaia, „afacerile private există doar prin bunăvoinţa statului".

Pe la jumătatea celui de-al doilea mandat al lui Putin, când preţul la energie şi la bunurile de larg consum a urcat spectaculos, Kremlinul nu numai că stătea pe o mină de aur, dar culegea şi roadele. Stanislav Belkovski, un politolog rus, a afirmat într-un articol că Putin acumulase o avere personală, ţinută secretă, de aproximativ 40 de miliarde de dolari, devenind astfel cel mai bogat om din Europa, o acuzaţie care a atras un „fără comentarii" repezit din partea Kremlinului.

Însă tot nu era de ajuns. Dacă puternicii Rusiei controlau mare parte din resursele naturale ale ţării, ei doreau în acelaşi timp să domine şi mijloacele

[18] Firmele din domenii ca cel bancar, aeronautic şi farmaceutic, protejate de stat (n.tr.).

de livrare a petrolului şi gazelor către pieţele occidentale care le furnizau principala sursă de bogăţie.

Politica conductelor a devenit noua miză.

Până la sfârşitul celui de-al doilea mandat al lui Putin, Rusia părea să-şi fi recuperat cu forţa rezervele de energie şi deţinea în acelaşi timp şi reţeaua de conducte din era sovietică, reţea ce se întindea din Siberia şi Asia Centrală până la prosperii consumatori din Europa de Vest. Dominaţia Rusiei i-a îngrijorat mai ales pe europeni; până în anul 2006, o pătrime din gazul din import provenea din Rusia, iar cantitatea ar creşte la 50% până în 2020, întrucât resursele alternative scad. Europenii aveau opinii diferite în privinţa felului în care ar trebui să reacţioneze la influenţa peste limită a Kremlinului asupra viitoarelor resurse de energie.

În 2006 şi 2007, Rusia a întrerupt pentru scurt timp furnizarea către vecinii săi mai mici, precum Belarusul şi Ucraina, ca să-i dezobişnuiască cu forţa de preţurile reduse şi pentru ca aceştia să ştie cât de uşor li se pot răci conductele de încălzire şi sobele. (Ca o coincidenţă, ambele întreruperi au venit în toiul iernii.) La sfârşitul verii anului 2007, directorii de rafinării germane au început să remarce şi ei o scădere a cantităţilor de ţiţei rusesc livrat.

„Gazpromul a fost descris de unii oameni ca un monstru", a spus Aleksandr Medvedev, vicepreşedintele companiei, la începutul anului 2007. „Dar, de fapt, şi noi suntem la fel de dependenţi de clienţii noştri europeni cum sunt şi ei de noi. Două treimi din vânzările noastre sunt în Europa, iar majoritatea programelor noastre de investiţii vizează tot clienţii europeni." Această precizare a intereselor data din timpul Războiului Rece. În timp ce armatele erau concentrate de-o parte şi de alta a Cortinei de Fier în lungii ani ai blocajului nuclear, Uniunea Sovietică s-a dovedit un furnizor de gaze de încredere către ţările occidentale, demonstrând că banii gheaţă valorau mai mult decât ideologia. „Suntem furnizorul de gaz al Europei de mai bine de 30 de ani şi niciodată nu ne-am încălcat obligaţiile contractuale", a spus Medvedev.

Dar, în ciuda întâlnirii amicale de la Davos din anul 2007, Rusia dădea puţine motive de linişte Occidentului. Estul şi Vestul păreau să fie din nou în pragul unui conflict.

„Rusia are o atitudine normală, însă nu acceptă să fie desconsiderată", a afirmat un fost oficial din serviciile britanice de informaţii. „Şi a fost desconsiderată de Statele Unite, iar acum face tot posibilul să fie luată în serios pe viitor, folosindu-se de energie." Însă, a mai declarat fostul oficial, „intrăm într-o fază nouă. Va fi extrem de dificil şi de incomod de lucrat cu ruşii."

În timpul Războiului Rece, puterea la nivel planetar a Rusiei provenea din arsenalul său impresionant de rachete, submarine, focoase nucleare şi arme

convenţionale. Petrolul şi gazele erau doar mijloacele de a finanţa cursa înarmării. Însă, în era Putin, rezervele de energie au înlocuit arsenalul militar în ruină al Rusiei, devenind o primă sursă a influenţei sale mondiale şi, atunci când preţul petrolului a trecut de 100 de dolari pe baril, a oferit un venit important cu care să poată aborda problema degradării armatelor sale.

În mai 2007, Rusia a declarat că a testat cu succes o nouă rachetă balistică intercontinentală, RS-24 cu o rază de acţiune de 5 500 de kilometri şi care putea fi echipată cu până la şase focoase concepute să contracareze sistemele antirachetă.

Etalarea de armament a fost inspirată parţial de hotărârea administraţiei Bush de a instala o parte a unui sistem antirachetă în Republica Cehă şi Polonia. Oficial, planul american era conceput pentru a bloca orice ameninţare viitoare de atac cu rachetă din partea Iranului, însă la Moscova a fost considerat un afront, nu doar pentru că era o ameninţare la adresa Rusiei, dar şi pentru că erau folosite foste ţări din Pactul de la Varşovia, în acest scop. Din punctul de vedere al unui observator rus intransigent, acţiunile Americii erau comparabile cu cele ale Uniunii Sovietice în cazul crizei rachetelor cubaneze din 1962, o comparaţie făcută chiar de Putin.

„Dacă Statele Unite îşi trimit în Europa o parte din potenţialul nuclear strategic, iar, după părerea experţilor noştri militari, aceasta este o ameninţare la adresa noastră, atunci va trebui să recurgem la represalii", a spus Putin unui grup de reporteri adunaţi la reuniunea ţărilor G8[19]. „Ce fel de represalii? Desigur, vom avea noi ţinte în Europa."

În august 2007, Putin a reînviat practica Moscovei din timpul Războiului Rece de a trimite bombardiere nucleare cu rază lungă, în patrulare, departe de graniţele Rusiei, pentru prima dată de la prăbuşirea Uniunii Sovietice. Putin a promis o creştere a investiţiilor în apărare pentru a reface forţele armate în paragină ale Rusiei. În plus, a trimis submarine ruseşti pe fundul mării pentru a înfige un steag încrustat în titaniu, revendicându-şi cea mai mare şi ultima rezervă de petrol şi gaze de pe planetă, din subsolul Cercului Polar arctic.

Aceste manevre au deturnat atenţia de la unele dintre cele mai mari probleme interne ale Rusiei. Nu toată lumea avea acces la averi provenite din râurile de petrol, iar prăpastia dintre foarte bogaţi şi foarte săraci se adâncea. Moralul militarilor era la pământ, distrus în perioada petrecută în umbră şi în anii de neglijare. La aceasta se adauga faptul că ţara se confrunta cu o problemă demografică de nerezolvat. Populaţia scădea cu sute de mii de locuitori, poate chiar cu un milion de locuitori pe an. Serviciile medicale proaste, consumul excesiv de alcool şi răspândirea nerecunoscută oficial a SIDA duceau la adevărate tragedii umane pe care nici măcar banii din petrol nu le puteau rezolva peste noapte.

---

[19] Grupul celor mai industrializate opt naţiuni de pe glob care cuprinde: Canada, Franţa, Germania, Italia, Japonia, Rusia, Marea Britanie, Statele Unite (n.red.).

După cum vedeau lucrurile oamenii influenți din jurul lui Putin prin prisma pregătirii lor din KGB, era timpul ca Moscova să pornească opoziția împotriva Statelor Unite.

Pe plan internațional, Kremlinul poza în liderul direcției alternative la cea propusă de Washington în materie de politică internațională, fiind totodată un apropiat al țărilor pe care Statele Unite nu le consideră prietene: Iranul, Siria și Venezuela. Relațiile armonioase cu Washingtonul de la începuturile lui Putin ca președinte, atunci când George W. Bush îl numise „un nou tip de conducător", au apus. Liderul rus a lansat un atac verbal împotriva Americii, asemuind politica externă a Statelor Unite în Irak și nu numai, cu cea a Germaniei naziste.

„Excesul de forță din relațiile internaționale, forța militară" a Americii, a adus lumea „în abisul conflictului permanent. Începe să fie dificil să mai găsim soluții politice", s-a plâns Putin în februarie 2007, la o importantă reuniune pe tema securității mondiale care a avut loc la München, în Germania.

Statele Unite și-au „depășit granițele naționale, în toate domeniile", a adăugat el. Tonul și disponibilitatea liderului rus de a se întoarce la limbajul trecutului au conturat o perspectivă înfiorătoare: era posibil ca Rusia să dea un pas înapoi, înspre Războiul Rece?

Când a fost întrebat despre acest lucru la jumătatea anului 2007, Putin a răspuns simplu: „Sigur, putem să ne întoarcem la vremurile acelea."

Capitolul opt

Exiluri poleite

LONDRA, locul care îl adoptase pe Aleksandr Litvinenko după fuga sa din Rusia din anul 2000, era un loc al prosperităţii, iar el nu a fost singurul dintre compatrioţii săi atras de aceasta, dar din motive diferite.

Pentru unii, precum Litvinenko, era un loc de refugiu şi azil politic. Pentru alţii era locul în care banii câştigaţi în Rusia puteau fi cheltuiţi, investiţi şi protejaţi. Aşa de mulţi ruşi veniseră la Londra în căutarea unui refugiu de lux, încât capitala britanică şi-a căpătat supranumele de Moscova-pe-Tamisa[20] sau Londongrad[21].

În cei şase ani cât Litvinenko a locuit acolo, oraşul a fost o provocare, dacă nu cumva chiar a depăşit Wall Streetul în calitate de capitală financiară a lumii şi a atras averi ruseşti în birourile discrete ale bancherilor privaţi, ale agenţilor imobiliari şi în concesionarele care vând Bentley-uri coupé, Aston Martin Vantage sau Mercedesuri din clasa S, fără să fie nevoie de vreo reducere.

La mai puţin de patru ore cu avionul de la Moscova şi cu mult mai puţine probleme legate de imigraţie şi restricţii decât Statele Unite, Londra, cu piaţa sa financiară prosperă, oferea o bună primire miliardelor generate de impresionantele resurse minerale, de petrol şi gaze ale Rusiei. Investitorii britanici s-au dovedit într-adevăr dornici să achiziţioneze unele dintre cele mai noi oferte ale Rusiei. Numai în anul 2006, firme din fosta Uniune Sovietică au vândut acţiuni în valoare de 26 de miliarde de dolari[22].

De-a lungul istoriei, frământările din Rusia i-au determinat pe unii dintre cetăţenii săi să îşi caute norocul departe de Kremlin, însă, în primul deceniu al secolului al XXI-lea, capitala britanică a căpătat un statut special, fiind destul de departe de Moscova cât să ofere siguranţă, însă suficient de aproape pentru comoditate şi mult mai convenabilă decât îndepărtatul New York sau Los Angeles pentru cei care nu hotărâseră încă unde să se stabilească.

---

[20] Râul care străbate Londra (n.red.).

[21] „Grad" înseamnă „oraş" în rusă (n.red.).

[22] O tranzacţie anume, iniţial o ofertă publică, s-a ridicat la peste zece miliarde de dolari pentru compania petrolieră Rosneft, construită pe activele confiscate de la Iukos. Unii analişti ai pieţei din Londra au văzut în vânzarea publică a acesteia la Bursa londoneză ca pe o spălare de active sustrase. Aceştia au investit totuşi, în ciuda avertismentelor.

După cum remarca Berezovski într-un interviu realizat de Anna Politkovskaia în anul 2003, Londra era ideală pentru exilaţii care „vor să se întoarcă în Rusia. America este la o distanţă de zece ore cu avionul; e prea departe, comunicarea e dificilă, însă aici ai din plin informaţii despre Rusia. America este pentru imigranţii care nu vor să se întoarcă".

Până în anul 2006, o treime din cei 33 de noi miliardari ai Rusiei se stabiliseră la Londra, magnaţi care, uneori cu acordul şi complicitatea Kremlinului, aveau pe mână unele dintre cele mai mari rezerve de resurse naturale. Dintre ruşi, aproximativ o mie erau doar milionari. Pentru elita moscovită, era aproape obligatoriu să aibă o casă la Londra; capitala britanică era sigură, şic şi înfloritoare. Guvernul şi autorităţile locale încercau să îngroape trecutul, insistând că Londra respingea genul de ostilitate specifică Războiului Rece pe care Vladimir Putin era atât de dornic s-o reînvie.

Atunci când primarul Ken Livingstone a organizat o a treia petrecere de Anul Nou după ritul rusesc, pe 13 ianuarie 2007, în Trafalgar Square, au participat în jur de 70 000 de oameni.

„Acum 30 de ani ar fi fost de neimaginat să sărbătorim Anul Nou după rit rusesc şi să participe zeci de mii de oameni la Londra", a declarat Livingston. „Londra urează bun venit Rusiei."

Pentru a întări cele spuse, s-a stabilit o transmisiune prin satelit cu această ocazie pentru a permite maeştrilor de şah din Londra şi Moscova să joace o partidă simultană în Trafalgar Square şi Piaţa Puşkin, cu piese din gheaţă. Rezultatul a fost o remiză diplomatică. „În spiritul dezgheţării relaţiilor anglo-ruse, am acceptat oferta lor de a remiza", a afirmat Nigel Short, şeful echipei londoneze. „În plus de asta, începuseră să se topească piesele şi câteva chiar alunecau."

Ruşii aveau o mulţime de motive întemeiate să se refugieze la Londra, departe de coşmarul corupţiei din propria ţară şi de încălcarea crescândă a drepturilor la proprietate privată de către puterea de la Kremlin. Un regim individualizat al taxelor, încurajat de autorităţile britanice, oferea mari avantaje celor născuţi în altă ţară care puteau să dovedească faptul că-şi aveau domiciliul în altă parte, chiar dacă deţineau o locuinţă în Regatul Unit. În mod normal, rezidenţii britanici erau obligaţi să plătească impozit pe venit de până la 40% din câştigul total. Însă celor cu reşedinţa în altă ţară, aşa-numiţii *nondom*, regimul fiscal le permitea să plătească taxe numai pentru banii aduşi în Marea Britanie, nu că ar fi fost sume nesemnificative, lăsându-şi majoritatea averii neimpozitată în conturi din străinătate. Pentru banii care intrau în ţară, Londra a pus la dispoziţie magazinele de pe Bond Street, cu colierele cu diamante de milioane de dolari şi cu mărci precum Ferragamo, Gucci şi Bulgari. Ruşii înstăriţi îşi cumpărau case elegante cu stuc alb din Belgravia, obiecte de artă din galeriile din Mayfair, se destindeau în cinematografele din West End şi mâncau în restaurantele unor oameni celebri, precum Nobu din Park Lane şi Gordon Ramsey de la hotelul Claridge's. Magazinele de lux ca Harrods angajau personal vorbitor de limba rusă. Pentru

cei care își puteau permite hainele și pantofii de acolo, acestea erau vârful de lance în materie de modă[23].

Străzile londoneze presupuneau siguranța relativă a oricărei capitale occidentale, deși unora dintre magnați le era imposibil să se dezvețe de obiceiul de a umbla cu un alai de bodyguarzi. Londra le oferea celor care își permiteau să profite, nu doar rușilor, cam aceleași condiții ca un paradis fiscal din Caraibe. Deși nu avea Soarele și plaja, Londra era totuși aproape de Moscova și o poartă poleită spre Occident.

În anul 2007, ambasada rusă aprecia că la Londra trăiau între 250 000 și 300 000 de cetățeni ruși, însă alte estimări indicau un număr și mai mare. Dacă exilații țariști ruși tindeau să se refugieze la Paris după Revoluția din Octombrie din 1917, rușii din vremurile noastre plecau la Londra, scriind cea mai recentă pagină din lunga istorie a azilului. Încă din vremea lui Karl Marx, de la mijlocul secolului al XIX-lea, și a lui Vladimir Ilici Lenin de la începutul secolului al XX-lea, Londra era obișnuită să primească străini de seamă.

În anul 1907, partizanii revoluționari – Stalin, Lenin și Troțki – s-au întâlnit la Londra pentru a asista la cel de-al cincilea Congres al Partidul Muncitoresc Social-Democrat din Rusia. După cum susține scriitorul și istoricul Simon Sebag Montofiore, adevărata intenție a lui Stalin era să obțină de la Lenin aprobarea pentru jefuirea unei bănci din Georgia, ca să finanțeze lupta împotriva țarului. Dar nici atunci unii ruși nu au rezistat tentației confortului care nu era pentru toată lumea. „Lenin și soția lui, Krupskaia, au luat camere în Piața Kensington – el avea un venit privat – în timp ce falitul Stalin a sfârșit într-o magherniță", scria Montefiore.

Un secol mai târziu, se putea spune că nici unul dintre acești ruși nou veniți în capitala britanică nu era dispus să se mulțumească cu puțin, în nici un caz cu o locuință amărâtă, iar disponibilitatea lor de a plăti mulți bani a influențat prețurile locuințelor, făcându-i pe agenții imobiliari să le crească și uimind cumpărătorii britanici.

În anul 2006, aproape o pătrime din casele din Londra vândute cu peste 15 milioane de dolari au fost cumpărate de ruși. Iar aproape două treimi din casele cu prețul de peste 20 de milioane de dolari au fost cumpărate de rușii care aveau posibilitatea de a oferi mai mult. Potrivit unei estimări, achiziționarea de locuințe de către cetățeni ruși din anul 2006 a însumat peste 1,5 miliarde de dolari, de aproape nouă ori mai mult decât în anul 2000, când prețurile erau semnificativ mai scăzute. Sumele cheltuite de către ruși pe locuințe i-au plasat înaintea cetățenilor din Arabia Saudită, aceasta devenind principala sursă de profit a agenților imobiliari din Londra, rol ocupat pe rând de arabi îmbogățiți din petrol, mari oameni de afaceri japonezi și bancheri de investiții americani,

[23] Un podolog britanic mi-a spus că își câștiga în mare măsură existența din tratarea picioarelor femeilor ruse care voiau să onoreze ultimele creații în materie de încălțăminte ale lui Manolo Blahnik și Jimmy Choo.

cu dare de mână. Un studiu neoficial despre numărul de imobile deținute de ruși, publicat în *Evening Standard*, îl înfățișa pe Boris Berezovski printre primii de pe lista celor care dețineau apartamente și case în Kensington, Chelsea, Belgravia și Surrey, acolo unde își avea imensa moșie. În plus, mai avea și birourile discrete de pe strada Down din Mayfair, unul dintre ultimele locuri pe care le-a vizitat Litvinenko în ziua în care a început să moară.

Mare parte din portofoliul de imobile era deținut de membri ai aceleiași familii sau prin intermediul unor firme-paravan înregistrate în străinătate, în locuri precum Insulele Virgine Britanice, de firme ca Landry Estate, proprietarul de drept al modestei locuințe a lui Litvinenko din Muswell Hill, din strada Osier Crescent.

Unul dintre motivele pentru care emigranții ruși, asemenea altor oameni bogați, optau pentru acest gen de practici era pentru a evita taxele enorme de moștenire pe care Marea Britanie le percepea pentru toate imobilele, taxe care însumau peste 600 000 de dolari, o sumă derizorie după standardele rusești. Un alt motiv era că taxele de achiziție a proprietăților erau mai scăzute pentru casele și apartamentele deținute de companiile străine. Consultanții din Insulele Canalului și Insula Man s-au dovedit versați în arta de a înființa trusturi care să le reducă și mai mult șansele celor bogați de a plăti taxe pe care cei mai puțin bogați trebuiau să le achite.

Rușii cumpărau de zor unele dintre cele mai mari și mai elegante vile și case, datând din perioada georgiană sau victoriană. În vremurile acelea, deosebirile de clasă ale britanicilor erau mult mai evidente decât fuseseră la începutul secolului al XXI-lea, iar bogații și aristocrații, asemenea nobilimii prerevoluționare ruse din Moscova și Sankt-Petersburg, locuiau într-o opulență necunoscută oamenilor obișnuiți. Acum era rândul elitei cosmopolite ruse să trăiască o viață de lux inimaginabil. Prețurile puteau părea exagerate, însă piața în acest domeniu evolua cu o asemenea rapiditate, încat o investiție de mai multe milioane de dolari avea toate șansele să ofere beneficii de până la 100%, uneori în decurs de câteva luni. Magnatul din domeniul transporturilor maritime, Igor Izmestiev, a făcut o achiziție în South Kensington pentru aproximativ 25 de milioane de dolari. Frații Cernoi, bogătași din industria aluminiului, au cumpărat un apartament de lux la un preț exorbitant, pe strada Knightsbridge, la numărul 199. Complexul de apartamente era conceput să îndeplinească toate cerințele de siguranță și confort ale unor oameni atât de bogați. 80% dintre apartamente erau proprietatea unor ruși. Apartamentul de lux costase aproximativ 10 milioane de dolari, dar, în scurt timp, a ajuns să valoreze mult mai mult; în perioada iunie–iulie 2007, prețul locuințelor de peste 5 milioane de dolari a crescut cu aproape 4%, adică un procent pe săptămână, iar pe an prețurile s-au mărit cu 36%, cea mai mare creștere înregistrată din 1979, chiar înainte de prăbușirea pieței imobiliare britanice.

Afacerile spumoase ale momentului reflectau regula fundamentală a economiei, bazată pe cerere și ofertă: atât de mare era afluxul de cumpărători

străini (bancherii britanici încasau bonusuri anuale importante), încât numărul locuinţelor disponibile cu preţul de peste 5 milioane de dolari scăzuse cu un sfert faţă de anul 2005. Preţurile galopante păreau să încurajeze cumpărătorii. Potrivit unui studiu al publicaţiei *Evening Standard*, magnatul din industria aluminiului, Oleg Deripaska, unul dintre ruşii cu adevărat bogaţi la vârsta de 39 de ani, deţinea o locuinţă în Belgravia cu stuc, în stil Regency, pe care o achiziţionase cu aproximativ 50 de milioane de dolari în anul 2003, o nimica toată pentru un om a cărui avere însuma peste 20 de miliarde de dolari. Leonard Blavatnik, un miliardar american de origine ucraineană din industria energetică, a cheltuit 80 de milioane de dolari pe vile din Kensington Palace Gardens, folosindu-le drept locuinţă şi birou, în una dintre zonele cele mai căutate ale capitalei britanice. Nici chiar acest preţ nu a mai părut mare pentru mult timp. În 2006, potrivit publicaţiei *Sunday Times* din Londra, doi fraţi indieni au plătit 116 milioane de dolari pentru o casă cu şaizeci de camere de pe Mall, bulevardul ultraselect dintre Trafalgar Square şi Buckingham Palace. Aproape două treimi din imobilele vândute cu preţuri de peste 8 milioane de dolari – aproximativ de 20 de ori mai mult decât preţul unei locuinţe medii britanice – erau cumpărate de străini. Unii ruşi şi-au instalat familiile în case şi şcoli din Londra, îşi petreceau săptămâna de lucru la Moscova şi se întorceau acasă în weekend. Aflaţi tot timpul pe drum între Londra şi Moscova, zborurile programate de la Aeroflot sau British Airways deveniseră insuficiente. Operatorii de zboruri charter au raportat creşteri ale cifrelor de afaceri la zborurile private de înalt nivel care ofereau sushi la bord. „Vin foarte mulţi ruşi la Londra", a spus Olga Sirenko, angajată la Russian London, o firmă înfiinţată pentru a oferi consultanţă cetăţenilor ruşi pe cale să se stabilească în capitala britanică. „Este foarte la modă în prezent să ai studii la Londra sau să-ţi cumperi o casă în Regatul Unit."

Galeriile din Londra specializate în arta rusească au răsărit ca ciupercile după ploaie. „Primul lucru pe care îl face un om de afaceri este să îşi cumpere o casă, iar următorul este să se uite pe pereţi şi să îşi dea seama că ar trebui să-şi achiziţioneze ceva obiecte de artă", a afirmat William MacDougall, coproprietarul unei case de licitaţii înfiinţată în anul 2003, care le oferea ruşilor interesaţi de artă lucrări ale unor artişti ruşi.

Întrucât preţurile imobilelor de lux au crescut, au luat şi piaţa după ele, creând un anume disconfort printre britanicii din clasa de mijloc, scoşi brusc din joc de către afluxul de ruşi şi alţi străini. Mai mult de atât, unele dintre instituţiile private de învăţământ au început să prefere candidaţii ruşi ai căror părinţi contribuiau semnificativ la vistieria şcolii.

„Teama şi ura de «superclasa» de rezidenţi bogaţi din toată lumea, veniţi la Londra, este principalul mit urban din prezent", scria editorialista Anne McElvoy, în publicaţia *Evening Standard*. „Însă impactul afluxului de capital străin şi regimul blând de impozitare care oferă un statut de paradis fiscal sunt şi ele destul de reale."

„Nu este vorba doar de invidie sau resentiment", a spus ea. „Lumea are sentimentul că nu se practică un joc cinstit."

Jocul cinstit nu era desigur caracteristica cea mai de seamă a modului în care oligarhii acumulaseră averi impresionante sau un atribut al pieței imobiliare britanice. Fără îndoială că începea să se cristalizeze o reacție negativă față de interlopii superbogați ai Londrei. Chiar și Geordie Greig, editor al revistei *Tatler* care avea prieteni printre rușii înstăriți, și-a avertizat cititorii: „Superclasa vă întrece în cursa pentru cele mai bune școli și plătește tot mai mult pentru casele care credeați că vă aparțin.

Creează clasei de mijloc britanice un sentiment de excludere", scria Greig în revista sa. „Mai vechea percepție că trăiesc într-o țară în care corectitudinea și munca cinstită înseamnă că oamenii obțin lucrurile pentru care s-au luptat a fost distrusă de niște extreme ametitoare ale bogăției." Această viziune ignora desigur un moment istoric în care clasele sociale care citeau revista *Tatler* încercau fără scrupule să părăsească clasa de jos care nu oferea acces la școlile și locuințele celor din clasa superioară. Deci se poate spune că cei mai puțin avantajați se bucurau de tristețea care pusese brusc stăpânire pe burghezi.

Poate cel mai cunoscut dintre toți rușii acestui Londongrad era Roman Abramovici, un aliat al lui Vladimir Putin și fost asociat de afaceri al lui Boris Berezovski, care reușise să combine cheltuielile ostentative cu dorința obsesivă de a-și păstra inti itatea.

Când Abramovici a cheltuit o avere pe imobile din piața Chester din Londra, oamenii au început să o numească Piața Roșie. Abramovici era unul dintre cei mai bogați oameni din Rusia și din Anglia, cu o avere estimată la peste 20 de miliarde de dolari. Avea trei iahturi imense și inaugurase un al patrulea, *Eclipse*, cel mai mare vas privat de lux din lume. Avea imobile în Londra, Saint-Tropez și în regiunea rusă Ciukotka, la o diferență de nouă fuse orare și la aproape 8 000 de kilometri la est de Moscova, unde devenise guvernator și filantrop, însă rareori locuia acolo.

Poate pentru a-l impresiona pe Vladimir Putin cu implicarea sa în alte scopuri decât îmbogățirea proprie, Abramovici a cheltuit sute de milioane de dolari pentru a relansa regiunea Ciukotka, o zonă de tundră unde renii erau mai numeroși decât cei 50 000 de oameni, în proporție de patru la unu. Avantajele erau reciproce: Abramovici a înregistrat Ciukotka drept sediu al companiei petroliere Sibneft, obținând reduceri de taxe semnificative.

Având atâtea case la care să se ducă, era precaut când spunea unde îi place să locuiască.

„Trăiesc în avion", a spus el odată. „Îmi place să vin în vizită la Londra. Dacă ar trebui să mă gândesc unde aș putea să trăiesc în afară de Moscova, Londra ar fi prima pe listă și apoi New York. Însă la Moscova mă simt cel mai în largul meu. Sunt obișnuit cu patru anotimpuri; oamenilor le este greu să

înţeleagă. Cei care au crescut în Rusia, aşa cum sunt şi copiii mei, vor să se joace cu zăpadă."

Printre britanicii iubitori de fotbal, Abramovici a căpătat un renume imediat prin achiziţionarea clubului de fotbal Chelsea, în iunie 2003, pentru suma de 233 de milioane de dolari. Apoi a cheltuit 900 de milioane de dolari ca să şteargă datoria clubului şi a făcut investiţii importante într-o galaxie de talente mondiale. Salariile plătite de Chelsea au ajuns să le depăşească pe cele oferite de clubul Yankees[24]. În scurt timp, tabloidele l-au numit Chelski. Achiziţionarea clubului nu i-a afectat patriotismul. Când echipa naţională a Angliei, în care se aflau şi câţiva jucători din Chelsea, a mers la Moscova, în octombrie 2007, pentru un meci împotriva echipei Rusiei, Abramovici s-a bucurat când Rusia a bătut Anglia cu 2-1.

Achiziţionarea clubului Chelsea de către Abramovici a lansat un fel de modă. Aleksandr Gaydamak, un cetăţean francez de origine rusă, a investit echivalentul a 40 de milioane de dolari în echipa Portsmouth care juca în Premiere League. Ceva mai la nord, Vladimir Romanov a achiziţionat echipa scoţiană Heart of Midlothians, în 2006. În 2007, Alişer Usmanov, un miliardar rus de origine uzbekă ale cărui afaceri cu fier, oţel, în mass-media şi sport valorează zece miliarde de dolari, a cumpărat participaţii de 23% din clubul de fotbal Arsenal din nordul Londrei, cu suma de 240 de milioane de dolari, devenind al doilea acţionar ca mărime. Un investitor mai puţin important era Boris Berezovski care avea o sala VIP la acelaşi club.

Usmanov, proprietarul ziarului *Kommersant* printre multe altele, recunoscut ca al optsprezecelea pe lista celor mai bogaţi oameni din Rusia, nu era străin de gesturile mari. Când renumitul violoncelist Mstislav Rostropovici a murit în anul 2007, Usmanov a intervenit pentru a salva colecţia acestuia de artă. Ea urma să fie scoasă la licitaţie şi împărţită de cumpărători din diferite ţări, dar Usmanov a plătit peste 40 de milioane de dolari pentru a păstra colecţia intactă. Usmanov şi-a depus oferta în ajunul licitaţiei de la Sotheby's. Însă nu îşi câştigase doar o reputaţie de patron al artelor. Afacerile în care era implicat au apărut ca un posibil obstacol în calea investiţiei sale în Arsenal. „Oamenii spun că sunt un om de afaceri uzbek implicat în trafic de droguri şi într-un regim tenebros", a afirmat cu ocazia unei conferinţe de presă de la Moscova. „Este dincolo de demnitatea mea să răspund la astfel de insinuări."

Abramovici, un fost om de afaceri din domeniul petrolului, crescut fără părinţi, îşi datora averea în parte capacităţii de a-şi recunoaşte aliaţii şi mai ales de a şti când şi cum să se oprească pentru nu a înregistra pierderi.

Când s-a despărţit în 2006 de soţia sa, Irina, o fostă stewardesă de la Aeroflot, după o căsnicie de 19 ani, s-a acordat multă atenţie soluţionării

[24] Renumită echipă de baseball cu sediul la New York, în SUA (n.red.).

divorțului. Tabloidele britanice afirmau cu entuziasm că, după legea britanică, ea ar fi avut dreptul la jumătate din averea lui. În final, cuplul și-a soluționat divorțul în Rusia, sub incidența unei legi care îi permitea lui Abramovici să-și păstreze cea mai mare parte din bani, iar soția și cei patru copii ai lor aveau să primească tot restul vieții o avere îndestulătoare. Îndeajuns, să spunem, cât să se descurce.

Ruperea relațiilor dintre Abramovici și Berezovski s-a dovedit a fi mult mai complicată. În anii '90, cei doi fuseseră parteneri de afaceri, însă acest lucru s-a schimbat atunci când Berezovski a ieșit din grațiile Kremlinului.

Berezovski susținea că Abramovici a jucat un rol esențial în manevrele în urma cărora primul fusese nevoit să renunțe la valoroasele sale bunuri, plecând în autoexil la Londra, în anul 2000. Această afirmație a afectat ani de zile relațiile dintre cei doi, iar, în octombrie 2007, rivalitatea dintre ei a culminat cu o confruntare publică. Berezovski i-a înmânat în public lui Abramovici o citație legată de solicitarea de a-i plăti daune, ca urmare a afacerilor pe care le avuseseră împreună.

Previzibil pentru adversari atât de bogați, confruntarea finală, dezlănțuirea de forțe, s-a petrecut pe strada Sloan, străjuită de magazine ale unor designeri care vând pielărie fină, haine și pantofi italienești eleganți. La capătul nordic al străzii, călătorul avut găsește hoteluri de lux și magazinul Harvey Nichols, al cărui restaurant de la etajul cinci este preferatul doamnelor care vor sa ia prânzul. Spre sud se află Piața Sloane din care se ajunge pe strada Kings din Chelsea, un loc preferat de milionari, vedete rock și de genul de englezi nouintrați în clasa de sus cunoscuți sub numele de „hoinarii din Sloane". Tot în Chelsea se află și clubul de fotbal al lui Abramovici. Între aceste cuiburi ale luxului de la un capăt și celălalt al străzii Sloane și-au ales cei doi magnați câmpul de bătălie. "Și-au ales" este un fel de-a spune.

„Boris se afla în magazinul Dolce&Gabbana, iar Abramovici în Hermès", a relatat un apropiat al lui Berezovski. (Cei din tabăra lui Abramovici au refuzat să comenteze.) Amândoi erau însoțiți de bodyguarzi voinici – se pare că Abramovici prefera foști membri ai trupelor speciale britanice SAS, în timp ce Berezovski miza pe foști membri ai Legiunii Franceze.

Unul dintre bodyguarzii lui Berezovski l-a remarcat pe oligarhul rival și l-a făcut atent pe șeful său. Berezovski a trimis un om la mașină să ia citația pe care voia să i-o înmâneze și în care pretindea că i-ar fi adus un prejudiciu de zece milioane de dolari, ca urmare a pierderii de active și profit. Bodyguarzii lui Abramovici au intrat în alertă și au blocat intrarea în magazinul Hermès, când doi dintre bodyguarzii lui Berezovski s-au apropiat împreună cu șeful lor de rivalul acestuia. În tabăra lui Berezovski se povestea că, aflat între oamenii săi, acesta a eschivat bodyguarzii rivalului cu sprinteneală, s-a apropiat de Abramovici și i-a întins hârtiile cu hotărâre. Abramovici a refuzat să le ia, iar acestea au căzut. Berezovski a considerat că i-a dat citația, s-a întors și a chemat

bodyguarzii. Scena s-a desfăşurat sub privirile uimite ale cumpărătorilor şi ale personalului magazinului.

Acest episod demonstra cât de mult îl afectase pe Berezovski înfrângerea înjositoare pe care o suferise în lupta cu o mizã atât de mare pentru un loc în Rusia lui Putin, o luptă pe care Abramovici o dusese cu atâta abilitate. Episodul a avut parte de ceva publicitate în ziarele britanice, acestea punctând la ce fel de fapte se pretau oligarhii în Marea Britanie. Cazul a ajuns la Curtea Supremă britanică de Justiţie în aprilie 2008, ocazie cu care un avocat al lui Abramovici a respins argumentele lui Berezovski ca fiind bazate „exclusiv pe discuţii pentru care nu există probe".

Au fost şi încercari de a da un aer mai cultivat acestei noi bogăţii neruşinate.

În vara anului 2006, Aleksandr Lebedev, fost spion KGB la Londra care apoi a devenit bancher miliardar, investitor şi luptător împotriva corupţiei, a găzduit împreună cu Mihail Gorbaciov, fostul preşedinte sovietic, o petrecere oficială la Althrop, moşia contelui Spencer din Northamptonshi , în casa în care a crescut sora acestuia, Diana, prinţesa de Wales. Casa, situată într-un parc împrejmuit cu gard, având o suprafaţă de aproape 230 de hectare de pădure şi pajişti bine îngrijite, era bijuteria unei moşii mai mari, de 5 700 de hectare, care se întindea pe trei comitate. Istoria o consemna încă din anul 1508 şi era simbolul clasei nobiliare bogate care dominase cândva Anglia. Fratelui Dianei, al nouălea conte Spencer, îi plăcea să spună că era moşia familiei de cinci secole şi că încă le mai era cămin. Însă o prezenta şi ca pe o atracţie turistică, promovată pe internet, uneori ca loc în care companiile îşi invitau clienţii sau pentru evenimente precum petrecerea organizată de Aleksandr Lebedev[25].

Petrecerea de la Althrop avea ca scop inaugurarea Fundaţiei Raisa Gorbaciov care lupta împotriva cancerului la copii, fundaţie numită după defuncta soţie a lui Mihail Gorbaciov care murise de leucemie în anul 1999. Lebedev şi fiul său Evgheni invitaseră formaţii precum Black Eyed Peas pentru mulţimea de vedete din industria divertismentului, petrecăreţi de profesie şi magnaţi ai fondurilor speculative. După cum afirma Greig, editor al revistei *Tatler* care s-a implicat în organizarea evenimentului, „petrecerea i-a prezentat pe ruşii din Marea Britanie într-o nouă lumină".

„A fost o petrecere cu stil, caritabilă şi animată de un spirit nou de generozitate.

Eram obişnuiţi cu genul de petrecere de granguri, bine stropită cu şampanie şi dominată de un spirit afaceristic", a spus Greig unui reporter de la *New York*

[25] Dat fiind trecutul său de ofiţer KGB la Londra, unele publicaţii britanice l-au numit pe Lebedev „spionul care s-a ales cu aurul". Însă el a fost şi cel care şi-a provocat foştii şefi, sau cel puţin pe succesorii acestora; una dintre afacerile sale era ziarul *Novaia Gazeta* care publica articolele Annei Politkovskaia.

Times, Sarah Lyall, care a asistat la petrecerea de la Althrop. „Dar mai sunt şi oameni aici precum familia Lebedev care sunt un foarte bun exemplu de ce se poate face cu banii."

După cum îşi amintea Lyall, petrecerea de la Althrop era „plină de vedete britanice şi americane. Mâncarea a fost impresionantă. Un pianist a interpretat muzică clasică, au cântat şi Black Eyed Peas, iar câteva rusoaice au făcut o demonstraţie de dans artistic la bară".

Un an mai târziu, Lebedev a organizat încă un eveniment la fel de grandios la Hampton Court Palace, în trecut reşedinţa lui Henric al VIII-lea, oferind spre vânzare bilete la preţul de 2 000 de dolari. Printre artiştii invitaţi să cânte s-au aflat Sir Elton John şi Scissor Sisters. Nu s-a mai pomenit nimic însă despre dansul la bară.

O altă categorie de oameni care căutau refugiu la Londra, din motive politice şi pentru siguranţa proprie, erau rebelii.

În capitala Regatului Unit „sunt mai multe feluri de ruşi", spunea Alex Goldfarb. „Cei care nu au fugit din motive politice sunt foarte diferiţi de refugiaţii politici."

Londongradul, acest furnicar de disidenţi şi adepţi ai teoriei conspiraţiei, l-a adoptat pe Litvinenko.

În mai 2001, autorităţile britanice i-au acordat lui Litvinenko şi familiei sale azil politic, după ce avocatul său a argumentat că fostul ofiţer FSB avea „motive întemeiate să se teamă că va fi persecutat" în Rusia. Autorităţile britanice i-au oferit chiar o identitate falsă pentru a putea călători în străinătate cu documente britanice: Edwin Redwald Carter, nume care a rămas un secret de familie până la moartea sa. (Numele de familie provenea de la adresa unde îşi avea biroul avocatul lui Litvinenko, strada Carter.) Londongradul se alesese cu un nou jucător.

După ce locuiseră mai întâi într-un apartament din South Kensington, Litvinenko şi familia sa s-au mutat în casa lor din Muswell Hill, în februarie 2003. Anul următor, Ahmed Zakaiev, liderul şi purtatorul de cuvânt exilat al cecenilor separatişti, s-a mutat şi el pe aceeaşi stradă. Şi el primise azil în Marea Britanie.

Zakaiev părăsise Cecenia după ce fusese rănit în al doilea război cecen. S-a refugiat în Turcia pentru scurt timp, până când a fost expulzat. Autorităţile ruse căutau să-l aresteze şi să-l judece. El participa la o conferinţă despre Cecenia în Copenhaga, când a fost reţinut de autorităţile daneze, în baza unui mandat de extrădare, în care era acuzat de 13 infracţiuni, printre care crimă şi răpire. Însă autorităţile daneze au refuzat să îl predea.

În demersurile de obţinere a azilului politic, Zakaiev s-a bucurat de sprijinul unor vedete; când a sosit la Londra pentru a căuta refugiu în Marea Britanie, în 2002, cauza sa a fost susţinută de actriţa Vanessa Redgrave. Sprijinul ei

i-a asigurat atenţia publicului căruia Zakaiev i-a mărturisit că întoarcerea la Moscova i-ar pune viaţa în primejdie.

În noiembrie 2003, Timothy Workman, un judecător britanic care se mai ocupase de multe alte audieri de extrădare pe motive politice, a declarat: „Am ajuns la concluzia că, dacă autorităţile sunt dispuse să recurgă la torturarea martorilor, există un risc semnificativ ca şi domnul Zakaiev să fie supus la un asemenea tratament.

Ar fi o măsură nedreaptă şi opresivă să îl predăm pe domnul Zakaiev pentru a fi judecat în Rusia", a afirmat judecatorul. Pentru liderii ruşi, Zakaiev era doar un terorist. Kremlinul se simţea la fel de ofensat de statutul său de refugiat politic la Londra cum s-ar simţi Washingtonul dacă Moscova i-ar acorda azil lui Osama ben Laden.

Dacă ţinem cont de trecutul fiecăruia, părea greu de crezut că Litvinenko şi Zakaiev puteau fi apropiaţi. Însă ceea ce îi unea era dorinţa de a răsturna guvernul lui Putin, creându-şi o strânsă legătură care avea să dureze până în ultimele clipe din viaţa lui Litvinenko. Pentru rus, Zakaiev a devenit un mentor, un îndrumător spiritual şi moral.

Mai înainte, în anul 2003, acelaşi judecător Workman examinase şi demersurile legale ale autorităţilor ruse de extrădare a lui Berezovski, pentru a fi judecat pentru fraudă. Însă, cum era de aşteptat, cazul lui Berezovski nu s-a desfăşurat fără incidente bizare. În timpul audierilor, o persoană necunoscută a afirmat că fusese plătită de serviciile secrete ruse ca să îl ucidă pe Berezovski cu un stilou otrăvit. Autorităţile ruse au respins acuzaţiile ca fiind o invenţie a lui Berezovski pentru a lăsa impresia că este ameninţat de Moscova. În cele din urmă, Berezovski şi-a asigurat statutul de refugiat printr-un act administrativ emis în septembrie 2003. Măsura britanicilor a dus audierile pentru extrădarea cetăţenilor ruşi într-un punct critic.

Ca şi Litvinenko, Berezovski şi-a luat un nume fals şi a devenit Platon Elenin în documentele oficiale de călătorie, un amestec ciudat inspirat de numele unui personaj dintr-un film[26] şi numele soţiei sale.

Acuzaţiile Kremlinului de practică incorectă în problema extrădării au persistat. După moartea lui Litvinenko, un om identificat de Berezovski ca fiind Vladimir Tepliukin a apărut la postul public rusesc de televiziune şi a acuzat din nou că Berezovski îl plătise să depună mărturie falsă în timpul demersurilor pentru extrădare.

Berezovski a negat acuzaţiile şi a ameninţat cu darea în judecată.

Însă hotărârea lui Berezovski de a cere azil în Marea Britanie ridica unele semne de întrebare. De ce preferase Londra unor locuri ca Israelul care acorda adăpost şi altor magnaţi fugari, precum Vladimir Gusinski sau Leonid Nevzlin?

---

[26] Referire la filmul *Un magnat al timpurilor noi*, o coproducţie Rusia-Franţa-Germania din anul 2002 a regizorului rus Pavel Lungin (n.tr.).

„Toți acești oameni au o istorie încărcată" a afirmat un fost oficial american, cu o undă de mister. „Berezovski nu este un om de afaceri oarecare care locuiește la Londra."

Întrucât rândurile emigranților opozanți ai regimului rusesc care primeau azil în Marea Britanie se îngroșau, nu era de mirare că puterea de la Kremlin lansa atacuri publice la adresa cuibului de disidenți de la Londra. Spre neplăcerea oficialilor din serviciile de securitate britanice, existau spioni ruși de la SVR care lucrau sub acoperire în Marea Britanie și aveau ordine să țină sub observație această lume de conspiratori și exilați.

„De la terminarea Razboiului Rece nu s-a înregistrat nici o scădere a numărului de ofițeri de informații ruși nedeclarați, de pe teritoriul Marii Britanii, din Ambasada Rusiei și alte organizații adiacente, care desfășoară activități sub acoperire în țara noastră", a afirmat Jonathan Evans, șeful MI5, pe 5 noiembrie 2007, cu ocazia primului său discurs după ce i-a succedat în funcție doamnei Eliza Manningham-Buller, în aprilie 2007.

„Sunt dezamăgit că încă mai trebuie să aloc cantități importante de echipament, bani și personal pentru a contracara această amenințare. Aș prefera să dispun de aceste sume în lupta împotriva terorismului internațional, o amenințare la adresa întregii comunități internaționale, nu doar la adresa Marii Britanii", a afirmat el.

Mulți ani la rând, operațiunile sovietice secrete împotriva Marii Britanii au fost conduse de la Ambasada Rusiei de pe strada Kensington Palace Gardens numărul 13 și din două alte locuri din Highgate, în nordul Londrei, de la biroul atașatului militar din Millfield Lane numărul 44 și biroul de promovare comercială din Highgate West Hill numărul 33.

Avanposturile din Highgate fuseseră alese pentru că erau bine amplasate în vederea supravegherii electronice a orașului, potrivit experților din serviciile de informații. Până să se îmbolnăvească Litvinenko, serviciile britanice de informații aveau certitudinea că Rusia avea în jur de 30 de agenți care operau de la ambasadă și de la misiunea comercială, iar alții, aflați sub acoperire, din alte instituții. „Serviciile ruse de informații sunt bine finanțate, foarte active și vor fi foarte bine reprezentate într-un oraș ca Londra", mi-a mărturisit un fost oficial din serviciile britanice de informații.

La începutul mandatului de președinte al lui Putin, atunci când el și Tony Blair păreau să aibă relații cordiale, serviciile britanice și ruse de informații au reușit să colaboreze mai ales în domenii în care cele două țări aveau politici diplomatice comune și în campania împotriva terorismului islamic. Însă, spre sfârșitul primului mandat al lui Putin, în 2004, în parte din cauza influenței grupului de foști ofițeri KGB din jurul președintelui rus de la Kremlin, lucrurile s-au înrăutățit. Deciziile tribunalelor britanice de a acorda statut de azilant lui Berezovski și lui Zakaiev au devenit motive de „reale tensiuni", mi-a spus fostul oficial din serviciile britanice de informații. „Atmosfera era foarte rece."

Acest îngheţ a încetinit fluxul de informaţii dintre Moscova şi Londra, iar SVR-ul, serviciul rus de informaţii externe, nu s-a dat în lături de la a destabiliza comunitatea de emigranţi din ce în ce mai ostilă. Chiar şi când relaţiile dintre Marea Britanie şi Rusia ar fi trebuit să devină relativ stabile, la începutul secolului al XXI-lea, susţinătorii lui Litvinenko insistau că un agent de la ambasada rusă avea ordin să îl supravegheze.

Însă nu se poate spune că spionii ruşi erau singurii care călcau strâmb.

La începutul anului 2006, autorităţile ruse au demascat o presupusă operaţiune de spionaj britanic la Moscova în care era folosit un echipament de comunicaţii ascuns într-o piatră falsă. Rumoarea pe care au stârnit-o în Rusia presupusele activităţi ale britanicilor a atras după sine acuzaţia că serviciile străine de informaţii finanţau organizaţii non-guvernamentale pe care puterea de la Kremlin le considera inacceptabile.

Putin a luat şi el poziţie. „Consider că nimeni nu are dreptul, într-o astfel de situaţie, să pretindă că banii nu au miros", a afirmat el.

Relaţiile comerciale dintre cele două ţări au avut şi ele de suferit.

În aprilie 2007, organizatorii Forumului economic rus, o prestigioasă întrunire anuală de afaceri de la Londra, au început să primească o serie de anulări ciudate, de ultim moment, din partea unor importanţi oameni de afaceri ruşi. Directori de bănci şi de companii energetice, precum Rosneft şi Gazprom, alături de oficialităţi de rang înalt din ministere s-au retras pur şi simplu de la întrunire, fără a da o explicaţie plauzibilă, deşi Forumul era văzut în trecut ca un eveniment important pentru oamenii de afaceri ruşi. Încercasem să fixez o întrevedere cu un important director rus din domeniul telecomunicaţiilor, însă, chiar în perioada în care stabileam detaliile întâlnirii, am primit un e-mail de la oameni din echipa sa de PR din Washington prin care mă anunţau că nu mai vine. Fără nici o explicaţie.

Imediat s-a bănuit că ar fi ceea ce publicaţia *Times* din Londra a numit „mâna de fier a lui Vladimir Putin".

Putin anunţase că ar prefera ca elita rusă să participe la o întrunire concurentă, Forumul economic de la Sankt-Petersburg, organizat la jumătatea anului, o conferinţă care avea atât meritul de a se afla în oraşul natal al lui Putin, cât şi de a fi mult mai uşor de controlat decât întrunirea de la Londra. Însă brusca serie de anulări din partea unor ruşi importanţi a survenit în mod suspicios la scurt timp după unele critici ale lui Berezovski şi ale susţinătorilor săi la adresa lui Putin, ca şi când Kremlinul ar fi vrut să transmită un avertisment Londrei, reamintind autorităţilor britanice care este miza relaţiilor, mult mai importantă decât moartea unui fost ofiţer KGB.

În anul 2006, exporturile britanice către Rusia atinseseră cifra record de 4 miliarde de dolari, iar Marea Britanie devenise cel mai mare investitor din Rusia, prin cele aproximativ 400 de companii care desfăşurau activităţi economice acolo, acoperind domenii diverse, de la magazine de îmbrăcăminte până la fabrici de sticlă şi companii de tutun. Societăţile mixte, formate din companii

energetice ruseşti şi companii britanice, precum Shell şi British Petroleum, însumau peste 16 miliarde de dolari. Potrivit Serviciului federal rus de statistică, investiţiile britanice în Rusia, în prima jumătate a anului 2007, se ridicau la 15 miliarde de dolari. În plus, Rusia avea toate şansele să devină cel mai mare furnizor de gaz natural al Europei.

Subminând Forumul economic rus de la Londra, era posibil ca puterea de la Kremlin să le dea de înţeles oamenilor de afaceri moscoviţi cine controla în fond accesul lor la bogăţii. Însă dacă Rusia transmitea astfel de mesaje dure, Londra le asculta, oare?

De la încheierea Războiului Rece, serviciul britanic de informaţii îşi îndreptase atenţia în două direcţii-cheie. Inamicul din exterior, adică ţările din Pactul de la Varşovia şi arsenalul nuclear sovietic, fusese neutralizat odată cu căderea comunismului. Irlanda de Nord, cu care se aflase în conflict ideologic mai bine de 30 de ani şi spre care se orientase mare parte din munca serviciilor britanice de informaţii, nu mai punea probleme.

Însă adversarii din timpul Războiului Rece şi din Belfast fuseseră înlocuiţi de inamicul din interior: ura şi exaltarea ce pârjoleau inimile tinerilor musulmani care ar fi putut fi vecinii sau colegii oricui, făcându-şi loc prin diversitatea etnică a Marii Britanii.

Pe 7 iulie 2005, patru atacatori sinucigaşi au ucis 52 de persoane în mijloacele de transport în comun din Londra, la orele de vârf ale dimineţii, atacând trei garnituri de metrou şi un autobuz. Cu exact două săptămâni mai târziu, un alt grup de terorişti a încercat şi aproape că a reuşit să lovească din nou. Ameninţările şi atacurile s-au repetat frecvent. În august 2006, poliţia a strâns 24 de suspecţi acuzaţi că plănuiau să arunce în aer avioane care plecau de pe aeroportul Heathrow din Londra, spre diferite destinaţii din Statele Unite, cu ajutorul unor substanţe chimice lichide. Suspecţii erau musulmani născuţi sau rezidenţi în Marea Britanie; arestările se făceau cu mult timp înainte ca un atac să fie i inent, acest lucru demonstrând că nervii britanicilor erau întinşi la maximum din cauza intenţiilor teroriştilor. În februarie 2007, poliţia antiteroristă britanică pleca iar în căutare de suspecţi, având acum la îndemână legi antiteroriste mult mai dure pentru a reţine şi interoga potenţialii terorişti. De data aceasta, acuzaţia era că un grup terorist plănuia să captureze un soldat musulman din armata britanică, aflat în permisie de la misiunea sa din Afganistan, şi că voia să îl decapiteze în faţa unei camere de filmat, casetă care urma să fie difuzată pe internet, după cum ne obişnuiseră evenimentele din Irak. La sfârşitul lunii iunie şi începutul lui iulie 2007, naţiunea a fost din nou zguduită când nişte atacatori au încercat mai întâi să arunce în aer două automobile Mercedes sedan, pline cu bidoane cu benzină, în zona cu cluburi de noapte din centrul Londrei. După ce atentatul din Londra a eşuat, atacatorii au încercat să detoneze un jeep Cherokee plin cu butelii cu benzină, în zona

de plecări de pe aeroportul din Glasgow, secţiune înţesată de excursionişti, printre care mulţi copii.

În opinia specialiştilor americani antiterorişti, minoritatea musulmană britanică de 1,6 milioane de oameni – mulţi dintre ei descendenţi din imigranţi pakistanezi – devenise vulnerabilă, radicală şi susceptibilă la chemarea la Jihad şi, cel mai rău lucru posibil din punctul de vedere al Americii, membrii comunităţii aveau la dispoziţie paşapoarte britanice care permiteau intrarea pe teritoriul Statelor Unite, fără viză. După cum declara Peter Clarke, adjunctul şefului poliţiei metropolitane şi şeful Diviziei antiteroriste britanice în aprilie 2007, „problema este că există mulţi tineri în Regatul Unit care sunt vulnerabili la a fi atraşi de extremism şi violenţă".

„Influenţa aşa-zişilor predicatori ai urii şi a adepţilor este dăunătoare", a afirmat Clarke. „Unul dintre lucrurile cele mai îngrijorătoare pe care le-am văzut în ultimii ani a fost rapiditatea şi aparenta uşurinţă cu care tinerii se pot transforma în terorişti sinucigaşi, pregătiţi să se omoare şi să ia împreună cu ei sute de alte persoane, îndoctrinaţi fiind că nu există oameni nevinovaţi."

Autorităţile au avut o nouă strângere de inimă: cât avea să mai dureze până când teroriştii vor pune mâna pe materie primă pentru o lovitură mai sofisticată decât bombele artizanale folosite în atacurile de pe 7 şi 21 iulie?

„Poate că în următorul atac vor folosi substanţe chimice, agenţi bacteriologici, materii radioactive şi chiar tehnologie nucleară", a declarat Manningham-Buller, fosta şefă a MI5, cu ocazia unui discurs de la începutul lui noiembrie 2006, cu câteva luni înainte de pensionare. Câteva zile mai târziu, această remarcă avea să fie confirmată de evenimente, deşi nu în felul în care ea se gândise.

Înainte ca Londra să îşi câştige supranumele de Moscova-pe-Tamisa, primise porecla de Londonistan, în mare măsură datorită toleranţei faţă de predicatorii agitatori islamişti care, după cum au admis tardiv autorităţile britanice, făcuseră tot ce le stătea în putinţă să pregătească pentru Jihad o generaţie de tineri musulmani britanici.

Înainte de atacurile din 11 septembrie de la New York şi Washington, un tânăr musulman britanic de origine indiană, pe nume Dhiren Barot, a indicat New Yorkul şi Washingtonul ca fiind potenţiale ţinte. Într-o înregistrare video pe care o făcuse, se vedeau turnurile gemene de la World Trade Center şi apoi înclinase camera pentru a sugera prăbuşirea, scoţând un sunet care imita o explozie. În anul 2003, doi tineri britanici au călătorit la Tel Aviv pentru a comite un atac sinucigaş, de amatori, într-un club de noapte israelian. Furioşi din cauza participării Marii Britanii la invazia din Irak, tinerii britanici se oferiseră voluntari pentru a călători în secret în Bagdad pentru un atac sinucigaş. Date fiind legăturile postcoloniale ale Marii Britanii cu Pakistanul, nu era exclus ca potenţialii terorişti să viziteze câmpurile de antrenament de acolo pentru a învăţa să fabrice bombe. A

existat chiar o situaţie în care agenţi britanici sub acoperire au depistat un grup de presupuşi militanţi islamici într-un câmp de antrenament improvizat în Lake District, în Anglia. Între anii 2006 şi 2007, potrivit estimărilor MI5, numărul de oameni care ameninţau „securitatea naţională şi siguranţa publică prin faptul că sprijineau terorismul" a crescut de la 1 600 la „cel puţin 2 000".

O contramăsură a fost că Marea Britanie şi-a mărit efectivele de angajaţi din serviciile de securitate internă de la 1 800 la 3 000 şi intenţiona să le majoreze la 4 000, până în 2011. Acum nu se mai punea accent pe cunoştinţele de limbă rusă, ci pe diversitatea etnică şi pe recrutarea de agenţi apţi să pătrundă în moschei sau să se infiltreze în grupări radicale şi să le poată accesa site-urile. Şi poliţia îşi mărise efectivele antiteroriste, creând un departament special, SO15, condus de Peter Clarke.

Când actorii din afacerea Litvinenko s-au adunat în Londra pentru ultimul act, serviciile de securitate britanice priveau orizontul dintr-o altă perspectivă. La vremea aceea, nouă din zece ofiţeri MI5 aveau ca misiune depistarea de simpatizanţi şi susţinatori ai Al-Qaida. Numai câţiva trebuiau să monitorizeze activităţile reţelei SVR-ului din Marea Britanie. Şi a mai intervenit o schimbare în lista de priorităţi. Din punctul de vedere al MI5, adevărata ameninţare la adresa securităţii naţionale erau chiar agenţii SVR, nu emigranţii ruşi pe care aceştia îi spionau. Pentru anchetatorii serviciilor britanice de securitate, rebelii din Londongrad nu erau o prioritate.

Avem toate motivele să credem că, pe data de 1 noiembrie 2006, Peter Clarke abia dacă auzise de fostul agent FSB a cărui poveste avea să acapareze titlurile din ziare şi să redefinească relaţiile Londrei cu Moscova. Însă el era cel care avea să se ocupe de dezlegarea misterelor din cazul Litvinenko.

Clarke era un personaj neobişnuit. Dădea impresia unui om liniştit, mai degrabă genul de persoană uşor neîndemânatică, în stilul personajului George Smiley din romanele lui John le Carré. Nu era nicidecum un James Bond. Nu părea să se dea în vânt după lumina reflectoarelor şi rareori acorda interviuri. Atunci când vorbea în public, discursul sau era inexpresiv, adormit. Frazele memorabile, spuse pe un ton degajat, vorbele de duh spontane nu erau pe gustul său. Îşi citea discursul fără să improvizeze. Dacă totuşi i se puneau întrebări, ocolea răspunsul. Însă Clarke îşi alegea cuvintele cu grijă, ceea ce necesita o analiză atentă.

Sportul său preferat era crichetul, un joc englezesc prin excelenţă, care combină jocul de echipă cu tactica individuală şi uneori vicleană, pentru a lua adversarii pe nepregătite. Era văzut de colegii săi ca un om tenace şi meticulos, nu prea priceput la înfloriturі oratorice, însă calculat în apariţiile sale publice. Când era supărat, privirea îi devenea aspră, iar glasul tăios. În acelaşi timp, dacă cineva făcea o glumă, chiar şi pe seama lui, zâmbea strengăreşte, dezvelindu-şi dinţii rari.

În aprilie 2007 mă aflam la Institutul conservator de cercetare Policy Exchange din Londra şi asistam, în bătăile Big Benului care anunţa orele în turnul Palatului Westminster, la ampla prezentare a activităţii sale de când era la conducerea departamentului antiterorist SO15. Clarke a concluzionat că un nou tip de terorism ameninţă Marea Britanie din interior. Îmbrăcat în costum închis la culoare la două rânduri şi cu cravată cu nod Windsor, el încerca să minimalizeze importanţa celor spuse, dar mesajul său era înfiorător: „Singura concluzie rezonabilă este că vom fi atacaţi din nou".

În mod surprinzător, când a plecat de la institut, a luat-o pe stradă, cu soţia sa, neînsoţit de bodyguarzi, cum ar fi fost cazul pentru o persoană cu funcţia sa, oriunde altundeva în lume.

Clarke era produsul reformelor în urma cărora în rândurile poliţiei intraseră mulţi absolvenţi de colegiu, în anii '70. În acea perioadă, poliţia metropolitană intrase în atenţia publicului pentru o serie de scandaluri ruşinoase cu efecte devastatoare, legate de acte de corupţie. Absolvenţii de facultate nu erau prea bine văzuţi de poliţiştii din garda veche care au fost martorii avansării rivalilor pricepuţi la politică şi cu studii superioare. Cu timpul, această diferenţă a dispărut, întrucât din ce în ce mai mulţi absolvenţi de facultate au început să între în poliţie.

Asemenea superiorului său, şeful poliţiei metropolitane Sir Ian Blair, Clarke era văzut de poliţiştii de modă veche ca fiind excesiv de birocrat şi mult prea reticent la a împărtăşi şi altora informaţiile pe care le avea. Departamentul său nu avea relaţii prea strânse cu restul poliţiei şi era văzut ca elitist. Nu era tocmai un poliţist tipic. În relaţia cu mass-media, Clarke era un om competent, incomod în postura de intervievat, cu toate că apărea destul de rar într-o astfel de ipostază, şi a devenit cunoscut cu prilejul conferinţelor internaţionale adresate profesioniştilor americani şi europeni în materie de securitate.

Clarke era avocat de profesie, fost student al Universităţii din Bristol, iar la începuturile sale în poliţie fusese repartizat în cartiere londoneze precum Tottenham, Hackney şi Brixton, cunoscute pentru rata crescută a criminalităţii şi legăturile tensionate dintre poliţie şi minorităţile etnice. Dar, dând dovadă de o ambiţie pe care nu i-ai fi bănuit-o judecând după aspectul său blajin, a urmat o carieră rapidă şi de succes către New Scotland Yard, sediul poliţiei metropolitane din Londra, adapostit de o cladire înaltă din oţel şi sticlă, aflată în Westminster, la jumătatea distanţei dintre Palatul Buckingham şi Parlament. Clarke a înţeles politica dură a unei instituţii al carei şef putea să sprijine sau să distrugă cariera unui tânăr ofiţer. În anii '90 a început să avanseze constant, mai întâi la gradul de ofiţer de stat major al fostului şef al poliţiei, lordul Paul Condon, şi, mai târziu, ca şef al Departamentului pentru protecţie regală şi diplomatică, responsabil cu asigurarea securităţii demnitarilor străini şi a membrilor familiei regale. Această muncă necesita discreţie şi diplomaţie. Clarke era şeful departamentului în 1997, când Diana, prinţesa de Wales, a murit într-un accident de maşină la Paris. Existau oameni

în poliţie care erau de părere că acesta ştia mult mai mult despre ultimele ei clipe de viaţă declarat în public.

După evenimentele din 11 septembrie 2001, Departamentul antiterorist condus de Clarke a evoluat rapid, întrucât poziţia Marii Britanii faţă de ideea de ameninţare s-a modificat. Britanicii au început să fie supravegheaţi mai mult decât oricare alţi europeni. Camere de filmat erau amplasate în locurile publice, malluri, străzi principale, magazine, vagoane de tren, gări, aeroporturi şi baruri. Anchetările au început cu vizionarea a mii de ore de imagini înregistrate care prezentau detaliile înfiorătoare ale evenimentelor din 7 iulie 2005: terorişti sinucigaşi cu rucsacuri care intrau într-un tren de navetişti cu direcţia sud, din staţia Luton – ultima lor destinaţie de unde a plecat fiecare spre locul din care avea să lanseze atacul. Era un tip de muncă poliţienească bazat pe investigarea atentă a locului crimei şi a împrejurimilor; prima etapă cunoscută de către public a unei investigaţii importante a poliţiei constă de obicei în ridicarea unui soi de cort, cercetarea locurilor suspecte şi sosirea poliţiştilor îmbrăcaţi în haine albe de protecţie.

Campania împotriva terorismului islamic a mai creat un precedent. Scotland Yardul în general şi Clarke în particular au devenit mai sensibili la furnizarea unor detalii despre investigaţie reporterilor şi la greşelile comise de poliţie.

De două ori, cu doi ani înainte de cazul Litvinenko, poliţia metropolitană, cunoscută drept „Met", fusese implicată în incidente extrem de neplăcute care sugeraseră că poliţiştii nu numai că acţionaseră orbeşte, dar şi pe principiul „întâi trage şi apoi întreabă". Pe 22 iulie 2005, la o zi după ce presupuşi terorişti sinucigaşi încercaseră fără succes să reediteze atacurile din 7 iulie, câţiva poliţişti au împuşcat de aproape, direct în cap, un electrician brazilian, Juan Carlos de Menezes, în metroul aflat în staţie. Iniţial, poliţia a încercat să-şi justifice crima afirmând că Menezes se comportase că un potenţial terorist prin faptul că purta haine largi şi sărise peste un turnichet, în loc să composteze biletul, pentru a intra în staţia de metrou Stockwell din sudul Londrei. Mult mai târziu, autorităţile au confirmat că de Menezes, în vârstă de douăzeci şi şapte de ani, purtase de fapt o jachetă ajustată pe corp, intrase cu o cartelă electronică obişnuită şi citea un ziar gratuit atunci când a fost împuşcat mortal.

De-a lungul zilei de 22 iulie, Sir Ian Blair, şeful poliţiei metropolitane, a susţinut că moartea lui Menezes era, după cum spunea el, „direct legată de operaţiunile extinse antiteroriste aflate în desfăşurare." Blair a explicat mai târziu că nu era la curent cu suspiciunile care circulau printre poliţişti în ziua incidentului, cum că era posibil să fi împuşcat un om nevinovat.

La mai puţin de o jumatate de an după uciderea lui de Menezes, poliţia s-a confruntat cu noi critici atunci când, în iunie 2006, la ora trei dimineaţa, 250 de lucrători ai poliţiei au descins într-o casă modestă din Forest Gate, în estul Londrei, şi au arestat doi fraţi, împuşcându-l pe unul dintre ei din greşeală, după cum aveau să afirme mai târziu. La şapte zile de la acest incident, fraţii Mohammed Abdul Kahar – cel care fusese rănit – şi Abul Koyar au fost

eliberaţi, fără a fi puşi sub acuzare, iar un alt ofiţer de rang înalt, Andy Hayman, a fost nevoit să îşi ceară scuze în mod public pentru arestarea celor doi, ambii musulmani, fără a putea să-i acuze de vreo infracţiune.

Nu era de mirare că poliţiştii britanici erau precauţi în declaraţii atunci când aveau de-a face cu unele cazuri mediatizate, având implicaţii politice şi cu şanse să capete anvergură. Ancheta lui Litvinenko intra fără doar şi poate în această categorie.

Clarke s-a arătat reţinut când i s-a sugerat că preocuparea faţă de terorismul islamic distrăsese autorităţile britanice de la alte ameninţări. Însă, dată fiind frecvenţa atacurilor militanţilor crescuţi în Marea Britanie şi timpul enorm pe care îl lua ducerea în faţa justiţiei a suspecţilor, nu era de mirare că o mână de emigranţi ruşi dintr-un oraş supranumit Londongrad putea părea o prioritate mai puţin presantă.

Capitolul nouă

Protecţia coroanei?

ÎN CEI ŞASE ANI şi douăzeci şi trei de zile în care Litvinenko a trăit la Londra, el a avut de-a face cu o serie impresionantă de personaje cu care a venit în contact. Printre ei se numărau foşti agenţi secreţi – inclusiv unul care mai târziu avea să fie acuzat de uciderea sa – foşti spioni, emigranţi disidenţi, un cercetător care l-a acuzat de şantaj după ce Litvinenko a murit şi un critic italian incomod al cărui nume, Mario Scaramella, avea să fie pomenit des în ultimele zile din viaţa lui Litvinenko.

Era o perioadă în care a suferit o trecere bruscă de la optimismul insuflat de noul său cămin într-o altă ţară, la îndoiala cu privire la scopul său în viaţă, la capacitatea sa de a-şi întreţine familia şi la relaţia sa cu copiii din prima căsnicie, pe care îi lăsase la Moscova. Uneori era cuprins de teamă, întrucât lumea lui Litvinenko era rareori lipsită de pericole. Însă totul a început cu un gest remarcabil de loialitate.

După sosirea sa la Londra, pe 1 noiembrie 2000, Litvinenko şi-a dus fiul, pe Anatoli, la Turnul Londrei, pe malul râului Tamisa, ca să îi arate coroana britanică, deschisă spre vizitare publicului larg, în spatele unui geam antiglonţ, exceptând momentele în care era folosită de regină cu prilejul vreunei ceremonii.

Coroana, încrustată cu pietre preţioase din fostele colonii şi teritorii ale Marii Britanii, dintre care cel mai important era diamantul Cullinan din Africa de Sud, era simbolul unei naţiuni mândre să îşi poată impune hegemonia dincolo de oceane şi să facă faţă ameninţărilor de dincolo de graniţele sale. Însă turnul era cunoscut în trecut drept locul în care se petreceau fapte îngrozitoare şi acte de trădare atât de cunoscute lui Litvinenko din vremea în care lucra în serviciile ruse de securitate. Însă, după cum mărturisea prietenul sau, Vladimir Bukovski, Litvinenko şi-a dus fiul acolo pentru ca acestuia din urmă să i se întipărească în memorie că se aflau într-o ţară sigură, demnă de devotament.

„Această coroană ne protejează, veghează asupra noastră şi trebuie să-i fii veşnic credincios", i-a spus Litvinenko.

Pe parcursul anilor de exil şi-a încurajat fiul să se considere un şcolar tipic britanic, cu pantaloni de flanelă, cravată şi sacou închis la culoare. Pentru mai multă siguranţă, băiatul mergea la şcoală sub un nume fals, englezesc, pe care ajunsese să-l îndrăgească. Marina, soţia lui Litvinenko, ducea şi ea, din câte

spunea, o viaţă de soţie şi mamă britanică de la periferie, împărţită între casă, şcoală şi soţ. Dar ca şi în alte situaţii din viaţa lui Litvinenko, acesta era doar un aspect al povestirii. În timp ce familia sa trăia în stil englezesc, el a intrat în lumea obscură a conspiraţiei. Iar, în timp ce el avea o familie în Londra, o alta se simţea exclusă şi abandonată în Moscova.

Tatăl său, de care se îndepărtase, locuia la Nalcik, împreună cu o parte a familiei adoptive a lui Litvinenko; mama sa trăia singură la Moscova. Maxim, fratele său vitreg, era în Italia. Însă punctul nevralgic al acestui labirint familial erau copiii săi, Aleksandr şi Sonia, rodul primei sale căsnicii, care petrecuseră ceva timp cu el, după conferinţa de presă din 1998. De abia au ajuns să se obişnuiască cu prezenţa sa, când Litvinenko a plecat din nou.

Este simplu să judeci oamenii doar după eticheta pusă de ziare – spion, transfug – sau să-i defineşti după imaginea pe care vor ei să o afişeze. Însă acestea nu ofereau o descriere exhaustivă a lui Litvinenko. Soţ, tată, trădător, denunţător, fiu, spion, iubit, fugar, toate erau câteva coordonate care ajutau la schiţarea sa, la stabilirea punctelor forte şi a celor slabe. Litvinenko era altceva pentru fiecare persoană: un om dur care se înfrunta cu grupările de crimă organizată, un poliţist romantic care îşi luase o altă mireasă, un crai care părăsise o femeie pentru o alta, un bătăuş care agresa suspecţii, un anchetator de talia lui Hercule Poirot.

Atât foştii săi colegi, cât şi prima soţie, Natalia, vedeau în el un Iuda. Maxim, fratele său vitreg, îl descria în cuvinte mai blânde, numindu-l „un om căruia puteai să-i ceri un sfat. Era sincer, hotărât şi calculat".

Însă o persoană care l-a cunoscut în alte împrejurări a oferit o imagine mai puţin pozitivă despre un tată care niciodată nu se ridicase la înălţimea aşteptărilor.

„L-am cunoscut pe tata abia la vârsta de nouă ani", a spus Sonia, fiica sa, într-un interviu de la sfârşitul verii anului 2007, la Moscova.

„Prima oară l-am observat la televizor, când a ţinut acea conferinţă de presă. Apoi, a venit mai întâi să mă vadă la şcoală. Era prima dată când îl vedeam în carne şi oase. A fost destul de neplăcut. Nu m-a sărutat, nici nu m-a îmbrăţişat, a spus doar: «Bună, sunt tatăl tău.» Cred că era stânjenit; şi eu mă simţeam la fel."

Din câte povesteşte fiica sa, se pare că cerinţele şi tensiunile familiale îl chinuiau pe acest tată rătăcitor, prins între familii vechi şi noi. Şi, desigur, Litvinenko nu era accesibil întotdeauna nici uneia dintre familii. De acest lucru s-au ocupat călăii şi acuzatorii săi.

„Cred că l-am mai văzut cam un an", a spus Sonia Litvinenko, amintind perioada în care au încercat să ajungă la o oarecare împăcare, după conferinţa de presă din 1998. „Apoi, iar nu ne-am mai întâlnit. I-am scris când era la închisoare, dar nu l-am mai văzut până după ce a plecat din Rusia şi s-a mutat în Marea Britanie. Nu ne-a spus nimic înainte să plece." Nu-i spusese nimic

despre plecarea ce se contura nici soţiei cu numărul doi, Marina. Reuşita fugii depindea de discreţie. Însă toată pregătirea din KGB nu îl putea învăţa cum să-şi recâştige fiul şi fiica aflaţi departe sau cum să convingă un copil pierdut să iubească o nouă soţie.

„Mă duceam destul de des în vizită la Londra", îşi amintea Sonia. „În cei şase ani cât a fost acolo, m-am dus de opt ori. Aleksandr nu l-a mai văzut pe tata după ce a plecat la Londra. Nu se înţelegea bine cu Marina. Nu era uşor de discutat cu tata", a afirmat fiica sa. „Era obsedat de viaţa politică din Rusia. Orice vorbeam, până la urmă discuţia ajungea la regimul lui Putin, iar uneori mi se părea că este puţin cam nebun. Se înflăcăra aşa de tare, că nu se mai putea stăpâni, de parcă înnebunise."

Poate că era o afirmaţie dură, dar Litvinenko le mai păruse excentric şi altora. Jos De Putter, regizorul olandez, i-a luat un amplu interviu în februarie 2004, acasă la Litvinenko, locuinţă pe care regizorul a descris-o ca fiind modest mobilată, „cu mobilă de la IKEA, în cel mai bun caz".

Pe când De Putter îşi pregătea echipamentul pentru filmare în bucătăria din dosul casei, cu jaluzele la ferestre, Litvinenko a plecat pentru un moment să se schimbe în ceva mai potrivit pentru acea ocazie.

„A venit înapoi îmbrăcat cu o haină neagră de piele, de ziceai că e un ucigaş rus plătit", a spus De Putter. „De ce te îmbraci aşa la tine în bucătărie?", l-a întrebat regizorul.

La începutul exilului, Litvinenko le părea un om ciudat până şi celorlalţi emigranţi sovietici. Pentru disidenţii şi nonconformiştii precum Bukovski, care trăia în suburbia oraşului Cambridge, KGB-ul reprezenta chintesenţa cruzimii Kremlinului, temnicerul şi călăul imperiului sovietic.

Dar, după cum spunea Bukovski, Litvinenko pretindea că nu cunoştea adevărata faţă a KGB-ului, atunci când s-a alăturat organizaţiei. Însă acum, că avea de-a face cu un om care suferise de pe urma organizaţiei căreia el îi jurase devotament, era cuprins de remuşcări.

Litvinenko „se simţea foarte vinovat în prezenţa mea, fiindcă lucrase la KGB", îşi amintea Bukovski. „Până la urmă i-am spus: «Saşa, încetează. E o prostie. În momentul în care tu ai fugit din Rusia, nu mai erai ofiţer KGB, ci prizonier, deţinut politic, şi e un lucru de care poţi să fii mândru.» Ştiţi ce a făcut? A spus: «Da, cam aşa e.»"

„Şi am o haină groasă de la uniforma din închisoare", a continuat Bukovski. „O am ca amintire. Zice: «Pot să iau şi eu pe mine haina ta de la uniforma de deţinut?» I-am zis: «În regulă»... S-a simţit mai bine. În felul acesta s-a eliberat de stigmatul vinei." Bukovski a făcut o mică pauză, apoi a adăugat: „Era un om foarte ciudat."

La aniversarea unui an de la moartea lui Litvinenko, prietenii şi partenerii săi au publicat o colecţie de scrieri traduse în engleză, numită *Allegations* (Alegaţii). În carte era o fotografie care îi înfăţişa pe fostul agent KGB şi pe fostul disident

sovietic, ţinându-se pe după umeri. Bukovski era în cămaşă şi abia schiţa un zâmbet. Litvinenko era îmbrăcat cu haina de deţinut din Gulag. Avea părul tuns scurt, era neras şi arbora o expresie impenetrabilă.

La sosirea în Londra, Litvinenko avea foarte puţini prieteni şi avea nevoie de îndrumători precum Bukovski. Însă nu putea primi binecuvântarea chiar aşa de repede. Un fost ofiţer FSB care vine din senin la Londra după încheierea Razboiului Rece putea prea bine să fie trimis într-o misiune secretă de către puterea de la Kremlin. În plus, volubilul Litvinenko nu prea intra în tiparul KGB-istului tipic.

Litvinenko era „un pic cam prea vorbăreţ, prea naiv", a spus Bukovski.

„Şi, cu toate acestea, este un locotenent-colonel KGB care, după cum spune el, a lucrat în unul dintre cele mai secrete şi periculoase departamente care se ocupa de crima organizată. Cum o fi posibil?

O vreme i-am urmărit evoluţia, dar apoi, puţin câte puţin... Ştiţi, era un om foarte sincer... Nu îi plăcea absolut deloc să mintă", a spus Bukovski.

Din reduta sa britanică, ocrotit de coroana pe care i-o arătase fiului său, Litvinenko era hotărât să continue lupta împotriva FSB-ului, pe care o începuse odată cu conferinţa de presă din 1998. A reluat atacul, de data aceasta concentrându-se pe evenimentele care duseseră la declanşarea celui de-al doilea război cecen, lovind astfel chiar în esenţa legitimităţii politice a lui Putin.

În septembrie 1999, o serie de atacuri cu bombă au distrus câteva blocuri de locuinţe din Moscova şi Volgodonsk, făcând 243 de morţi. Autorităţile i-au acuzat de acest măcel pe teroriştii ceceni, stârnind sentimente xenofobe printre ruşi. Astfel, s-a găsit pretextul şi sprijinul public nu doar pentru cel mai sângeros război al noului secol, dar şi pentru omul care îl ordonase.

După umilinţa suferită în Cecenia în 1996, generalii ruşi ceruseră şansa de a-şi lua revanşa printr-o victorie decisivă. Atunci când rebelii ceceni au făcut o incursiune în ţara vecină, Daghestan, în toamna anului 1999, s-a produs momentul mult aşteptat.

De luni de zile, armata rusă plănuia să închidă graniţele cecene şi să ocupe acele zone considerate proruse. Însă, în ciuda sfaturilor primite de la unii dintre predecesorii săi, Putin, noul premier numit de Boris Elţîn, a reuşit să ducă lucrurile şi mai departe, făcând din ocuparea capitalei cecene, Groznîi, apărată cu înverşunare, principalul său scop politic.

La sfârşitul lunii septembrie, aviaţia rusă a declanşat bombardarea unor obiective cecene, inclusiv a aeroportului din Groznîi. Pe 30 septembrie a urmat atacul la sol. În curând a devenit evident că Putin ducea mai mult decât o campanie militară în Cecenia.

La Moscova, bătălia electorală de a-i urma lui Elţîn la conducerea ţării, programată în martie 2000, se apropia, iar Putin nu stătea prea bine în sondaje. Dintr-o figură necunoscută ajunsese prim-ministru sprijinit de familia lui Elţîn, însă în ochii publicului nu avea pregatirea necesară pentru a conduce o ţară de

mărimea şi importanţa Rusiei. Nimeni nu se aştepta ca Putin să rămână prea mult timp în acea funcţie.

Astfel, războiul din Cecenia se ducea pe două fronturi: pe câmpul de bătălie din Caucaz şi pe coridoarele puterii de la Kremlin.

Indiferent de tacticile militare adoptate de Putin, manevrele politice păreau să conducă spre o victorie.

Pe 20 octombrie 1999, Putin a înregistrat ceea ce la vremea respectivă părea o victorie propagandistică importantă în domeniul politic. Preţ de zece minute a pilotat un avion de vânătoare Sukhoi-25, deasupra Ceceniei. Popularitatea i-a crescut de la 2% cu o lună în urmă, la 27%, apropiindu-se de principalul său rival, Evgheni Primakov.

Lupta la sol era, însă, mult mai dificilă. Ruşii au declarat abia pe 18 ianuarie 2000 că au reuşit să intre în centrul oraşului Groznîi, iar pe 6 februarie 2000, Putin a anunţat: „A căzut şi ultimul bastion al rezistenţei teroriştilor. Aşa încât putem afirma că operaţiunile de eliberare a oraşului Groznîi s-au încheiat".

Privită din afară, aceasta nu părea o eliberare în sensul propriu al cuvântului.

„Soldaţii ruşi nu au cucerit oraşul, ci l-au distrus", informa de la faţa locului Michael Gordon, corespondentul *New York Times*, atunci când reporterilor occidentali le-a fost permis accesul. „Acum, Groznîi este capitala Ceceniei doar cu numele."

Robert Service, un istoric britanic de la Universitatea Oxford, a făcut următoarele aprecieri: „Invazia a fost de o sălbăticie inimaginabilă. Erau zeci de mii de morţi, iar jumătate din populaţia din regiune a fugit peste graniţă. Cecenia aducea a peisaj lunar".

Însă bătălia politică fusese deja câştigată. Putin a devenit preşedinte interimar în locul lui Elţîn, în ziua de Revelion, în 1999. După încheierea războiului cecen, rezultatul alegerilor prezidenţiale de peste trei luni era evident.

Întrebările pe care şi le puneau mulţi ruşi erau de ce a fost nevoie să izbucnească acest război nechibzuit şi dacă bombardarea acelor blocuri de apartamente care îl precedaseră fusese o tactică sângeroasă şi cinică, menită să atragă sprijinul opiniei publice în vederea invaziei.

Aceasta era premisa de la care pleca Litvinenko în cartea sa *Blowing Up Russia*, scrisă de Iuri Felştinski şi publicată pentru prima oară în limba engleză în 2002, în care acuza FSB-ul că orchestrase bombardarea blocurilor.

Acuzaţia fusese vehiculată ceva timp şi a fost respinsă de Putin.

„Noi nu atacăm, ci ne apărăm", a insistat Putin într-o serie de interviuri pe care le-a acordat la începutul anului 2000 şi care au fost publicate în *First Person*.

„I-am înfrânt pe rebeli în Daghestan, dar s-au întors. I-am înfrânt din nou şi iar s-au întors. I-am înfrânt şi a treia oară. Şi când i-am scuturat bine, au aruncat în aer blocuri din Moscova, Buinaksk şi Volgodonsk."

Şi atunci, cum rămânea cu teoria că autorităţile au pus la cale aruncarea în aer a blocurilor ca să aibă un pretext pentru a începe războiul?

„Cum? Să arunci în aer blocuri din ţara ta? Ştiţi, este de-a dreptul... ridicol. Este o nebunie", a declarat Putin. „Nimeni din serviciile de securitate ruse nu ar fi în stare de o asemenea crimă împotriva propriului popor. E imoral şi să gândeşti acest lucru. Este parte din războiul informaţional dus împotriva Rusiei."

Blowing Up Russia nu a fost nici prima şi nici singura sursă care aducea probe în favoarea afirmaţiei că FSB-ul orchestrase bombardarea blocurilor de locuinţe. Aceleaşi afirmaţii le investiga şi Mihail Trepaşkin, la cererea lui Serghei Kovalev, un activist al drepturilor omului şi membru al Dumei de Stat, camera inferioară a Parlamentului rus.

Însă Litvinenko şi Felştinski au semnalat o serie de evenimente pe care ei le-au descris ca pe o probă clară a complicităţii FSB-ului în atacurile cu bombă, insistând pe un episod din data de 2 septembrie din oraşul Riazan, la aproximativ 320 de kilometri la sud de Moscova, cu câteva zile înainte de izbucnirea celui de-al doilea război cecen.

Potrivit acestei investigaţii, Aleksei Kartofelnikov, un şofer care locuia în Riazan, a sunat autorităţile la orele 21:15 în acea seară, pentru a anunţa că văzuse doi bărbaţi şi o femeie care descărcau saci cu o substanţă neidentificată dintr-o maşină Jiguli cu număr de înmatriculare de Moscova, la subsolul unui bloc cu 12 etaje, pe strada Novosiolov, la numerele 14-16. Echipajul de poliţie sosit imediat la faţa locului a declarat că a văzut „un fel de dispozitiv electronic" într-unul din saci, un detonator programat să declanşeze bomba a doua zi de dimineaţă, la orele 05:30. Experţii în explozibili chemaţi la Riazan au stabilit cu ajutorul unui analizor de gaze că sacii conţineau ceva ce părea a fi „o substanţă explozivă pe bază de hexogen". Reprezentanţii Ministerului de Interne de la Moscova au confirmat informaţiile o zi mai târziu.

Hexogenul este unul dintre cei mai puternici explozibili, utilizat în general în scopuri militare şi industriale. În stare pură este o substanţă albă, cristalină, cunoscută în mod special pentru viteza cu care ajunge la presiunea de detonare, creând o forţă enormă, capabilă să distrugă totul împrejur.

„Dacă ar fi explodat, ar fi fost distrusă toată clădirea", au conchis Litvinenko şi Felştinski.

După avertismentul lui Kartofelnikov, oamenii din blocul respectiv au fost evacuaţi, unii în pijamale, alţii desculţi, „ţopăind de pe un picior pe altul, în frig, preţ de câteva ore", după cum informa ziarul *Trud*. Iniţial, autorităţile au prezentat descoperirea ca pe o dejucare a unui complot terorist.

Însă, mai apoi, au schimbat foaia. Pe data de 25 septembrie, Nikolai Patruşev, un apropiat al lui Putin şi succesorul său la conducerea FSB-ului, a declarat că aşa-zisul complot terorist fusese doar un „exerciţiu" în care s-au folosit saci cu zahăr, nu hexogen.

Au fost însă persoane care au contrazis aceste declaraţii. Mai întâi, după cum au observat Litvinenko şi Felştinski, ideea cu „exerciţiul" a apărut doar câteva

zile mai târziu, timp în care oficiali din Guvern, inclusiv Putin, afirmaseră public că substanţele găsite în saci erau explozibili. În plus, FSB-ul nu anunţase că pregăteşte un exerciţiu. Însă, au spus ei, FSB-ul a fost altfel implicat: presupuşii „teroriştі" îi telefonaseră unui ofiţer FSB din Moscova, ca să se consulte cu el despre felul în care aveau să scape. Afirmaţiile erau destul de clare: FSB-ul plănuise să arunce în aer blocul din Riazan, însă fusese prins asupra faptului şi folosise această scuză cu „exerciţiul" drept acoperire.

Exploziile din cele trei blocuri care chiar au reuşit să ucidă sute de oameni, după cum pretind autorii, erau „exerciţii în stilul Riazan, duse la îndeplinire, iar vieţile a mai multe sute de oameni au fost curmate sau complet distruse".

Cartea a fost terminată în anul 2001 şi publicată în 2002, însă a fost luată în serios de către publicul larg abia după evenimentele din noiembrie 2006. Unul dintre cei doi autori nu a mai trăit să vadă succesul înregistrat de carte. Se poate spune că gloria lui Litvinenko a fost postumă.

„Am încercat să avem grijă de noi înşine şi să rămânem în viaţă, Aleksandr în Marea Britanie, iar eu în Statele Unite", preciza Felştinski în prefaţa unei ediţii de mai târziu, iar data la care a scris aceste cuvinte era 10 decembrie 2006. „Coautorul meu s-a stins din viaţă, la şase ani după ce a aterizat la Londra. Pe 1 noiembrie 2006 a fost otrăvit, iar acest cuvânt înainte este semnat doar de mine."

Când scria alături de Felştinski, Litvinenko nu putea simţi decât frustrare că mesajul său nu va depăşi cercul restrâns al emigranţilor. Kremlinul a făcut mari eforturi că să limiteze distribuţia acestei cărţi, confiscând un transport de 5 000 de volume provenind din Letonia, în drum spre Rusia. În mod paradoxal, o agenţie de ştiri rusă a anunţat că motivul pentru care cărţile fuseseră confiscate era că atât *Blowing Up Russia*, cât şi *Lubyanka Criminal Group* dezvăluiau secrete de stat, o descriere ciudată, fiindcă Putin însuşi respinsese vehement aceste afirmaţii.

Pe 30 aprilie 2003, autorităţile ruse au închis oficial investigaţiile în cazul atacurilor cu bombă asupra blocurilor de locuinţe, conchizând că acestea fuseseră lansate de nouă persoane, cetaţeni ruşi şi luptători islamici străini. (Nici unul dintre acuzaţi nu părea a fi cecen, ceea ce ridica semne de întrebare în legătură cu motivul pentru care atacurile declanşaseră pornirea războiului din Cecenia.) Cinci dintre acuzaţi erau deja morţi, iar alţi doi erau în libertate, unul dintre ei fiind Acemes Gociaiev, pe care Litvinenko şi Felştinski încercaseră fără succes să-l intervieveze în Pankîşi Gorge, în Georgia, în anul 2002. Procurorii ruşi nici măcar nu au avut bunăvoinţa să explice motivele care stătuseră la baza atacului şi nici nu păreau să aibă interesul să readucă în discuţie acest subiect.

Mai târziu, unii s-au întrebat dacă Litvinenko, scriind acele cărţi, a oferit un motiv pentru a fi ucis într-un mod complicat şi înspăimântător.

La o primă vedere, părea puţin probabil. Acuzaţiile de implicare a statului în atacurile cu bombă asupra blocurilor de locuinţe se făceau de ani de zile şi fuseseră respinse de fiecare dată. Din punctul de vedere al Kremlinului, acest

incident ţinea de domeniul trecutului. Ce sens avea să reînvie întâmplări cuprinse în nişte cărţi obscure care nici nu mai existau pe piaţă şi care atrăseseră aşa de puţină atenţie atunci când fuseseră publicate pentru prima oară? Kremlinul nu ar fi avut în nici un caz de câştigat de pe urma acestui lucru, ci doar inamicii săi. Însă, fără îndoială, acuzele din *Blowing Up Russia* se adăugau lungii liste de motive de a vedea în Litvinenko un trădător al puterii de la Kremlin şi al fostei instituţii în care lucrase, FSB.

În cei şase ani petrecuţi în Londra, Litvinenko întâlnise mulţi oameni cu capacitatea şi chiar motivul să-i facă rău. Dar se poate oare argumenta în acelaşi timp că, asemenea unui erou dintr-o tragedie greacă sau shakespeariană, şi-a atras singur, fără voie, pierzania?

Din nici o tragedie nu a lipsit ceea ce Aristotel numea *hamartia* (greşeala tragică), iar Litvinenko a făcut destule, plecând de la ideea că poate să lupte împotriva Kremlinului şi să scape nepedepsit, ignorând metodele de lucru ale profesiei sale de odinioară. Desigur, povestea sa a trezit milă şi teamă, sentimente prezente şi în teoria aristoteliană: milă, pentru că în viaţa sa sălăşluia sămânţa unei nefericiri atât de mari, încât nu se putea compara cu nici o greşeală sau *hybris* ale sale; iar teamă, pentru că moartea sa a trezit îngrijorare la gândul că destinul său putea fi împărtăşit la fel de bine şi de alţii, nu doar de opozanţii puterii de la Kremlin.

Chiar şi adversarii lui Litvinenko au făcut referire la Shakespeare pentru a descrie frustrarea resimţită de Rusia din cauza atitudinii Marii Britanii pe parcursul desfăşurării evenimentelor şi a afrontului resimţit de Moscova la atitudinea lumii faţă de ea. „Crezi oare, fir-ar să fie, că-i mai uşor să cânţi din mine decât dintr-un flaut?"[27], a afirmat Serghei Lavrov, ministru de externe, în toamna anului 2007, citând din *Hamlet*. „Botează-mă cu numele oricărui instrument voieşti, oricât m-ai zgândări, tot n-ai să mă poţi face să cânt."[28]

Însă tragedia implică şi *catharsis*, purificarea emoţiilor, recunoaşterea greşelii pe care experţii moderni o numesc vindecare emoţională. Şi rămânea de văzut dacă evenimentele care s-au declanşat pe 1 noiembrie 2006, în mod voit învăluite în mister, urmau să elucideze ceva.

Explicaţia finală putea fi mai simplă de atât. Poate că Litvinenko încetase să mai asculte propriile avertismente. Poate că îşi pusese prea mare încredere în coroana ocrotitoare pe care i-o arătase fiului său. Şi poate că, din motive mai prozaice de atât, era prea dornic să stea de vorbă cu oricine arăta cel mai mic interes în ce avea el de spus.

Întâlnirea de la sfârşitul anului 2003 s-a ţinut într-un loc familiar lui Litvinenko, la statuia lui Eros din Piccadilly Circus, în apropierea restaurantului japonez

[27] Traducere Leon Leviţchi şi Dan Duţescu, *Teatru, vol. I*, Editura Albatros, Bucureşti, 1971 (n.tr.).
[28] Ibidem (n.tr.).

care avea să constituie un cadru important pentru drama ultimelor zile ale lui în Londra.

Poate că fostul ofiţer KGB se simţea în siguranţă prin mulţimea fremătândă care se înghesuia prin centrul oraşului, înconjurat de londonezi şi străini, trecători şi prădători. Asemenea scenei de început a unui film de mâna a doua, întâlnirile cu Litvinenko începeau cu o persoană sau alta care aştepta sub statuie, iar el apărea ca de nicăieri în nebuloasa străzilor care duceau spre nord, sud, spre est şi vest, dinspre această piaţă aglomerată, asemănătoare Times Square din New York, cu explozia sa de lumină de neon şi cinematografe.

Însă nu era profesionist din partea sa să îşi dea întâlnire în locuri ca această intersecţie agitată din inima Londrei. Dacă el putea observa, era valabil şi pentru alţii. Dacă el putea să se piardă prin mulţimea anonimă, la fel de bine puteau şi inamicii săi. Şi dacă, după cum spuneau foşti spioni precum Oleg Gordievski, moartea lui Litvinenko prezenta toate semnele a ceea ce mai demult era numită o „afacere murdară" a KGB-ului, atunci cine putea să-l fi urmărit pe Litvinenko de la Piccadilly până la restaurantul japonez în acea di ineaţă plăcută de noiembrie, la şase ani după începerea exilului său?

Statuia nud şi înaripată, aşezată pe fântâna memorială Shaftesbury din Piccadilly Circus, data de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi la origine îl înfăţişa pe Anteros, fratele geamăn al lui Eros şi zeul iubirii altruiste. Mai era numit şi „îngerul caritaţii creştine". Însă, dat fiind amplasamentul monumentului, atât de aproape de Soho – cartierul roşu – şi de cluburile de noapte dimprejur, identificarea cea mai frecventă a acestuia ca fiind Eros, zeul preferat al celor ce se iubesc cu pasiune, părea mai potrivită.

În toamna anului 2003, întâlnirea din apropierea statuii avea legătură cu povestea unui om din trecutul lui Litvinenko, agentul secret Andrei Ponkin, mai demult aliat al său şi care apăruse şi el alături de Litvinenko la conferinţa de presă din Moscova din 1998.

Ponkin fusese locţiitorul lui Litvinenko la celebra unitate URPO, denunţată de disidenţii care lucrau acolo ca fiind o unitate a morţii şi parte dintr-un serviciu corupt. Cinci ani mai târziu, Ponkin se întorsese la FSB, renunţând să-l mai sprijine pe Litvinenko. Era genul de om deschis şi prietenos, nestatornic în devotamentul său şi căruia îi plăceau hainele scumpe şi automobilele Mercedes, după cum spunea văduva lui Litvinenko; dar soţul ei nu îi purta pică.

După cum îi mărturisese Litvinenko jurnalistului Andrei Soldatov, Ponkin lansase zvonul, în anul 2003, că voia să aibă o întâlnire cu Berezovski pentru a discuta finanţarea unei operaţiuni împotriva lui Vladimir Putin.

Temându-se de un complot specific sovietic, de o provocare, Berezovski l-a însărcinat pe Litvinenko să se întâlnească mai întâi cu el, dar numai după ce a informat serviciile de securitate britanice asupra orei şi locului întâlnirii. Atunci

când Ponkin a sosit la Londra în septembrie 2003, însoţit de un om necunoscut care pretindea a fi avocat, era pe cale să cadă într-o capcană.

Litvinenko era foarte mândru de această operaţiune şi a povestit fără reţineri despre ea, inclusiv lui Soldatov.

„Ne-am dat întâlnire în Piccadilly Circus", a spus Soldatov mai târziu, una dintre multele relatări despre Litvinenko.

Era o noapte ploioasă de noiembrie, dacă judecăm după picăturile de pe obiectivul aparatului cu care Soldatov l-a fotografiat pe Litvinenko, având pe fundal barierele de la intrarea în staţia de metrou din Piccadilly Circus. O nouă întrebare se năştea despre Litvinenko: era acesta oare comportamentul cuiva aflat în gardă, al unui om acuzat mai târziu de către adversari că ar fi fost agent al britanicilor? Sau era atitudinea unei persoane care căuta atenţia publicului, apreciind greşit consecinţele posibile?

Litvinenko, cu părul şaten, tuns scurt şi uşor cârlionţat la vârfuri, zâmbea relaxat. Purta o jachetă de aviator din nailon, de culoare albastră, pe deasupra unui tricou de tenis albastru, pantaloni închişi la culoare şi pantofi din piele maro. Pe fundal se vedea Piccadilly Circus, partea de nord dinspre strada Regent. „M-a invitat la un restaurant chinezesc pe care îl alesese el. A fost foarte precaut. A înregistrat conversaţia pe care am avut-o", a spus Soldatov.

„I-am cerut să-mi dea detalii despre o întâmplare ciudată cu doi oameni, dintre care unul de la FSB, care îl sunaseră în anul 2003 ca să-i propună lui Litvinenko să îl ucidă pe Putin şi, în acest scop, el i-a cerut bani lui Berezovski. Lui Litvinenko i s-a părut a fi o provocare a FSB-ului."

Existau mai multe versiuni ale întâlnirii cu Ponkin. Una, care îi aparţinea lui Litvinenko aşa cum i-o relatase lui Soldatov, sugera că Litvinenko aranjase ca întâlnirea să aibă loc într-o cameră de hotel în care agenţi MI5 plantaseră microfoane; aceştia îi arestaseră apoi pe cei doi turişti ruşi şi îi deportaseră. Cealaltă versiune provenea dintr-un interviu acordat de Berezovski unui ziar, la scurt timp după întâlnire.

Ponkin îi spusese lui Litvinenko că „sunt oameni extrem de nemulţumiţi de situaţie, care nu îl înghit pe Putin, care cred că distruge ţara şi care au hotărât să scape de el", afirmase Berezovski. „Dar, cum nu au încredere unii în alţii, însă cred că eu sunt de nădejde, aceşti ofiţeri din FSB l-au trimis pe Ponkin pentru ca Litvinenko să-l pună în legatură cu mine, ca să discutăm şi să punem la cale uciderea lui Putin. I-am spus lui Litvinenko să dea o declaraţie ca să semnaleze incidentul Scotland Yardului."

Ponkin a negat episodul. Lui Soldatov i se păruse ciudată întâmplarea, nu la fel de clară cum o descriseseră alţii, o amestecătură de treburi de stat şi private.

„Intrau două lucruri în discuţie", a spus Soldatov. „Primul: un complot împotriva lui Putin; al doilea: protecţia unui magazin cu echipament sportiv din Moscova. Mi-e imposibil să concep că doi foşti FSB-işti pot să discute despre

uciderea preşedintelui Rusiei şi apoi despre protecţia unui magazin de echipament sportiv din Moscova. Sunt nişte oameni tare ciudaţi. În mintea lor se amestecă interesul naţional, activităţile comerciale şi escrocheriile."

Însă Soldatov nu se îndoia de ceea ce îi povestise Litvinenko, iar poliţia britanică a confirmat şi ea că Litvinenko le oferise o declaraţie detaliată despre această întâlnire. Poliţia mai informase că doi cetăţeni ruşi fuseseră reţinuţi timp de cinci zile pentru ca mai apoi să fie eliberaţi, cu condiţia să se întoarcă la Moscova.

Potrivit unei informaţii, Litvinenko îşi schimbase modul de operare pentru această ocazie şi alesese ca punct de reper o bancă de lângă restaurantul asiatic Wagamama din piaţa Leicester, o abatere ciudată de la locul său obişnuit, statuia lui Eros, aflată în apropiere.

Putea oare această întâlnire să prevestească evenimentele de peste trei ani, când mecanismul avea să fie acelaşi? Adică un emisar de la Moscova, cunoscut lui Litvinenko din trecutul său din FSB, care sosea la Londra cu o propunere prezentată ca venind din partea unui prieten?

Momentele de genul acesta, în care personaje tenebroase venind din Rusia apăreau în viaţa de exilat a lui Litvinenko şi în strânsa sa relaţie de afaceri cu Berezovski, aduceau a ceva mai mult decât a conspiraţie. Dacă emigranţii cu care Litvinenko venea în contact erau învăluiţi uneori în mister, în privinţa statutului lui Litvinenko de la Moscova, lucrurile erau foarte clare.

O serie de procese derulate în Rusia, până în anul 2003, au reconfirmat sentinţa de trei ani şi jumătate cu suspendare pentru acuzaţia de abuz în serviciu şi sustragere de explozibil. Timp de aproape trei ani de la fuga sa din Rusia, procurorii făcuseră demersuri pentru a obţine arestarea sa, cel puţin oficial, cel mai probabil pentru a-l putea da în urmărire prin Interpol, în cazul în care călătorea în Europa. Judecând după persistenţa demersului judiciar, era evident că cineva din Moscova nu era dispus să-l lase să scape nepedepsit. Întrebarea care se punea era cum avea să îi fie pusă în aplicare sentinţa.

Pe lângă acţiunea judecătorească, unii dintre foştii parteneri ai lui Litvinenko sugerau o soluţie mai macabră, cu un soi de umor negru.

În 2003, un jurnalist polonez a intrat în posesia unor imagini datând din anul anterior, care înfăţişau un desen cu faţa lui Litvinenko, folosit drept ţintă la un centru al Forţelor Speciale ruse.

Acelaşi desen a ieşit din nou la iveală la un poligon folosit de Centrul de antrenament Vitiaz din Balaşikha, în apropiere de Moscova, proprietatea unor veterani din Forţele speciale. Imaginile cu Litvinenko, perforate de gloanţe, au fost făcute publice, poate ca o coincidenţă, la începutul lui noiembrie 2006. Înregistrarea de la televiziune îl înfăţişa pe Serghei Mironov, preşedintele camerei superioare a Parlamentului rus, aflat în vizită la centrul Vitiaz. Directorul instituţiei, Serghei Lîşiuk, a insistat că nu era conştient de

semnificaţia acestei imagini inconfundabile. „Abia mai târziu am aflat din presă că era Litvinenko", a afirmat acesta. „Noi nu trăgeam în Litvinenko, trăgeam într-o ţintă."

Afirmaţiile sale erau naive. În momentul în care Mironov vizita centrul Vitiaz, omul al cărui chip servea drept ţintă era în chinurile morţii, într-un spital din Londra. Era evident că Moscova nu-l scăpase din vedere pe Litvinenko.

Neil Barnett, un scriitor britanic, s-a întâlnit cu Litvinenko în anul 2003 („în Piccadilly, lângă statuia lui Eros"). Cu ocazia acelei întâlniri, Litvinenko a afirmat că un anume Viktor Kirov de la ambasada rusă din Londra „îl hărţuia, sunându-l neanunţat acasă, în timpul nopţii".

Doi ani mai târziu, sunatul s-a transformat în ceva mult mai grav: un cocktail Molotov a lovit zidul casei de la numărul 140, de pe strada Osier Crescent, distrugând un zid şi scuterul unui copil.

La sfârşitul anului 2006, Mihail Trepaşkin, un fost agent FSB care participase la conferinţa de presă din 1998 de la Moscova şi desfăşurase propria anchetă în cazul atacului cu bombă asupra blocurilor din anul 1999, a scos fraudulos o scrisoare dintr-o închisoare din Siberia, în care îi amintea lui Litvinenko de un avertisment pe care i-l dăduse cu patru ani în urmă.

Tonul scrisorii, compusă în timp ce Litvinenko era pe moarte, părea direct şi iritat, în genul „ţi-am zis eu?", de parcă Litvinenko era singurul vinovat pentru situaţia în care se afla. Trepaşkin părea să fi scris scrisoarea înainte să înţeleagă exact care era situaţia lui Litvinenko, spunând că „îmi pare rău să aud că ai fost otrăvit." Însă, amintea scrisoarea, Litvinenko fusese avertizat la ce riscuri se expunea încă din august 2002. La acea vreme, afirma Trepaşkin, fusese abordat la Moscova de Viktor Şebalin, un alt fost ofiţer din unitatea URPO, care îl prevenise că familia lui din Rusia era în pericol de moarte şi că se formase un grup de asasini care să-i „lichideze pe toţi cei care aveau legătură cu Berezovski şi Litvinenko".

Ca şi Andrei Ponkin, Viktor Şebalin era unul dintre ofiţerii disidenţi din FSB care participaseră la conferinţa de presă din 1998, deşi rolul său în grupul de rebeli era neclar. Şi, asemenea lui Ponkin, acum nu-l avea la suflet pe Litvinenko. În esenţă, avertismentul lui Trepaşkin, repetat la eliberarea din închisoare la sfârşitul anului 2007, sugera că alierea lui Litvinenko cu Berezovski îi punea în pericol pe ei şi pe familiile lor.

„Saşa era ameninţat permanent", a spus Vladimir Bukovski.

„Eram împreună când a primit un telefon de la Moscova şi o voce i-a spus: «Crezi că eşti în siguranţă în Londra; adu-ţi aminte ce a păţit Troţki.» Ne plimbam prin oraş. Era şi fiul său cu noi. Era soare, primăvară. I-a sunat telefonul şi a primit ameninţări."

Dar de ce nu dăduse Litvinenko ascultare acestor semne?

În cei şase ani petrecuţi la Londra, Litvinenko „s-a relaxat complet şi acesta este desigur un pericol pentru oameni ca el, care încă sunt implicaţi într-o mulţime de lucruri".

Unul dintre aceste lucruri era şi relaţia cu suişuri şi coborâşuri cu un om pe nume Mario Scaramella. Legătura cu el l-a împins pe Litvinenko în cea mai ciudată încercare de a pătrunde în istoria secretă a KGB-ului în Europa. Dar, ca în atâtea alte cazuri, întâlnirile cu Scaramella aveau mai multe şanse să-i atragă duşmani decât prieteni.

Capitolul zece

Un rolodex pentru care merită să mori

Începutul relației dintre Aleksandr Litvinenko și Mario Scaramella este neclar, însă finalul este foarte bine cunoscut: pe 1 noiembrie 2006, Scaramella, un profesor italian, avocat și luptător autoproclamat pentru securitatea mediului, s-a întâlnit cu Litvinenko să ia prânzul la o oră destul de târzie, la un restaurant japonez, mai jos de statuia lui Eros, și i-a arătat o hârtie conținând un e-mail în care se încerca să se demonstreze că amândoi, alături de un senator italian, Paolo Guzzanti, riscau să fie uciși de un grup de asasini ruși.

Era ziua în care Litvinenko începea anevoiosul și sfâșietorul drum, la capătul căruia îl aștepta moartea.

„L-am întrebat: «Cine te-a otrăvit? Cu cine ai luat masa?»", a declarat Oleg Gordievski câteva zile mai târziu, rememorând o conversație avută cu Litvinenko, pe când acesta zăcea pe patul morții. „Mi-a spus: «Am luat masa cu Scaramella. Avea emoții. Se purta ciudat, dar el mereu se poartă așa.»"

Într-adevăr, nu era în apele sale.

Ca urmare a investigațiilor reporterilor din mai multe țări, s-a dovedit că puține lucruri din viața lui Mario Scaramella au fost cum le-a povestit el. Era și cazul implicării sale în actul final din povestea lui Litvinenko. La început a părut a fi suspect; apoi a ieșit de pe lista suspecților. Inițial, afirmase că a avut și el aceeași soartă ca Litvinenko, însă nu a fost așa. Le-a spus asociaților săi că avea de gând să plece spre Londra de acasă, din Napoli, pe 12 sau 13 noiembrie 2006, însă nu a făcut-o.

Și-a schimbat planurile și era la Londra exact în ziua în care Litvinenko s-a îmbolnăvit.

„Nu a fost o coincidență", a spus Maxim, fratele vitreg al lui Litvinenko. „L-a trimis cineva." Teoria lui Maxim era influențată de dragostea și devotamentul față de fratele său vitreg și nu se potrivea cu ceea ce se știa despre derularea întâlnirilor de pe 1 noiembrie 2006. Însă, ținând seama de ceea ce s-a aflat despre celelalte întâmplări în care mai fusese implicat Scaramella, se putea constata o anume simetrie și chiar plauzibilitate.

Mario Scaramella s-a născut pe 23 aprilie 1970, la Napoli, și a crescut în cartierul select Vomero, situat pe un deal la poalele căruia se afla centrul dărăpănat și aglomerat al orașului. Era orașul potrivit pentru un om care părea atras de partea obscură a vieții. În Soarele arzător și căldura mediteraneeană sufocantă,

cu Vezuviul în apropiere, Napoli era elegant şi dărăpănat în acelaşi timp, opulent şi sărăcăcios, un punct de trecere spre cochetele staţiuni Capri şi Amalfi şi un cuib de violenţă şi infracţiuni din lumea drogurilor.

Era un loc în care regulile erau încălcate, iar legea era deseori inutilă, în care fiecare persoană sau grup adapta realitatea la propriile cerinţe. De la bun început, Scaramella a fost conştient cât de important este să ai relaţii, un nume, etichete şi organizaţii obscure care, aparent, să ofere respectabilitate şi acces la finanţare şi la şi mai multe relaţii. Încă din adolescenţă se dovedise priceput la a înfiinţa organizaţii, pentru ca mai apoi să-şi găsească susţinători care să le dea substanţă. Se implica în planuri măreţe şi apoi convingea oamenii să-i ia în serios organizaţiile. Cu aspectul său melancolic şi copilăros, îi plăcea să afirme că ar avea legături cu lumea ambiguă şi clarobscură în care se întretăiau spionajul şi crima organizată.

Se lăuda că are legături cu serviciile secrete italiene, însă, într-un final, a recunoscut chiar şi el că ambiţiile şi visele sale îi depăşeau realizările.

Alexander Stille, un jurnalist newyorkez de la revista online *Slate*, l-a numit „un fel de Rosencrantz sau Guildenstern[29] în tragedia lui Litvinenko, un personaj minor care are o influenţă asupra dramei şi în acelaşi timp face lumină într-o altă tragedie italiană. Este genul de om care apare în poveştile cu spioni, un plăsmuitor de aventuri incredibile şi adevăruri parţiale; un amestec între un Walter Mitty[30], un om bun la toate şi un spion; este genul de persoană care, prin intermediul unor titluri şi relaţii false, obţine titluri şi relaţii reale. Italienii numesc astfel de oameni *millantatore di credito* – cineva care pretinde că ştie şi că a făcut mai mult decât în realitate".

La vârsta de optsprezece ani, Scaramella a devenit preşedintele unei organizaţii numite *Nuclei Agenti di Sicurezza Civile*, în traducere Centrele de Agenţi din Securitatea Civilă, o organizaţie poliţienească ce se ocupa cu protecţia mediului şi care, neoficial, avea legături cu mişcarea de dreapta *Movimento Sociale Italiano*, în trecut partidul politic al lui Benito Mussolini, al cărei reprezentant era un unchi influent al său. La vremea aceea, la sfârşitul anilor '80, înainte ca ecologia să devină o preocupare politică, ideea unei versiuni ecologiste a Vânătorilor de fantome era o mişcare inteligentă, dar precoce. Protecţia mediului era un concept amplu care cuprindea de la probleme de mediu până la încălcarea legii zonificării. Dar cine se putea îndoi de buna sa credinţă? Scaramella reuşise să-şi implice organizaţia în activităţi mult mai importante, participând la operaţiuni de închidere de baruri ilegale, restaurante, hoteluri şi chiar a unui circuit ilegal de curse. Acea parte a carierei sale s-a încheiat atunci când a fost acuzat şi achitat ca urmare a înaintării unui apel, fiindcă se dăduse

[29] Personaje din *Hamlet* de Shakespeare, curteni tocmiţi de regele Claudius să îl spioneze pe Hamlet, folosindu-se de prietenia din copilărie cu acesta (n.tr.).

[30] Personaj din nuvela *Viaţa secretă a lui Walter Mitty* de James Thurber, un fantezist şi un visător incurabil (n.tr.).

drept ofiţer de poliţie. Avea numai douăzeci de ani şi se pregătea pentru o carieră de avocat. Unul dintre asociaţii săi era Filippo Marino, un italo-american care îl întâlnise pe Scaramella la începutul carierei acestuia şi cu această ocazie îl cunoscuse şi pe Litvinenko.

Următoarea organizaţie a lui Scaramella a fost Centrul Special de Cercetare şi Monitorizare, o organizaţie pe care a descris-o ca pe o „reţea virtuală de oameni de ştiinţă" care l-a cooptat şi pe Marino, prin intermediul căruia a încercat mai târziu să stabilească contacte cu foşti sau actuali membri CIA.

Dar marea sa realizare a fost fondarea la jumătatea anilor '90 a ceea ce numise Programul de Prevenire a Infracţiunilor Ecologice (ECPP), pe al cărui site era descris ca „o conferinţă interguvernamentală permanentă", dedicată securităţii mondiale a mediului.

Prin această organizaţie, Scaramella a stabilit contacte cu instituţii *bona fide*, printre care NATO, Agenţia de protecţie a mediului de pe lângă ONU şi Organizaţia Maritimă Internaţională. Facultatea de Drept din cadrul Universităţii New York l-a invitat să ţină o conferinţă în noiembrie 2000 unde participa şi un grup de experţi care discutau despre „utilizarea teledetecţiei şi a altor tehnologii de către organizaţii guvernamentale şi interguvernamentale". Scaramella a fost prezentat ca reprezentant „al Universităţii din Napoli; Secretar general, Programul de Prevenire a Infracţiunilor Ecologice" (ECPP).

Una dintre campaniile cele mai îndrăzneţe ale ECPP se bazase pe afirmaţiile sale că un submarin sovietic din clasa „Noiembrie" amplasase aproximativ 24 de mine cu încărcătură nucleară pe fundul golfului Napoli, programate să explodeze în anul 1973, în timpul negocierilor dintre Brejnev şi Nixon pe tema limitării arsenalului nuclear, atunci când Flota a şasea a Marinei americane opera în zonă. Afirmaţiile aveau o bază reală. În anul 2001, un raport al Agenţiei Internaţionale pentru Energie Atomică din Viena (AIEA), care amintea de accidentele pe mare în care fuseseră implicate materii nucleare, menţiona un incident din data de 10 ianuarie 1970, atunci când un submarin neidentificat s-ar fi scufundat în Golful Napoli, având la bord torpile nucleare. Însă în raportul AIEA se mai preciza că incidentul „nu a fost confirmat". Mai târziu, Scaramella a speculat că explozibilii nucleari ar fi trebuit detonaţi printr-o antenă ascunsă pe versanţii muntelui Vezuviu, iar în timpul căutării acestora, povestea el, a fost ţinta unui atac misterios. ECPP a mai încheiat şi contracte avantajoase cu autorităţile, privitoare la demolarea unor construcţii ilegale dintr-un parc naţional italian şi la realizarea de lucrări de decontaminare a mediului. Contractele, în valoare de peste un milion de dolari, au fost mai târziu obiectul unei anchete a poliţiei, în urma căreia Scaramella a fost acuzat de fraudă.

De-a lungul carierei sale, Scaramella şi-a creat un CV impresionant în care se regăseau posturi de profesor la universităţi precum Stanford, Arizona, San Jose State, Greenwich din Londra, Haifa şi Napoli. Unele dintre aceste instituţii au declarat mai târziu că nu auziseră niciodată de el sau au contestat felul în care el definise relaţia avută cu respectivele instituţii.

Scaramella se implicase în jocuri care puteau fi periculoase. A declarat poliţiei că personaje dubioase, cu legături în rândul serviciilor secrete, plănuiau să îl ucidă. În octombrie 2005 a denunţat un grup de ucraineni care, potrivit afirmaţiilor sale, transportaseră arme unui fost ofiţer KGB din Napoli, cu scopul de a-l ucide pe el şi pe un asociat al său. Atunci când carabinierii italieni au oprit un camion care venea din Ucraina şi se îndrepta spre Napoli, au fost arestate patru persoane şi condamnate la peste un an de închisoare. Scaramella le oferise ofiţerilor informaţii care le permiseseră să identifice camionul în care, potrivit unor informaţii neconfirmate din mass-media, se aflau două grenade ascunse într-o Biblie goală. Cei patru ucraineni au fost achitaţi mai târziu.

Unele dintre persoanele sale de contact, printre care şi Oleg Gordievski, fostul agent dublu sovietic, l-au catalogat pe Scaramella ca fiind o persoană nesemnificativă. „Este doar un balon de săpun", a afirmat Gordievski la sfârşitul anului 2006, însă mai târziu a revenit asupra acestei opinii, declarând că îl desconsiderase pe Scaramella doar din cauza suspiciunilor care planaseră asupra implicării sale în evenimentele care au culminat cu moartea lui Litvinenko.

Însă Scaramella a devenit cu siguranţă ceva mai mult decât un balon de săpun în viaţa lui Aleksandr Litvinenko.

În anul 2003, Scaramella a fost numit consultant într-o comisie numită Mitrohin, înfiinţată în 2002. Misiunea sa era să investigheze dacă arhivele sustrase din Rusia în 1992, de către arhivarul rus Vasili Mitrohin, conţineau probe care atestau că printre membrii elitei politice italiene se aflau colaboratori ai KGB-ului.

Comisia şi rolul lui Scaramella în aceasta oferea una dintre cele mai ciudate intrigi secundare din afacerea Litvinenko.

În lumea crepusculară a vieţii publice italiene existau voci care afirmau că scopul nedeclarat al Comisiei Mitrohin era să aducă dovezi incriminatoare care să alimenteze zvonistica politică devoratoare a ţării şi care să stârnească declaraţii şi bârfe.

Scaramella căuta probe când a luat legătura cu Litvinenko în anul 2003, probe pe care nu le-a găsit niciodată – pentru a demonstra că Romano Prodi, fostul prim-ministru italian şi preşedinte al Comisiei Europene, reales ca premier, a fost agent KGB.

Dacă această acuzaţie putea fi dovedită, implicaţiile politice pentru Prodi aveau să fie devastatoare în favoarea lui Silvio Berlusconi, marele său rival, care înfiinţase Comisia în timpul celui de-al doilea mandat al său de prim-ministru. Într-adevăr, numai ideea că un lider al Uniunii Europene ar putea fi membru al KGB-ului ar fi creat senzaţie în măsură să rivalizeze sau chiar să minimalizeze triumfurile anterioare ale Moscovei de a-şi fi infiltrat spionii în structurile cele mai intime ale elitei occidentale.

Folosindu-se de documentele de călătorie obținute în urma primirii azilului politic, Litvinenko s-a dus la Napoli ca să îl întâlnească pe Scaramella și pe asociații săi, la începutul anului 2004.

Încă din start au existat dubii în privința metodelor folosite de Scaramella pentru a-l convinge pe Litvinenko să depună mărturie.

„Scaramella i-a promis fratelui meu că mă ajută să obțin azil", își amintea Maxim Litvinenko, cu prilejul unei discuții din vara anului 2007, pe o plajă din Senigallia, o stațiune la Marea Adriatică, unde locuia. Aleksandr Litvinenko „a venit în Italia doar pentru că Scaramella i-a promis să îmi facă rost de acte. Dar au fost doar promisiuni. Ne-am înșelat în privința oamenilor cu care am discutat", a spus Maxim. „Nu erau chiar așa de puternici cum voiau să dea impresia."

Aleksandr Litvinenko sugerase că au avut loc tensiuni între el și Scaramella din cauza felului în care acesta din urmă se folosise de fratele său vitreg. „Am stabilit să mă duc în Italia în februarie 2004. Cam în perioada aceea s-a întâmplat ceva inexplicabil. Am un frate vitreg, Maxim, care locuiește în Italia de patru ani. Cu o lună înainte de data la care trebuia să mă duc, Maxim m-a sunat disperat", să-i spună că viza de studii îi fusese retrasă și risca să fie deportat în Rusia.

„Am acordat Comisiei tot ajutorul de care avea nevoie și astfel Maxim a primit azil politic", a declarat Litvinenko unui ziar italian. „Maxim mi-a spus că Mario se dusese la poliție în Rimini și discutase cu ei. Sunt convins că a făcut totul ca să mă convingă să cooperez."

Însă Litvinenko își avea propriile motive să coopereze cu Comisia Mitrohin, cel puțin după cum afirma un asociat al lui Scaramella, prezent la prima întâlnire din 2004, de la Napoli.

„Părea un tip dornic să se facă auzit și să-și spună povestea", afirmase asociatul. „Scaramella încerca să afle lucrurile care aveau legătură cu Italia; Litvinenko, în schimb, părea mai interesat să vorbească despre adevărata structură a puterii FSB-ului. Înțelegea că Mario avea nevoie de informații specifice privitoare la Italia, iar el încerca să adapteze acest lucru la povestea pe care voia el s-o spună." Cu alte cuvinte, fiecare încerca să-l manipuleze pe celălalt. Însă Litvinenko „era de zece ori mai manipulator decât ar putea vreodată să fie Mario Scaramella".

O întrebare care s-a pus mai târziu, în încercarea de a crea un tablou al personalității lui Litvinenko, era dacă acesta primise bani ca să meargă în Italia, o acuzație pe care a respins-o cu iritare. Se spunea că Scaramella îi oferise fostului ofițer FSB câteva sute de dolari, după ce petrecuse cinci zile la Napoli în care le oferise informații. „M-am simțit umilit", a declarat Litvinenko ziarului italian *La Repubblica*. „I-am spus că se înșală dacă își închipuie că eu, colonelul Litvinenko, îmi vând informațiile."

Însă, după moartea lui Litvinenko, chestiunea atitudinii sale ambigue față de bani avea să apară în tablourile pe care i le-au creat atât prietenii, cât și

adversarii. Chiar şi în decursul întrevederilor din Italia, se pare că Litvinenko făcuse aluzii fățişe că ar aştepta o recompensă.

„Intrase de câteva ori în discuţie ideea că traiul era greu la Londra", a spus un participant la întâlnirea din Napoli. „Însă Scaramella a spus că îi plătea lui Litvinenko cheltuielile de călătorie şi altele." Cheltuielile includeau şi cinci zile la hotelul Britannique de pe strada Corso Vittorio Emanuele din Napoli, un hotel în stilul uşor demodat Belle Époque, care putea fi pe gustul lui Scaramella, un om cu simţul romantic al nesăbuinţei. Însă pe Litvinenko îl preocupa mai puţin cochetăria.

„Era foarte precaut în privinţa securităţii personale", spusese participantul la discuţii. „Era un tip care avea mare grijă de sine. Era într-o stare fizică foarte bună."

Litvinenko ştia că are motive să fie prudent.

Pe data de 3 februarie 2006, Litvinenko se afla într-un hotel din Roma, în faţa unei camere de filmat, şi a început să vorbească. Purta jeanşi, un sacou albastru şi o cămaşă bleu, era aşezat pe o canapea joasă, iar în spate se vedea un perete de culoare roz. În înregistrarea depoziţiei sale se observa şi profilul fratelui său vitreg, Maxim, care nu privea la cameră. Acesta traducea în italiană şi în rusă. „Astăzi este 3 februarie 2006. Sunt la Roma. Mă numesc Litvinenko V. Aleksandr", a început Litvinenko. „Sunt fost colonel KGB-FSB. Sunt fostul adjunct-şef al unui departament secret care se ocupa cu asasinatele politice ale unor oameni care puneau probleme."

După prezentarea preliminară a lui Litvinenko, Mario Scaramella, un bărbat brunet cu părul tuns scurt, s-a aşezat lângă Litvinenko. Şi el era îmbrăcat în albastru şi îi punea întrebări lui Litvinenko în italiană, iar Maxim traducea în limba rusă. Din înregistrare este evident că sesiunea se voia a fi secretă. De exemplu, ca răspuns la întrebarea dacă doreşte să fie făcută publică mărturia sa, Litvinenko a cerut garanţia ca dezvăluirile sale să rămână confidenţiale. A precizat că informaţiile pe care le furnizase deja îi costaseră viaţa pe unii oameni. „De aceea această înregistrare trebuie să rămână secretă şi trebuie utilizată numai în cazul unor investigaţii secrete", spunea Litvinenko.

Mare parte din mărturisirile lui Litvinenko erau privitoare la generalul Anatoli Trofimov, fostul director adjunct al FSB care fusese împuşcat împreună cu soţia sa, Tatiana, în aprilie 2005. Desigur, faptul că Trofimov era mort presupunea că nu avea cine să confirme sau să infirme afirmaţiile lui Litvinenko în legatură cu ceea ce îi relatase generalul.

După cum spunea Litvinenko în înregistrare, pe când plănuia să fugă din Rusia, Trofimov îl sfătuise să nu se ducă în anumite ţări europene, printre care şi Italia. „L-am întrebat de ce şi mi-a spus că în aceste ţări erau infiltraţi în guvern foşti agenţi KGB, iar mulţi dintre ei începuseră să lucreze din nou pentru KGB. După anul 1996 îşi reînnoiseră contractele cu KGB-ul şi l-am întrebat pe Trofimov: «Este posibil să mai fie agenţi KGB în ţările europene?», iar Trofimov

a spus că, în prezent, președintele Comisiei Europene este Romano Prodi, omul cu care colaboram. Vă este suficient numele acesta?"

Întrebat de Scaramella, Litvinenko a continuat. „Trofimov mi-a spus că Prodi este agent KGB; încercau să nu folosească cuvântul acesta. Mi-a spus: «Prodi este omul nostru, omul KGB-ului.»"

Paolo Guzzanti, președintele Comisiei Mitrohin și senator din partea partidului lui Silvio Berlusconi, Forza Italia, mi-a spus mai târziu că ordonase ca mărturia lui Litvinenko să fie clasificată drept secretă, întrucât cuprindea afirmații care nu puteau fi confirmate. Cu toate acestea, înregistrarea a ieșit la iveală, iar Prodi a respins categoric afirmațiile lui Litvinenko. Acesta din urmă recunoscuse chiar și el în înregistrarea din anul 2006 că nu avea cum să dovedească aceste afirmații. „În afară de ce mi-a spus Trofimov, nu am altă probă care să susțină ce am zis", a declarat el.

Întrucât și Litvinenko și Trofimov erau morți înainte ca înregistrarea să iasă la iveală, nu exista posibilitatea revenirii asupra sursei inițiale pentru a verifica ce se întâmplase de fapt. În plus, Scaramella a fost arestat în Italia la o lună după moartea lui Litvinenko și a petrecut următoarele șase luni în închisoare – o parte din acest timp la carceră, afirmase el – apoi a fost ținut în arest la domiciliu. În această perioadă, conform cu documentele eliberate de tribunal, fusese anchetat pentru calomnie, fraudă și trafic de arme, fără a fi însă pus oficial sub acuzare. A fost eliberat pe 14 februarie 2008, ca urmare a unei înțelegeri legale complicate, fără să fi fost găsit vinovat.

Dintr-un anume punct de vedere, episoadele încălcite legate de Scaramella ar fi fost probabil date uitării, dacă el nu s-ar fi întâlnit cu Litvinenko înainte ca acesta din urmă să înceapă să se prăpădească, pentru a-i aduce un teanc de e-mailuri.

Aceste mesaje erau rezultatul unei rețele de contacte în care intrau Scaramella, Litvinenko și un alt rus cu legături cu KGB-ul, Evgheni Limarev. Litvinenko fusese cel care i-l prezentase pe Limarev lui Scaramella, sugerând că Limarev era poate în măsură să îi furnizeze informațiile de care avea nevoie pentru Comisia Mitrohin. În final, din câte spune Limarev, Scaramella a început să îi plătească aceste servicii în anul 2004, Limarev fiind expert în modul de funcționare a Kremlinului.

Nici această relație nu ar fi făcut valuri dacă Litvinenko nu murea. Însă Litvinenko a decedat și Limarev era cel care transmisese informațiile la care făceau referire e-mailurile pe care Scaramella era atât de nerăbdător să i le arate lui Litvinenko, pe 1 noiembrie 2006.

Cine era misteriosul furnizor al acestor informații atât de valoroase?

Evgheni Limarev se înconjurase cu o aură de mister și se lăuda că nu există nici o fotografie a sa în nici o bază de date accesibilă publicului. Într-adevăr, pe site-ul acestuia apărea o fotografie parodică a unui bărbat arătos cu aspect slav, blond, cu o tunsoare Quiff și cu ochelari de soare, stereotipul spionului KGB

aşa cum era el înfăţişat de către Ian Fleming în romanele cu James Bond. „Am încercat să stau în umbră, duc o viaţă discretă, departe de mass-media, pentru protecţie, şi din alte motive personale", afirmase el. „Nimeni nu a reuşit până acum să publice vreo fotografie recognoscibilă de la mine [*sic*]."

Până în septembrie 2007 se făcuseră atâtea speculaţii în legătură cu presupusele legături ale lui Limarev cu serviciile de informaţii sovietice, încât acesta a publicat o autobiografie pe site-ul său, rusglobus.net, în care preciza că nu lucrase niciodata pentru KGB.

Limarev afirma că este fiul unui diplomat şi ofiţer de informaţii sovietic, cu misiuni în diferite ţări francofone din Africa. După ce studiase la şcoli diplomatice ruse în ţări precum Maroc, învăţase limbi moderne la o prestigioasă facultate din cadrul Universităţii de Stat din Moscova, obţinând diploma de interpret în patru limbi, două dintre ele utile în Europa – franceza şi engleza – şi încă două din ţări îndepărtate – farsi şi dari – predominante în Iran, respectiv în Afganistan. Autorităţile de la Moscova, însă, i-au zădărnicit planul de a deveni interpret militar de limba dari, atunci când trupele sovietice au început retragerea din Afganistan, în 1988.

Când Uniunea Sovietică se apropia de colaps, a adăugat Limarev, el preda limbi străine militarilor din trupele speciale ruse Spetznaz, din unităţile cunoscute sub numele de Alfa şi Vimpel, într-un centru de instruire KGB, în oraşul-garnizoană Balaşikha-2 în apropierea Moscovei. (A negat că ar fi lucrat în centrele în care imaginea lui Litvinenko fusese folosită drept ţintă pentru antrenament.)

„Am activat în mare parte în comandourile Vimpel, specializate înainte în sabotaj şi operaţiuni de diversiune. În prezent, misiunea lor oficială este să apere reactoarele nucleare de teroriştі (inclusiv cele care produc poloniu)."

„Am făcut nişte cursuri speciale şi am intrat la institutul de informaţii al KGB-ului, dar nu am studiat acolo", spunea Limarev pe site-ul său.

Într-o conversaţie telefonică ulterioară, acesta preciza că fusese admis să studieze la academia KGB, însă că nu se înscrisese. Susţinea că unul dintre principalele motive era că tatăl său era încă ofiţer KGB, iar regulile sovietice interziceau ca doi membri ai aceleiaşi familii să participe la misiuni de spionaj.

Trecutul lui Limarev în acest cadru amplu al serviciilor de informaţii şi de securitate îl făcea apt pentru ceea ce devenise un parcurs profesional obişnuit. Ca mulţi alţii, precum Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun, Limarev a devenit om de afaceri în noua Rusie, cu legături în nucleele de putere ale KGB-ul şi armatei. Însă, după cum reiese din autobiografia publicată pe site-ul său, Limarev a intrat în colimatorul unei grupări de crimă organizată şi s-a mutat cu familia mai întâi în Elveţia, în 1993, iar mai apoi în Franţa, în 2000. Mai reieşea că în anii '90 avusese aspiraţii politice în Rusia şi că îl susţinuse pe un contracandidat al lui Vladimir Putin, la funcţia de preşedinte. Însă aspiraţiile sale la bogăţie şi putere s-au spulberat, fiind acuzat de complicitate la uciderea unui partener

de afaceri de la o rafinărie de zahăr, din regiunea Belgorod din Rusia, acuzaţii pe care le-a negat.

În momentul în care a fost implicat, dar nu adânc, în punctul culminant al afacerii Litvinenko, Limarev, la acea vreme în vârstă de patruzeci şi unu de ani, era consultant pe probleme de securitate şi locuia aproape în anonimat în regiunea franceză Haute-Savoie, în apropierea graniţei cu Elveţia. Opera pe site-ul său şi furniza materiale private clienţilor plătitori, prin intermediul e-mailului. Specialitatea sa era să analizeze manevrele personajelor influente, ale *silovikilor*, aduşi la putere de Vladimir Putin.

În anul 2002, Limarev a luat legătura cu cei din cercul lui Berezovski care locuiau la Londra şi în Statele Unite, printre care şi Litvinenko, Goldfarb şi Felştinski. Limarev afirma că intervenise ca martor în calitate de expert în demersurile legale de obţinere a azilului de către Berezovski în Marea Britanie, oferind informaţii despre felul în care afacerile lui Berezovski fuseseră monitorizate de serviciile de securitate şi despre situaţia securităţii din Rusia, în general. Întâlnirea cu grupul lui Berezovski lăsa să se întrevadă şi o colaborare cu Litvinenko.

„Am hotărât să facem schimb de informaţii despre activitatea mafiei ruseşti şi a foştilor membri ai serviciilor secrete", a spus Limarev, într-un interviu acordat revistei *Paris Match*, în decembrie 2006. „Cred că m-am întâlnit cu Aleksandr de patru sau cinci ori. Însă vorbeam deseori la telefon. Litvinenko era un om dur, însetat de acţiune, prototipul FSB-istului. Pe măsură ce trecea timpul, devenea din ce în ce mai radical, extremist. Era obsedat de Putin."

Dacă ne aplecăm asupra ultimului an la Londra al lui Litvinenko, avem senzaţia că evenimentele se precipitau şi îl antrenau şi pe el, de parcă o mână invizibilă ar fi creat cadrul şi ar fi pregătit personajele pentru scena finală. În parte, problema era de ordin financiar.

După cum afirmase chiar Berezovski, acesta îi redusese salariul lunar de 5 000 de lire lui Litvinenko, echivalentul a 9 500 de dolari în anul 2006, iar Litvinenko se plânsese mai multor persoane că nu îi ajungeau banii. (Berezovski a continuat să îi plătească taxele şcolare lui Anatoli, iar mai târziu s-a arătat extrem de generos faţă de văduva Marina Litvinenko.) După spusele Marinei, ruptura cu Berezovski s-a produs chiar din cauza lui Litvinenko. Vorbea mai bine engleza şi voia să devină independent faţă de Berezovski, intrând pe piaţa prosperă în care putea să-şi ofere serviciile, realizând rapoarte de verificare prealabilă şi furnizând informaţii din interior despre mediul de afaceri rus.

Spre surprinderea lui Litvinenko, Berezovski nu avusese nici un fel de obiecţii în legătură cu planurile sale.

„Saşa şi-a dat seama că poate să se descurce şi singur, să-şi găsească un loc de muncă, să vorbească engleza, să îşi facă relaţii", îşi amintea Marina. „Lucrează cu oameni de afaceri din Rusia de la care cere informaţii. Îi plăcea să se ştie independent şi este foarte important să fii util."

Într-o oarecare măsură, această versiune se potrivea cu cea a lui Berezovski.

I s-a acordat o mare importanţă chestiunii situaţiei financiare a lui Litvinenko, la analizarea cauzelor morţii sale şi a mobilului acesteia. Oare devenise atât de disperat după bani, încât să-şi piardă autodisciplina şi simţul măsurii? Să fi devenit atât de nesăbuit, încât să nu mai ştie la ce se expune? Cu siguranţă, era exagerat de sociabil, prea accesibil şi chiar aducea străini acasă în Muswell Hill. Însă nu toţi erau discreţi sau compătimitori.

Imediat după moartea lui Litvinenko, majoritatea relatărilor din presă îl înfăţişau pe fostul ofiţer KGB într-o lumină în general favorabilă, plasându-l în rolul de victimă a unui complot îngrozitor, pus la cale de puterea de la Kremlin. Însă Iulia Svetlicinaia, o rusoaică, absolventă de facultate, în vârstă de treizeci şi trei de ani, care locuia în Anglia din anul 1994, a stârnit ceva rumoare cu un portret mai puţin pozitiv.

Discutase de mai multe ori cu Litvinenko în anul 2006, împreună cu un coleg cercetător, James Heartfield, de la Universitatea Westminster, la care erau amândoi înscrişi.

Svetlicinaia a ajuns la Litvinenko prin intermediul lui Berezovski, întrucât voia să studieze evenimentele din Cecenia şi, spunea ea, i s-a părut că avea un comportament straniu. În articolele din presa britanică, ea îl descria pe Litvinenko ca pe un „exilat la Londra, decepţionat, un transfug incapabil să-şi planifice viitorul, care deseori trecea de la un subiect la altul, într-un mod ameţitor". A dezvăluit că acesta îi trimisese fotografii, inclusiv una în care purta o bască de scoţian, avea o spadă cecenă în mână şi mănuşi din KGB, fără degete. Într-o alta, era proaspăt ras şi afişa un zâmbet strengăresc; fotografia era făcută la el acasă, în Muswell Hill şi poza alături de Ahmed Zakaiev şi Anna Politkovskaia, cu puţin timp înainte de moartea acesteia.

Fotografia lui Litvinenko în care el agita o sabie – ce necesita mânuirea cu ambele mâini – părea să fi fost menită să compenseze expresia aproape angelică de resemnare care pusese stăpânire pe el pe patul morţii. Însă Svetlicinaia mai declarase publicaţiei *The Observer* că Litvinenko „avea de gând să şantajeze sau să vândă informaţii confidenţiale despre tot felul de oameni puternici, printre care se numărau oligarhi, demnitari corupţi şi surse din Kremlin". A repetat afirmaţia şi într-un interviu acordat CBS News, deşi aceasta nu a identificat niciodată persoana pe care Litvinenko ar fi vrut să o şantajeze.

Descrierea Iuliei Svetlicinaia, făcută lui Litvinenko ca fiind un mercenar şi un om instabil, a atras un cor de critici din tabăra lui Berezovski şi afirmaţii din partea apropiaţilor lui Litvinenko că aceasta era o campanie de dezinformare tipic KGB-istă, pentru a-i umbri amintirea lui Litvinenko.

Svetlicinaia a ripostat la afirmaţiile făcute de publicaţia *Sunday Times* din Londra, iar ziarul şi-a cerut scuze.

Relatarea ei despre întâlnirea cu Litvinenko debuta cu un episod cunoscut.

A rămas „stabilit să ne întâlnim în Piccadilly Circus", afirma ea, rememorând o conversaţie telefonică de pe 28 aprilie 2006. „A spus că o să poarte o geacă de piele şi că mă găseşte el. Aşteptam lângă statuie şi s-a apropiat de mine prin spate. A spus că mă urmărise."

Svetlicinaia s-a întâlnit cu Litvinenko de patru ori – o dată în Piccadilly, o dată în Hyde Park, o dată la el acasă, în Muswell Hill, şi o dată în compania lui Zakaiev, la hotelul Park Lane Hilton. A povestit că atunci când s-au întâlnit în Hyde Park s-au plimbat de colo până colo, spunea el, în cazul în care trage cineva cu urechea. „A început să-mi vorbească despre şantaj", a spus ea, însă părea să sugereze că extorsiunea nu era scopul său principal. „Şantajul nu era lucrul cel mai important. Nu avea bani. De fiecare dată am plătit eu cafeaua. Spunea mereu: viaţa e grea. Însă nu mi s-a părut avar, pur şi simplu avea nevoie de bani. Sunt sigură că avea informaţii, însă era evident că nu era un actor principal. Nu era genul de om care să tragă sfori, dar făcea rost de informaţii de undeva."

A conchis că Litvinenko „nu era un disident. Era un suflet rătăcit, cu simbrie de la oligarhi".

Important era, poate, ceea ce revelau aceste întâlniri despre Litvinenko. Din relatările Iuliei Svetlicinaia, nu reieşea că acesta s-ar fi comportat indecent. Litvinenko a prezentat-o pe ea soţiei sale când s-au întâlnit acasă la el, pe strada Osier Crescent. Însă relatarea ei sugera, interpretat la modul cel mai blând, că Litvinenko căuta să se implice în lucruri noi. Într-un articol din *Daily Telegraph*, publicat la două zile după moartea lui Litvinenko, Svetlicinaia şi colegul acesteia, Heartfield, declarau: „Epitaful lui Aleksandr Litvinenko ar putea fi: «S-a lăsat prins în evenimente care îl depăşeau»".

Această concluzie avea ceva condescendent, iar unii membri ai familiei sale extinse au regăsit în ea o anume neliniştе.

„Cu timpul, eu şi tatăl meu am devenit destul de apropiaţi", a spus fiica sa, Sonia, spre sfârşitul verii anului 2007. „Am început să ne cunoaştem mai bine şi ştia să fie drăguţ şi tandru. De fapt, mi-a spus să rămân cu el la Londra, până la urmă. Am avut sentimentul în acelaşi timp că îi era dor de acasă. Eu vorbesc mai bine engleza decât el şi nu cred că a reuşit vreodată să se integreze. Singurii prieteni şi cunoştinţe pe care le avea aici erau întotdeauna doar vorbitori de limbă rusă."

„Spre sfârşit, am avut senzaţia că era deprimat" a adăugat ea. „Nu ştiu, dar se plângea de lipsa banilor şi odată chiar a spus că îl bate gândul să se mute în altă ţară. Am avut senzaţia că avea probleme, însă nu vorbeam despre asta."

Pe străzile liniştite din Mayfair se aflau birouri discrete din care un client îşi putea procura o armată privată, care să asigure protecţia unui câmp petrolier, sau un bodyguard pentru un director-şef sau un raport despre situaţia unui

posibil partener de afaceri. Este o zonă în care se află obiective precum Hotelul Millennium, ambasada americană şi birourile lui Boris Berezovski şi în care localnicii cu dare de mână pot lua cina în localuri precum Harry's Bar şi George's, pentru a încheia afaceri sau pur şi simplu ca să se destindă, deseori pe cheltuiala altora. Această zonă dominată de linişte şi afaceri ferite de ochii publicului se întinde de la hotelurile din Park Lane şi până la magazinele de lux de pe strada Bond, mărginită la nord de strada Oxford şi la sud de Piccadilly. În apropiere se află magazine care vând automobile Bentley, Rolls-Royce şi Porsche, diamante, obiecte de artă, antichităţi, costume pe comandă şi pantofi scumpi. În acest mediu, printre oameni care comercializau informaţii, Litvinenko a văzut posibilitatea să compenseze pierderea venitului asigurat de Boris Berezovski.

Rusia era încă o enigmă, un labirint. Străinii nu se aventurau până acolo fără îndrumător. Londra a devenit locul în care oamenii ca Litvinenko îşi puteau valorifica cunoştintele despre propria ţară, servindu-le drept consultanţi companiilor occidentale care voiau să facă afaceri în Rusia. În câteva locuri, Litvinenko era bine primit.

„Litvinenko avea contacte impresionante în rolodexul său", a afirmat un specialist în securitate britanică. „Păstra legătura cu Rusia, cu FSB-ul, cu alţi disidenţi ca şi el. Mi-a spus: «Totul este de vânzare în Rusia. Nu există loialitate»". Specialistul în securitate şi-l amintea pe Litvinenko ca pe „un tânăr naiv şi simpatic. Era foarte entuziasmat când a primit paşaport britanic, tare mândru".

Însă cunoştinţele lui Litvinenko prezentau lacune. „Voia să afle despre Iukos, Gazprom, petrol şi gaze. În schimb, putea face verificări prealabile ale companiilor ruseşti şi ale oamenilor de afaceri." Însă este posibil ca tocmai pentru acest schimb de informaţii să fi intrat el în zone mai periculoase decât de obicei.

„Litvinenko s-a implicat în maşinaţiuni la nivel înalt, legate de Iukos şi Gazprom", a spus specialistul în securitate pe când îşi sorbea cafeaua într-un club în stil vechi, cu boltă, cu pereţii lambrisaţi şi fotolii de piele, atât de răspândite în St. James, în sudul cartierului Mayfair.

Prin aprilie 2006, Litvinenko s-a implicat într-o misiune misterioasă în Israel, unde a făcut o călătorie pentru a-i înmâna un document despre afacerea Iukos lui Leonid Nevzlin, un director executiv al companiei, fugit din Rusia şi căutat de Kremlin. „Aleksandr avea informaţii despre infracţiuni comise cu participarea directă a guvernului rus", afirmase Nevzlin, într-o declaraţie dată la biroul său din Tel Aviv, după moartea lui Litvinenko. „De curând mi-a dat documente mie şi avocaţilor mei care anchetează aspectele cele mai semnificative ale afacerii Iukos."

Nevzlin a spus că înmânase acest dosar secret Scotland Yardului. Însă e greu de crezut că puterea de la Kremlin era încântată de încă un denunţ din partea problematicului agent FSB pe care vroia să-l uite. Într-adevăr, în decembrie 2006, procurorul general al Rusiei a afirmat că se descoperise o legătură între afacerea Litvinenko şi investigaţiile privitoare la cazurile Nevzlin şi Iukos. Nevzlin a respins afirmaţiile ca fiind ridicole.

Dincolo de tiradele sale obişnuite, acum Litvinenko se interesa de afaceri de miliarde care susţineau Kremlinul în multe feluri.

Acuzaţiile de încălcare a drepturilor omului, de intoleranţă, de ostilitate şi de incorectitudine puteau fi cu uşurinţă respinse de liderii ruşi ca fiind născocirea minţii bolnave a unui extremist, fără nici o legătură cu bulevardele aglomerate şi economia înfloritoare a Moscovei.

Afacerile erau privite altfel acum, deveniseră principala preocupare a foştilor KGB-işti de la Kremlin care îşi apropriaseră resursele strategice ale Rusiei şi ţineau sub observaţie mişcările noii generaţii de oligarhi îmbogăţiţi din domeniul bancar, oţel şi resurse minerale. Judecând după soarta crudă a reporterilor curioşi, ruşii erau obişnuiţi cu ideea că oamenii prea dornici să afle detalii despre afacerile elitelor nu apucau să povestească ce au aflat.

Însă existau îndoieli în legătură cu natura informaţiilor care se vindeau la Londra: erau ele informaţii din interior atât de valoroase, încât să merite să ucizi pentru ele?

Aleksei Muhin, directorul unui grup de experţi pe nume Centrul de Informaţii Politice, a afirmat că Litvinenko şi Lugovoi oferiseră documente provenite de la organizaţia sa, dându-le drept informaţii autentice. Într-adevăr, în iunie 2007, Lugovoi declarase ziarului *Izvestia*: „ Există britanici care vor să investească în Rusia. Însă le e teamă sau vor să se asigure că investiţia lor nu va fi prejudiciată. Aşa încât noi le ofeream analize din diferite sfere ale economiei. Primeam bani pentru aceste analize în mod direct; Litvinenko primea 20% bani gheaţă de la ei. Aşa mi-a spus. Dacă aveau de trimis să zicem 10 000 de dolari, transferau doar 8 000 de dolari şi îi dădeau restul lui Litvinenko".

La câteva luni de la moartea lui Litvinenko, Lugovoi a spus că a devenit suspicios în privinţa afacerii, pentru că îl aducea în atenţia serviciilor britanice de securitate şi îl făcea suspect de „vânzarea ţării" străinilor. Mai târziu, însă, a încercat să nege întreaga afacere, contrazicându-şi afirmaţiile anterioare, declarând că: „ Nu am spus niciodată că eu şi Litvinenko am vândut informaţii şi dosare cu analize despre Rusia vreunei persoane din Anglia".

Mai era încă un motiv serios de bănuială în legătură cu afacerile emigranţilor ruşi din Londra.

În iulie 2006, Duma de Stat din Moscova a dat o nouă lege, puţin luată în seamă de cei neimplicaţi, lege care autoriza serviciile secrete ruse să acţioneze în afara graniţelor ţării, în scopul căutării obiectivelor considerate de ei teroriste sau extremiste. Din aceasta se putea deduce că orice li se întâmpla inamicilor Rusiei de la Londra sau de oriunde, nimeni nu avea să fie tras la răspundere la Moscova. Totuşi, pe Litvinenko nu părea să îl îngrijoreze acest lucru.

La sfârşitul lunii octombrie 2006, povestea Maxim Litvinenko, a vorbit cu fratele său vitreg, „cu două-trei zile, poate o săptămână" înainte să fie otrăvit. „Mi-a spus că avea nişte afaceri în desfăşurare şi că va încerca să mă coopteze şi pe

mine", își amintea Maxim. „A spus că vrea să-și înființeze propria firmă și că vor să încerce și în Italia ceva cu petrol, gaze, metale, țiței."

Era genul de promisiune făcută de un om fantezist sau optimist, nu de un om care se așteaptă să moară în câteva zile. Pe 13 octombrie 2006, în ziua în care a asistat la o slujbă comemorativă pentru Anna Politkovskaia la Westminster Abbey, Litvinenko se lăudase unor prieteni că acum este britanic și în siguranță, același mesaj pe care i-l transmisese și fiului său Anatoli, cu șase ani în urmă.

Primirea cetățeniei britanice părea un moment fericit și duios pentru întreaga familie. Dăduseră un examen scris pentru obținerea acesteia în iulie 2006 – una dintre măsurile nou introduse de către autoritățile britanice, ca să controleze imigrația nedorită – și se pregătiseră din timp, căutând informații pe internet. „Saşa a încercat să se pregătească foarte bine", spunea Marina, amintindu-și cum soțul său se cufundase în studiul istoriei medievale a Marii Britanii, când de fapt întrebările vizau lucruri banale precum vârsta de vot.

Când au dat examenul, a spus văduva, „Saşa s-a plâns că nu e același lucru și unii oameni au fost nemulțumiți că l-am ajutat, dar le-am spus «Nu, doar are emoții, iar eu îl liniștesc»".

Mai târziu, după ce au luat examenul, au participat la ceremonia de grup în care au depus jurământul de primire a cetățeniei și li s-au oferit două posibilități: jurământul civil sau religios. Mai erau și alte cupluri de față.

„Era un cuplu cam punk, să zic", a spus Marina făcând un gest ca să sugereze că aveau creastă. Cuplul acela a ales să depună jurământul civil. „Noi l-am ales pe cel religios", a spus ea.

După ceremonie, Litvinenko și-a dus fiul, acum în vârstă de doisprezece ani, la slujba memorială pentru Anna Politkovskaia, la Westminster Abbey.

Când au depus jurământul de loialitate „am fost atât de bucuroși și am văzut alți oameni care erau fericiți să fie cetățeni britanici", a spus Marina.

La sfârșitul lunii octombrie a mai avut loc un incident ciudat, care, privind retrospectiv, accentua impresia că avea să se întâmple ceva neobișnuit.

Atunci când Scaramella a venit la Londra, întâlnirea cu Litvinenko nu a fost singura din agenda acestuia. Pe 31 octombrie 2006 avea programată o întâlnire cu un alt rus, Igor Ponomarev, ambasadorul Moscovei pe lângă Organizația Maritimă Internațională (OMI).

(Era o întâlnire plauzibilă, întrucât ECPP, grupul lui Scaramella de securitate ecologică, avea statut de observator pe lângă respectabila OMI, o agenție specializată a ONU, deși acest statut nu a scăpat analizei atente a lui Mario Scaramella, după moartea lui Aleksandr Litvinenko. La jumătatea anului 2007, OMI a pus capăt oficial asocierii cu ECPP, numindu-l „creația unui om hotărât, care, după ce a primit sprijin, a reușit să obțină acreditări și și-a făcut intrarea în reuniunile internaționale ale NATO, UNEP, AIEA și ale Convenției și Protocolului de la Londra, în calitate de expert în domeniul prevenirii infracțiunilor ecologice,

inclusiv în investigarea rapoartelor de activitate privitoare la aşa-zisa deversare de materii radioactive în mare".)

Scaramella voia să discute în mod special despre afirmaţia sa, potrivit căreia un submarin din fosta Uniune Sovietică amplasase mine cu încărcătură nucleară pe fundul golfului Napoli. Existau probe că Scaramella discutase în trecut aceste lucruri cu reprezentanţii OMI şi spera să obţină mai multe detalii de la Ponomarev.

Mai mult decât atât, cu ocazia unei reuniuni a Convenţiei de la Londra despre poluarea marină, desfăşurată sub auspiciile OMI între 30 octombrie şi 3 noiembrie 2006, Scaramella a pretins că ar fi semnat un acord de cooperare cu Centrul Spaţial de Stat al Federaţiei Ruse, ca parte din investigaţia sa în legătură cu deversarea de reziduuri nucleare şi alte materii radioactive.

Însă nu s-a întâlnit cu Igor Ponomarev.

În seara zilei de 30 octombrie 2006, după o noapte petrecută la operă, Ponomarev a murit la vârsta de patruzeci şi unu de ani, ca urmare a unui presupus atac de cord, deşi un tabloid britanic a afirmat că murise după ce acuzase o sete teribilă – printre altele, un simptom al iradierii.

În orice caz, trupul său a fost repatriat în scurt timp la Moscova.

Pe 6 noiembrie 2006, Scaramella i-a scris un e-mail într-o engleză aproximativă lui Litvinenko: „Era foarte ciudat că te-ai îmbolnăvit la scurt timp după întâlnirea noastră. Domnul Igor Ponomarev, cu care programasem o întâlnire la Londra la Organizaţia Maritimă Internaţională, a murit subit dintr-un atac de inimă pe 30 octombrie, cu o zi înainte de întâlnirea noastră. Ce coincidenţă incredibilă. În orice caz, raportez ţărilor din OMI de pe lângă ONU cum stăm cu Centrul Spaţial de Stat".

Era într-adevăr o „coincidenţă incredibilă".

În apropierea zilei de 1 noiembrie s-au mai strâns şi alte coincidenţe.

În acea zi, Litvinenko îşi sărbătorea sosirea la Londra, după fuga din Rusia. Era ziua în care echipa de fotbal ŢSKA Moscova juca împotriva echipei londoneze Arsenal pe impresionantul Emirates Stadium care înlocuia venerabilul stadion Highbury al clubului. Mii de ruşi aveau să vină şi să plece de la Londra cu ocazia meciului, prin urmare unul sau doi dintre ei nu avea cum să atragă atenţia la cozile de la imigrări de pe aeroport, în mulţimea de anonimi, bărbaţi şi femei care se îndreptau spre hoteluri, baruri şi metrou. În acea zi, Dimitri Kovtun, asociatul lui Lugovoi, a venit de la Hamburg, obosit şi uşor mahmur după o petrecere târzie din noapte, pentru o întâlnire de afaceri cu Lugovoi. Era ziua în care acesta din urmă, Viaceslav Sokolenko şi familia lui Lugovoi s-au întâlnit la hotelul Millenium Mayfair ca să se pregătească de meci. O fotografie îi înfăţişa pe cei doi oameni alături de prieteni şi copii, la un restaurant din Piccadilly, în drum spre stadion. Era ziua în care Mario Scaramella s-a întâlnit cu Litvinenko la restaurantul japonez pentru a-i arăta e-mailurile de la Evgheni Limarev. Era ultima zi în care Litvinenko avea să mai treacă pe lângă statuia lui Eros care îi fusese reper şi far călăuzitor în inima unei capitale străine.

1 noiembrie 2006 a fost de asemenea ziua în care Aleksandr Litvinenko a început să moară, încet-încet.

De fapt, misterele au început cu două zile mai devreme, pe 30 octombrie 2006, atunci când Mario Scaramella a primit două note confidențiale care insistau asupra unei amenințări la adresa sa și a șefului său de la Comisia Mitrohin, Paolo Guzzanti.

E-mailurile aminteau o serie de evenimente care treziseră îngrijorare printre unii ruși, în legătură cu comportamentul lui Scaramella și al lui Guzzanti, inclusiv reținerea celor patru ucraineni care se îndreptau spre Napoli în anul 2005. Se sugera acolo că Litvinenko mințise atunci când le spusese prietenilor săi că obținuse cetățenie britanică. Se mai pomenea și despre ofițeri din SVR, Serviciul rus de informații externe, și despre un grup de veterani din KGB, pe nume Demnitate și Onoare.

„Între timp, ofițerii de informații sus-amintiți vorbesc din ce în ce mai des despre necesitatea de a folosi forța împotriva lui PG și MS, date fiind «activitățile lor neîncetate împotriva Rusiei», cât și împotriva lui Berezovski și a lui Litvinenko", se preciza în acele note.

Inițialele erau ale lui Paolo Guzzanti și Mario Scaramella.

E-mailul se referea la șeful organizației Demnitate și Onoare, numind implicarea sa „acțiunea cea mai tulburătoare și mai periculoasă". Acolo se mai spunea și că un agent rus se afla la Napoli de peste o lună, având la dispoziție o rețea de agenți KGB pentru ceea ce „putea fi o provocare serioasă sau chiar o tentativă de asasinat".

Aceeași notă conținea și o informație extrem de interesantă pentru Litvinenko, întrucât se sugera că agenții din Demnitate și Onoare erau „aparent implicați atât în asasinarea Annei Politkovskaia din 2006, cât și în elaborarea altor planuri de asasinat în Rusia și în țările baltice, din ordinul și în numele FSB/SVR".

O a doua notă din 31 octombrie îl identifica pe presupusul agent din Napoli ca fiind un fost ofițer din forțele speciale, care „este specializat în pregătirea de operațiuni subversive. În prezent are aproximativ patruzeci și șase de ani, părul negru (rareori grizonant), slab, dar musculos, de aproximativ 1,85 metri și șchioapătă ușor de piciorul drept. Vorbește bine engleza și Portugalia [sic] și este maestru de judo".

Nota sugera că presupusul agent era într-o „misiune de recunoaștere" la Napoli, unde pregătea terenul pentru o acțiune, însă „este puțin probabil să participe și el la ea".

Inițial, buletinele de știri îl identificau pe autorul e-mailurilor ca fiind Evgheni Limarev. Această afirmație coincidea cu o alta, făcută ulterior de către Paolo Guzzanti, șeful lui Scaramella, cum că e-mailurile erau trimise de Limarev ca parte dintr-o conspirație de a-l atrage pe Litvinenko la restaurantul japonez, distrăgându-i atenția de la cealaltă întâlnire de la barul Pine.

Însă Limarev insista că e-mailurile aveau legătură în primul rând cu Scaramella şi Guzzanti, nu cu Berezovski şi Litvinenko, şi, lucrul cel mai important, că nu le scrisese el. Le primise la rândul său de la o sursă din Rusia pe care nu a identificat-o. Dată fiind legătura lor de afaceri, Limarev i le-a trimis lui Scaramella, fără să ştie că italianul avea să i le arate lui Litvinenko la restaurantul japonez.

„Informaţiile de la sursele din Rusia veneau prin intermediul meu", a spus Limarev. „Am primit cele două e-mailuri, le-am făcut câteva corecturi de limbă şi le-am trimis. Însă nu sunt eu sursa."

Cu toate acestea, spunea Limarev pe site-ul său, fusese acuzat pe nedrept că participase într-o „operaţiune specială «sub acoperire», de asasinare a lui Litvinenko".

Potrivit lui Paolo Guzzanti, Scaramella l-a sunat la Roma după prânzul de la restaurantul japonez şi i-a spus că Litvinenko nu luase în serios e-mailurile.

„Când m-a sunat Scaramella în jur de orele 16:00, a spus «mă simt uşurat. A citit e-mailurile şi a spus că erau o porcărie, menite doar să sperie»", a declarat Guzzanti.

22 de zile mai târziu, după pronunţarea acestor cuvinte, Litvinenko murea, victimă a primului act de terorism nuclear dintr-o capitală occidentală.

Capitolul unsprezece

Otravă şi PR

DUREREA I S-A INSTALAT mai întâi în stomac, o convulsie sfâşietoare, devastatoare, care mai apoi a culminat cu vărsături incontrolabile, de parcă întreaga sa fiinţă ar fi încercat să alunge un cotropitor. A băut apă, însă corpul său a respins-o înainte să poată fi absorbită.

Îi era greu şi să respire.

Inima sa părea să nu mai aibă puterea să se împotrivească.

Apoi, intestinele sale au expulzat numai lichid, iar în acesta i s-a părut că vede sânge. În primele zile ale bolii sale, după data de 1 noiembrie 2006, pe când era încă acasă, a deschis fereastra ca să lase să pătrundă aerul răcoros al nopţii în camera sa improvizată de spital. Medicul familiei, un rus, a venit acasă să îl consulte, însă cea mai mică atingere a medicului îl făcea să se zvârcolească de durere. Două zile mai târziu, situaţia era deja insuportabilă. Era palid şi nu mai putea merge singur la toaletă. Însă, dacă se îmbolnăvise, dacă otrava îşi făcuse loc în fiinţa sa, ar fi trebuit să îl surprindă? În fond, la asta fusese instruit să se aştepte. Aşa proceda KGB-ul.

Marina Litvinenko îi administra soţului său hidroxid de magneziu, un antiacid popular atât în Marea Britanie, cât şi în Rusia. Îi dădea apă şi îi lua temperatura care oscila nebuneşte între febră şi frisoane. Dar starea sa generală nu a făcut decât să se înrăutăţească. Bărbatul, care până atunci era sănătos tun, devenise o epavă. În dimineaţa zilei de 3 noiembrie, i-a spus: „Marina, nu mai rezist. Cheamă salvarea".

„Ne-am gândit că poate fusese otrăvit, însă nu am luat în serios posibilitatea aceasta", a spus mai târziu Marina Litvinenko. „Până la urmă, Saşa mi-a spus: «Marina, nu este normal. Când eram la Academia Militară am învăţat că aşa se manifestă otrăvirea cu o armă chimică. Ce mi se întâmplă îmi aminteşte de asta.»"

Povestea lui Litvinenko trebuie să fi părut neverosimilă la spitalul local din cartierul Barnet, din nordul Londrei. Nici măcar nu figura cu numele său real. Litvinenko îşi folosise la internare numele englezesc pe care îl primise odată cu azilul. Cine ar fi crezut o poveste despre conspiraţie şi otrăvirea de către KGB, venită din partea unui om pe nume Edwin Carter?

Marina mai avea încă o dilemă cunoscută oricui se confruntă cu modul lent şi obscur în care funcţionează Serviciul Naţional de Sănătate din Marea Britanie, o instituţie suferindă şi care poate duce la exasperare prin superficialitatea cu

care tratează îngrijorarea pacienţilor, totuşi extraordinar de capabilă atunci când medicii şi asistentele sunt solicitaţi să facă adevarate miracole. Sistemul este greoi, uneori un monstru de neglijenţă, îngreunat de regulamente şi proceduri, în care nimeni nu se grăbeşte şi în care este exclusă posibilitatea că situaţia ar putea fi gravă, sistem care îşi pune speranţa în capacitatea organismului de autoregenerare. Un rus bolnav cu documente de identitate ciudate şi care fabula că a fost otrăvit de către puterea de la Kremlin avea puţine şanse să trezească îngrijorare din partea unui spital cu fonduri sărace care se confrunta cu reduceri de buget şi lipsă de paturi şi personal medical. Marina Litvinenko s-a trezit în situaţia de a hotărî cum să procedeze: să spere că lucrurile se vor ameliora sau să se plângă cu glas tare, cu riscul de a supăra personalul medical?

La câteva luni de la moartea soţului său, acest sentiment retrăit, de frustrare şi eşec, i-a umplut văduvei ochii de lacrimi. Începând cu noaptea zilei de 1 noiembrie, atunci când soţul său a început să verse incontrolabil, Marina Litvinenko a rămas la căpătâiul lui şi l-a vegheat fără încetare, nevrând să creadă până la sfârşit că nu mai era nici o speranţă, încercând să jongleze cu nevoia lui de ea şi cu dorinţa fiului ei de alinare. Suferinţa ei a degenerat puţin câte puţin în disperare, frustrare şi autoînvinovăţire, întrucât la început medicii nu i-au depistat boala, iar apoi au pus greşit diagnosticul.

„Le-am zis să caute urme de otrăvire cu ceva neobişnuit", a spus ea. „N-am vrut să explicăm cine este Saşa, însă am spus că primise azil politic şi că poate cuiva nu-i plăcea acest lucru. Au ascultat, dar nu au făcut nimic în sensul acesta. Totuşi, nu îi condamn pe ei, mă condamn pe mine pentru că nu am insistat, că nu am făcut gălăgie."

Lucrurile se înrăutăţeau. Când Marina Litvinenko l-a atins pe cap pe soţul ei, a rămas cu păr în mână care a căzut şi pe cearşafuri şi pe perne. Însă nici aşa nimeni nu părea să accepte convingerea lor că fusese otrăvit. Medicii au făcut testele obişnuite, luând prin eliminare diferite diagnostice, până să ajungă la ce mai rămăsese dintre toate analizele făcute.

Unele dintre teste fuseseră radiografierea şi, la insistenţele asistentelor pe când pregăteau pacientul, soţia lui Litvinenko i-a scos crucea creştin-ortodoxă pe care o avea de la botezul său tainic, din urmă cu peste 40 de ani. Acest gest a deschis un alt subcapitol din analele trecerii sale în nefiinţă.

Prietenii au venit să-l viziteze. Unul dintre ei era Ahmed Zakaiev, separatistul cecen şi vecinul lui Litvinenko de pe strada Osier Crescent. Zakaiev era musulman credincios. Litvinenko căzuse şi el întrucâtva în mrejele credinţei prietenului său. Petrecuseră ore în şir împreună, discutând despre situaţia Ceceniei, despre încleştarea dintre religii şi identităţi din Caucazul de Nord, despre dorinţa arzătoare de a se elibera de controlul Rusiei. Poate că Litvinenko nu fusese direct implicat în lupta din Cecenia ca Zakaiev. Poate că nu simţise impulsul la chemarea muezinului la rugăciune. Însă, pe măsură ce starea lui se înrăutăţea, a început să tânjească după religie. I-a spus soţiei sale că, atunci când

se va simți mai bine, ar vrea să meargă cu prietenul său, Ahmed, la moschee, o ambiție deșartă, după cum avea să se dovedească.

Zakaiev a venit să-l viziteze la spitalul Barnet, la o zi după ce Marina i-a scos soțului său de la gât crucea de botez. În acel moment, Litvinenko s-a confesat.

„Saşa i-a spus lui Ahmed: «Uită-te la mine. Nu mai am crucea. Cum poți să vorbești cu Dumnezeu?» Ahmed a spus câteva cuvinte și Saşa a repetat, iar pentru Ahmed a fost de ajuns", își amintea Marina.

Rămânea ca ceilalți prieteni ai săi să se întrebe mai târziu dacă Litvinenko îmbrățișase cu adevărat islamul în ultimele zile ale vieții sale.

Marți, pe 7 noiembrie 2006, medicii de la spitalul Barnet au tras concluzia că Litvinenko avea un fel de bacterie în intestine care producea toxine, după ce protecția naturală fusese distrusă de antibiotice.

Însă Litvinenko nu lua antibiotice.

„I-au făcut testul HIV și de hepatită. Începuse să i se îngălbenească pielea", i-a spus Marina Litvinenko Nataliei Gevorkian, jurnalista de la ziarul *Kommersant*, cea care, cu ani în urmă, alături de alți doi jurnaliști, îi luaseră acele interviuri lui Vladimir Putin, publicate în biografia sa, *First Person*.

Pe 13 noiembrie, un raport oficial al spitalului Barnet revela faptul că Litvinenko fusese testat în vederea depistării unor urme de iradiere, însă concluzia analizelor era că „acest pacient nu prezintă urme de iradiere." Cu alte cuvinte, posibilitatea iradierii fusese luată în considerare cu cel puțin cu zece zile înainte ca toxinele aflate în organismul lui Litvinenko să îi pună capăt vieții. Însă verificările standard vizează cele mai obișnuite tipuri de iradiere. Majoritatea dispozitivelor de detecție sunt concepute să depisteze radiația gama, tipul de radiație emisă de uraniu, de exemplu, care pătrunde în materie și ajunge în organismul uman. Însă mai sunt și alte tipuri de radiații, cunoscute sub numele de radiații alfa și beta; radiațiile alfa, deși sunt foarte toxice pentru organismul uman, nu pot pătrunde printr-o foaie de hârtie sau prin piele. Aparatura de la spitalul Barnet nu a căutat și urme ale acestor radiații. Dacă ar fi făcut-o, declinul lui Litvinenko ar fi fost altul, dar povestea s-ar fi sfârșit la fel. De fapt, măduva osoasă a lui Litvinenko fusese distrusă, iar sistemul său imunitar se prăbușea.

Apoi, pe neșteptate, în toată acea durere, a avut loc un scurt moment de respiro, de revenire. Litvinenko și-a recăpătat forțele suficient cât să se ridice din pat și să meargă, un miracol aproape. Și-a mișcat brațele și s-a dus singur la toaletă. Dezamăgirea a venit curând; fusese liniștea de dinaintea furtunii, recăderea.

Durerea a reînceput. I s-a umflat limba. Îi pica părul peste tot pe cearșaf, pe perne, așa cum iese umplutura dintr-un fotoliu vechi prin țesătura ruptă. Personalul medical l-a ras în cap pentru a-i reda demnitatea, fiindcă mai avea păr numai pe alocuri. Pielea sa era gălbuie, ca a unui bolnav de hepatită.

Medicii au mai făcut şi alte analize. L-au dus la secţia de oncologie pentru că arăta ca pacienţii supuşi la chimioterapie, chiar mai rău decât aceştia, fără păr şi secătuit de vlagă.

Pe data de 16 noiembrie, a avut loc o altă alarmă falsă care părea să dea o rază de speranţă. O asistentă medicală s-a dus la Litvinenko şi l-a anunţat că fusese otrăvit cu un element extrem de toxic, taliu, folosit de-a lungul istoriei pentru a ucide şi pe care oamenii îl utilizau ca insecticid şi otravă de şobolani, până să-şi dea seama cât de periculos este.

Asistenta i-a adus antidotul, cunoscut sub numele de albastru de Prusia, care îşi luase denumirea de la o vopsea produsă pentru prima oară în anul 1704, pentru a vopsi uniformele militare prusace. În forma sa terapeutică, substanţa fusese folosită începând cu anii '60, distribuită de obicei sub formă de capsule solubile. În cazul pacienţilor ca Litvinenko care nu puteau înghiţi cu uşurinţă, capsula se desfăcea, iar conţinutul său era dizolvat în apă.

Chiar şi atunci, când antidotul i-a fost administrat lui Litvinenko, acesta s-a plâns de dureri de gât.

Albastrul de Prusia, a cărui denumire ştiinţifică este ferocianură de fier, acţionează prin izolarea toxinelor din intestine, împiedicând reabsorbţia în sânge şi stopând efectele otrăvirii prin eliminarea pe cale naturală, astfel încât organele afectate să se regenereze.

La început, aducerea în discuţie a taliului a părut un progres. Substanţa era considerată otrava perfectă, fiind insipidă, inodoră şi cu acţiune întârziată, ceea ce îi dădea timp asasinului să fugă. Agatha Christie a folosit şi ea taliul ca armă a crimei în romanul său *The Pale Horse*. Istoria modernă era plină de relatări în care taliul era utilizat de instituţii, inclusiv de CIA, ca mijlocul de a otrăvi personalităţi precum Fidel Castro. Poliţia secretă irakiană, Mukhabarat, avea o slăbiciune pentru el, punându-l în băutura oferită „prieteneşte" prizonierilor eliberaţi din camerele de tortură ale lui Saddam Hussein. Se spunea că grupările ucigaşe adepte ale apartheidului din Africa de Sud luaseră în calcul utilizarea acestuia împotriva lui Nelson Mandela, atunci când acesta a fost încarcerat pe Insula Robben. Nu mai târziu de februarie 2007, două americance de origine rusă au primit diagnosticul de otrăvire cu taliu, în timpul unei vizite la Moscova.

Cu toate acestea, este interesant de remarcat că unul dintre efectele otrăvirii cu taliu era şi căderea părului, simptom de care suferise şi Litvinenko în noiembrie 2006.

Descoperirea taliului a schimbat complet situaţia. Se demonstrase că Litvinenko fusese otrăvit. Medicii aveau acum un punct de plecare, iar poliţia o infracţiune de investigat. După cum îşi amintea Marina Litvinenko, „Totul a început cu diagnosticul otrăvirii cu taliu".

Pe 17 noiembrie, pacientul a fost transferat la University College Hospital, un spital aproape nou, din sticlă verde şi oţel, de pe strada Euston, la nord de

centrul oraşului şi la aproape doi kilometri de locul pe care Litvinenko îl frecventa cel mai des, Piccadilly Circus.

„L-au dus la un alt spital", îşi amintea Marina Litvinenko. „Era într-o vineri. A venit poliţia, exact ca într-un film american. L-au dus într-o salvare cu girofarul pornit; eu am călătorit în maşina poliţiei şi am mers de la un spital la celălalt, de parcă încerca cineva să ne ucidă. Era ciudat, pentru că în urmă cu trei săptămâni nimeni nu îl lua în seamă, iar acum toată lumea încerca să-l salveze."

Întrucât starea lui Litvinenko părea să se stabilizeze, în weekendul 17-18 noiembrie, apropiaţii lui Berezovski l-au adus pe John Henry, un medic toxicolog renumit care se mai ocupase şi de alte cazuri celebre de otrăvire. În anul 2004 devenise cunoscut prin faptul că identificase dioxina ca fiind otrava administrată lui Viktor A. Iuşcenko, în timpul alegerilor prezidenţiale din Ucraina. De data aceasta a declarat pentru BBC că otrava era taliul.

„Este insipid, incolor şi inodor", a spus el. „Este suficient un gram pentru a ucide." În privinţa şanselor lui Litvinenko de supravieţuire, nu a mai fost chiar atât de sigur. „Sunt şanse să se refacă, dar şi să moară", a spus el[31].

Însă noul diagnostic prezenta o eroare: Henry a realizat că Litvinenko nu prezenta toate simptomele otrăvirii cu taliu. Atunci când Henry a dat mâna cu muribundul, acesta încă avea forţă în mână, pe când taliul produce slăbirea muşchilor.

De fapt, starea lui Litvinenko era mult mai gravă decât bănuiau prietenii săi. Andres Virchis, un medic de la spitalul Barnet, a afirmat pe 19 noiembrie că, în afară de faptul că îi cădea părul, măduva osoasă a lui Litvinenko cedase şi nu mai producea celule imunitare şi nici globule albe. Teoretic, otrăvirea cu taliu era un proces reversibil. Litvinenko luase antidotul obişnuit. Acesta apărea chiar la radiografie, în stomac. Totuşi, Litvinenko îşi continua drumul către moarte, organele sale cedând unul după celălalt, până când a ajuns să fie ţinut în viaţă doar de inimă.

Cu numai o zi înainte că inima să îl abandoneze şi ea, i-a spus soţiei sale: „Marinocika, te iubesc atât de mult".

„Toate organele sale erau distruse", îşi amintea tatăl său, Valter. „Îşi muşca buzele de durere, atât de tare suferea. Înainte să moară m-am apropiat de patul său. «Tată, mă doare coccisul», mi s-a plâns. Am băgat mâna sub el – patul se putea ridica, dar era lent – ca să-l sprijin şi atunci s-a stins, iar ochii i-au rămas ficşi."

Aleksandr Litvinenko a murit fără să ştie din ce cauză.

Atunci când Litvinenko s-a îmbolnăvit, pe 1 noiembrie 2006, în presă nu s-a vorbit despre acest lucru, aşa cum s-a întâmplat în momentul în care vestea

[31] Henry a murit câteva luni mai târziu, la vârsta de şaizeci şi opt de ani, din cauza unor complicaţii cauzate de extirparea unui rinichi cu mai mulţi ani în urmă.

morţii sale s-a răspândit în întreaga lume. Începutul declinului a fost lent, dureros, misterios şi neluat în seamă.

În noaptea în care a început să verse, mâncase la cină, acasă, acel fel special de pui, gătit de Marina pentru a sărbători şase ani de la sosirea la Londra. Apoi îşi verificase ultimele e-mailuri. Chiar şi când a început să se simtă rău, nimeni din familia sa nu s-a gândit nici măcar o clipă că nu avea să-şi revină. Soţia a crezut că el se stricase la stomac. Însă, în acel moment, organele sale vitale erau atacate de un duşman prea mic pentru a fi depistat.

Spre sfârşitul vieţii sale, scurtele şi rarele comunicate ale poliţiei pomeneau de o „otrăvire intenţionată" şi de un „deces inexplicabil". Zile la rând, Scotland Yardul a evitat cu obstinaţie să pronunţe cuvântul „crimă".

Însă existau indicii în acest sens într-un stadiu incipient al bolii şi din surse pe care poliţia nu le consultă în mod normal (dar pe care serviciile de securitate şi diplomatice le verifică singur) că acest om, fost agent KGB şi FSB, fugit de la Moscova şi asociat al multor oameni dubioşi şi periculoşi, suferea din cauza a ceva mult mai grav decât consumul de sushi stricat.

Prima relatare publică a apărut la o săptămână de la întâlnirile din Piccadilly şi Mayfair ale lui Litvinenko, atunci când un jurnalist de la o publicaţie rusă l-a sunat pe Iuri Felştinski, coautorul lui Litvinenko, pentru a-i cere să comenteze otrăvirea fostului agent KGB. Felştinski i-a telefonat lui Litvinenko pe data de 8 noiembrie 2006.

Litvinenko „mi-a spus că slăbise vreo 15 kilograme, că organismul său respingea hrana şi lichidele", scria Felştinski. Este de remarcat totuşi faptul că „în acea zi, Aleksandr credea că supravieţuise tentativei de asasinat". În timpul conversaţiei de 15-20 de minute sau poate mai mult, povestea Felştinski, „avea o voce puternică".

Sâmbătă, pe 11 noiembrie, lucru puţin luat în seamă în afara cercului său intim, Litvinenko a acordat un interviu postului de radio BBC în limba rusă, în care spunea foarte clar că fusese otrăvit, însă părea să dea vina pe italianul cu care luase masa, Mario Scaramella, deşi nu i-a pronunţat numele.

„Am fost contactat de o persoană. Mi-a propus să ne întâlnim", spunea Litvinenko. „Întâlnirea a avut loc pe 1 noiembrie, la un restaurant din Londra. Mi-a dat nişte hârtii în care era pomenită persoana care ar fi implicată în uciderea Annei Politkovskaia. Atâta tot. Câteva ore mai târziu am început să mă simt rău şi aveam simptomele otrăvirii." Hârtiile la care se referea erau e-mailurile trimise de Evgheni Limarev şi pe care Mario Scaramella i le înmânase. În conversaţia avută cu Felştinski, Litvinenko se agăţa cu ghearele de viaţă şi vorbea despre ziua care nu mai avea să vină, „în care o să mă simt mai bine şi o să mă întorc acasă".

Litvinenko făcuse aluzie de mai multe ori la o ancheta poliţienească având ca obiect otrăvirea sa, când, de fapt, ancheta propriu-zisă a început mult mai târziu.

În această fază de început, lui Litvinenko nu i-a trecut prin minte că ruşii cu care se întâlnise mai târziu, în aceeaşi zi în care luase prânzul cu Scaramella, puteau să-l fi otrăvit chiar ei.

O versiune oferită de Alex Goldfarb, asistentul lui Boris Berezovski care a petrecut multe dintre ultimele zile ale lui Litvinenko alături de el, la spital, a sugerat că Litvinenko făcuse aluzie la implicarea lui Scaramella, ca o diversiune pentru a-i menţine pe adevăraţii suspecţi cu garda jos – o altă teorie a cacialmalei care s-a vehiculat în misterul din jurul cazului Litvinenko. Însă, deşi versiunea lui Goldfarb nu reflecta realitatea, observaţiile făcute de Litvinenko la postul BBC au transmis un mesaj la mai multe niveluri. Acestea le spuneau celor care ştiau adevărul faptul că Litvinenko supravieţuise suficient timp încât să îi dea în vileag, că ştia că fusese victima unui act mârşav şi că tentativa lor de a-l ucide eşuase, iar el deja se gândea la recuperare.

Interviul de pe 11 noiembrie 2006 s-a desfăşurat prin telefon şi vocea îi era slăbită. Însă jurnaliştii din Londra au fost în general mai lenţi în preluarea poveştii, iar unii au fost sceptici că ar putea fi o ştire valoroasă. Printre reporterii care îi cunoşteau pe apropiaţii lui Berezovski, Litvinenko era deseori văzut ca un visător şi un romantic, obsedat de maşinaţiunile diabolice ale lui Vladimir Putin. Însă boala şi certitudinea care se contura că fusese otrăvit l-au plasat pe acest fantezist într-o nouă lumină. În cele din urmă, tot ce afirmase Litvinenko despre puterea de la Kremlin începea să se adeverească.

Acţionând prin intermediul lui Tim Bell, marele specialist în PR, şi al lui Alex Goldfarb, tabăra lui Berezovski a luptat din răsputeri să acapareze titlurile ziarelor cu cazul lui Litvinenko. Însă, după cum a spus mai târziu cineva prezent la deliberările lor, „nu ştiam cât interes mediatic putea să trezească povestea unui obscur fost ofiţer KGB care locuia în Marea Britanie". În plus au mai apreciat şi că autorităţile britanice nu aveau să dea ascultare acuzelor lui Litvinenko la adresa lui Vladi ir Putin. „Britanicii nu ar fi crezut sau nu ar fi vrut să creadă."

A durat opt zile, de la interviul acordat în limba rusă postului BBC de către Litvinenko, până ca boala acestuia să devină subiect de ştiri în Marea Britanie, opt zile în care Bell a înroşit telefonul, iar primele comunicate indicau întâlnirea cu Scaramella de la restaurantul japonez ca fiind locul crimei.

„Am comandat ceva de mâncare, însă el nu a înghiţit ni ic", declarase Litvinenko unui reporter de la *Sunday Times*, din Londra, care i-a luat interviu la spitalul Barnet, înainte că starea sa să devină critică. Interviul a fost publicat duminică, 19 noiembrie 2006, la 18 zile de când a început să se simtă rău şi la patru zile până să moară. Ţinând cont de ceea ce a ieşit la iveală despre natura otrăvirii sale, era un miracol că a supravieţuit suficient de mult încât să devină o celebritate. Brusca sa faimă avea o calitate de coşmar: numele şi aspectul său au început brusc să fie cunoscute în întreaga lume, însă obiectul acestei atenţii era invizibil, redus la tăcere sub supravegherea unor poliţişti înarmaţi, în spital şi, cel mai important lucru, era pe moarte.

„Mă simt foarte rău", a declarat el ziarului *Sunday Times*, admiţând pentru prima oară public că era posibil ca adversarii săi să învingă, iar el să nu supravieţuiască. „Nu m-am mai simţit niciodată aşa, de parcă viaţa mea ar atârna de un fir de aţă."

Iniţial, poliţia a fost rezervată.

Deşi Litvinenko era descris în titlurile din ziare ca un luptător, prezentat ca un mesia al vremurilor noastre, aparent nu se comisese nici o crimă. În definitiv, unde era arma, mobilul crimei şi, până ca el să moară, cadavrul? Abia pe data de 20 noiembrie, la 19 zile după ce Litvinenko s-a îmbolnăvit, poliţia a declarat că acest caz îi fusese încredinţat unei brigăzi de combatere a criminalităţii, nu Departamentului antiterorist, ca mai târziu. „Investigăm o presupusă otrăvire intenţionată a unui bărbat de patruzeci şi unu de ani din Londra", menţiona un comunicat al poliţiei.

Nici măcar nu se amintea numele lui Litvinenko. În plus, vârsta era greşită; Litvinenko avea patruzeci şi trei de ani când a murit.

„Abia am demarat ancheta şi nu putem să comentăm speculaţiile existente în presă, până nu avem date confirmate", se preciza în comunicat. „Sperăm să putem oferi mai multe informaţii la momentul potrivit. Deocamdată nu s-au operat arestări în acest caz."

De fapt, din câte spune Marina Litvinenko, ancheta poliţiei începuse cu câteva zile înainte, vineri, pe 17 noiembrie, când la spital s-au prezentat poliţişti şi l-au interogat pe Litvinenko ore în şir. „A răspuns la întrebările anchetatorilor, iar aceştia au fost uimiţi de curajul său", a spus ea. „A durat vreo trei-patru ore, deşi îi era greu să vorbească pentru că, după cum aveam să aflăm, ardea în interior."

Marina s-a plâns că interogatoriul poliţiei era obositor pentru soţul ei, fiindcă starea lui se înrăutăţea. Însă, întrucât simţea că i se apropie sfârşitul, chiar Litvinenko a insistat să continue să vorbească cu poliţiştii de la Scotland Yard, oferindu-le acestora relatarea detaliată a evenimentelor de dinainte şi din ziua de 1 noiembrie 2006. Astfel, poate că reticenţa poliţiei de a da detalii era o tactică menită să menţină incertitudinea printre ceilalţi posibili suspecţi, în legătură cu ceea ce declarase Litvinenko anchetatorilor, înainte ca boala să se aştearnă peste el asemenea mantiei morţii.

Marina mărturisise că, atunci când a realizat că soţul ei avea să moară, a simţit de parcă i-ar fi trecut un fier încins prin inimă.

Dacă poliţia a păstrat tăcerea asupra detaliilor cazului, în schimb apropiaţii lui Litvinenko nu au făcut-o, lansând una dintre cele mai abile şi eficiente campanii mediatice din ultimii zece ani: suferinţa unui fost ofiţer KGB puţin cunoscut, aflat într-un spital din Londra, a devenit evenimentul care a şocat cititorii şi telespectatorii de la Moscova până la Washington.

O dezlănţuire de publicitate, evaluări ale stării sănătăţii sale, de speculaţii, acuzaţii şi ştiri au roit în jurul trupului său aproape inert.

Esențialul într-o campanie eficientă care să ajungă la sufletul opiniei publice este să concepi un mesaj simplu, substanțial și dramatic în același timp. Povestea lui Litvinenko era captivantă și coincidea cu suspiciunile adânc înrădăcinate în mintea occidentalilor despre Rusia lui Putin: un nobil transfug, îngenuncheat de către puterea de la Kremlin. Era o poveste care avea să culmineze într-un mod greu de anticipat. Însă aceasta nu era spusă doar în cuvinte. Cheia era de acum celebra fotografie a fostului ofițer KGB, zăcând pe patul morții.

Mai întâi, suferința lui Litvinenko fusese transmisă prin viu grai. Apoi, aceasta a căpătat dimensiuni apocaliptice, cu ajutorul fotografiei. Grație vitezei și accesibilității tehnologiei digitale, imaginea a făcut înconjurul lumii prin internet, prin intermediul posturilor de televiziune, al telefoanelor mobile, prin agențiile de știri și cu ajutorul ziarelor. Imaginea muribundului a devenit omniprezentă, dovadă clară și aparent incontestabilă a cruzimii rusești, a Războiului Rece pe cale să renască, a unei enigme mustind de întrebări și de personaje misterioase: spioni, magnați, oameni capabili să otrăvească și conspiratori. Pusă alături de fotografia unui Vladimir Putin lipsit de expresie, fotografia lui Litvinenko îi lega într-u veșnicie pe cei doi oameni: tiranul și victima.

Câteva luni mai târziu, în biroul său de la etajul cinci de pe strada Curzon din Londra, Bell rememora întreg evenimentul, îmbrăcat într-o cămașă cu mânecă scurtă și cu un sacou elegant în dungi, așezat pe speteaza scaunului de piele. Fuma țigară de la țigară și lăsase geamul biroului deschis ca să aerisească. În timpul conversației noastre a primit telefoane de la clienți cărora le-a dat sfaturi în probleme de relații publice și de cum să se prezinte. Bell era veteranul multor campanii, a fost făcut cavaler în anul 1990 de către Margaret Thatcher, pentru că se ocupase de cele trei victorii în alegeri ale sale, iar mai apoi membru al Camerei Lorzilor pe viață, ca și baronul Bell de Belgravia în anul 1998, titlu luat de la unul dintre cele mai scumpe cartiere din Londra.

„Fotografia a fost cea care ne-a oferit o poveste", a spus Bell.

Fusese făcută de o fotografă puțin cunoscută, Natașa Weitsz, la University College Hospital, cu puțin înainte de moartea lui Litvinenko. Ea fusese solicitată de Jennifer Morgan, o angajată a lui Bell, pentru a face o fotografie care, credea ea, avea să fie o amintire pentru familia lui Litvinenko. În schimb, poza a devenit aproape o icoană, în sens propriu. Alegerea Natașei Weitsz pentru această ședință, din care avea să rezulte una dintre cele mai cunoscute fotografii din mass-media din întreaga lume, părea ciudată. La vremea aceea avea douăzeci și nouă de ani, era imigrantă sud-africană, venită la Londra cu șapte ani în urmă să-și plătească datoriile cu școlarizarea, și, până la urmă, a rămas pentru a cere cetățenie britanică.

Fotografia era o pasiune, nu o profesie. Ea și-a găsit de lucru la atelierul fotografic Snappy Snaps din Shepherd's Market, pe o străduța victoriană în apropiere de biroul lui Bell Pottinger de pe strada Curzon. La jumătatea lunii noiembrie fusese solicitată de Jennifer Morgan pentru o ședință fotografică cu ocazia unui eveniment corporativ și acesteia i se păruse o persoană sensibilă și

plină de compasiune. Jennifer Morgan avea numărul ei de telefon şi a sunat-o duminică, pe 19 noiembrie 2006, pentru a-i face o ofertă: o fotografie a lui Aleksandr Litvinenko pe patul morţii, cum avea să se doveadească, la University College Hospital.

Weitsz nu era la curent cu povestea lui Litvinenko şi nu ştia cine este acesta, deşi „după nume îţi puteai da seama că este rus". Potrivit lui Jennifer Morgan, chiar Litvinenko solicitase să i se facă fotografia, iar drepturile de publicare aveau să revină familiei sale.

Iniţial, şedinţa foto a fost stabilită pentru după-amiaza zilei de luni, 20 noiembrie 2006, dar atunci când Morgan şi Weitsz au ajuns la spital, Litvinenko făcea un tratament la coloana vertebrală, iar strigătele sale de durere răzbăteau din salon. Nu era momentul potrivit să fie fotografiat.

Cele două femei s-au dus să ia masa de prânz împreună cu Alex Goldfarb şi au revenit la ora 3 după-amiază, în aceeaşi zi. „Era la terapie intensivă, secţia pentru cazurile grave. A trebuit să mă spăl pe mâini şi să îmi pun un halat", a spus Weitsz.

Atunci când a intrat ea în salon, Litvinenko tocmai băuse puţină apă şi se scufundase înapoi în perne. După cum a afirmat Morgan, Litvinenko şi-a descheiat bluza ca să se vadă senzorii de pe piept. „A zis: «Uitaţi ce mi-au făcut»", a spus Morgan. „Aşa era, cum se vede în fotografie."

Weitsz îşi amintea acelaşi lucru.

„Am stat numai un minut înăuntru", a spus ea. „Am stat chiar lângă uşă. Am făcut şase cadre, cu blitzul înspre tavan. Era foarte slăbit. Avea o ceaşcă de plastic în mână. A luat o gură de apă şi s-a aşezat la loc pe spate. I-am spus: «Mă grăbesc cât pot de mult.»"

Am întrebat-o dacă în acest scurt timp i-a sugerat cum ar trebui să pozeze. „Nu l-am aşezat în nici o poziţie, nici nu am încercat."

Litvinenko deja se apropia de sfârşit. „Nu prea mai putea vorbi", a spus ea.

Pe când făcea cele şase fotografii, a reglat zoom-ul de la un cadru larg, în care apăreau aparatura de spital şi monitoarele din jurul patului său, la un cadru apropiat, portret, care a devenit simbolul cazului Litvinenko.

Capul lui Litvinenko era neted, fără păr. Avea pielea gălbuie, ca un pergament vechi. Nu mai arăta a băieţandru, iar zâmbetul îi dispăruse. În fotografie arăta resemnat, cu pieptul acoperit de electrozii care îi monitorizau inima. Avea un zâmbet abia schiţat pe buze; tatăl său îi asemuia acest zâmbet cu expresia enigmatică a Mona Lisei.

După ce a făcut cele şase fotografii, Weitsz s-a întors la studioul fotografic Snappy Snaps, în apropiere de strada Curzon, şi a descărcat imaginile în calculator. Apoi le-a înregistrat pe un CD pentru Jennifer Morgan. Pe când făcea acest lucru, a auzit la ştiri la radio că aveau să fie publicate nişte fotografii ale rusului muribund. Bell Pottinger a trimis fotografiile mass-mediei, iar acestea, la început oferite gratuit, au făcut înconjurul lumii, fără a se face însă referire

la fotograful care le realizase. Un profesionist cu mai mult spirit comercial ar fi vândut imaginile pentru o sumă importantă; în zilele după ce fotografiile au fost făcute a izbucnit o dispută aprinsă între Snappy Snaps şi Bell Pottinger.

Un an mai târziu, Weitsz insista că ea nu se îmbogăţise din realizarea acestora. Este adevărat, a spus ea, că se luptase să obţină măcar contravaloarea biletului de avion pentru a merge la sfârşitul anului în ţara sa natală, aproximativ 2 000 de dolari. Ambele părţi îmi spuseseră că se ajunsese la un fel de acord, recunoscându-i până la urmă fotografului meritul pentru munca sa şi acordând dreptul de difuzare a imaginilor unei mari agenţii internaţionale furnizoare de fotografii şi imagini video, Getty Images. S-a ajuns şi la un acord financiar cu Snappy Snaps, dar nici Morgan şi nici Weitsz nu au vrut să comenteze.

Fotografia a avut un mare impact. Înainte că Weitsz să ajungă acasă în acea seară, fotografia făcuse deja înconjurul lumii. „Era peste tot, până şi la ştiri în Africa de Sud", a spus ea.

Într-o clipă, Litvinenko şi apropiaţii săi i-au convins până şi pe cei mai sceptici că soarta sa era cu adevărat crudă.

„Lumea se întreba cât de bolnav era şi ceea ce spunea fotografia era că acesta era cu adevărat un om bolnav. Voia ca lumea să ştie acest lucru", a spus Bell.

În cazul în care mai era cineva care nu remarcase, Alex Goldfarb, care deja devenise figura publică a cazului Litvinenko, a făcut afirmaţia zilei. „Arată ca o fantomă", a spus el.

La Moscova, o altă serie de evenimente ofereau o intrigă interesantă. Andrei Lugovoi, fosta gardă de corp de la KGB care lucrase pentru Boris Berezovski şi care se întâlnise cu Litvinenko în barul Pine în ziua în care a început să se îmbolnăvească, a fost unul dintre primii suspecţi identificaţi de presa britanică. Însă dacă el era ucigaşul, se comporta ca unul plin de solicitudine sau ca un maestru al cacialmalei, într-o poveste care devenea puţin câte puţin o cronică a înşelătoriei şi dezinformării.

Lugovoi a dat o serie de telefoane începând cu a doua zi după ultima sa întâlnire cu Litvinenko în barul Pine şi până după moartea acestuia. Judecând după momentul în care a dat telefoanele, se pare că Lugovoi ştia de situaţia lui Litvinenko, înainte ca ziarul *Novaia Gazeta* să îl sune pe Iuri Felştinski pentru a-i cere să comenteze episodul, pe 8 noiembrie.

„L-am sunat pe data de 7", a spus Lugovoi. „Era deja în spital. A răspuns soţia sa, i-a dat receptorul şi am vorbit ceva timp. L-am întrebat de sănătate şi mi-a spus că fusese inconştient două zile şi că avea impresia că fusese otrăvit. Aş spune că pe data de 7, când am vorbit, nu era aşa de convins de acest lucru ca mai târziu.

L-am sunat pe 13, după ce deja dăduse declaraţii şi afirmaţiile sale despre Italia începuseră să circule în presă. Mă refer la italianul acela, nu vreau să-i dau numele, pentru că nu sunt sigur că l-am reţinut exact."

După moartea lui Litvinenko, pe 23 noiembrie 2006, Lugovoi a sunat-o pe Marina cu motivul aparent de a-i prezenta condoleanţe.

Însă Marina nu a răspuns la telefonul mobil. Văduva mi-a spus mai târziu că în mesajul pe care i l-a lăsat, Lugovoi îi promitea să facă tot posibilul ca să afle ce se întâmplase cu Aleksandr Litvinenko. „Am fost de-a dreptul şocată", mi-a spus Marina. „M-a surprins pentru că mi-a spus: «Nu ştiu de ce spune toată lumea că eu l-am omorât pe Saşa, însă am să fac tot ce pot ca să aflu cine a făcut-o»".

În ultimele zile ale vieţii sale, Litvinenko a intrat deseori în comă. Reporterii erau strânşi pe trotuar în zilele reci de noiembrie, în faţa spitalului, în aşteptarea de informaţii şi comunicate din partea celor autorizaţi de familie să treacă de cordoanele de poliţişti înarmaţi, din serviciul de siguranţă publică, ce îi supravegheau salonul de la secţia de terapie intensivă.

„Până la urmă, m-au dovedit netrebnicii", i-a spus Litvinenko unui prieten care a venit să îl viziteze, regizorul rus Andrei Nekrasov. Această observaţie a fost relatată la vremea aceea jurnaliştilor.

În noaptea zilei de 22 noiembrie şi în dimineaţa următoare, pe 23 noiembrie, i-a cedat inima. A fost resuscitat, dar nu pentru mult timp. În seara zilei de joi, 23 noiembrie 2006, când americanii sărbătoresc Ziua Recunoştinţei, Litvinenko s-a stins din viaţă. Un comunicat al poliţiei anunţa că ora decesului era 21:21, însă nu se preciza cauza morţii.

La 22 de zile după ce s-a îmbolnăvit, Aleksandr Litvinenko a murit, nu cum şi-ar fi dorit ucigaşii săi, în anonimat şi în tăcere, ci într-o explozie de publicitate mondială. Apropiaţii săi considerau că moartea acestuia era răzbunarea finală şi cruntă pentru acuzele lansate la adresa lui Vadimir Putin. Însă alţii, mai sceptici şi neimplicaţi direct în evenimente, s-au întrebat dacă fusese folosit de către emigranţi cu cinism, chiar şi când zăcea pe patul morţii, în scopuri propagandistice.

În dimineaţa în care a murit Litvinenko, însă înainte ca autorităţile britanice să anunţe cu ce a fost otrăvit, Alex Goldfarb a citit în faţa spitalului University College aşa-zisul testament al lui Litvinenko, ultima bătălie din lungul său război împotriva Kremlinului.

Înconjurat de aparatele de filmat ale televiziunilor, de bliţurile fotografilor şi de reporteri care îşi luau notiţe, Goldfarb a citit un text melodramatic şi plin de sentimentalism:

„Aş vrea să mulţumesc multor oameni: medicilor mei, asistentelor şi personalului medical care fac tot ce pot să mă salveze; poliţiei britanice care se ocupă de cazul meu cu seriozitate şi profesionalism şi are grijă de mine şi de familia mea. Aş vrea să mulţumesc de asemenea guvernului britanic pentru că a avut grijă de mine. Sunt mândru să fiu cetăţean britanic.

Aş vrea să mulţumesc opiniei publice britanice pentru mesajele de încurajare şi pentru interesul arătat situaţiei mele.

Îi mulţumesc soţiei mele, Marina, care a fost alături de mine. Dragostea mea pentru ea şi pentru fiul nostru nu are limite.

Dar, pe când zac aici, aud tot mai tare bătăile aripilor îngerului morţii. Poate o să reuşesc să scap de el, dar trebuie să mărturisesc că picioarele mele nu aleargă cât de tare mi-aş dori. De aceea, mă gândesc că poate este timpul să îi spun ce am de spus persoanei care m-a adus în situaţia aceasta.

Poate că reuşeşti să mă reduci la tăcere, însă tăcerea mea are un preţ. Ai demonstrat că eşti barbar şi crud aşa cum ai fost descris de cei mai aprigi critici ai tăi. Ai demonstrat că nu ai respect pentru viaţă, libertate şi valorile lumii civilizate.

Ai arătat că nu eşti demn de funcţia pe care o ai şi de încrederea oamenilor civilizaţi.

Poate că reuşeşti să amuţeşti un om, însă protestele lumii întregi, domnule Putin, îţi vor rămâne în minte tot restul vieţii. Să te ierte Dumnezeu pentru ce mi-ai făcut, nu doar mie, dar şi Rusiei mult-iubite şi poporului său."

Originea exactă a acestei declaraţii era învăluită în mister. De ce era scrisă în engleză, din moment ce Litvinenko nu vorbea prea bine limba şi cu siguranţă nu atât de fluent, încât să-şi redacteze un elogiu atât de emoţionant. Cu numai cinci săptămâni înainte, Litvinenko solicitase ajutorul unui translator la Frontline Club. Aşa încât, de unde aceste înfloriturі retorice şi o gramatică perfectă? Declaraţia data din 21 noiembrie 2006, cu două zile înainte să moară, prin urmare de ce a fost dat publicităţii abia după moartea sa? Şi cine era adevăratul autor, dacă Litvinenko în ultimele zile ale vieţii sale intra deseori în comă, până când inima sa a cedat atacului distrugător al substanţei chimice?

După cum remarca şi Putin, cu o undă de ironie, cu prilejul unei conferinţe de presă de la Helsinki, în ziua în care Goldfarb a citit declaraţia la Londra: „În legătură cu ultima scrisoare a lui Litvinenko, pot să spun că, dacă într-adevăr a apărut înainte să moară, atunci de ce nu a fost publicată cât încă era în viaţă? Iar dacă scrisoarea a apărut după ce a murit, atunci, în mod evident... ce pot să mai spun? Cine a făcut acest lucru nu este Dumnezeu. Şi, din nefericire, domnul Litvinenko nu este Lazăr".

În legătură cu momentul ales pentru a face publică declaraţia, apropiaţii lui Berezovski ne-au oferit o explicaţie.

Iniţial, a spus Bell, familia lui Litvinenko voise să facă publică declaraţia în ziua în care a fost redactată, pe 21 noiembrie. I-au cerut sfatul lui Bell, însă el a insistat că tonul este prea funebru, fiindcă Litvinenko era încă în viaţă şi putea să îşi revină în ultima clipă.

„Le-am spus: «Nu o publicaţi pentru că sună a declaraţie scrisă ca să fie citită după moarte. Sună a testament»", a spus Bell. Cât despre autor, se poate spune că era contribuţia mai multora. Litvinenko avusese idei pe care i le-a dat

lui Alex Goldfarb. Goldfarb a redactat o ciornă împreună cu George Menzies, avocatul familiei Litvinenko, care se ocupase de cererea lor de azil politic cu şase ani în urmă. Însă a cui a fost ideea? Oare fusese Litvinenko îndemnat să facă o declaraţie care să alimenteze cruda bătălie politică şi personală dintre Vladimir Putin şi Boris Berezovski? Fusese oare agonia sa folosită drept armă în războiul de discreditare a Kremlinului şi ca să garanteze că nici o clipă Berezovski nu va fi învinovăţit de soarta lui Litvinenko?

„Am fost îngrozită când mi-a spus că vrea să lase o scrisoare şi o fotografie. Nu voiam sub nici o formă să fie fotografiat în starea aceea", a spus Marina Litvinenko, într-un amplu interviu acordat Nataliei Gevorkian.

„I-am spus: «Saşa, gândeşte-te, te vei face bine şi apoi te vei lovi de fotografiile acelea.»"

„Însă el a vrut să fie fotografiat?", a întrebat reportera.

„Era sigur că trebuia să existe şi o scrisoare şi o fotografie. Acum înţeleg că lumea şi-a dat seama că i se întâmpla ceva îngrozitor doar când a apărut acea fotografie."

„Cine a scris textul scrisorii?"

„Avocatul nostru, care ne-a ajutat de când am ajuns în Anglia. Saşa mi-a spus să îl chem."

Când Marina Litvinenko a reluat acest episod în discuţiile de mai târziu, a sugerat că rolul soţului său fusese mai mult să aprobe ciorna scrisorii decât să o redacteze. Şi mai fusese o a treia persoană implicată în redactare, Alex Goldfarb, care apăruse atât de des în punctele-cheie ale vieţii lui Litvinenko.

„M-a întrebat ce şanse are. I-am spus că 50%", a declarat Goldfarb. „A spus că vrea să facă ceva, să îl învinovăţească pe Putin. Mi-a dat câteva idei. Eu am schiţat-o. Apoi i-am citit-o. Era şi Marina de faţă."

Unele dintre afirmaţii, cum ar fi cea cu „aripile îngerului morţii", „îmi aparţin", a spus Goldfarb. Însă Marina Litvinenko a insistat că soţul său fusese cu totul de acord şi înţelesese exact ce se spunea, deşi, la vremea respectivă, nu le era clar când avea să fie făcută publică scrisoarea. „Saşa a fost de acord cu tot ce s-a scris acolo", mi-a spus ea. Corectura finală de limbă i-a aparţinut lui George Menzies, avocatul familiei.

Ahmed Zakaiev a spus că îşi amintea că, pe 21 noiembrie, Menzies sosise la spital să finalizeze declaraţia, înainte ca Litvinenko să intre în comă. Însă „era foarte slăbit" în acea zi, a spus Marina Litvinenko, „chiar şi poliţia a decis să nu îl deranjeze, însă când am venit noi la el să îl vedem, el a hotărât să dea acea declaraţie".

Data de 21 noiembrie apărea şi pe copia declaraţiei semnate a lui Litvinenko, aflată în posesia lui Vladimir Bukovski, disidentul antisovietic care locuia la Cambridge şi care se împrietenise cu Litvinenko.

Semnătura lui Litvinenko şi data înscrisă erau tremurate. Era autograful unui om care ştia că nu mai are mult de trăit. Până atunci, cu siguranţă că

Litvinenko şi-a dat seama că nu mai avea timp. Venise vremea să-şi pună ordine în socoteli şi religie.

„Într-o zi, Saşa m-a întrebat: «Când ies din spital, pot să merg cu Ahmed la moschee?», credea că o să se facă bine", a spus Marina Litvinenko. Îşi amintea că insistase, întrebând-o: „Te deranjează dacă mă duc" la moschee? „Am răspuns: «De ce nu?» Nu dau prea mare importanţă acestor lucruri şi i-am spus: «Bine, Saşa. Dacă tu vrei...»"

Pe măsură ce starea sa s-a înrăutăţit, gândurile lui Litvinenko au devenit din ce în ce mai întunecate, a fost cuprins de presimţirea că nu va supravieţui, mistuit de grijă în legătură cu locul în care va fi înmormântat. „Când se simţea foarte rău şi era foarte slăbit, i-a cerut lui Ahmed să îi promită că va fi înmormântat în acelaşi loc [cu Zakaiev], pentru că îi era ca un frate lui Saşa", a spus văduva sa.

„În ultimii ani de când Ahmed Zakaiev este vecinul nostru, ei au început să fie foarte apropiaţi. Saşa spunea:«Sunt foarte mândru să fiu rus şi să vorbesc cu un cecen, să fiu prieten cu el, chiar dacă nu e lucru mare»".

Aşa de puternică era prietenia lor, încât, atunci când Litvinenko a făcut o vizită în Israel în anul 2006 şi a petrecut ceva timp în Ierusalim, i-a luat cadou un Coran lui Zakaiev din oraşul sfânt[32].

Zakaiev a povestit şi el versiunea sa.

„S-a convertit la islam pe 4 noiembrie, spre seară. A recitat *sura*[33] în arabă. I-a spus soţiei sale de alegerea făcută în prezenţa mea, la spitalul Barnet şi apoi la University College Hospital, în jur de data de 16 sau 17. Pe 21 a spus că s-a convertit la islam şi că ar vrea să fie înmormântat după legea islamică. Apoi a spus că ar dori că trupul său să fie dus în Cecenia, în Caucaz, şi să fie înmormântat din nou acolo. Ca să te converteşti e de ajuns să spui: «Nu este alt dumnezeu decât Allah şi Mohamed este profetul lui.» Este suficient să spui această propoziţie ca să te converteşti la islam. Din acel moment, omul acela este musulman."

În ultimele ore ale vieţii lui Litvinenko, „când Saşa era inconştient", după cum a spus Marina, Zakaiev i-a adus un *alim* – un învăţat musulman – la spital ca să-i citească lui Litvinenko din Coran, pentru a pecetlui convertirea sa la islam.

„Pe 22 i s-a oprit inima de două ori şi apoi nu şi-a mai revenit", a spus Zakaiev. „Era în comă şi, după cum îşi exprimase el dorinţa că vrea să fie îngropat după tradiţia islamică, pe data de 23 am chemat un *alim* pentru a-l împărtăşi şi spovedi."

---

[32] Tatăl lui Litvinenko îşi amintea că, atunci când fiul său a plecat cu avionul din Israel, lucrătorii de la securitate din aeroport l-au întrebat de ce un creştin-ortodox are asupra sa un Coran ca să i-l dea cadou unui prieten musulman cecen, considerat terorist la Moscova.

[33] Cele 114 capitole din care este format Coranul (n.tr.).

Tatăl lui Litvinenko, Valter, care l-a vizitat de mai multe ori la spital, a recunoscut mai târziu că fiul său şi-a petrecut ultimele ore în care a fost conştient considerându-se musulman. „Când locuiam la Nalcik erau ruşi şi musulmani care conviețuiau, iar eu îi preferam pe musulmani, că erau mai bine crescuți", a spus tatăl său într-un interviu acordat la Londra, la scurt timp după împlinirea unui an de la moartea fiului său.

Islamul nu era ceva necunoscut pentru familia tatălui lui Litvinenko – Valter avea deja un ginere musulman, căsătorit cu fiica sa, Tatiana, la Nalcik.

„Când era în spital am vrut să-i fac semnul crucii. Saşa mi-a spus: «Stai, m-am convertit la islam.» M-a luat complet prin surprindere. Era de parcă Saşa ar fi trecut la un alt nivel spiritual. I-am spus: «Nu-i ni ic dacă mai avem un musulman în familie.»"

Singura lui grijă, a spus el, mai în glumă, mai în serios şi cu lacrimi în ochi, era ca fiul său să nu treacă la comunism, fascism sau satanism.

Fratele vitreg al lui Litvinenko s-a arătat de asemenea puțin surprins de convertire. „Întotdeauna a fost foarte religios. Purta mereu o cruce. Credea în Dumnezeu, era un om credincios", a spus Maxim. „Dumnezeu are multe nume. Ortodocşii comunică prin intermediul preoților; musulmanii comunică direct."

Însă nu era nici o îndoială că soția sa îi făcuse pe plac fiindcă era bolnav, nedorind să ia prea în serios convertirea sa. „Nu pot să spun că sunt de acord", a spus ea, la scurt timp de la moartea lui. „Cu câteva luni în urmă se afla la Ierusalim şi era uimit de cultura creştină."

Dincolo de misterul credinței sale, exista o altă întrebare stringentă: cine şi ce anume îl ucisese?

Cu trei ore înainte ca Litvinenko să moară, alarma a început să sune în ministere şi în birourile din Whitehall. A fost convocat un comitet secret de urgență, format din membri de seamă ai Guvernului, poliție, oameni din sistemul de sănătate şi oficiali din serviciile de informații, reunit sub numele de cod COBRA (Cabinetul Cobra, nume luat de la sala A din cadrul Cabinetului prim-ministrului, acolo unde au loc aceste reuniuni). În jur de orele 18:00, specialiştii guvernamentali din *Health Protection Agency* (Agenția pentru Protecția Sănătății) au fost rechemați la birourile lor şi li s-a cerut să se pregătească pentru o operațiune de anvergură, pentru stăvilirea oricărui risc la adresa sănătății populației şi pentru prevenirea panicii în rândul acesteia. Apoi, în timpul nopții, poliția a închis şi izolat două dintre locurile pe care le vizitase Litvinenko în ziua în care s-a îmbolnăvit – restaurantul japonez din Piccadilly şi barul Pine din hotelul Milennium.

Până în acel moment, cauza morții lui Litvinenko fusese un mister. Însă acum, oamenii de ştiință de la Centrul pentru Arme Atomice, *Atomic Weapons Establishment,* din Aldermaston – un amplasament din Berkshire foarte bine păzit, de 300 de hectare, în vestul Londrei – trăseseră o concluzie care transformase otrăvirea unui fost agent KGB într-un motiv de îngrijorare de interes

național. A fost o descoperire care a ridicat o serie de necunoscute înfiorătoare: dacă autoritățile britanice identificaseră otrava, atunci întrebările de ce și cum fusese administrată păreau acum mult mai amenințătoare și greu de pătruns.

Aproape o zi întreagă, opinia publică britanică nu a știut ce aflaseră oamenii de știință, în timp ce autoritățile încercau să conceapă o strategie pentru a anunța public descoperirea făcută. Nici măcar rudele apropiate ale lui Litvinenko nu au fost anunțate imediat.

Marina a povestit despre ultima zi, după ce au fost la spital unde Litvinenko era în stare gravă: „M-am dus acasă și, înainte să apuc să îl pregătesc pe Tolia de culcare – eu abia intrasem în baie – a sunat telefonul. Era de la spital: «Veniți repede», mi s-a spus. «Tolia, vii cu mine?», am întrebat. Mi-a spus că vrea să vină și el. Nici măcar nu s-a gândit, s-a hotărât pe loc. Când am ajuns la spital, ne-au dus într-o altă încăpere decât în cea în care era el. Am înțeles pe dată ce se întâmplase. Medicii mi-au spus că au făcut tot ce au putut, dar că nimic nu schimba situația și că ar fi bine să mergem să ne luăm rămas-bun de la el".

În acel moment, autoritățile britanice dezlegaseră secretul substanței toxice cu care fusese otrăvit Litvinenko. Dar poliția a venit la ei acasă, abia a doua zi de dimineață, la ora 3, și i-a spus Marinei Litvinenko să își strângă lucrurile și să plece. În acel moment, a precizat ea, a aflat cauza morții soțului ei.

„Am avut o discuție foarte serioasă despre cauza morții soțului meu și mi-am dat seama cât de greu a fost să creadă că era adevarat. Când mi-au spus să plec de acasă, m-au întrebat: «Puteți să vă luați hainele?»"

Ordinul de a-și strânge lucrurile pentru o ședere lungă a fost prima indicație că era puțin probabil să revină în casa de pe strada Osier Crescent prea curând, dacă nu cumva niciodată.

Până în dimineața zilei de vineri, 24 noiembrie, pe coridoarele puterii circula un zvon prea înfricoșător pentru a fi măcar luat în calcul, pe masură ce Litvinenko se simțea tot mai rău; mai întâi se sugerase că el s-a îmbolnăvit pentru că mâncase sushi stricat, apoi din cauza otrăvirii cu taliu și acum dintr-un cu totul alt motiv. O persoană de legătură de la Whitehall m-a contactat de dimineață, spunând să nu plec devreme în weekend pentru că urma să se întâmple ceva important. „Nu pleca din oraș", m-a sfătuit.

Șefa Agenției pentru Protecția Sănătății, Pat Troop, fusese deja chemată de urgență de la Helsinki, Finlanda, unde asista la o conferință. Încerca cu disperare să găsească o cursă înapoi spre Londra, pentru a acorda o conferință de presă la Methodist Central Hall, peste drum de Westminster Abbey și Casa Parlamentului.

Și apoi a venit bomba.

Spre după-amiază, Troop a anunțat că se descoperise că Litvinenko ingerase poloniu 210, un izotop radioactiv extrem de rar. Moartea sa a fost „o situație fără precedent în Regatul Unit în care cineva a fost otrăvit cu o substanță radioactivă", a afirmat Troop.

În general, britanicii nici nu auziseră de poloniu 210, iar oamenii de știință erau uimiți cum o substanță atât de rară să fi putut ajunge în organismul unui civil, fără legături cunoscute cu industria nucleară.

„Pentru mulți chimiști este un lucru uimitor", a afirmat Andrea Sella, conferențiar de chimie anorganică la o universitate londoneză. „Este unul dintre cele mai rare elemente de pe suprafața pământului și, în același timp, unul dintre cele mai neobișnuite."

Însă politicienii aveau un alt motiv de uimire și teamă. Cauza morții era iradierea, marea amenințare, coșmarul din timpul Războiului Rece, alături de construirea arsenalului nuclear. Principala sursă de poloniu a lumii era Rusia, iar moartea lui Litvinenko avea toate ingredientele unei drame rusești concepute la Kremlin și dusă la îndeplinire pe tărâm britanic, sfidând legile și sensibilitățile britanice.

Folosirea poloniului era o declarație implicită de deschidere a ostilităților. Însă a trecut aproape neobservată.

Ceea ce nu se știa în ziua în care a murit Aleksandr Litvinenko era că poloniul fusese descoperit doar într-una dintre ultimele probe de urină care i se recoltaseră. Dacă oamenii de știință din cadrul Ministerului Apărării nu ar fi făcut acele teste extrem de neobișnuite, exact în acel moment, este posibil ca natura otrăvirii să fi rămas un mister, după cum intenționaseră ucigașii lui Litvinenko.

Însă secretul a fost dezvăluit. Poloniul 210 – invizibil, insipid și extrem de letal – îi fusese administrat în acea fatidică zi de noiembrie care începuse ca una obișnuită, într-un omnibuz din Muswell Hill.

Otrava nu fusese detectată mai devreme pentru că poloniul este una dintre acele substanțe care emit mai degrabă raze alfa decât obișnuitele radiații gama. Nimeni nu se gândise să caute prezența razelor alfa, până când oamenii de știință de la Centrul pentru Arme Atomice nu au făcut teste și nu au început să suspecteze prezența izotopului. Poloniul mai are o calitate care trebuie luată în considerare: are un timp de înjumătățire de 138 de zile, ceea ce înseamnă că, la fiecare patru luni și jumătate, gradul său de radioactivitate scade la jumătate. Dacă izotopul nu ar fi fost găsit atunci, orice probă a existenței sale ar fi dispărut progresiv.

Concluzia oamenilor de știință a început să explice moartea lui Litvinenko. Odată ajuns în organismul său, fie prin ingestie sau inhalare, fie printr-o rană deschisă, izotopul și-a făcut loc în măduva osoasă și în organe, distrugându-i sistemul imunitar. Doza letală era o părticică dintr-un microgram, o cantitate infimă, însă mai mult decât suficientă pentru a garanta moartea.

„Odată ajuns în organismul său", mi-a spus un înalt oficial din Ministerul Sănătății, „nu a mai avut nici o șansă".

Aceasta nu era un asasinat obișnuit. Cel care îl plănuise trebuise să facă un mare efort pentru a duce la îndeplinire o crimă pe cât de ciudată, pe atât de uimitoare.

La două săptămâni de la moartea sa, familia, prietenii și apropiații s-au reunit pentru înmormântare. I se făcuse o autopsie, iar trupul fusese redat familiei

pentru a fi înhumat cu numeroase restricţii: nu putea fi incinerat de teamă să nu fie eliberate radiaţii în atmosferă, nu puteau lăsa coşciugul deschis, după tradiţia creştin-ortodoxă şi nici nu putea fi scăldat, după tradiţia musulmană. Coşciugul masiv, din stejar, închis ermetic sub stricta supraveghere a unor inspectori guvernamentali, a fost dus cu greu de purtătorii sicriului.

Pe 7 decembrie 2006, o ploaie torenţială a căzut peste Londra cu o furie neobişnuită, de parcă cerurile ar fi vrut să pedepească pământul. Lucru neobişnuit în Londra, o tornadă s-a abătut asupra unor cartiere, smulgând ţigle de pe acoperişurile caselor. Succesiunea de oameni îndoliaţi prezenţi la înmormântarea din cimitirul Highgate West s-a trasformat într-un anuar biografic al aliaţilor lui Litvinenko şi al inamicilor Kremlinului: Boris Berezovski, Andrei Nekrasov, Ahmed Zakaiev, Vladimir Bukovski şi Alex Goldfarb, printre alţii. Au mai fost prezenţi şi Valter Litvinenko, tatăl decedatului, şi mama sa, Nina, Natalia, fosta sa soţie, şi copiii săi din prima căsătorie, Sonia şi Aleksandr. Marina Litvinenko purta ochelari mari de soare şi haine cernite, era adăpostită sub o umbrelă neagră şi părea copleşită de durere. Tatăl a declarat: „Fiul meu a fost ucis de cei care aveau toate motivele să se teamă de ceea ce ştia el. Să se teamă de adevărul pe care îl spunea".

Un coleg mi-a povestit că mergea pe strada Swain înainte de înmormântare şi a văzut automobilul Maybach de 600 000 de dolari al lui Berezovski, parcat pe marginea drumului, lângă care aşteptau câţiva bodyguarzi. Pe când înainta, fluturându-şi cartea de vizită de la *Financial Times*, un geam al maşinii a fost coborât şi din ea a ieşit o mână, a luat cartea de vizită şi s-a retras, pe când geamul fumuriu se ridica din nou.

Locul de înmormântare părea în mod deliberat ales să fie la vedere, aproape de o intersecţie a aleilor acoperite cu iarbă, printre dafini şi arbuşti de ilex din acest cimitir neîngrijit, creat în anul 1839, pentru a răspunde nevoilor unui oraş în dezvoltare. Acum aparţinea unei organizaţii caritabile care ducea o luptă fără succes împotriva rădăcinilor şi plantelor crescute în exces, a obeliscurilor cu unghiuri ciudate, un loc ameninţător şi înfiorător în care multe pietre funerare, înverzite de vreme şi neîngrijire, fuseseră acoperite de un hăţiş de frunze. Se puteau vedea cripte familiale şi sculpturi căzute, reprezentând îngeri. Stilul cimitirului era aproape fantezist, un stil victorian îndrăzneţ care sugera orizonturile vaste ale Imperiului Britanic din secolul al XIX-lea. În zona cea mai înaltă, chiar la poalele bisericii St. Michael din Highgate, un grup de mausolee era străjuit de stâlpi care ar fi putut proveni din Egiptul antic. Era cunoscut drept Colţul Libanului, iar un cedru enorm îşi întindea crengile deasupra unei movile din centru, acoperită cu iarbă. Era un loc destinat mausoleelor care aveau o zonă separată, închisă cu o poartă de fier ca cea a unei temniţe, acoperită cu lalele curbate ca un gât de lebădă peste barele ruginite ale grilajului. În columbar se afla cenuşa celor care fuseseră incineraţi. În ciuda faptului că era neîngrijit, nu era la îndemâna oricui să fie înmormântat acolo: se spunea că modestul loc al lui Litvinenko îl costase pe Berezovski aproximativ 14 000 de dolari.

După înhumarea lui Litvinenko, familia a cerut ca mormântul său să nu devină loc de spectacol public sau de perindare, totuşi obişnuitul tur prin cimitir de 10 dolari de persoană trecea oricum pe lângă locul său de veci. Câteva luni mai târziu, când am făcut şi eu turul, mormântul era încă proaspat, iar pământul săpat era fixat cu scânduri şi acoperit cu primule roşii, albastre şi galbene. O fotografie a lui Litvinenko era pusă la căpătâi; pământul s-a aşternut peste coşciugul său. Mândru de moştenirea sa englezească, Litvinenko se odihnea lângă pietrele de mormânt ale unor familii cu nume tipic britanice – Benjamin şi Maria Smith, Hitchcock şi Gillette. Locul său de veci se află peste drum de mausoleul familiei lui Sir Loftus Otway, un general britanic care luptase în secolul al XIX-lea în războaiele peninsulare. Pasionaţii de ocultism considerau că mormântul lui Otway inspirase romanul Dracula al lui Bram Stoker (deşi alţii afirmau că un alt cimitir din apropiere, din Hendon, îi servise drept model). În orice caz, epitaful lui Otway i s-ar fi potrivit foarte bine şi lui Litvinenko. „Brav şi bun, onorabil, generos şi sincer, cu mari şi rare calităţi intelectuale, pământul nu a dat o inimă mai mare şi un spirit mai ales", stătea scris. „Să te odihneşti în pace, brave soldat, preţuit de toţi, iubit fără măsură şi amarnic regretat de către cei care te-au cunoscut cel mai bine."

În ziua înmormântării, însoţit de Valter Litvinenko, Ahmed Zakaiev şi-a manifestat public durerea, la moscheea cu dom aurit din apropiere de moscheea din Regent's Park, în centrul Londrei, înainte să meargă la cimitirul Highgate. Spre consternarea unora dintre cei prezenţi la înmormântare, Zakaiev a adus cu el un imam ca să celebreze ritualul islamic la ceea ce se voia a fi o ceremonie neutră la care participau creştini, evrei şi musulmani. Apoi, procesiunea s-a deplasat la Launderdale House, o clădire din secolul al XVI-lea din Highgate Hill, unde un cor a intonat imnul creştin *There Is a Green Hill Far Away.*

Intervenţia imamului i-a iritat pe unii dintre cei prezenţi la ceremonie.

Goldfarb, de exemplu, a insistat că Zakaiev a pus familia în faţa unui fapt împlinit. „Pe Marina a deranjat-o, dar a fost de acord", mi-a spus el în decursul acelei zile. „Acesta va fi unul dintre marile mistere. Prietenii săi musulmani au spus că s-a convertit. Era puternic sedat în acea perioadă, însă dacă sunt oameni care cred că s-a convertit, atunci treaba lor."

Uneori, înmormântările unesc oamenii, însă nu şi aceasta.

Curând a devenit evident că moartea lui Litvinenko era parte dintr-un mister mai mare, a cărui dezlegare avea să definească geopolitica unei generaţii de ruşi. La început, decesul său a părut un capitol rătăcit din Războiul Rece, ieşind la suprafaţă ca un fragment pierdut dintr-un manuscris descoperit în cufărul cu amintiri neînsemnate ale unei epoci de mult apuse. Dar era văzut de prietenii lui Litvinenko şi ca o crimă cu totul modernă, simbolul şi semnul noii şi primejdioasei siguranţe de sine a Kremlinului, o reînviere a tacticilor celor mai arogante şi brutale ale fostului KGB care, printr-o ciudată ironie, îi formase pe Aleksandr Litvinenko şi pe Vladimir Putin.

Fără doar şi poate, un om fusese ucis, iradiat, în centrul Londrei. Pentru unii dintre conspiratorii din cercurile Londongradului, aceasta era o moarte anunţată din momentul în care Litvinenko sfidase autorităţile şi fugise de la Moscova. Pe alţii îi făcea să se întrebe: ce alte materii radioactive mai stăteau la pândă, dacă în Londra s-a putut aduce poloniu 210? Şi în mâinile cui se aflau?

Britanicii şi americanii îşi auziseră frecvent liderii amintind nevoia de a avea siguranţa ca materialele nucleare să nu ajungă pe mâinile agenţilor răului. Acesta fusese unul dintre principalele argumente pentru a justifica invazia din Irak din anul 2003. Însă, de data aceasta, incidentul nu se petrecuse în Orientul Mijlociu, Iran sau Afganistan, ci la Londra, în eleganta Piaţă Grosvenor.

Introducerea de materiale nucleare nu era necunoscută organelor de control ale statului. Sub conducerea Statelor Unite, efortul de a reduce proliferarea armamentului nuclear era preocuparea puterilor nucleare occidentale de ani de zile. După terminarea Războiului Rece, ţări precum Libia şi Africa de Sud fuseseră convinse sau renunţaseră de bună voie la armamentul nuclear. Însă atenţia legiuitorilor de la Washington, Londra şi nu numai se concentrase asupra unor ameninţări mai mari: precarul echilibru nuclear, menţinut de activităţile rebelului om de ştiinţă pakistanez în energie nucleară, A. Q. Khan, în cadrul programelor nucleare ale Iranului şi Coreei de Nord.

În timp ce diplomaţii occidentali şi serviciile de informaţii se temeau de posibilitatea că aceste două naţiuni ar putea să recurgă la armamentul nuclear, o cantitate letală de material nuclear pur şi simplu se strecurase pe lângă ei şi pătrunsese într-un hotel din Anglia, situat vizavi de ambasada americană. Dacă era cea mai mică urmă a implicarii statului rus în afacerea Litvinenko, atunci crima anula toate regulile, nu doar cele legate de luarea unei vieţi sau de încălcarea suveranităţii, însă şi pe acelea privitoare la convenţiile scrise şi nescrise ale erei nucleare. Numai un stat lipsit de principii putea să jongleze cu radiaţia.

Din acest punct de vedere, moartea lui Litvinenko era suficientă să acapareze titlurile ziarelor, însă implicaţiile mergeau mult mai departe. Într-un fel, era invers decât în romanele Agathei Christie: o situaţie iniţială aparent limpede care degenerează într-o multitudine de versiuni ameţitoare.

Capitolul doisprezece

Asasinul invizibil

POATE PĂREA STRANIU să atribui unei substanţe caracteristicile unei fiinţe vii. Însă în această poveste, povestea lui Saşa, cum au numit-o unii, poloniul a devenit nu doar o armă de distrugere, ci şi un actor cu drepturi depline, o entitate cu o istorie aparte, o personalitate identificabilă, un agent sinistru, învesmântat în mantie neagră şi cu un pumnal ascuţit.

Istoria poloniului începe de la descoperirea ştiinţifică epocală de la sfârşitul secolului al XIX-lea, continuă cu rivalitatea dintre Est şi Vest şi merge până la pericolele terorismului modern şi la proliferarea materiilor nucleare.

Poloniul fusese intens cercetat ca declanşator al primelor bombe atomice, apoi a fost dat uitării, întrucât a fost depăşit de progresele din domeniul ştiinţei nucleare. Experimentele pe animale şi uneori pe oameni au demonstrat că era extrem de toxic. Era ştiut printre cunoscători cu câtă uşurinţă poate scăpa de sub control şi provoca pagube.

Astfel, se poate spune că suferinţa lui Aleksandr Litvinenko fusese prezisă cu mult timp în urmă, în jurnalele academice şi în laboratoarele instituţiilor ştiinţifice americane şi ruse, în timpul Războiului Rece. Însă, până în anul 2006, aceste cunoştinţe fuseseră în mare măsură îngropate în caiete prăfuite şi dosare uitate. Aşadar, nu e de mirare că medicii de la spitalele Barnet şi University College erau atât de uimiţi de simptomele pe care le producea; poloniul era considerat una dintre cele mai obscure, ciudate şi necruţătoare otrăvuri.

Dacă ar fi să îi atribuim trăsături umane sau mitologice, l-am descrie ca pe o entitate perfidă, ticăloasă, lunecoasă, malignă, o creatură malefică, un spirit distrugător. Propria energie poate să împrăştie atomi capabili să se lipească de un fir de praf, să se răspândească, să se aşeze pe orice, pe buze, să intre în plămâni, neştiuţi de nimeni.

Imaginaţi-vă un flacon destupat, lăsat peste noapte într-o încăpere, cu o urmă de poloniu 210 în interior. Până dimineaţa, camera ar fi contaminată de una dintre cele mai îngrozitoare otrăvuri descoperite de ştiinţă. Poloniul s-ar răspândi, s-ar ridica în curenţii de aer, s-ar lipi pe suprafeţe şi s-ar solidifica, emiţând particule alfa pe care, de obicei, detectorul Geiger nu le poate identifica. Propria energie internă s-ar menţine în interior, trimiţând în atmosferă nu doar particule alfa, ci şi grupări de atomi. Însă numai când ajunge în organismul uman prin ingestie, inhalare sau printr-o rană deschisă îşi începe misiunea letală.

Mai avea încă o calitate.

Odată identificat, poloniul începea să-şi spună povestea plin de sine; este o substanţă a cărei prezenţă era absolut evidentă celor care ştiau unde şi cum să privească. Scapă din orice încercare de a-l izola, răspândindu-se şi lăsând urme ale prezenţei sale pe oriunde trece, pe masă, pe clanţa uşilor, pe haine, pe întrerupătoare, pe robineţi. Acest izotop a condus investigaţia poliţiei spre concluzia uciderii lui Litvinenko, nu doar prin calitatea sa de otravă, ci şi ca indiciu primar în identificarea principalului suspect, fiind ea însăşi aproape un suspect.

Caracteristicile sale au permis anchetatorilor să depisteze mişcările lui Litvinenko şi ale adversarilor săi cu atâta precizie, de parcă ar fi avut un dispozitiv de teleghidare ca în filmele de spionaj, care să îi urmărească de la locul în care au băut, până unde au dormit, din locul în care au mâncat şi până unde s-au distrat. Poloniul a spus poliţiei cine cu cine a vorbit şi în ce loc. Poloniul a furnizat detalii despre felul îngrozitor, caracteristic lui, în care a murit Litvinenko, organele fiindu-i mistuite din interior de focul particulelor dăunătoare, generate de propria energie internă. După cum a explicat Peter Zimmerman, un fizician american: „A fost de parcă organele sale s-ar fi prăjit la soare şi apoi s-ar fi cojit".

Lucrul cel mai important a fost că poloniul a oferit indicii vitale despre ultimele clipe ale lui Litvinenko: în decursul a şase ore de la ingestie, izotopul a făcut ca victima să prezinte semne de îmbolnăvire şi să contamineze obiectele pe care le-a atins.

De fapt, autorităţile britanice au indicat modalitatea şi locul otrăvirii ca fiind ceaiul pe care Litvinenko l-a băut în barul Pine din hotelul Millenium, împreună cu doi ruşi, Andrei Lugovoi – o fostă gardă de corp din KGB – şi Dimitri Kovtun, fost ofiţer dintr-o unitate de elită a Armatei Roşii.

Oricât de improbabil ar suna, primul act confirmat de terorism nuclear din Occident s-a petrecut atunci când un fost ofiţer KGB a fost nimicit de otrava dintr-o ceaşcă de ceai.

Dacă, înainte de cazul Litvinenko, ar fi fost amintită otrăvirea la Londra cu implicarea KGB-ului, primul gând al multor oameni ar fi fost Gheorghi Markov, un jurnalist, scriitor şi dramaturg bulgar care locuia în capitala Regatului Unit. Markov fugise din ţara sa natală în 1969 şi se refugiase în Marea Britanie la începutul anilor '70. De la postul BBC în limba bulgară şi de la Radio Europa Liberă, Markov critica regimul comunist bulgar condus de dictatorul Todor Jivkov.

În septembrie 1978, Markov a murit în condiţii misterioase, la vârsta de patruzeci şi nouă de ani, la trei zile după ce un necunoscut cu o umbrelă s-a lovit de el într-o staţie de autobuz, în apropiere de Waterloo Bridge, şi mai apoi a plecat, cerându-şi scuze.

După moartea lui Markov, oamenii de ştiinţă de la Porton Down, un institut britanic de cercetare în domeniul războiului bacteriologic, au descoperit că o

granulă metalică de mărimea unui vârf de ac îi fusese injectată în coapsă şi s-a presupus că acesta provenea de la vârful umbrelei. Granula conţinea ricină, o substanţă otrăvitoare. Foşti ofiţeri KGB de rang înalt, precum transfugul şi agentul dublu Oleg Gordievski, au confirmat mai târziu că, în conceperea mijloacelor de acţiune, KGB-ul jucase un rol important. Ulterior s-a aflat că o granulă similară fusese trasă în spatele unui alt bulgar, Vladimir Kostov, la Paris, cu zece zile înainte, însă atacul eşuase.

Uciderea lui Markov a devenit un şablon al otrăvirilor KGB-ului; era crudă şi ingenioasă; necesita cunoştinţe aprofundate despre materii toxice şi era menită să îi dea autorului crimei timp să fugă. Nimeni nu a fost pedepsit vreodată pentru uciderea lui Markov, iar autorităţile postcomuniste de la Sofia au prescris cazul în anul 2006. Cu toate acestea, în 2005, jurnalistul bulgar Hristo Hristov a identificat asasinul în persoana lui Francesco Gullino, un danez de origine italiană, care ajunsese în Marea Britanie ca agent sub acoperire şi care trecea drept un distribuitor de antichităţi, având numele de cod Agentul Piccadilly. Hristov a afirmat că ucigaşul părăsise Londra la o zi după atac şi mersese la Roma pentru a se întâlni cu superiorul său. Astfel, atunci când Markov a murit, ucigaşul a dispărut, aşa cum şi doriseră de altfel superiorii săi.

Poate că cel mai mare şi singurul avantaj al otrăvirii, în comparaţie cu orice altă formă de asasinare, este că îi dă posibilitatea ucigaşului să se facă nevăzut, înainte ca victima să moară.

Istoria otrăvirii mai sugerează şi alte cerinţe.

Crima trebuie să rămână neelucidată cât de mult posibil, de preferat pentru totdeauna. Cine ar putea spune câte alte cazuri de otrăvire au fost duse la îndeplinire cu succes?

Otrava trebuie să conţină o doză suficientă pentru a garanta rezultatul, dar să rămână nedetectată. Însă, dacă aceasta este descoperită, atunci făptaşii trebuie să aibă pregătită o poveste plauzibilă pentru a da vina pe altcineva. Aceste criterii devin şi mai semnificative dacă ucigaşul alege o substanţă radioactivă.

Să reflectăm de exemplu la următoarea definiţie a unei otrăviri reuşite în care s-a folosit „muniţie" bazată pe radiaţie: „Sursa muniţiei, faptul că a fost lansat un atac şi tipul de atac trebuie să rămână neidentificate, dacă se poate. Muniţia trebuie să fie inobservabilă şi uşor transportabilă".

Moartea provocată de otrăvirea cu poloniu se potrivea aproape perfect cu aceste criterii, însă cei care le formulaseră nu erau din KGB sau din FSB.

Dimpotrivă.

Această introducere despre otrăvirea cu substanţe radioactive era parte dintr-o dezbatere din cadrul armatei Statelor Unite, în legătură cu potenţiala utilizare a substanţelor radioactive în uciderea de „indivizi importanţi".

Aceste documente americane, încă supuse cenzurii, au fost emise în octombrie 2007, ca răspuns la o cerere a agenţiei Associated Press în baza Legii Accesului la Informaţii Publice care a numit scoaterea sa la lumină ca „unul dintre secretele din perioada Războiului Rece păstrate cel mai mult timp".

Din documente nu reieşea în mod clar dacă Statele Unite au folosit vreodată arme radiologice în acest scop. Însă, din relatarea Associated Press, se înţelegea că exista o dorinţă clară din partea creierelor din armată ca implicarea autorităţilor americane într-un astfel de atac să nu fie depistată, un concept cunoscut în acţiunile sub acoperire ale Statelor Unite ca „dezmințire plauzibilă".

Căutarea otrăvii perfecte era de mult timp şi preocuparea KGB-ului şi a stăpânilor săi politici.

În anul 1954, Nikolai Hohlov, un ofiţer KGB de rang înalt, fusese trimis în Republica Federală Germană să supravegheze asasinarea unui important emigrant şi disident rus, Gheorghi Okolovici.

Hohlov lucra pentru Pavel Sudoplatov, un mare spion din era stalinistă, care îi era direct subordonat lui Lavrenti Beria, şeful predecesorului KGB-ului. (Una dintre cele mai cunoscute operaţiuni ale lui Sudoplatov, după cum se menţionează în memoriile sale, a fost asasinarea lui Troţki în Mexic, în 1940.) Hohlov era un agent respectat, cunoscut pentru faptele sale pline de curaj în spatele liniilor inamice din timpul războiului. Însă el nu dorea să devină asasin. Soţia sa, Iana, îi spusese foarte clar că îl părăseşte dacă devine criminal.

Cu toate acestea, înarmat cu o mulţime de arme secrete à la James Bond (pistoale cu aspect de tabachiere sau care trăgeau cu plumbi otrăviţi), Hohlov a plecat la Frankfurt, în căutarea victimei. Din memoriile sale reiese că s-a dus direct la apartamentul acestuia, dar, în loc să îl ucidă, i-a spus: „Vin după tine de la Moscova. Comitetul Central al Partidului Comunist a ordonat uciderea ta. Crima a fost încredinţată grupului meu. Însă eu nu pot să comit această crimă".

După această manifestare de clemenţă faţă de victima sa, nu se mai putea întoarce în Uniunea Sovietică.

Sub presiunea a serviciilor de informaţii americane şi britanice, Hohlov şi-a făcut publică dezertarea cu prilejul unei conferinţe de presă de la Bonn, în aprilie 1954. O zi mai târziu, la Moscova, soţia sa Iana şi fiul lor Alek erau arestaţi şi deportaţi undeva în Uniunea Sovietică pentru cinci ani, în ciuda promisiunilor CIA-ului că aceştia vor fi puşi la adăpost. Nu s-au reîntâlnit decât peste 37 de ani, timp în care Hohlov se recăsătorise.

Odată rămas în Occident, fostul spion devenise cunoscut ca un inamic al Kremlinului, la fel cum Litvinenko îşi formase la Londra o reputaţie de duşman al Moscovei, o jumătate de secol mai târziu.

Şi la fel cum Litvinenko a băut acel ceai pe 1 noiembrie 2006, aşa şi Hohlov a lăsat garda jos şi a acceptat o ceaşcă de cafea de la un necunoscut, la o conferinţă a militanţilor anti-sovietici din Frankfurt, în 1957.

În câteva ore s-a îmbolnăvit. I-a căzut părul. Diagnosticul iniţial a fost otrăvire cu taliu, ca şi în cazul lui Litvinenko. Chiar şi limbajul folosit în momentele finale ale lui Litvinenko şi-a găsit ecou în relatarea lui Hoholkov despre boala sa.

„Nimeni nu bănuia că un agent chimic cu acțiune întârziată lucra în organismul meu, ca o bombă cu ceas", scria Hohlov în memoriile sale, descriind cum a căzut pradă „vărsăturilor care aproape că m-au făcut să îmi pierd cunoștința":

„Când am privit un smoc de păr care ieșea în afară ca la clovn, fără să îmi dau seama, l-am apăsat cu mâna. Smocul mi-a rămas în mână. Am pus mână pe o altă șuviță și, din nou, fără durere, fără să opună rezistență, mi-a rămas în mână.

La aproape o săptămână după momentul în care m-am prăbușit, doctorii au descoperit că un proces degenerativ extrem de rapid se derula în sistemul meu sangvin. Sângele din vasele mele se transforma progresiv în plasmă inutilă. Glandele mele salivare, gâtul și tubul digestiv mi se uscau. Îmi era greu să mănânc, să beau și chiar să vorbesc. Am devenit apatic și eram din ce în ce mai slăbit. În acea duminică seara, mi-au spus mai târziu prietenii mei, aveam aspectul unui muribund."

Mulți ani mai târziu, Alex Goldfarb avea să spună că Litvinenko arăta „ca o fantomă".

Hohlov, la vremea aceea în vârsta de treizeci și cinci de ani, a reușit să supraviețuiască, iar medicii americani au trebuit să anunțe că fusese otrăvit cu varianta radioactivă a taliului.

Radiația a fost cea care a produs unele dintre simptomele pe care le prezentase și Litvinenko mult mai târziu.

Pentru mulți oameni, cazul lui Hohlov a trecut neobservat, fiind încă un plan criminal din conflictul tainic și de mult uitat dintre spionii Estului și ai Vestului. Dar, după moartea lui Litvinenko, tactica folosită și modul de operare în cazul otrăvirii de mai demult păreau periculos de relevante, de parcă un scenariu ar fi fost scos de la naftalină în Moscova și readus la viață într-o altă epocă.

Un lucru mai puțin observat din aceasta întâmplare: fostul ofițer KGB Stanislav Lekarev a spus că în anii '50 lucrase la un laborator secret al KGB-ului care producea poloniu.

„Poloniul a fost folosit o dată în cazul lui Hohlov", a declarat Lekarev pentru SBS, un post public de radiodifuziune din Australia, în martie 2007. Hohlov a supraviețuit și mai apoi „s-a dovedit că era mâna Rusiei și a KGB-ului"[34].

---

[34] După ce a dezertat, Hohlov a emigrat în Statele Unite unde a obținut un doctorat în psihologie și a trăit mai mult decât Litvinenko; a murit în septembrie 2007, la vârsta de optzeci și cinci de ani, în San Bernardino, California. A fost perfect conștient de precedentul creat prin tentativa comisă asupra sa și de paralela cu cazul lui Litvinenko. „KGB-ul a hotărât să mă ucidă", a spus el unui reporter, în 2006. „Din acel moment s-a dat o dispoziție generală de lichidare a lui Hohlov. Mesajul era: îl vom prinde pe trădător, oriunde s-ar afla în lume".

Mărturia lui Lekarev a adâncit suspiciunea că moartea lui Litvinenko era rezultatul direct al unei conspiraţii puse la cale la Moscova. Afirmaţiile sale demonstrau că laboratoarele secrete care experimentau utilizarea de substanţe toxice, necunoscute marelui public, operau de zeci de ani.

Sudoplatov amintise şi el de un laborator toxicologic, cunoscut sub numele de LAB X, pe strada Varsonofievski din Moscova, condus de profesorul Grigori Moiseievici Maironovski.

„Între 1937 şi 1947, Maironovski şi subordonaţii săi erau obişnuiţi să ducă la îndeplinire sentinţe cu moartea şi lichidări secrete, cu ajutorul otrăvurilor pe care le produceau", menţiona Sudoplatov în memoriile sale. El mai scria că deseori se administrau injecţii cu otravă în cadrul unor aşa-zise controale medicale de rutină.

Atunci când a fost arestat în 1953, în perioada epurărilor post-staliniste, Sudoplatov a fost şi el acuzat că a „supravegheat activităţile laboratorului toxicologic secret care făcea experimente cu otrăvuri pe prizonierii condamnaţi la moarte, între 1942 şi 1946". El a afirmat că fusese scos de sub acuzare. Totuşi, în memoriile sale, mărturisea că „am fost implicat în patru cazuri care au avut loc între 1946 şi 1947, în care mi s-a cerut să fac în aşa fel încât execuţiile lui Maironovski să pară decese din cauze naturale".

Litvinenko vorbise şi el destul de deschis despre astfel de centre.

În anul 2004 i-a spus lui Scott Shane, un reporter de la *New York Times*, în cadrul unui interviu telefonic, că un laborator al KGB-ului, Laboratorul nr. 12 din Moscova, fusese preluat de FSB şi încă se mai ocupa cu studierea otrăvurilor[35].

„Percepţia noastră, a celor din serviciu, era că otrava era o armă, la fel ca şi pistolul", a afirmat Litvinenko în anul 2004. „În Occident nu este văzută aşa, dar la noi era doar o armă oarecare."

Însă procedurile de utilizare a armelor care folosesc substanţe toxice nu au nimic obişnuit, a insistat el, în timpul unei emisiuni interactive de la un post de radio cecen, în acelaşi an. „Folosirea otrăvurilor de către serviciile speciale ruse este strict reglementată", a spus el. „Numai şeful FSB-ului sau adjunctul său poate da ordinul de utilizare a acestora. Dacă este vorba de o crimă politică, Patruşev nu ar fi îndrăznit niciodată să o facă, adică să nu îl informeze pe preşedintele Putin." Cuvintele sale păreau premonitorii într-un mod nefiresc, dată fiind ploaia de acuzaţii şi dezminţiri care au fost vehiculate în jurul morţii sale, doi ani mai târziu.

Dacă afirmaţiile sale erau adevărate, atunci moartea lui Litvinenko nu putea fi ordonată decât de la cel mai înalt nivel din Moscova.

[35] Sudoplatov vorbise şi el de un „laborator toxicologic secret, numărul 12". Un alt laborator similar era Institutul de cercetare nr. 2 al FSB-ului din sudul Moscovei, potrivit unor relatări publicate, şi aici se studiau posibilele întrebuinţări ale materiilor nucleare, inclusiv ale poloniului.

Lecţia cea mai importantă învăţată din cazul lui Hohlov de către asasinii ruşi a fost că o otrăvire eşuată era cea mai neplăcută dintre opţiuni, expunând ucigaşul şi ridicând victima la rangul de celebritate.

Acest lucru a făcut pregătirea preliminară a unei poveşti plauzibile cu atât mai necesară: dacă un plan de otrăvire dădea greş, trebuia avută la îndemână o versiune alternativă pentru a fi pusă în circulaţie prin canalele media influenţabile; credibilitatea victimei trebuie clătinată şi motivele acuzatorului trebuiau distorsionate pentru a distrage atenţia de la adevăratul asasin.

În memoriile sale, Sudoplatov a minimalizat rolul lui Hohlov în aparatul de securitate, sugerând că mare parte din relatările sale despre dezertarea sa şi despre otrăvire erau false. După acelaşi model, prima reacţie a Rusiei la moartea lui Litvinenko a fost să îl prezinte ca pe un personaj nesemnificativ şi incompetent, manipulat de serviciile de informaţii occidentale.

Sudoplatov a afirmat că Hohlov fusese „capturat şi cooptat de CIA care l-a făcut celebru, folosindu-l în campania propagandistică antisovietică".

Însă nu a tăgăduit preferinţa Kremlinului pentru otrăvuri.

„Conducătorii noştri au fost mereu interesaţi de otrăvuri", spusese el.

Evenimentele de mai târziu aveau să demonstreze cât de mare părea a fi acest interes.

În anul 2002, o scrisoare otrăvită s-a presupus că ar fi fost cauza morţii unui militant islamist cecen, cunoscut doar după numele de Khattab, un personaj urmărit mult timp de către Kremlin. În anul 2003, ziarul *Novaia Gazeta* insista că Iuri Scekocikin, deputat şi jurnalist, murise otrăvit după ce avusese o gravă reacţie alergică.

Scekocikin era deputat în Duma de Stat şi membru al unei comisii care investiga atacul asupra blocurilor de apartamente din anul 1999, de dinainte de al doilea război cecen, incident care îi fascina pe Litvinenko şi pe coautorul său, Iuri Felştinski. Un alt membru al comisiei, Serghei Iuşenkov, a fost împuşcat în apropierea locuinţei sale în aprilie 2003. O altă persoană care colabora cu comisia, Mihail Trepaşkin, unul dintre cei care participaseră la celebra conferinţă de presa a lui Litvinenko în anul 1998 şi care mai târziu l-a avertizat în legătură cu planurile de ucidere a sa, a fost arestat şi închis în octombrie 2003[36]. Ancheta comisiei a ajuns astfel într-un impas.

Şi lista poate continua.

Viktor Iuşcenko, preşedintele Ucrainei, a fost desfigurat prin otrăvire pusă pe seama dioxinei, înainte de alegerile din 2004. Otrava a început să-şi facă efectul după o cină târzie, într-o vilă din afara Kievului, împreună cu oficiali ucraineni din Serviciul Naţional de Informaţii, SBU. Directorul Serviciului, generalul Ihor P. Smeşko, care fusese şi el prezent la cină, a negat orice implicare în otrăvire.

[36] A fost eliberat la sfârşitul anului 2007.

În acelaşi an, înainte de a fi împuşcată mortal, Anna Politkovskaia se plânsese că s-a îmbolnăvit şi a leşinat după ce a băut ceai într-un avion, pe când mergea să facă un reportaj în legătură cu o luare de ostatici într-o şcoală din Beslan, în Caucazul de Nord. Mai târziu, ea a afirmat că era convinsă că agenţi FSB aflaţi în avion îi puseseră otravă în ceai.

La o zi după moartea lui Litvinenko, Iegor Gaidar, fost prim-ministru rus aflat în vizită în Irlanda, a afirmat că fusese şi el otrăvit. Aleksandr Lebedev, fost ofiţer KGB la Londra care a devenit bancher miliardar şi finanţator al ziarului *Novaia Gazeta*, a spus într-un interviu, la începutul anului 2007, că el credea că mâncarea pe care o consumase în 2006, într-un restaurant din Moscova, îi fusese otrăvită. Slăbise atunci în jur de şase kilograme, însă niciodată nu a identificat sursa otrăvirii. În februarie 2007, Luzius Wildhaber, fostul preşedinte al Curţii Europene a Drepturilor Omului, a declarat unui ziar elveţian, *NZZ am Sonntag* că se îmbolnăvise grav după ce vizitase Rusia şi bănuia că la mijloc fusese un act criminal.

„Lista este destul de lungă", a afirmat Pavel Felgenhauer, un analist rus independent, în anul 2004. „Şi, de când Putin a venit la putere în Rusia, otrăvirea a fost una dintre armele politice preferate de către Kremlin."

Autorităţile britanice au numit cazul de otrăvire a lui Litvinenko o premieră. Însă alţii erau de părere că metoda nu ar fi fost folosită, dacă înainte nu ar fi fost verificată şi experimentată chiar în Rusia.

„O tentativă de omor, mai ales una care se doreşte a fi dusă la îndeplinire în străinătate, ar necesita o otravă îndelung testată; cantitatea de poloniu 210 ar trebui să fie suficientă pentru a ucide, însă fără să creeze o gravă problemă de sănătate publică", scria expertul britanic Norman Dombey, la sfârşitul verii anului 2007. „Aşa cum KGB-ul elaborase capsulele de ricină în cazul lui Markov, la fel trebuia verificată şi cea mai bună metodă de administrare a poloniului 210."

Dombey a studiat decesele misterioase din Rusia, o vastă arhivă, pentru a depista simptome care ar putea fi puse pe seama iradierii.

Cercetarea sa se limita în mare măsură la sursele publice, dar, citând un expert în radiaţii consultat şi de Agenţia pentru Protecţia Sănătăţii din Marea Britanie, Dombey a elaborat o teorie potrivit căreia înainte de afacerea Litvinenko „s-ar fi făcut teste pe oameni şi animale, pentru a determina eficacitatea dozei".

S-a oprit asupra a două nume: Lecea Islamov şi Roman Ţepov.

Cei doi oameni proveneau din medii cu totul diferite – primul era un prizonier cecen, iar celălalt un om influent apropiat elitei de la Kremlin – însă aveau un lucru în comun şi anume că au murit după ce prezentaseră simptome similare cu cele asociate otrăvirii cu substanţe radioactive.

Lecea Islamov era comandantul unei gherile cecene care îşi ispăşea o pedeapsă de nouă ani de închisoare şi care a murit pe 21 aprilie 2004. Fusese cunoscut la Moscova în era sovietică drept un criminal şi un infractor, dar în

anul 1995 revenise în Cecenia pentru a continua lupta pentru independenţă care ajunsese să îl obsedeze şi pe Litvinenko. În final, FSB-ul l-a capturat, l-a închis şi apoi a încercat să îl convertească cât timp a fost în închisoare. Ultima încercare de a ajunge la o înţelegere a avut loc pe 12 martie 2004, potrivit relatărilor presei ruse, atunci când ofiţerii FSB i-au oferit libertatea, în schimbul colaborării sale în dezvăluirea legăturilor dintre autorităţile ruse şi criminalii ceceni.

Acesta a refuzat.

Cam o lună mai târziu, temnicerii săi l-au chemat pentru o aşa-zisă „discuţie prietenească", oferindu-i o gustare şi un ceai (o posibilă variantă a băuturii „bunăvoinţei" irakiene).

În drum spre celula sa, declaraseră rudele sale ziarelor ruseşti, el a început să se simtă rău. Islamov a fost spitalizat la Volgograd. Printre simptomele sale se numărau căderea părului şi pustulele. Cazul său a fost comparat cu cel al lui Iuri Scekocikin din iulie 2003, a cărui moarte era pusă pe seama otrăvirii cu taliu. Islamov nu era singurul cecen al cărui deces a fost considerat de către apropiaţii victimei ca survenind din cauza otrăvirii. Atât Salman Raduiev, cât şi Turpal-Ali Atgeriev muriseră în condiţii misterioase în timpul încarcerării, însă autorităţile ruse insistaseră că Islamov a decedat din cauze naturale.

Potrivit lui Dombey, era de remarcat viteza cu care apăruseră simptomele şi rapiditatea procesului degenerativ. Ziarul *Vremia Novostei* menţiona că medicii consideraseră starea sa „inexplicabilă".

Roman Ţepov era un caz aparte. Atunci când a murit în septembrie 2004, la vârsta de patruzeci şi doi de ani, Ţepov era unul dintre oamenii cu cele mai multe relaţii din Sankt-Petersburg. Îşi construise o reputaţie de jucător pe scena politică, apropiat atât al fostului primar al Sankt-Petersburgului, Anatoli Sobceak, cât şi al fostului adjunct al acestuia, Vladimir Putin. Fost comisar din forţele Ministerului de Interne, Ţepov înfiinţase la începutul anilor '90 o firmă de securitate, Baltik-Eskort. Ziarele ruseşti asociaseră numele său cu o serie de afaceri dubioase, inclusiv cu una în care era implicat chiar Putin.

Se mai spunea că Ţepov participase la negocierile dintre Kremlin şi compania petrolieră Iukos, după arestarea lui Mihail Hodorkovski.

Elementul comun din relatările despre moartea lui Ţepov era că decedase după ce făcuse o călătorie la Moscova şi că fusese otrăvit cu o substanţă ciudată – un metal greu sau o substanţă otrăvitoare strict secretă, de pe lista confidenţială de arme chimice ale Rusiei.

Numărul de globule albe din sânge i-a scăzut drastic. Medicii săi nu aveau nici cea mai vagă idee ce se petrecea cu el. A murit la două săptămâni după ce se îmbolnăvise. Legătura făcută de Dombey între Islamov şi Ţepov nu oferea motive clare pentru nici una dintre crime, însă lansa o provocare. Ambele decese puteau fi produse de substanţe radioactive, iar dacă otrava era poloniul, problema putea fi rezolvată definitiv.

După calculele lui Dombey din anul 2007, dat fiind timpul de înjumătățire a poloniului de 138 de zile, o urmă minusculă, dar detectabilă de substanță toxică, era încă în cadavrele celor doi, „suficient cât să poată fi găsită în mostre de țesut, folosind spectometria radiațiilor alfa. În principiu, ar fi posibil să se stabilească dacă poloniul a ucis și alți oameni, însă mai întâi autoritățile ruse ar trebui să permită exhumarea cadavrelor", scria Dombey.

Era genul de propunere pe care Kremlinul nu avea nici o problemă în a o refuza.

Pentru majoritatea celor din Londra și nu numai care ascultau declarațiile șefei Agenției pentru Protecția Sănătății, Pat Troop, pe data de 24 noiembrie 2006, poloniul era un mister.

Simpla menționare a radiației trezea de regulă amintiri despre marile accidente nucleare ale secolului al XX-lea: Three Mile Island în 1979, Cernobîl în 1986, incendiul de la Windscale în nord-vestul Marii Britanii, în 1957.

Printre occidentalii din generațiile mai vechi, amenințarea nucleară aducea în memorie imaginile, informațiile și miturile urbane despre Războiul Rece și filozofia sa de distrugere reciprocă, ciuperca înălțându-se cu o maiestuozitate nerușinată către cer, amenințarea de patru minute cu atacuri cu rachete balistice intercontinentale, echipate cu mai multe focoase, buncărele în care elitele ar încerca să se salveze de distrugerea planetei, în timp ce oamenii obișnuiți piereau în acest nou holocaust de foc și boală, semănate de puterea atomului.

Apoi mai era un alt coșmar, la fel de frecvent, în legătură cu un accident nuclear mai neînsemnat, provocat sau din neglijență. Un exemplu notabil era furtul mediatizat din anul 1987 al unui dispozitiv radioactiv care conținea clorură de cesiu, dintr-un centru de radioterapie părăsit din Goiânia, în Brazilia, un episod care a devenit un model pentru reacția umană, clinică și de siguranță în cazul numit de experții în domeniul nuclear ca fiind cel al surselor radioactive „părăsite".

Însă evenimentele din noiembrie 2006 au deschis un nou capitol, prin faptul că au avut loc nu ca urmare a unui accident sau contaminări accidentale, ci în urma a unui act deliberat, menit să ia o viață umană. Singurul lucru în comun cu episodul din Goiânia era faptul că radioactivitatea eliberată în zonele urbane a pus autoritățile în situația de a împiedica instalarea panicii.

În cazul Litvinenko, modul de administrare nu a fost nici pe departe atât de vizibil ca în cazul capsulei rătăcite din Goiânia.

Poloniul 210 este o granulă microscopică, aproape invizibilă, însă atât de otrăvitoare, încât analizat fiecare atom în parte, gradul său de toxicitate îl depășește pe cel al clorocianului de miliarde de ori. Dizolvat în apă sau acid, este complet invizibil. Energia proprie este atât de mare, încât este de 64 000 de ori mai radioactiv decât plutoniul 239. Un gram ar putea, teoretic, să otrăvească sute de mii de oameni. Lăsat să acționeze, o jumătate de gram de poloniu argintiu în stare pură, o cantitate substanțială din punct de vedere financiar,

însă infim din punct de vedere fizic, emite o lumină albăstruie şi generează o temperatură de 500° Celsius. Este suficient de moale cât să poată fi zgâriat, dar şi destul de puternic încât un gram ar putea să aprindă un bec de 140 de waţi. Ca otravă, poloniul, având numărul atomic 84 în tabelul periodic al elementelor, era necunoscut organelor de control ale statului, însă capacitatea sa letală era impresionantă. Nu există antidot suficient de rapid încât să îi contracareze efectele, odată ce începe să semene distrugere. Dacă i se bănuieşte prezenţa, identificarea sa exactă poate dura câteva zile.

Şi totuşi, în mod paradoxal, această substanţă este extrem de sensibilă, de fragilă. Radioactivitatea sa – emite ceea ce se numeşte particule alfa – se propagă la mai puţin de 2,5 centimetri, şi spre deosebire de razele beta sau gama, emise de substanţele radioactive mai cunoscute cum ar fi uraniul 235, poate fi oprită de hârtie, staniol sau de pielea umană.

Mai târziu au apărut multe teorii complicate, dintre care unele doar „legende" în stilul dezinformării clasice, creând o reţea de speculaţii şi incertitudine în jurul morţii lui Litvinenko. Însă un lucru era de netăgăduit: un izotop radioactiv care teoretic trebuia ţinut departe, în spaţiul bine-păzit şi sigur al materiilor nucleare, de către servicii naţionale de securitate şi prin tratate internaţionale, scăpase din această lume izolată cu o uşurinţă la care ar putea visa orice terorist.

Şi fusese folosit într-un scop pe care cu siguranţă nu şi-l propuseseră cei care îl descoperiseră.

Într-o lume mânată de curiozitatea faţă de o nouă forţă misterioasă numită radioactivitate, Marie Sklodowska Curie a făcut o descoperire fascinantă.

În anul 1898, ea lucra cu o substanţă numită pehblendă, un compus mineral lucios, de culoare neagră, extras din Sankt Joachimsthal, în apropiere de graniţa germano-cehă. În vremea aceea, pehblenda era folosită în principal drept sursă pentru uraniu, extras prin mijloace chimice şi utilizat în smălţuirea vaselor de ceramică. Din acest proces rezulta un reziduu de culoare maro care era deversat în cantităţi industriale în pădurile dese din apropierea minelor, resturi neluate în seamă.

Teoretic, materialul rezidual ar fi trebuit să fie inactiv, întrucât singura componentă radioactivă cunoscută fusese extrasă. Însă Marie Curie, împreună cu soţul său, Pierre, au descoperit că acest reziduu era de patru sute de ori mai radioactiv decât uraniul care fusese extras din el. Acest lucru putea fi explicat doar prin prezenţa unei substanţe necunoscute până atunci care era şi ea radioactivă.

Pe când lucrau la Paris, cei doi au ajuns la concluzia că pehblenda reziduală conţinea nu unul, ci două astfel de elemente. Unul dintre ele, pe care l-au numit radiu F, urma să aibă consecinţe semnificative în dezvoltarea ştiinţei medicale, întrucât radiaţia a început să fie extrem de utilizată în radiografiere şi în tratarea cancerului.

Celălalt avea să aibă un parcurs schimbător şi ambiguu, cu mult înainte ca Pat Troop să-l aducă în atenţia lumii, pe 24 noiembrie 2006.

În cinstea ţării sale natale, Polonia, Marie Curie l-a numit poloniu.

Nu a durat mult până ca acest element să facă prima victimă.

Nobus Yamada era un om de ştiinţă japonez care lucra la prepararea surselor de poloniu alături de Irène Joliot-Curie, fiica soţilor Curie.

El s-a întors în Japonia în 1925 şi, la scurt timp după aceea, s-a plâns că se simte rău. I-a scris lui Joliot-Curie pentru a-i spune că, după revenirea acasă, leşinase şi că era bolnav la pat de atunci. Doi ani mai târziu, Yamada era mort.

În 1927, Sonia Cotelle, o chimistă în vârstă de treizeci de ani care lucra cu poloniu, s-a îmbolnăvit şi ea. Joliot-Curie scria că aceasta „se simţea foarte rău, avea probleme cu stomacul şi îi pica părul într-un ritm extrem de rapid etc.", simptome care se vor regăsi şi la spitalul Barnet, în nordul Londrei, la sfârşitul anului 2006, în cazul lui Aleksandr Litvinenko. Încă de pe atunci, calităţile sale „magice" începeau să se dezvăluie. „Va trebui să verificăm dacă în ceea ce se evaporă din soluţiile puternice nu cumva ajunge în aer şi o cantitate importantă de poloniu", scria Joliot-Curie.

Cotelle a murit după ce un recipient care conţinea poloniu i s-a spart în faţă. Yamada şi Cotelle au fost „primele victime cunoscute ale otrăvirii cu poloniu", după cum afirmă omul de ştiinţă britanic Norman Dombey.

Aveau să urmeze şi alţii.

Dror Sadeh, un fizician care lucra cu materii radioactive la prestigiosul Institut Weizmann din Israel, a murit prematur de cancer, după ce s-a constatat că avusese loc o scurgere de poloniu în laboratorul său în anul 1957, potrivit unui studiu din 2006. Un cetăţean rus neidentificat a murit în 13 zile, după ce fusese expus la poloniu într-un aerosol, caz făcut public de către autorităţile medicale ruse abia în anul 2001. Joliot-Curie a decedat şi ea în 1956 de leucemie, din cauza faptului că lucra cu poloniu şi alte materii radioactive.

Până în acel moment, descoperirea mamei sale devenise un agent de distrugere mult mai letal decat şi-ar fi închipuit Curie pe când cerceta pehblenda, la sfârşit de secol. Cu greu şi-ar fi putut imagina că acest element lunecos avea să joace un rol esenţial în detonarea bombelor atomice lansate deasupra a două oraşe japoneze, Hiroshima şi Nagasaki, în anul 1945. Asemenea unui spirit malefic, poloniul era şi el prezent.

Una dintre problemele cu care s-au confruntat creatorii primei bombe atomice a constat în mijloacele de declanşare a fisiunii nucleare, o problemă ridicată în anii '40 de oamenii de ştiinţă americani, a căror soluţie a fost să asocieze poloniul 210 cu un alt izotop, beriliul. Odată intraţi în contact, cei doi izotopi se combinau şi declanşau explozia nucleară[37].

[37] Până în acel moment, singura întrebuinţare practică a poloniului fusese o încercare de scurtă durată a companiei Firestone de a amplifica puterea din bujii la automobile, în anul 1940.

Ca rezultat, poloniul a început să fie la mare căutare în Statele Unite şi în Uniunea Sovietică şi a fost produs în centrele nucleare secrete ale ambelor ţări. În Rusia, aceste centre se aflau în oraşe izolate, destinate activităţilor din domeniul nuclear, ale caror laboratoare aveau să joace şi ele un rol în uciderea lui Litvinenko, la mult timp după ce ameninţarea războiului nuclear s-a redus.

Însă, după cum au descoperit în curand creatorii acestei bombe nucleare timpurii, poloniul prezenta un defect crucial: eficienţa sa ca sursă de radiaţie scădea la jumătate la fiecare 138 de zile.

Termenul ştiintific pentru această rată a dezintegrării a materiilor nucleare este „timp de înjumătăţire". Şi într-o epocă în care armele nucleare s-au proliferat, fiind păstrate şi pregătite pentru o eventuală apocalipsă, dezavantajul era că „timpul de înjumătăţire presupune că trebuie permanent să schimbi declanşatorul, aşa încât să foloseşti alte materii pe post de declanşator", a afirmat Nick Priest, un expert britanic.

Mai târziu, timpul de înjumătăţire a poloniului a devenit un factor în anchetarea morţii lui Litvinenko, atunci când oamenii de ştiinţă au încercat să determine data la care materia care l-a ucis fusese produsă şi astfel să descopere momentul exact în care a început conspiraţia.

Dată fiind rata dezintegrării, poloniul, ca şi componentă a armelor nucleare, permitea puţine aplicaţii. La un moment dat, preşedintele Eisenhower a încercat să promoveze un program numit „Atomi pentru pace", care avea la bază poloniul drept sursă de energie pentru sateliţi.

Însă timpul său de înjumătăţire îi limita utilitatea. Uniunea Sovietică a trimis poloniul în spaţiu, ca sursă de căldură pentru lunohodurile[38] sale.

Reputaţia sa, aşa cum era ea la vremea aceea, a suferit o altă lovitură grea în anii '60, atunci când cercetatorii de la Harvard au detectat poloniu în ţigări şi au afirmat că radioactivitatea sa ar putea contribui la dezvoltarea cancerului de plămâni. Şi ei s-au lovit de acelaşi refuz al poloniului de a se lăsa dominat, cum se întâmplase şi în cazul Litvinenko, atunci când gradul său înalt de volatilitate a devenit un important factor pentru anchetatori.

„Se agaţă de pereţi", a spus Vilma R. Hunt, unul dintre conducătorii studiului universităţii Harvard. „Se poate să-l pierzi un moment, iar apoi să-l regăseşti."

Multe dintre lucrurile care se ştiau despre toxicitatea poloniului proveneau din studiile care arătau în ce fel afecta organele şi longevitatea mai multor animale printre care şobolani, babuini, tamarini, maimuţe marmoset, cobai, iepuri şi şoareci. Însă, de ani de zile, existau semne clare ale posibilului impact asupra oamenilor.

[38] Vehicul pentru cercetarea ştiinţifică a Lunii (n.tr.).

Într-adevăr, la jumătatea anilor '90, Departamentul american de energie a declasificat documente privitoare la practica controversată de a folosi fiinţe umane pentru experimentarea efectelor radiaţiei.

Atenţia şi revolta deopotrivă au fost îndepărtate împotriva injectării cu plutoniu a unor subiecţi care nu ştiau la ce se expun. Însă, după cum revelau documentele declasificate, poloniul mai fusese administrat şi unor pacienţi, cinci la număr, din spitalul Universităţii din Rochester, începând cu noiembrie 1944. Cei cinci pacienţi, patru bărbaţi şi o femeie, sufereau cu toţii de diferite forme de cancer şi aveau între 30 şi 40 de ani. Testele fuseseră făcute de Robert M. Fink, lector universitar de radiologie şi biofizică de la Universitatea din Rochester. Patru dintre pacienţi fuseseră injectaţi cu o soluţie de poloniu, iar celălalt băuse apă care conţinea izotopul.

Aparent, cantităţile era mult mai reduse decât cele administrate lui Aleksandr Litvinenko, iar cei cinci pacienţi, dintre care unul a murit teoretic de cancer, erau descrişi ca voluntari.

(Nu se ştie ce s-a întâmplat cu ceilalţi patru.)

Însă experimentele de la Rochester, de la sfârşitul celui de-Al Doilea Război Mondial, păreau a fi primul exemplu documentat de administrare deliberată a poloniului unei fiinţe umane de către o alta. Imprevizibilitatea sa nu a fost niciodată pusă la îndoială.

În anul 1949, un raport pregătit pentru Comisia americană pentru energie atomică cita un episod legat de un cercetător ştiinţific care transportase poloniu 210, înfăşurat în ţesătură şi hârtie şi apoi în folii metalice rupte. „Mâinile acestei persoane, exteriorul ambalajului, buzunarele de la haina în care îl pusese, de la pantaloni şi efectele personale precum cheile, portofelul, pieptănul etc. erau contaminate în foarte mare măsură." În mod semnificativ, raportul menţiona că, prin atingerea buzelor cu mâna, contaminarea se extinsese şi în organism, unde substanţa a devenit nocivă.

Raportul mai mai vorbea despre faptul că: „ingerarea unei cantităţi infime de poloniu poate fi extrem de nocivă", că poate produce „una dintre cele mai grave tipuri de vătămări provocate de radiaţie".

În ianuarie 1961, Academia Naţională Americană de Ştiinţe a anunţat că, în cantităţi mai mari, poloniul nu putea fi stocat în soluţii sau sub formă de sare. „Radiaţia intensă a unor mostre de un miligram descompune rapid majoritatea agenţilor de complexare organici şi chiar solvenţii", se spunea. „Structurile cristaline ale solidelor se distrug sau se modifică cu uşurinţă." Puterea malignă a poloniului explica suferinţa lui Litvinenko şi tot aceasta i-a ajutat pe anchetatorii de la Scotland Yard să descopere cine l-a ucis.

Întrucât îşi pierduse poziţia centrală în tehnologia războiului nuclear, poloniului i-a revenit un rol mult mai modest, aproape uitat, pe măsură ce armamentul a devenit din ce în ce mai distrugător şi mai sofisticat. Avertismentele de mai demult în privinţa impactului asupra sănătăţii şi perceperea sa ca o substanţă

extrem de periculoasă au fost date uitării. În anul 2006, izotopul a fost chiar vândut pe internet, în Statele Unite, ca obiect de colecţie, capsulat, pentru suma modică de 22,50 de dolari, fără taxe incluse.

În secolul al XXI-lea, poloniul încă era utilizat în fabricile americane, în principal în produsele antistatice, menite să îndepărteze praful de pe pelicule, lentile, în fabricile de textile, în maşinile de imprimat şi la cântarele din laboratoare. În mod normal, aceste produse antistatice erau etanşeizate şi capsulate cu ajutorul unor foiţe de aur şi argint, pentru a nu comporta riscuri în manipularea de către oameni.

Unele produse, precum ventilatorul antistatic produs de compania NRD din Grand Island, New York, care îl comercializa în anul 2006 cu suma de 225 de dolari, conţinea teoretic de zece ori doza necesară pentru a ucide o fiinţă umană, ceea ce presupune că un tehnician de laborator cu experienţă putea, în principiu, să obţină suficient poloniu cât să ucidă un om, pur şi simplu desfăcând produse disponibile în comerţ care conţineau acest element chimic. În textele de prezentare a produselor, compania NRD insista că poloniul folosit în produsul antistatic era „rapid, sigur şi extrem de eficient. Bazat pe tehnologie alfa sigură, ionizatorii noştri se alimentează din surse interne de energie, poloniul 210. Acest izotop natural este stocat într-o folie solidă de aur şi argint şi are la bază procesul patentat de capsulare al NRD, asigurând o sursă sigură şi etanşă de ionizare de tip alfa". Într-o figură apărea o fâşie de metal capsulat care conţinea poloniu 210 şi argint, intercalată între straturi de foiţe de aur, argint şi nichel, de grosimea unor foi de hârtie, pentru ca izotopul să nu fie periculos.

După moartea lui Litvinenko au apărut speculaţii aprinse pe internet şi în alte medii în legătură cu posibilitatea de a transforma sursele de poloniu din comerţ în otrava care l-a ucis pe el.

Utilizarea poloniul disponibil în comerţ nu era imposibilă tehnic, punându-i în încurcătură pe aceia care insistau că Rusia era singura sursă posibilă a dozei letale ingerate de Litvinenko. Însă acest lucru ar fi necesitat o muncă de laborator susţinută şi discreţie în procurarea de produse antistatice, în scurta perioadă impusă de timpul de înjumătăţire de 138 de zile al izotopului.

În plus de aceasta, oamenii de ştiinţă din Statele Unite şi Marea Britanie afirmaseră că transformarea unei surse radioactive în otravă ar fi necesitat o pricepere şi o experienţă excepţionale.

„Este o chestiune de chimie să extragi poloniul 210 dintr-un produs antistatic. Tehnic, este realizabil", a spus profesorul Norman Dombey. „Însă probabil că vei muri pentru că odată ce ai obţinut o anume cantitate, o inspiri şi este posibil să o şi ingerezi. Şi cum o părticică dintr-un miligram este suficientă, atunci ceea ce rişti este moartea. Doar o instituţie a statului ar avea acces la asemenea material", a conchis el.

Acest lucru restrângea aria de investigaţie.

Majoritatea producţiei legale de poloniu din lume, poate 97%, era realizată în Rusia, sub supravegherea FSB-ului, însă cantitatea nu este cunoscută exact.

La scurt timp după moartea lui Litvinenko, Serghei Kirienko, directorul general al Rosatom, colosul din domeniul industriei nucleare din Rusia, a declarat reporterilor că Rusia produce opt grame de poloniu pe lună şi că exportă majoritatea acestei cantităţi în Statele Unite. Destinaţia izotopului coincidea cu relatările autorităţilor internaţionale de reglementare care declarau că majoritatea producătorilor care utilizau poloniul 210 erau într-adevăr din Statele Unite. Dintre cei 15 producători cunoscuţi, potrivit Agenţiei Internaţionale pentru Energie Atomică din Viena, doi erau în Rusia, unul în Franţa, unul în Marea Britanie şi 11 în Statele Unite.

Iniţial, estimarea lui Kirienko în legătură cu nivelul producţiei al Rusiei părea să reprezinte, cel puţin pentru neiniţiaţi, o cantitate infimă, mai puţin de o sută de grame pe an. Însă, în cazul poloniului, aceasta era o cantitate enormă de radioactivitate, mai mult decât necesar pentru scopurile industriale cunoscute ale Statelor Unite, sau chiar pentru a ucide. Cam în aceeaşi perioadă, un alt oficial rus a estimat producţia lunară la 0,8 grame pe lună. Însă Comisia americană de reglementare a energiei nucleare a declarat o cantitate şi mai mică, afirmând ca America importă un sfert de gram pe an, majoritatea cantităţii fiindu-i livrată aceleiaşi companii, NRD, care producea ventilatorul antistatic de 225 de dolari.

Discrepanţa aparută între diferitele cantităţi declarate de poloniu comercializat a ridicat semne de întrebare, sugerând că nici măcar autorităţile ruse nu ştiau sigur cât poloniu produce Rusia şi cât din acesta era exportat. Însă acest lucru nu schimba cu nimic concluzia zdrobitoare în legătură cu provenienţa poloniului care l-a ucis pe Aleksandr Litvinenko.

Între anii 1946 şi 1957, Kremlinul a creat zece aşa-zise oraşe nucleare izolate, departe de zonele populate şi greu accesibile. Nu apăreau pe hărţile turistice, deşi sateliţii americani aveau cu siguranţă imagini ale acestora şi erau cunoscute doar după adresa poştală, Arzamaz-16, Sverdlovsk-44, Celiabinsk-65, Krasnoiarsk-45 etc.

În trecut, locuitorilor nu le era permis să părăsească oraşele izolate pentru a-şi petrece concediul sau pentru a-şi rezolva probleme familiale, după cum relatează Oleg Buharin, un fizician rus care a devenit om de ştiinţă la Universitatea Princeton şi a întreprins ample cercetări în legătură cu centrele nucleare ruse.

Rusia nici măcar nu a recunoscut oficial existenţa oraşelor izolate până în 1992, când li s-au dat nume noi pentru a le disocia de Războiul Rece. De exemplu, Arzamas-16 a devenit Sarov, iar Celiabinsk-65 a fost rebotezat Ozersk. Însă aceste centre de cercetare nucleară şi de fabricare de arme erau conduse încă, cel puţin aparent, într-un regim de securitate strict (aşa cum sunt, trebuie spus, centrele nucleare din Statele Unite şi din alte ţări).

Oraşele izolate erau o lume aparte, diferită de restul marii întinderi sovietice. Cea mai apropiată gară spre Sarov era Nijni Novgorod, pe dealurile de la poalele Munţilor Urali, la o distanţă de 400 de kilometri şi o călătorie

nocturnă cu trenul de 12 ore de Moscova. Celiabinsk-65, acum cunoscut drept Ozersk, se află la aproape 2 000 de kilometri în sud-estul Moscovei, la capătul unei călătorii de 36 de ore cu trenul, până în Munţii Urali. Altele erau şi mai îndepărtate, înspre est, dincolo de Siberia, în apropiere de Tomsk şi Krasnoiarsk. Distanţele nu afectau cu ni ic dimensiunile acestor centre din timpul Războiului Rece.

Zona din Arzmas-16, cu acces interzis, măsura aproape 250 de kilometri pătraţi, iar perimetrul său era patrulat de forţe ale Ministerului de Interne, una dintre primele unităţi din care făcuse parte Litvinenko. Nevoia de a ţine totul secret şi în condiţii de securitate era evidentă, întrucât aceste oraşe alimentau maşinăria nucleară sovietică, producând atât bombe şi focoase, cât şi uraniul şi plutoniul folosite în scopuri militare, necesare în procesul de fabricaţie.

Totuşi, oraşele izolate le ofereau propriilor locuitori beneficii care le făceau mai atractive decât ar putea părea în mod normal viaţa într-un butoi cu pulbere. Dincolo de gardurile de sârmă ghimpată şi de turnurile de pază, îşi câştigaseră renumele de locuri în care oamenii de ştiinţă aveau acces la produse occidentale (sau cel puţin la alimente de bază precum untul, imposibil de procurat de către majoritatea cetăţenilor); în plus, li se puneau la dispoziţie şcoli, spitale, grădiniţe, transport public şi locuinţe. Aceste lucruri păreau şi ele luate după modelul american.

Un document al serviciilor de informaţii sovietice, citat de spionul Sudoplatov, menţiona că, în timp ce laboratorul Los Alamos era „împrejmuit cu gard de sârmă ghimpată" şi avea „un sistem special de securitate", „oamenii au condiţii optime de trai: apartamente confortabile, terenuri de sport, un bazin de înot, cluburi etc".

Chiar şi după prăbuşirea Uniunii Sovietice, însuşi faptul că aceste oraşe erau izolate de restul lumii oferea o atracţie pentru unii ruşi.

În anii '90, când economia naţională a căzut pradă inflaţiei şi haosului, populaţia celor zece aşezări îndepărtate a crescut cu 50 000, la 762 000 de locuitori. „Mulţi oameni au preferat să vină în oraşele izolate datorită ratei scăzute a infracţionalităţii, a locuinţelor mai bune, a şcolilor, a îngrijirii medicale şi a serviciilor publice", afirma Buharin, om de ştiinţă la Princeton.

În aceste centre nucleare apocaliptice, aflate sub supravegherea atentă a KGB-ului, oamenii de ştiinţă sovietici lucrau la conceperea unui armament şi mai distrugător, întrucât cursa împotriva Washingtonului se accelera, înghiţind miliarde de ruble şi de dolari în lupta pentru supremaţie nucleară.

Chiar şi la încheierea Razboiului Rece, vizitatorii tot mai aveau nevoie de permisiune. Simplii vizitatori erau însoţiţi de un supraveghetor, iar jurnaliştii pur şi simplu nu puteau să intre.

Frank von Hippel, profesor de afaceri publice şi internaţionale din Programul Universităţii Princeton pentru ştiinţă şi securitate mondială, îşi amintea o vizită la Sarov, din anul 2000.

„Nu prea poţi să umbli pe acolo", a spus el. „Soţia mea era cu mine şi a fost însoţită chiar şi când s-a dus să viziteze o şcoală primară. În holul hotelului stătea cineva care avea grijă să nu părăsim hotelul noaptea." Unor importanţi oameni de ştiinţă americani care lucrau la proiecte de încurajare a iniţiativei private în Sarov nu li s-a permis nici măcar să plece cu trenul de noapte de la Moscova, a mărturisit von Hippel.

Însă, în Statele Unite, problemele oraşelor izolate după căderea comunismului trezeau alte nelinişti.

Amplul program nuclear al Rusiei devenise relicva costisitoare şi în paragină a ambiţiilor expansioniste sovietice. Situaţia economică grea de la începutul anilor '90 i-a forţat pe oamenii de ştiinţă să îşi caute locuri de muncă stabile, retribuite. Existau rapoarte din unele oraşe izolate din anii '90 care aminteau de datorii ale administraţiei, de salarii neachitate ale lucrătorilor, de contaminare radioactivă care se răspândea, de lăudatele servicii sociale acum în ruină şi de dependenţa de droguri în creştere.

Legislatorii occidentali se temeau ca specialiştii în armament din Rusia să nu îşi ofere cunoştinţele unor state dornice de tehnologie nucleară ilegală, precum Iranul, Irakul şi Coreea de Nord. Oraşele izolate alimentau posibilitatea de coşmar ca unele state belicoase şi militanţii islamişti să obţină materiale interzise şi tehnologie. Era mult mai bine, conchideau unii americani, ca aceste oraşe să rămână izolate, decât să permită ca produsele şi personalul său să ajungă pe pieţe ilicite.

În cazul Litvinenko, atenţia s-a îndreptat în special spre două din aceste oraşe.

Sarov, fostul Arzamas-16, şi Ozersk, fostul Celiabinsk-65, erau principalele locuri de proveniență ale poloniului 210 rusesc, produs la vedere de către Rusia ca parte a varietăţii de radioizotopi pe care îi comercializa, alături de produse precum stronţiul 90 şi cesiul 137.

În timpul Războiului Rece, centrul de la Sarov era locul în care se desfăşurau două mari proiecte de armament, cunoscute în comunităţile ştiinţifică şi de informaţii occidentale drept VNIIEF, Institutul Nuclear Federal de Fizică Experimentală, şi Fabrica electromecanică AVANGARD.

VNIIEF era un centru de cercetare şi dezvoltare în care oamenii de ştiinţă concepeau noi arme pentru confruntarea militară cu Washingtonul.

Pe lângă activitatea de cercetare, AVANGARD mai asambla şi focoase nucleare pentru numeroasele bombe ruseşti şi rachete cu rază lungă de acţiune, programate să lovească obiective din Europa de Vest şi din Statele Unite.

Arzamas 16, cum era cunoscut Sarovul în anii săi de izolare, se ocupa cu alte cuvinte cu conceperea şi construirea de arme care să distrugă Londra, Parisul, New York-ul şi Washingtonul.

Celiabinsk-65, acum denumit Ozersk, juca un alt rol, producând plutoniu pentru arme, uraniu puternic îmbogăţit şi tritiu, în reactorul nuclear numit Asociaţia de producţie Maiak.

În anii '90, menirea acestor două oraşe izolate s-a schimbat întrucâtva, însă nu în totalitate.

Laboratoarele şi centrul VNIIEF de la Sarov s-au axat pe proiecte de securitate pentru centralele nucleare, pe separarea izotopilor stabili şi alte activităţi civile. După renunţarea la asamblarea de focoase şi când s-a început dezasamblarea focoaselor construite în trecut, printre noile sarcini ale AVANGARD se număra şi producerea de poloniu, alături de o amplă gamă de proiecte comerciale, non-nucleare.

Însă centrul de la Sarov nu era echipat pentru fiecare fază a producerii de poloniu.

Etapele iniţiale ale procesului erau realizate de Asociaţia de producţie Maiak de la Ozersk. Numai faza finală de rafinare avea loc la Sarov.

Atunci, poloniul era trimis în capsule de sticlă etanşe, fiecare conţinând o părticică dintr-un gram din izotop şi erau păstrate în recipiente în formă de cub, cu o latură de aproximativ 40 de centimetri.

După moartea lui Litvinenko s-a vorbit mult despre preţul exorbitant al poloniului, însă Radi Ilkaiev, directorul VNIIEF, a apreciat că, anual, Sarov producea poloniu care aducea producătorilor „o sumă de ordinul a zece milioane de ruble", adică în jur de 40 000 de dolari. Această sumă estimativă coincidea cu aprecierea oamenilor de ştiinţă occidentali, precum Nick Priest, în legătură cu preţul poloniului folosit în uciderea lui Litvinenko. „Nu este foarte scump", a afirmat Priest. „Probabil că a costat câteva mii de dolari."

Până în momentul în care a părăsit Sarovul, Ilkaev a respins orice sugestie că poloniul putea fi scos din incintă. „Controlul nostru asupra procesului tehnologic este foarte strict", afirma el. În săptămânile de după moartea lui Litvinenko, astfel de dezminţiri din partea oficialilor ruşi au căpătat şi intensitate mai mare.

Dar poloniul era un element aşa de dificil de produs, de înmagazinat şi de transportat, încât era puţin probabil să poată fi făcut acasă, într-un laborator improvizat. Otrava care l-a ucis pe Litvinenko provenea mai mult ca sigur din oraşele izolate ale Rusiei.

„Poloniul este foarte dificil de produs şi de manipulat", a afirmat Ekaterina Şugaeva, o persoană din conducerea companiei de stat Teksnabeksport care se ocupa cu livrarea de poloniu 210 către Statele Unite. „Numai centrul de la Sarov are o astfel de capacitate, nu cred să o mai aibă şi altcineva. Nimeni nu mai produce şi nu are cunoştinţele necesare pentru aceasta."

În plus, poloniul are anumite caracteristici care îl fac deosebit ca otravă.

În primăvara anului 2007, un grup de cinci oameni de ştiinţă de la unele dintre cele mai prestigioase institute de cercetare americane şi britanice au făcut o evaluare a cărei concluzie legată de comportamentul poloniului odată introdus în organism era următoarea: „Eficienţa sa ca otravă rezidă în caracteristicile chimice pe care le are, numai în măsura în care asigură răspândirea şi retenţia

în organe şi ţesuturi; particulele alfa sunt cele dăunătoare", precizau aceştia, în raportul publicat de revista *Journal of Radiological Protection*.

Aceasta înseamnă ca izotopul în sine este doar mijlocul prin care toxina este transportată în organism, moment în care se fixează în special pe globulele roşii. Afectarea organelor interne şi a măduvei osoase provine de la bombardarea cumplită cu particule alfa pe care le emite poloniul.

O altă caracteristică a fost descrisă de Nick Priest, de la Universitatea Middlesex, care făcuse experimente pe şobolani cu mulţi ani în urmă. La o zi de la administrare, poloniul se răspândise în principal în intestinul subiectului. În decurs de patru zile, reţeaua sangvină transportase otrava la organe, iar cantitatea de otravă din ficat ajunsese să o egaleze pe cea din intestin. Aplicând aceste informaţii în cazul lui Litvinenko, Nick Priest a explicat că otrava nu acţionase dintr-o dată, ci prin cumulare, răspândindu-se progresiv în organele vitale ale lui Litvinenko, acesta simţindu-se din ce în ce mai rău. Organele sale nu au avut timp să se refacă după doza iniţială; nivelul de toxicitate s-a mărit, până când timpul de înjumătăţire a poloniului i-a redus din intensitate, însă acest lucru a durat câteva săptămâni, timp în care victima a murit.

Aşadar se năştea o altă întrebare presantă: cum a fost posibil ca poloniul, acest izotop extrem de volatil, să fie transportat peste graniţă?

„Este nevoie de multă grijă în manipularea şi transportarea acestui material", a spus Raymond Guilmette, un om de ştiinţă de la Los Alamos.

Fiecare modalitate de trasportare avea diferite implicaţii în cazul unei crime.

Dacă izotopul ar fi fost administrat sub formă de spray, s-ar fi răspândit în plămâni, ajungând mult mai rapid în sânge decât dacă ar fi fost ingerat, apoi în intestin şi astfel ar fi ajuns la organele vitale şi ar fi cauzat moartea cu mai mare rapiditate. Însă spray-ul este o armă imprecisă şi ar fi otrăvit mult mai mulţi oameni, nu doar persoana vizată.

Apoi, presupunând că fusese folosit în alt fel, Guilmette a afirmat că poloniul ajungea la organele interne mai rapid dacă era administrat în formă solubilă şi astfel ar fi fost mai repede absorbit în reţeaua sangvină.

În timpul anchetei poliţieneşti s-a pus întrebarea dacă poloniul fusese administrat prin injectare, cum se întâmpla deseori în experimentele de laborator care furnizau majoritatea datelor privitoare la modul său de acţiune ca otravă. Litvinenko nu pomenise nimic de injectare în nici una dintre discuţiile avute cu el, pe când era la pat, şi relatate mai târziu de soţia sa, Marina, şi de apropiaţii săi, Andrei Nekrasov şi Alex Goldfarb. (Rezultatele unei autopsii care ar fi arătat un posibil loc de injectare erau ţinute secrete la ordinul Scotland Yardului, însă existau persoane informate care sugerau că autopsia nu dezvăluise semne de ulceraţie produsă de radiaţie care era de aşteptat să apară în locul injectării.)

Prin urmare, s-a presupus că otrava fusese administrată oral, într-o soluţie care se răspândise rapid şi cu uşurinţă în organele vitale ale lui Litvinenko.

Exista oare antidot? Guilmette a precizat că unele tratamente ar fi putut teoretic să dea rezultate, însă eficacitatea lor fusese demonstrată doar în condiții de laborator în care un antidot fusese administrat la câteva minute sau ore de la contaminare. „Cu cât este mai mare perioada de timp de la contaminare și până la începerea terapiei, cu atât doza radioactivă se va fi răspândit și mai mult și tratamentul de îndepărtare a poloniului 210 din organism va fi mai puțin eficient."

Descoperirile științifice au avut o mare influență asupra anchetei, în câteva aspecte esențiale ale morții lui Litvinenko. Pentru ucigaș, știința a influențat calculele necesare pentru prepararea otrăvii: o cantitate prea mare implica riscuri sporite de contaminare colaterală a unor oameni aflați în vecinătate; o cantitate prea mică putea implica ratarea obiectivului. Aceleași considerente aveau să ducă la determinarea momentului în care Litvinenko a fost otrăvit.

Cantitatea dozei putea rezolva o altă problemă și anume de câte ori se încercase otrăvirea lui Litvinenko. Fusese poloniul adus în Marea Britanie într-un singur flacon sau de către mai multe persoane, pentru a strânge cantitatea letală? Existau motive pentru a crede că, odată scos din cadrul în care existau măsuri internaționale stricte de siguranță în vederea exportării legale, poloniul se răspândea, lăsând urme pe cei care îl aduseseră sau încercaseră să îl mute într-un recipient mai mic pentru a fi transportat sau administrat. Apoi, dacă o soluție care conținea poloniu era pusă într-o pipetă pentru a fi turnată într-un ceainic, exista riscul să se răspândească din nou și să contamineze la scară mare.

În mare măsură, dezbaterea judiciară se centra asupra dozei.

Unitatea de măsură de bază a radioactivității este becquerelul, definit ca gradul de activitate în care un atom se dezintegrează în decurs de o secundă. Un becquerel este o unitate infimă de radiație, neglijabilă din punct de vedere al nocivității, însă utilă ca unitate de măsură[39].

În primavara anului 2007, raportul institutelor de cercetare americane și britanice sugera că o doză de unu până la trei miliarde de becquereli, dintre care doar 10% ajung în sânge, poate ucide un om de aproximativ 70 de kilograme, o persoană ca Aleksandr Litvinenko, de exemplu.

Priest a constatat la Universitatea Middlesex că doza administrată lui Litvinenko fusese de trei miliarde de becquereli, dintre care jumătate ajunseseră în organism.

La locuința sa din Brighton, Anglia, Norman Dombey a apreciat că Litvinenko ingerase aproximativ 4,8 miliarde de becquereli, cu mult peste unele estimări

[39] Unii oameni de știință preferă să folosească în continuare unitatea de măsură curie, numită după oamenii de știință care au descoperit poloniul și radiul. Un curie, bazat în linii mari pe cantitatea de radioactivitate emisă de un gram de radiu, este egal cu 37 de miliarde de becquereli.

făcute de americani, privitoare la doza letală. Dar chiar şi această doză cu gradul său mare de toxicitate, a apreciat Dombey, ar fi cântărit a treizecea milioana parte dintr-un gram. Se putea spune că Litvinenko fusese ucis de o otravă aproape fără greutate şi fără masă.

Poate că cifrele variau, însă oamenii de ştiinţă erau de acord într-o privinţă: doza ingerată de Litvinenko era de 60 de ori mai mare decât cantitatea necesară pentru a-l ucide; atacul a fost zdrobitor, fatal.

Capitolul treisprezece

Pe urmele poloniului

LA CÂTEVA ORE după moartea lui Litvinenko, în noaptea de joi, 23 noiembrie 2006, poliţia a cerut directorilor hotelului Millennium să le permită accesul în barul Pine şi să le predea înregistrările camerelor de supraveghere din hol, din bar şi de la toate etajele. Fiecare obiect din bar, de la scaune şi până la paharele din maşina de spălat vase, a fost sigilat de către poliţie, ca posibilă probă. În apropiere, în Piccadilly, poliţia a postat agenţi de poliţie în faţa restaurantului japonez, ai cărui patroni aveau să afirme mai târziu că le fusese închis restaurantul din cauza unui incident de „spionaj internaţional".

Litvinenko a vizitat cele două locuri pe 1 noiembrie 2006 şi ambele prezentau acum semne de contaminare cu poloniu.

Indiciile legate de locul în care i se semnalase prezenţa deveneau astfel la fel de vizibile ca o pistă de aterizare semnalizată, de parcă izotopul ar fi pus indicatoare, ghidând astfel poliţia şi serviciile de securitate. Şi, dacă aceste locuri coincideau exclusiv cu prezenţa anumitor persoane venite de la Moscova, atunci poliţiei i se contura un caz solid de crimă.

Ziarele au început să o numească „urma poloniului", iar folosirea acestei expresii era cât se poate de exactă.

Pe măsură ce ieşea la iveală, prezenţa sa fiind anunţată oficial de autorităţile britanice, urma indica drumul parcurs de poloniu prin camerele de hotel şi restaurantele din Londra, până la locul de întâlnire din barul Pine, ca şi când izotopul ar fi pândit permanent din umbră.

Însă drumul său nu era simplu pentru că, la un moment dat, două alte fire se intersectau cu el.

Unul arăta traiectoria urmată de Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun, oamenii pe care i-a întâlnit Litvinenko în barul Pine, în ziua în care a început să se simtă rău, cu mult înainte de data de 1 noiembrie 2006, mult mai devreme decât se bănuise la început.

Celalalt fir a apărut atunci când când autorităţile şi-au început ancheta. Litvinenko era deja pe moarte şi poliţia ştia acest lucru, însă opinia publică nu era la curent, iar ucigaşii săi au început să se îndoiască de reuşita planului.

Şi, pentru a închide cercul, ancheta poliţiei şi interogatoriile discrete şi stăruitoare ale unui inspector de rang mediu au fost cele care au oferit cheia celorlalte două piste.

Descâlcirea noianului de poveşti pe care le spunea chiar drumul parcurs de poloniu, ancheta poliţiei şi opririle cunoscute ale personajelor implicate aminteau de explorarea unei săpături arheologice în care fiecare strat îşi are propriile caracteristici distinctive şi, în acelaşi timp, trimite la alte straturi.

Împreună, pistele au explicat cum a fost otrăvit Litvinenko. Întrebarea „de ce a fost otrăvit?" a fost pusă ulterior.

Chiar înainte ca opinia publică să afle, pe 24 noiembrie 2006, de la Pat Troop, directoarea executivă a Agenţiei pentru Protecţia Sănătăţii (HPA), că poloniul fusese cel care provocase moartea lui Litvinenko, serviciile de securitate şi HPA au pornit în grabă să izoleze zonele contaminate cunoscute şi au plecat şi în căutarea celorlalte.

Mai întâi de toate au făcut o vizită directorilor hotelului Millennium. Apoi, câţiva poliţişti au fost însărcinaţi să supravegheze restaurantul japonez. Dimineaţă devreme, pe 24 noiembrie, poliţia i-a evacuat pe Marina Litvinenko şi pe fiul său, Anatoli, din locuinţa lor de pe strada Osier Crescent, numărul 140. La o zi după moartea lui Litvinenko, autorităţile au pus în carantină casa din cărămidă deschisă la culoare, cu steagul englezesc, părăsit acum, spre consternarea vecinilor care se întrebau dacă radioactivitatea avea să le tulbure liniştea şi să pună în pericol viaţa lor şi a copiilor.

Apoi au mai fost şi alte indicii oferite într-o succesiune rapidă de declaraţii publice din partea HPA, dintre care primul a fost un anunţ dur şi şocant făcut pe 24 noiembrie: „Testele au stabilit că domnul Litvinenko avea o cantitate semnificativă de izotop radioactiv poloniu 210 în organism. Încă nu este evident cum a fost contaminat, însă ancheta este în desfăşurare".

Din acel moment, urma a devenit foarte clară.

Au fost căutate semne de contaminare în spitalele în care fusese tratat Litvinenko, deşi procedura medicală care impune măsuri de precauţie personalului – precum utilizarea mănuşilor şi spălarea frecventă a mâinilor – împiedicase ca medicii şi asistentele să fie contaminaţi.

În câteva zile, două alte locuri au intrat în vizor, unul fiind birourile discret luminate ale lui Boris Berezovski de pe strada Down numărul 7 şi celălalt – sediul companiei de securitate Erinys de pe strada Grosvenor 25, aflat în apropiere de hotelul Millennium.

Declaraţiile HPA aminteau doar adrese şi nu precizau ce se afla acolo, însă coordonatele erau suficiente pentru ca opinia publică şi presa să poată începe să traseze harta locului în care se descoperiseră urme de poloniu. Curând, reperele s-au înmulţit, toate fiind grupate în zonele de lux din centrul Londrei.

Un comunicat al HPA din 29 noiembrie indica numărul 58 de pe strada Grosvenor, sediul unei companii numite ECO3 Capital, şi hotelul de cinci stele Sheraton Park Lane din Piccadilly, ca locuri în care fusese depistat poloniu.

În aceeaşi zi, HPA a comunicat că trei avioane ale companiei British Airways, două aflate pe aeroportul Heathrow şi celălalt pe aeroportul Domodedovo din

Moscova, erau şi ele suspecte de a fi contaminate cu poloniu. Comitetul guvernamental COBRA, care se reunea în sala A din Cabinetul prim-ministrului, a aflat de posibila contaminare a avioanelor numai atunci când unul dintre ele se afla în apropiere de aeroportul Domodedovo.

„Aveam cu toţii senzaţia că suntem într-un roman de John le Carré", a relatat Patricia Hewitt, secretarul britanic de stat pentru sănătate la vremea respectivă, cu ocazia unei conferinţe a HPA de la Londra, din martie 2007. „Deja întrezăream un incident internaţional", a spus ea, dând glas temerii care părea să fie prezentă în mai mare măsură în gândirea oficialităţilor britanice, decât în realitatea terorismului nuclear din centrul Londrei căruia îi căzuse victimă un cetăţean britanic.

La şase zile de la moartea lui Litvinenko, 1 325 de persoane au contactat autorităţile britanice din domeniul sănătăţii, dorind cu disperare să afle dacă fuseseră contaminate. British Airways le-a sporit şi mai mult îngrijorarea când a declarat că era posibil ca până la 30 000 de oameni să fi călătorit cu avioanele Boeing 767[40] suspectate de contaminare, înainte ca acestea să fie examinate. În final, doar două din cele trei avioane prezentau semne de contaminare. Avionul companiei British Airways, aflat pe aeroportul Domodedovo, s-a întors fără pasageri, pentru mai multă siguranţă. Însă aspectul cel mai semnificativ al acestui anunţ erau datele în care se efectuaseră zborurile dintre Moscova şi Londra pe care le ancheta acum poliţia, unele dintre ele la sfârşitul lunii octombrie.

Pentru prima oară era evident că poloniul îşi începuse călătoria cu câteva zile său chiar săptămâni înainte de 1 noiembrie şi de evenimentele din restaurantul japonez din Piccadilly şi din barul Pine; vânătoarea începuse cu mult timp înainte de moartea lui Litvinenko.

Pe data de 30 noiembrie, un comunicat al HPA părea să excludă unul dintre avioanele companiei British Airways. Acesta fusese cercetat la sol, pe aeroportul Heathrow, pe când căpitanul şi echipajul erau nerăbdători să decoleze. HPA „nu crede că pasagerii din acest avion au fost în pericol", se spunea într-un comunicat. Însă acest lucru nu presupunea că nu se depistaseră semne de contaminare.

O zi mai târziu, pe 1 decembrie, aceeaşi agenţie a anunţat că „o persoană care a fost în contact direct şi în imediata apropiere a domnului Litvinenko are o cantitate semnificativă de izotop radioactiv poloniu 210 în organism".

Marina Litvinenko fusese şi ea contaminată, însă numele ei nu a fost dat publicităţii.

Apoi s-a mai vehiculat denumirea încă unui hotel, Ashdown Park din Wynch Cross, în East Sussex, unde, din câte s-a aflat mai târziu, stătuse Mario Scaramella; însă, potrivit HPA, nu se descoperise „nimic care să stârnească

[40] British Airways a declarat că numărul de înregistrare al avioanelor era G-BZNA, G-BNWK şi G-BNWB.

îngrijorare în privinţa sănătăţii publice". (Încă o dată, era dificil de ştiut ce anume presupunea acest lucru.)

Autorităţile au declarat că făcuseră verificări până şi pe Emirates Stadium, unde jucaseră echipele de fotbal Arsenal şi ŢSKA Moscova, pe 1 noiembrie 2006. Şi, după cum declara HPA, se găsise o cantitate mică, un miracol dacă ne gândim că este un stadion de 60 400 de locuri[41].

Însă urma poloniului nu era singura problemă. Oamenii aflaţi în apropierea traseului urmat de poloniu sau care se petrecuseră cu acesta au început să îşi facă griji în legătură cu sănătatea lor. Câţi londonezi sau oameni aflaţi atunci în trecere prin Londra s-au simţit vulnerabili?

Până în seara zilei de vineri, 1 decembrie 2006, numărul se ridica la 2 974 de persoane îngrijorate în legătură cu sănătatea lor. Dintre aceştia, 170 au fost puşi sub supraveghere medicală. Şi, după o triere telefonică, 24 au fost trimişi la o clinică pentru a fi examinaţi „din cauza unei posibile expuneri la radiaţii".

Pe data de 4 decembrie s-a anunţat că încă două hoteluri fuseseră cercetate, cel de patru stele Best Western Premier de pe Shaftesbury Avenue, în centrul zonei cu teatre din Londra, şi Parkes Hotel, în cartierul select Knightsbridge. Mai fuseseră depistate urme de poloniu şi în birourile din Cavendish Place la numărul 1, sediul unei companii private de securitate, condusă de foşti poliţişti de la Scotland Yard, numită RISC Management, al cărei director executiv, Keith Hunter, îi oferise în trecut servicii de securitate lui Boris Berezovski.

Pe 7 decembrie, HPA a revelat date esenţiale, extrem de importante pentru stabilirea locului în care Litvinenko ingerase o cantitate letală de otravă.

Şapte lucratori din barul Pine fuseseră testaţi pozitiv cu „mici cantităţi de poloniu 210", a anunţat HPA, în timp ce „la nici unul dintre ceilalţi lucrători de la restaurantul japonez cărora li s-a cerut să dea probe de urină, nu s-a descoperit nimic îngrijorător".

Aşadar, suspiciunea plana acum aproape exclusiv pe evenimentele şi persoanele prezente în barul Pine, în după-amiaza zilei de 1 noiembrie 2006.

Însă cine îi administrase otrava? Aceasta era întrebarea la care poliţia britanică nu găsise încă un răspuns, cel puţin nu în mod public.

„Rezultatele preliminare, primite de la şapte lucrători din barul Pine, din incinta hotelului Millennium, care erau de serviciu pe 1 noiembrie, arată că aceştia au fost expuşi la niveluri scăzute de poloniu 210", au declarat reprezentanţi ai HPA, pe 7 decembrie. „Nu există risc pe termen scurt, iar pe termen lung acesta este considerat foarte mic, ca urmare a testelor iniţiale. S-a stabilit că toţi au intrat în contact cu o cantitate mai mică decât membrii adulţi ai familiei domnului Litvinenko, în cazul cărora testele arătau că au fost şi ei expuşi la poloniu 210."

[41] Poliţia a fost condusă spre acele locuri pe de o parte de numerele biletelor şi pe de altă parte de înregistrările camerelor de supraveghere care au arătat cine anume stătuse locurile respective.

Cu toate acestea, restaurantul japonez a fost închis luni de zile. Dacă nu fusese contaminat în aceeaşi măsură ca barul Pine, care era situaţia exactă? De ce a fost redeschis? Ce se întâmplase acolo, încât să se justifice închiderea acestuia?

Într-o oarecare măsura, HPA era într-o situaţie dificilă.

Potrivit directoarei executive, Pat Troop, agenţia se confrunta în acelaşi timp cu problema descoperirii dacă exista cu adevărat o ameninţare la adresa sănătăţii publice şi cu necesitatea de a nu panica populaţia care era martora activităţii inspectorilor îmbrăcaţi în costume antiradiaţii care intrau în hoteluri, birouri şi clădiri publice.

Nimeni nu voia ca populaţia să intre în panică.

La vremea aceea, HPA dorea să dea impresia că abordează ambele chestiuni destul de transparent. Însă, dacă privim multitudinea de comunicate transmise despre depistarea urmelor de poloniu, este evident că uneori erau destul de opace.

De fapt, majoritatea londonezilor nu a intrat deloc în panică, ei fiind obişnuiţi deja cu alarmele de terorism irlandez şi islamic, stoici şi indiferenţi din fire şi convinşi cu uşurinţă că nu se confruntau cu o alarmă generală de radiaţie sau cu o bombă radiologică, ci pur şi simplu cu o poveste cu spioni, având-l drept protagonist pe un rus răzvrătit care obţinuse din întâmplare un paşaport britanic.

„Un spion a fost iradiat, ameninţare extremă", titra publicaţia *Evening Standard*. La televiziune au apărut imagini cu câţiva poliţişti care scoteau o cutie metalică şi saci cu probe din restaurantul japonez. Însă totul s-a declanşat într-o vineri după-amiază, atunci când mulţi locuitori ai oraşului erau mult mai preocupaţi de weekendul care se apropia şi alţii, inclusiv petrecăreţii din celălalt bar din hotelul Millennium, păreau să nu dea importanţă ştirilor. Cel de-al doilea bar al hotelului Millennium şi restaurantul său select erau înţesate, iar directorul responsabil cu sănătatea şi siguranţa, Brian Kelly, a încercat să liniştească spiritele. „Dacă am avea vreo problemă cu radiaţiile, credeţi că ar mai fi aşa de pline barul şi restaurantul?", a spus el.

O poveste cu spioni iradiaţi nu era în măsură să strice cheful de vineri seara al londonezilor.

Însă unele dintre comunicate induceau în eroare. Pe 29 noiembrie 2006, HPA a declarat că „zonele publice cele mai importante din hotelul Sheraton Park Lane" fuseseră cercetate în căutarea de urme de radiaţie şi „putem confirma că în acele zone nu există nici un risc pentru sănătatea publică".

Poate că în „zonele publice" nu era nici un risc.

Însă, timp de câteva luni după aceea, două camere de la etajul al optulea al hotelului au fost în carantină, iar reporterii care au încercat să se apropie au constatat că accesul era blocat de o barieră.

Nici limbajul folosit nu reflecta gravitatea unora dintre cercetări. La hotelul Sheraton Park Lane, „în acea seară era programat un eveniment important la

care era invitat şi un membru al familiei regale", declarase Troop. „Cu aproximativ zece minute înainte am fost în măsură să îi anunţăm că evenimentul poate avea loc."

Dată fiind tendinţa oficialităţilor britanice de a păstra tăcerea, părea o ironie că „evenimentul important" era ceremonia anuală de decernare de premii, găzduită de Foreign Press Association (Asociaţia jurnaliştilor străini) din Londra. Puţini erau acei reporteri care ştiau că zonele publice ale hotelului tocmai fuseseră cercetate de urme de poloniu. Ceremonia s-a desfăşurat în prezenţa ducelui de Gloucester, un văr primar al reginei Elisabeta a II-a şi al lui Margaret Beckett, la vremea aceea ministrul de externe al Marii Britanii. Opt etaje mai sus, specialişti în costume antiradiaţii verificau uşile şi covoarele, în căutare de urme de contaminare.

Declaraţiile oficialilor HPA de după aceste cercetări nu au mai semnalat noi descoperiri, ei preferând să facă referire la anunţurile anterioare. Astfel, pe 29 noiembrie, aceştia nu au menţionat în mod special că un al doilea birou din strada Grosvenor prezenta urme de contaminare cu poloniu. Această informaţie a fost oferită doar ca o adăugire la declaraţia făcută cu o zi în urmă, de parcă acest lucru s-ar fi ştiut deja.

Reporterii au învăţat să ia aceste comunicate despre descoperirea urmelor de poloniu cu o anume rezervă, cel puţin din cauza limbajului voit ermetic. Oare afirmaţia că un anumit loc nu prezenta nici un pericol pentru sănătatea publică însemna că acolo nu se găsiseră urme de contaminare? Sau însemna pur şi simplu că se descoperise o cantitate prea mică pentru a provoca iradiere? Sau că se descoperise poloniu într-o zonă restrânsă a unei clădiri? Şi cine stabilea limita dincolo de care ceva putea constitui o ameninţare la adresa sănătăţii publice?

În fiecare zi, declaraţiile încercau să convingă de faptul că poloniul nu era periculos pentru oameni dacă nu era ingerat, inhalat sau dacă nu pătrundea în organism printr-o rană deschisă.

„Majoritatea urmelor pot fi eliminate prin spălarea mâinilor sau prin spălarea vaselor, a rufelor etc. în maşina de spălat", se insista în comunicate, ignorând persistenţa substanţei radioactive care încă mai lăsa urme la câteva săptămâni după contaminarea iniţială. În plus, cel puţin într-un caz, încercarea de a spăla obiectele contaminate nu a reuşit decât să împrăştie radiaţia în maşina de spălat vase care, teoretic, ar fi trebuit să le cureţe.

Prin tot centrul Londrei, contractanţi şi specialişti în costume albe antiradiaţii, cu glugi şi măşti, lucrau în echipe de câte două persoane, cu detectoare mici cu senzor, de doar 25 de centimetri pătraţi, care miroseau urme de poloniu de la o distanţă de 1,5 centimetri.

HPA a trimis pe teren 41 de echipe de monitorizare, pe lângă cele ale poliţiei şi ale Centrului pentru Arme Atomice. Acţiunile erau lente, dar minuţioase. Echipele au cercetat cu grijă fiecare cameră „timp de câteva ore", au declarat responsabili ai agenţiei, „deplasând monitorul uşor şi constant, la o distanţă

de un centimetru de la suprafaţă". Anchetatorii au verificat pereţii, covoarele, draperiile, băile, aparatura electrică, tablourile şi fotoliile, înregistrând prezenţa poloniului pe măsură ce îl depistau.

Membrii echipelor s-au verificat chiar între ei de urme de radiaţie cu substanţa lunecoasă pe care o căutau, de teamă să nu-i fi găsit ea mai întâi.

S-a dovedit că unele urme de contaminare puteau fi îndepărtate cu şerveţele umede care apoi erau puse în saci pentru a fi aruncate. Alte urme puteau fi acoperite cu un strat de lac sau var, poloniul rămânând astfel imobilizat în spatele stratului protector, până când timpul său de înjumătăţire se apropia de sfârşit şi îl făcea inofensiv[42].

După cum era de aşteptat, unele particule de poloniu s-ar fi putut desprinde şi ajunge în curenţii de aer, apoi inhalate.

HPA a stabilit o limită a contaminării foarte joasă, pentru mai multă siguranţă, astfel încât orice depăşea zece becquereli pe centimetru pătrat trebuia „remediat" prin ştergere sau văruire. După prima acţiune de îndepărtare a radiaţiilor, HPA a descoperit că „în prezent, contaminarea mai poate constitui un pericol într-o foarte mică măsură, în urma desfăşurării activităţilor zilnice", adică era puţin probabil să se desprindă de pe suprafeţele pe care se afla şi să fie nociv. Însă agenţia a recunoscut că exista pericol de contaminare accidentală, „mai degrabă pe porţiuni mici, decât răspândită uniform", ceea ce făcea căutarea şi mai dificilă şi migăloasă.

„Articolele textile necesită o atenţie specială", au afirmat responsabilii agenţiei într-o amplă declaraţie din data de 30 noiembrie 2006, în cursul căreia aceştia au explicat în ce constau acţiunile inspectorilor. „În cazul acestor articole, este posibil ca urme de poloniu să poată ajunge în organism, mai ales în cel al copiilor. Se recomandă ca, în cazul în care se detectează urme de radiaţii pe articole textile, acestea să fie considerate surse de contaminare. În acest caz, zona afectată sau întreg articolul trebuie îndepărtat, pus într-un sac şi dus într-un loc sigur de înmagazinare, până când este aruncat."

În timpul în care continua cercetarea camerelor, a birourilor, a maşinilor şi chiar a unui autobuz, un proces paralel încerca să stabilească cine fusese contaminat şi în ce măsură.

Majorităţii persoanelor care au telefonat îngrijorate autorităţile sanitare li s-a spus că erau semne slabe sau chiar inexistente de contaminare. Însă acelora care aveau şanse să fi fost expuşi unor cantităţi mai mari, HPA le-a prelevat probe de urină, singura modalitate sigură de a stabili gradul de contaminare şi de a aprecia riscul de îmbolnăvire.

Pe 9 decembrie, HPA a oferit un alt indiciu, de data aceasta legat de Mario Scaramella care a revenit la Londra de la Napoli, îndată ce s-a aflat vestea morţii

[42] Câţiva oameni de ştiinţă mi-au mărturisit că metoda empirică după care calculau dezintegrarea unui izotop raportat la un procent din intensitatea sa iniţială era prin înmulţirea timpului de înjumătăţire cu 7,5. În cazul poloniului rezultatul era de 1 035 de zile, adică în jur de 2,84 ani.

lui Litvinenko, fie pentru a căuta publicitate, fie pentru a oferi informaţii, el fiind una dintre ultimele persoane cu care s-a întâlnit Litvinenko înainte să se îmbolnăvească.

Scaramella şi şeful său din Roma, Paolo Guzzanti, au făcut o afirmaţie care a reţinut atenţia presei, potrivit căreia se descoperise că Scaramella ingerase o cantitate de poloniu de cinci ori mai mare decât cea letală. Însă, în mod paradoxal, Scaramella nu prezenta simptome de iradiere şi părea într-o stare fizică bună. Cu toate acestea, el a fost spitalizat, iar primele rezultate au arătat că, deşi nu prezenta simptome precum căderea părului şi vărsături, totuşi ingerase poloniu. Câteva zile mai târziu, responsabilii HPA au afirmat jenaţi că se comisese o eroare în aprecierea iniţială. De fapt, au declarat aceştia, „organismul domnului Scaramella prezintă un grad foarte scăzut de poloniu 210. Aceasta ar însemna că dozele la care a fost expus sunt cu mult mai mici decât expunerea la radiaţia din mediul natural, timp de un an". Dată fiind exactitatea de care dăduse dovadă HPA anterior în aprecierile făcute despre drumul parcurs de poloniu, schimbarea părea neobişnuită, chiar suspectă.

Scaramella luase contact cu Litvinenko în jur de ora 3 după-amiaza, pe 1 noiembrie 2006, la restaurantul japonez. Cei doi oameni se îmbrăţişaseră, îşi dăduseră mâna, stătuseră împreună la aceeaşi masă. Cu toate acestea, Scaramella nu prezenta semne suspecte de contaminare cu poloniu.

Oare acest lucru înseamnă că Litvinenko nu era nici el contaminat la ora 3 după-amiază?

Cealaltă oprire cunoscută unde putea fi otrăvit era barul Pine, acolo unde şapte lucrători fuseseră contaminaţi. Pe de altă parte, dacă Litvinenko era deja contaminat când s-a întâlnit cu Scaramella, atunci cronologia evenimentelor ar fi trebuit privită altfel. Iar dacă Scaramella era contaminat, atunci se punea întrebarea dacă fusese şi el parte din conspiraţie sau un simplu spectator.

Astfel apăreau nelămuriri în legătură cu motivul pentru care restaurantul japonez a fost închis.

Răspunsul a pus Scotland Yardul în faţa unui puzzle.

Până în acel moment, urma poloniului a dus doar prin Londra şi la bordul avioanelor britanice care fuseseră testate pozitiv la radioactivitate. Însă, pentru anchetatorii care încercau să stabilească cronologia contaminării, era de asemenea important să identifice locurile în care nu se găsiseră urme de poloniu. Numai astfel puteau identifica momentul exact în care Litvinenko fusese expus contaminării care avea să-i pună capăt vieţii.

Pe 1 noiembrie 2006, cardul de călătorie Oyster, pe care Litvinenko îl folosise ca să plătească voiajul cu omnibuzul şi cu metroul, înainte să ajungă în centrul oraşului la întâlnirile programate, nu prezenta urme de poloniu. Însă, după întâlnirea din barul Pine, Litvinenko a lăsat o urmă din acest element pe fotocopiatorul din biroul lui Boris Berezovski de pe strada Down, din Mayfair, şi pe bancheta Mercedesului în care prietenul său, Ahmed Zakaiev, îl conducea

acasă. Aceste descoperiri nu puteau decât să întărească suspiciunile că locul în care avusese loc contaminarea era barul Pine.

Apoi a mai venit o bombă, departe de Londra şi de hotelul Millennium.

Pe data de 4 decembrie, la 11 zile după moartea lui Litvinenko, un poliţist german răsfoia ediţia din acea zi a ziarului *Der Spiegel* şi privirea i-a căzut pe un rând din relatarea despre cazul Litvinenko. Dimitri Kovtun, prieten şi asociat al lui Andrei Lugovoi, fusese la Hamburg chiar înainte de evenimentele din 1 noiembrie 2006 din Londra.

„L-am căutat în baza noastră de date şi am constatat că avea permis de rezidenţă", a afirmat un poliţist. Poloniul începea să dea semne de viaţă la o persoană total neaşteptată.

Kovtun, la vremea aceea în vârstă de patruzeci şi unu de ani, era prieten din adolescenţă cu Lugovoi. Au fost colegi la o prestigioasă academie militară din Moscova. Taţii lor erau ofiţeri superiori din Armata Roşie. După absolvire, Lugovoi a intrat în Direcţia a noua a KGB-ului, Direcţia de pază şi protecţie, iar mai târziu şi-a deschis propria firmă de securitate, „Al nouălea val". Kovtun a intrat într-o unitate de elită, spre sfârşitul Războiului Rece, care era staţionată în fosta Cehoslovacie şi în Republica Democrată Germană. La căderea zidului Berlinului în 1989, Kovtun a rămas în Germania, şi în 1992 s-a mutat aparent ca civil la Hamburg, în Germania unificată. În 1994 a cunoscut o nemţoaică pe nume Marina Wall, iar în 1996 s-au căsătorit. Kovtun a rămas la Hamburg până la sfârşitul anului 2003, când şi-a deschis o firmă de consultanţă pentru oamenii de afaceri germani care voiau să facă afaceri în Rusia, încercând în acelaşi timp să-şi menţină căsnicia. Ambele proiecte au eşuat, mariajul încheindu-se cu un divorţ aparent paşnic. („Încă sunteţi apropiat de fosta soţie?", l-am întrebat pe Kovtun când ne-am întâlnit la Moscova. Mi-a răspuns în engleză: „Este cea mai bună prietenă a mea." Şi apoi a continuat în rusă cu un zâmbet sardonic: „Am experienţă, am divorţat de trei ori.")

Compania lui Kovtun, numită 1-4, întrucât fuseseră patru parteneri, a avut şi mai puţin succes şi a fost închisă. După revenirea la Moscova, Kovtun a înfiinţat o nouă companie numită Global Project, o firmă care teoretic oferea consultanţă firmelor străine interesate să investească în Rusia. Lugovoi se oferise să îl ajute să îşi găsească clienţi englezi.

Timp de câţiva ani de la revenirea la Moscova, în decembrie 2003, Kovtun şi-a păstrat statutul de rezident în Germania, folosind adresa fostei sale soţii, şi a continuat să fie prieten cu ea şi de asemenea cu fosta sa soacră, Eleonora Wall, medic psihiatru specializat în schizofrenie. Încercarea lui Kovtun de a-şi menţine statutul de rezident în Germania avea să ofere poliţiei germane o pistă în încercarea de a depista urme de poloniu în Hamburg.

Atunci când Kovtun a aterizat în oraşul german, pe 28 octombrie 2006, fosta sa soacră a venit la aeroport să îl întâmpine cu monovolumul ei BMW albastru şi l-a condus în cartierul Altona, la locuinţa fostei lui soţii, un

apartament dintr-o clădire albă cu patru etaje, situat deasupra unui bar şi a unor magazine, pe o stradă lăturalnică pietruită. Era sâmbătă şi Kovtun s-a dus să-şi cumpere din centrul oraşului o pereche de pantaloni, făcând drumul dus-întors cu trenul S-Bahn. Apoi a revenit în apartamentul fostei sale soţii şi noaptea a dormit pe canapea. A doua zi, fosta sa soacră a venit să-l ia şi au mers la casa ei de la ţară în stil vechi, cu multe coridoare, o clădire din cărămidă roşie cu frontoane ascuţite din Haselau, la 25 de kilometri la nord de Hamburg, în statul federal învecinat Schleswig-Holstein. „De fiecare dată când venea la Hamburg, mă suna", a spus fosta sa soacră unui reporter german. „Altfel, mă supăram pe el."

Aceasta a povestit despre întâlnirea lor de la sfârşitul lunii octombrie, din 2006: „Am stat toată seara în bucătărie, am băut ceva şi am vorbit".

Kovtun avea şi alte lucruri de făcut. Documentele sale germane trebuiau preschimbate. Prin urmare, luni de dimineaţă, Wall l-a condus pe Kovtun la Serviciul pentru străini din Hamburg, responsabil cu eliberarea sau revocarea permiselor de rezidenţă pentru cetăţenii altor state. A completat formularele necesare şi a plecat de acolo în mai puţin de o oră, mulţumit că totul a mers ca pe roate. Pe 30 octombrie 2006, noaptea, s-a întâlnit cu un vechi prieten italian, într-o altă zonă a oraşului Hamburg, înainte să se întoarcă la apartamentul fostei sale soţii pentru ultima noapte în oraş. A doua zi, dimineaţa devreme pe 1 noiembrie, a plecat la Londra cu o companie low-cost, Germanwings. Nu era clar dacă alegerea locului în care s-a cazat în Hamburg a fost influenţată de lipsa banilor de hotel sau de dorinţa de a nu a lăsa urme ale prezenţei sale în registrul unui hotel.

În orice caz, prezenţa lui Kovtun la Hamburg nu a trezit atenţia până în prima săptămână din decembrie, atunci când poliţiştii care s-au sesizat la citirea articolului din *Der Spiegel* au chemat o unitate specializată în radiaţii de la poliţia federală germană, *Bundeskriminalamt*, poliţia de frontieră, *Bundesgrenzschutz*, şi Oficiul federal pentru protecţia împotriva radiaţiilor, *Bundesamt für Strahlenschutz*.

Ofiţerul care a preluat cazul a fost Thomas Menzel, şeful departamentului de crimă organizată al poliţiei din Hamburg, care se ocupa cu urmărirea cetăţenilor albanezi şi a altor grupări implicate în cazuri de fraudă financiară şi trafic de droguri.

Menzel era înalt şi atletic, un veteran cu o experienţă în poliţie de 30 de ani, cu părul grizonant, dat pe spate, şi care îşi petrecea toată ziua într-un birou de la sediul poliţiei, într-o suburbie plină de verdeaţă din nordul Hamburgului.

Numise operaţiunea în care era implicat Kovtun „Al treilea om", după numele filmului de Orson Welles inspirat din romanul lui Graham Greene, a cărui acţiune se petrecea în Viena, după Al Doilea Război Mondial. Menzel chiar şi-a descărcat pe telefonul mobil melodia *Harry Lime* de pe coloana sonoră a filmului.

Poliţia germană a început prin a cerceta apartamentele în care stătuse Kovtun şi a urmat firul de acolo. Rezultatele nu s-au lăsat aşteptate: urmele de poloniu erau peste tot prin Hamburg. Dintr-o dată, operaţiunea care începuse cu răsfoirea revistei *Der Spiegel* a devenit o anchetă poliţienească de anvergură. 600 de poliţişti au fost desemnaţi să se ocupe de caz şi să cerceteze magazinele şi restaurantele. Inspectori în costume albe de protecţie cu echipament de detectare a radiaţiilor, au început să apară pe străzile suburbiei. Blocul de locuinţe în care Kovtun îşi petrecuse noaptea pe canapeaua fostei sale soţii a fost evacuat şi copiii de acolo au fost spitalizaţi pentru analize. Anchetatorii au urmărit opririle lui Kovtun din momentul în care coborâse din avion şi până când a plecat. Urmele de poloniu păreau a fi peste tot.

Automobilul BMW cu care Kovtun fusese luat de la aeroport prezenta urme de contaminare care nu puteau fi puse pe seama unui moment ulterior, întrucât maşina fusese implicată într-un accident uşor la scurt timp după sosirea lui Kovtun şi nu se mai circulase cu ea o vreme, până să fie reparată. Chitanţa de la magazinul de unde îşi cumpărase pantalonii prezenta şi ea semne de radiaţii. Oficiul federal pentru protecţia împotriva radiaţiilor a declarat că cea mai mare urmă de radiaţii fusese găsită pe bancheta din faţă a maşinii fostei soacre a lui Kovtun, în special pe tetieră. Însă se mai găsiseră urme şi în apartamentul fostei soţii, pe saltele şi pe canapea. Chiar şi în scutecul unui copil, semn al seriozităţii cercetării întreprinse de experţii germani. Automobilul cu care Kovtun a călătorit în Haselau prezenta şi el urme de poloniu.

Nici unul dintre aceste episoade nu putea dovedi irefutabil că această contaminare nu s-a produs cu ocazia unei vizite anterioare la Hamburg. (Din câte se ştia, Kovtun nu revenise la Hamburg după incidentul din barul Pine.)

Potrivit poliţiei era un lucru pe care Kovtun îl făcuse o singură dată, nici înainte, nici după vizita sa de la sfârşitul lunii octombrie. Atunci când a mers la Serviciul pentru străini pentru a-şi reînnoi permisul de rezidenţă, a semnat şi a înmânat un formular pe care figura data de 30 octombrie 2006. Era singura dată când putea lăsa urme de poloniu pe acel formular, iar autorităţile germane aveau dovada pentru acest lucru.

Singura probă clară în privinţa urmelor de poloniu a apărut pe 1 noiembrie: avionul companiei Germanwings cu care călătorise Kovtun la Londra pentru a se întâlni cu Lugovoi la hotelul Millennium, nu prezenta semne de contaminare, deşi poliţia declarase că fusese curăţat de câteva ori înainte să fie verificat, după mai mult de cinci săptămâni, pe aeroportul Köln-Bonn, pe data de 8 decembrie 2006.

Cu toate acestea, poliţia din Hamburg a tras concluzia clară că, atunci când venise de la Moscova, Kovtun era deja contaminat cu poloniu sau poate îl avea la el.

„Avem motive să credem că e posibil să fi adus substanţa cu el la Hamburg şi că nu este victimă, ci făptaş", a declarat procurorul Martin Köhnke. Poliţia germană a precizat că Dimitri Kovtun era „considerat suspect".

Era prima oară când organele de control occidentale identificau un suspect.

Acum urma poloniului mergea de la Moscova la Hamburg şi până la Londra, cu ramificaţii internaţionale care continuau şi mai departe.

Pe 12 decembrie 2006, HPA a anunţat că diplomaţii din 44 de ţări şi regiuni fuseseră informaţi asupra posibilelor riscuri la care fuseseră expuşi cetăţenii acestora care stătuseră la hotelurile Millennium, Best Western de pe Shaftesbury Avenue şi Sheraton Park Lane. Pe lângă aceasta, oamenii de ştiinţă luaseră legătura cu omologii lor din Germania, Franţa şi Belgia şi cu laboratorul de analiză AEIA din Austria.

La câteva săptămâni de la moartea lui Litvinenko, poloniul continua să dea semne de viaţă ca urmare a noi descoperiri.

La începutul lunii ianuarie 2007, s-a dovedit că hotelul Best Western fusese contaminat în mai mare măsură decât se afirmase la început. Două camere au fost puse în carantină şi un lucrător a fost de asemenea contaminat. Gradul de contaminare nu era periculos pentru sănătate pe termen scurt, însă acest lucru demonstra că urmărirea poloniului era la fel de complicată şi încâlcită ca şi izotopul însuşi.

În mod neaşteptat, în restaurantul Pescatori, de pe strada Dover din Mayfair, s-au descoperit urme de contaminare şi au fost din nou bănuiţi Lugovoi şi Kovtun. Deja presa vorbea destul de deschis despre cei doi oameni ca fiind implicaţi în uciderea lui Litvinenko într-un fel sau altul, însă autorităţile britanice au identificat primul suspect abia câteva luni mai târziu.

Între timp, căutarea urmelor de poloniu începea să devină normativă în materie de sănătate publică – un prim pas de urmat în cazul unui atac terorist cu arme radiologice.

Până pe data de 11 ianuarie 2007, HPA concepuse un sistem de categorizare pentru a diferenţia între contaminarea care implică un risc scăzut pentru sănătate şi cea care nu implică nici un fel de risc.

Prin instituirea de categorii de victime – daunele colaterale ale atacului asupra lui Litvienko – autorităţile sanitare au reuşit să determine că cei cuprinşi în prima categorie, în afară de Marina Litvinenko, erau lucrători din barul Pine şi clienţii barului din hotelul Millennium. Dintre toate locurile în care s-a descoperit poloniu, barul Pine a prezentat cele mai multe urme de radioactivitate. Până pe 18 ianuarie 2007 s-au descoperit 17 oameni care se încadrau la prima categorie; aproape toţi fuseseră contaminaţi în barul Pine care apoi a fost închis pentru un an, timp în care a fost renovat şi remobilat, cheltuielile ridicându-se la mai mult de 500 000 de dolari.

Pe 19 iunie 2007, am întrebat-o pe purtătoarea de cuvânt a HPA, Katherine Lewis, despre gravitatea stării de sănătate a celor 17 persoane. Mi-a spus că, în afară de Marina Litvinenko, şase lucrători din barul Pine – doi de la hotelul Millennium, şase clienţi ai hotelului – care fuseseră în barul Pine şi doi

lucrători de la Sheraton Park Lane au intrat în categoria cu risc mai mare. Nu s-a menţionat nimic în legătură cu o posibilă contaminare gravă printre lucrătorii sau clienţii restaurantului japonez.

Pe lângă evenimentele de la Londra şi din Hamburg, şi în Rusia lucrurile se precipitau în investigarea mai puţin transparentă şi documentată a urmei de poloniu care continua la 2 500 de kilometri depărtare de Londra, în Moscova.

La începutul lunii decembrie 2006, Lugovoi şi Kovtun s-au internat într-un spital din Moscova, sub pretextul unor analize pentru a depista semne de radiaţie. Procurorul general rus, Iuri Ceaika, a anunţat că va începe şi el o anchetă privitoare la moartea lui Litvinenko şi la presupusa tentativă de omor asupra lui Dimitri Kovtun. Urma de poloniu, care păruse atât de evidentă la Londra, traversa acum haţişul dezinformării de la Moscova. La un moment dat, agenţia rusă de ştiri Interfax a anunţat că starea lui Kovtun era gravă şi că era în comă, afirmaţie dezminţită mai târziu de el. În ceea ce-l priveşte pe Lugovoi, acesta a refuzat iniţial să spună dacă fusese contaminat cu poloniu. Însă un eveniment din Moscova a elucidat parţial chestiunea. Cu puţin timp înainte de moartea lui Litvinenko, Lugovoi şi Kovtun s-au prezentat la Ambasada Marii Britanii de la Moscova pentru a face o depoziţie. La vremea aceea, numele lor deja intraseră în atenţia presei britanice şi ei erau dornici să-şi declare nevinovăţia.

Potrivit oficialităţilor din Regatul Unit, în încăperea din ambasadă în care fuseseră interogaţi s-au găsit urme de contaminare radioactivă.

Explicaţia finală privitoare la urma de poloniu din Londra şi la toată maşinăria birocratică implicată în proces a venit din partea Consiliului municipal din Westminster care a preluat supravegherea activităţilor de decontaminare, atunci când HPA a încetat să se mai ocupe de problemele de sănătate publică. La jumătatea lunii august 2007, consiliul din Westminster a anunţat că 47 de obiective, printre care şi opt avioane, fuseseră verificate în căutare de urme de contaminare şi că fie nu se găsise nimic, fie fuseseră decontaminate. Numărul de avioane cercetate a rămas incert. Compania British Airways identificase trei. Un al patrulea avion, al companiei low-cost EasyJet cu care mersese Mario Scaramella de la Napoli la Londra, a fost identificat şi decontaminat. Însă mai multe agenţii britanice au refuzat să vorbească despre celelalte patru, pe motiv că erau implicate în ancheta poliţiei care încerca să determine mişcările presupusului ucigaş. Un informator mi-a spus că avioanele erau parte integrantă din „urma care conducea la Moscova şi care nu-i putea aparţine lui Litvinenko".

Mai era un alt mister legat de numărul total de locuri verificate, pe care mai târziu oficialităţile HPA l-au pus pe seama problemelor de comunicare dintre diferitele autorităţi care se ocupau de caz.

Potrivit Consiliului din Westminster, patru dintre cele 47 de obiective pe care le descoperiseră nu fuseseră menţionate de HPA; era vorba despre un automobil Mercedes şi un taxi de aceeaşi marcă, o cabină dintr-un club de striptease – Hey Jo de pe strada Jermyn, în apropiere de Piccadilly – şi un restaurant marocan,

Dar Marrakesh, de pe strada Rupert (în apropiere de Shaftesbury Avenue, lângă hotelul Best Western), în care se descoperise „un grad ridicat de contaminare" pe mânerul unei narghilele şi pe cuvertura unei perne.

Din această precizare reieşea că 20 dintre primele locuri suspectate, inclusiv hotelul în care stătuse Scaramella din East Sussex, nu prezentau urme de contaminare.

Însă principalele opriri ale poloniului – birourile firmelor de evaluare a riscului şi cel al lui Boris Berezovski, camerele de hotel – unele de lux, altele obişnuite din Park Lane, Grosvenor Square, Knightsbridge şi Shaftesbury Avenue – ambele spitale în care fusese tratat Litvinenko, locuinţa acestuia, un restaurant, un stadion şi un al treilea spital în care a fost autopsiat – fuseseră contaminate şi au fost ulterior decontaminate.

Din comunicatele zilnice ale HPA lipsea de la bun început un element-cheie, anume datele în care se bănuia că a avut loc contaminarea, întrucât mai mult ca sigur nu toate s-au produs pe 1 noiembrie 2006.

În plus, o întrebare esenţială încă nu îşi găsise răspuns: de unde ştiuse poliţia unde să le ceară inspectorilor HPA să caute? Răspunsul a fost dat ulterior, în timpul anchetei Scotland Yardului.

Pe 16 noiembrie 2006, la 15 zile de la vizita lui Litvinenko la restaurantul japonez şi la barul Pine din incinta hotelului Millennium, medicii de la spitalul Barnet au chemat poliţia, aşa cum le ceruse pacientul.

După cum a povestit Marina Litvinenko, după moartea soţului ei, reacţia poliţiei a fost să îl transfere de urgenţă cu salvarea, cu girofarul pornit, la spitalul University College, mai bine echipat şi mai bine cotat, în care făceau practică studenţii şi care se putea lăuda cu priceperea unor medici specialişti.

Însă şi ei se aflau în impas. „Rezultatele detectorului Geiger erau negative şi nu ştiam ce se întâmplă", a declarat Geoff Belligan, născut în Zimbabwe, medic şi director al secţiei de terapie intensivă din spitalul Univeristy College.

În momentul internării, diagnosticul său era incert", a spus el. Cât timp Litvinenko s-a aflat la spitalul University College, a mai spus Belligan, „logica pe care am mers a fost că ceva îi otrăvea celulele şi la asta am lucrat până când a decedat. În acel moment am aflat".

Chiar şi în ultimele ore din viaţa lui Litvinenko, Belligan a declarat public, în numele spitalului, că ipoteza iradierii era puţin probabilă. „Suntem convinşi că starea domnului Litvinenko nu e cauzată de un metal greu precum taliul", a declarat public Belligan. „De asemenea, varianta iradierii este puţin probabilă."

Această apreciere a fost preluată de emisiunile de ştiri în ziua în care Litvinenko a decedat, acest lucru demonstrând cât de aproape fusese poloniul să rămână nedetectat de către unii dintre cei mai buni medici de laborator din lume.

În ceea ce priveşte Scotland Yardul, acesta nu a anunţat existenţa poloniului până în data de 20 noiembrie 2006, la o zi după ce un interviu

cu Litvinenko, publicat de *Sunday Times* din Londra, a aprins controversa mediatică. Pentru prima oară de la cazul de otrăvire a lui Markov cu ajutorul unei umbrele din 1978, Londra fusese aleasă din nou ca scenă a unei crime cumplite, comise de servicii obscure care aveau legătură cu puterea de la Kremlin.

Declaraţiile publice ale Scotland Yardului erau renumite pentru moderaţia lor, iar în cazul lui Litvinenko necesitau binecunoscuta analiză minuţioasă.

Un comunicat al poliţiei din 20 noiembrie conţinea două erori demne de remarcat, una privitoare la vârsta lui Litvinenko, despre care se spunea că are patruzeci şi unu de ani, şi cealaltă că Litvinenko fusese internat abia pe data de 17 noiembrie.

Însă fraza de început a fost cea care a reţinut atenţia: „Anchetăm o otrăvire intenţionată a unui bărbat de patruzeci şi unu de ani din Londra".

Era pentru prima oară când autorităţile puneau starea lui Litvinenko în seama unui act premeditat al unor oameni.

„Am pornit o anchetă pentru a determina cauza stării sale, anchetă care include o serie de teste toxicologice, interogarea unor posibili martori, printre care a victimei căreia îi verificăm acţiunile din momentul în care s-a produs presupusa otrăvire; în plus, verificăm şi înregistrările camerelor de supraveghere etc."

Această declaraţie putea fi interpretată în mai multe feluri. La un anumit nivel, era parte din rutina unei anchete poliţieneşti într-un caz de această natură şi de amploare internaţională.

Oricât de neobişnuită ar fi fost situaţia lui Litvinenko, nimic nu sugera că Scotland Yardul ar desfăşura o anchetă aparte.

Însă, dacă analizăm declaraţia din punctul de vedere al unui ucigaş, se declanşase alarma. În primul rând, ţinta, Aleksandr Litvinenko, nu murise; mai mult de atât, se simţea suficient de bine încât să dea declaraţii poliţiei. Prima regulă a otrăvirii, „ucide-ţi victima", fusese încălcată. Litvinenko spusese poliţiei unde fusese şi cu cine. Era posibil să existe şi imagini de la aceste întâlniri. Se făceau analize care puteau stabili natura şi originea otrăvii. Era evident că era un caz grav, o tentativă de omor. Din acest punct de vedere, declaraţia Scotland Yardului transmitea mesajul clar că planul de otrăvire eşuase, iar autorii aveau să fie identificaţi în curând.

Declaraţia continua:

„Aşteptăm rezultatele testelor toxicologice, prin urmare nu vom face speculaţii în legătură cu posibila cauză a stării sale în această etapă. Am însărcinat un ofiţer de legătură care să ţină familia victimei la curent cu evoluţia anchetei.

Ne aflăm într-o fază incipientă a anchetei, aşa încât nu putem comenta în nici un fel afirmaţiile din presă până nu avem date confirmate.

Sperăm să putem oferi mai multe informaţii la momentul potrivit. În această fază, încă nu s-au operat arestări legate de anchetă. Direcţia specială de

criminalistică din cadrul Poliţiei Metropolitane, condusă de un comisar de poliţie, se ocupă de acest caz."

În mare măsură era vorba de un limbaj stereotip, însă apărea şi o schimbare importantă de direcţie.

Otrăvirea era investigată de un departament care cel mai adesea se ocupa de omucideri, dar în acest caz nu exista nici un cadavru.

„Ne confruntam cu un caz în care aveam o victimă care nu decedase încă şi care ne putea spune cine comisese crima şi în ce fel", a declarat mai târziu un ofiţer de poliţie cu condiţia ca numele său să nu fie dezvăluit. „Litvinenko era destul de sigur că ruşii erau autorii. S-a întâlnit cu câţiva oameni. A susţinut permanent că Putin era în spatele acestei fapte, însă a recunoscut şi el că era puţin probabil să se poată dovedi acest lucru."

Încă din primele zile ale bolii sale, „intuia că lucrurile stăteau prost, pentru că era convins că fusese otrăvit. Pe măsură ce starea sa se agrava fără să existe o explicaţie logică, a ştiut că fusese otrăvit".

Deşi la vremea aceea nu s-a spus explicit, nu în declaraţia oficială cel puţin, că poliţia credea deja că Litvinenko nu mai putea fi salvat.

Înainte ca autorităţile să facă prima declaraţie, deja existaseră discuţii între David Johnson, şeful echipelor de anchetă criminalistică din Direcţia de infracţiuni grave din cadrul Scotland Yardului, şi Peter Clarke, şeful Diviziei antiteroriste SO15. Anchetarea morţii anunţate a unui fost agent KGB în centrul Londrei nu avea cum să fie un caz simplu.

Ca urmare a acestor discuţii, Clarke şi-a asumat pe deplin responsabilitatea anchetei, reflectând opinia Scotland Yardului privitoare la direcţia posibilă pe care avea să o urmeze cazul, prin desişul lumii spionajului şi al serviciilor de informaţii.

Moartea lui Litvinenko a ridicat o mulţime de întrebări despre Kremlin şi chiar despre Putin. Decesul a declanşat speculaţii potrivit cărora agenţi ruşi cu legături directe cu fostul KGB şi actualul FSB recurseseră la stratageme murdare. Agenţiile britanice MI5 şi MI6, ca să nu mai pomenim de Ministerul de Externe şi de cabinetul şi reşedinţa prim-ministrului de pe Downing Street, numărul 10, aveau să fie şi ele implicate în anchetă. Numai lucrătorii din divizia SO15, condusă de Clark, deţineau informaţii clasificate, având astfel la dispoziţie serviciile britanice de securitate şi de informaţii.

Ceea ce nu spunea Clarke era că el deja îşi începuse investigaţia cu o analiză atentă a tot ceea ce Serviciul intern de informaţii, MI5, reuşise să afle despre activităţile lui Litvinenko, de dinainte şi după fuga sa din Rusia.

Clarke a cerut MI5 să verifice unde erau cei aproximativ 30 de agenţi declaraţi ai SVR, serviciul rus de informaţii externe, aflaţi la Londra în săptămânile de dinainte de otrăvirea lui Litvinenko. Mai obişnuiţi cu urmărirea şi supravegherea suspecţilor de terorism islamic, lucrătorii MI5 s-au lansat nebuneşte în anchetă, făcând apel la sursele proprii de contrainformaţii, printre care şi

un agent dublu secret din SVR, pentru a depista acţiunile spionilor ruşi de la sfârşitul lunii octombrie, strângând informaţii de la agenţi, din interceptări şi de la echipele de supraveghere.

Un oficial din Serviciul britanic de securitate a declarat că, în câteva zile, MI5 a reuşit să strângă un dosar care părea să indice că nu existase o implicare directă în otrăvire a agenţilor SVR declaraţi din Marea Britanie. Acest lucru presupunea că, dacă Litvinenko avea dreptate în legătură cu identitatea celor care ordonaseră uciderea sa, atunci complotul fusese pus la cale în afara Marii Britanii şi o echipă venise în ţară să ducă la îndeplinire misiunea, fără nici o legătură cu *residenzy* ruşi din Londra.

Într-un fel, această concluzie a fost o uşurare. O crimă comisă de un agent SVR declarat ar fi fost fără doar şi poate un act de ostilitate, nu doar la adresa comunităţii de emigranţi ruşi, dar şi la adresa suveranităţii Marii Britanii. Scoaterea din culpă a SVR-ului, în schimb, însemna că moartea lui Litvinenko a fost mai degrabă un act criminal extrem, decât o manifestare a aroganţei supreme a Kremlinului.

Însă raportul MI5 rămânea în continuare îngrijorător: dacă serviciile de securitate britanice ajunseseră la concluzia că SVR-ul nu fusese implicat, MI5 credea în schimb că FSB-ul, pentru care lucrase Litvinenko, avea o legătură cu acest caz.

Concluzia MI5 era împărtăşită şi de specialiştii din MI6, Serviciul britanic de informaţii externe, cu sediul său impozant, dar la vedere, care se înalţa asemenea unui zigurat pe malul sudic al Tamisei, în apropiere de Vauxhall Bridge. Iar dacă FSB-ul era implicat, atunci o persoană cu autoritate le permisese unor foşti sau actuali ofiţeri să recurgă la mijloace ale statului rus pentru a săvârşi un act ostil într-o ţară străină, considerată prietenă, împotriva unui cetăţean al acesteia.

După cum a explicat o sursă din serviciul de informaţii, era puţin probabil ca un agent de rang inferior din FSB să se implice într-o misiune de asemenea proporţii, fără ca mai înainte să nu sufle măcar o vorbă mai sus, la nivelul superior.

Primul ofiţer antiterorist de grad superior desemnat în acest caz a fost comisarul Mark Holmes, un anchetator încercat, care, după anchetarea afacerii Litvinenko, s-a ocupat de operaţiunile îndreptate împotriva extremiştilor islamişti din Marea Britanie. Însă activităţile de rutină – de interogare şi strângere de probe – erau sarcina poliţiştilor din Direcţia de infracţiuni grave.

Unul dintre aceştia era inspectorul Brent Hyatt, un ofiţer care intrase în Scotland Yard în 1982, activând mai întâi în Serviciul de siguranţă publică, în calitate de poliţist de proximitate şi apoi anchetator. Începând cu anul 2002, Hyatt a lucrat la secţia de omucideri şi infracţiuni grave. Căpătase un oarecare renume ca specialist în aşa-numitele crime de onoare din familiile de imigranţi musulmani, de obicei îndreptate împotriva fiicelor care îşi alegeau un partener necorespunzător, potrivit preceptelor conservatoare ale rudelor de sex masculin

din familie. Într-unul dintre cele mai cunoscute cazuri ale sale din 2002, Hyatt a făcut lumină în mărturia lui Abdalla Yones, un refugiat kurd din Irak, care pretindea că îi intraseră în casă câţiva susţinători ai Al-Qaida, o uciseseră pe fiica sa de şaisprezece ani, Heshu, iar pe el îl aruncaseră de la balcon.

De fapt, ca urmare a anchetei lui Hyatt, chiar Yones a fost acuzat de uciderea propriei fiice pentru că ieşea cu un libanez creştin în vârstă de optsprezece ani. Yones şi-a tăiat singur gâtul şi s-a aruncat de la balcon pentru a evita consecinţele faptelor sale; însă a supravieţuit.

Hyatt se ocupa deja de un caz, atunci când Scotland Yardul a început ancheta, însă superiorii săi au considerat că este omul potrivit pentru această afacere. În cazul Yones, Hyatt se dovedise a fi un poliţist capabil să trateze situaţii sensibile de familie.

Iniţial, anchetatorii britanici au mers la spitalul Barnet, neştiind că Litvinenko fusese mutat la spitalul University College, mai modern şi mai aproape de centrul oraşului. Când au ajuns acolo, l-au găsit pe Litvinenko suficient de în formă încât să umble prin salon şi să admire priveliştea.

Era evident că nu se simţea bine. Sistemul său imunitar era la pământ, pielea îi era gălbuie şi era complet chel. Însă medicii au spus poliţiei că în spital erau oameni şi mai bolnavi decât Litvinenko. Unii doctori au mers până într-acolo încât să sugereze că ei nu erau convinşi că fusese otrăvit, nu cu intenţii criminale. Unele persoane din spital îl considerau pe fostul ofiţer KGB un fantezist. Un posibil diagnostic vehiculat în vremea aceea era leucemie, o boală cu debut rapid; prin urmare, avea să moară din cauze naturale.

În acea perioadă fuseseră eliminate multe alte posibilităţi, ca de exemplu iradierea şi otrăvirea cu taliu. Însă ipoteza unei otrăviri era încă greu de dovedit.

Acest lucru presupunea că poliţiştii anchetau o crimă în desfăşurare, în timp ce medicii luau în considerare posibilitatea unei boli misterioase, declanşată de factori naturali, care putea avea drept cauză un agent extern care îi pătrunsese în organism, fără intenţii criminale şi fără premeditare.

În această etapă, otrava îşi urma misiunea – ascunderea identităţii autorilor, aflaţi deja departe de locul crimei. Chiar şi atunci când medicii au acceptat într-un final că boala lui Litvinenko nu s-a declanţat natural, tot nu reuşeau să identifice cauza. După cum a spus un medic, „începeam să fim convinşi că fusese otrăvit, în sensul că îi fusese administrată otravă sau că luase ceva, însă nu ne era clar cum se întâmplase acest lucru".

În plus, poliţia şi doctorii nu căzuseră de acord asupra faptului că moartea lui Litvinenko era inevitabilă.

Un medic a spus că în acea perioadă exista o speranţă că „dacă [otrăvirea] se întâmplase de curând, puteam să îl salvăm, însă dacă nu era recentă, atunci nu mai puteam spune cu siguranţă".

Când au sosit anchetatorii, medicilor le era teamă ca nu cumva poliţiştii să îi transmită vreo boală lui Litvinenko. În acel moment, nimeni nu se gândea să

le asigure protecţie poliţiştilor sau medicilor împotriva contaminarii radioactive, însă nu au existat motive să se creadă că vreunul dintre poliţişti fusese afectat de radiaţii. Toţi cei care îl vizitau pe Litvinenko erau obligaţi să respecte ceea ce medicii numeau „măsuri universale de precauţie", adică spălatul mâinilor şi purtarea unui halat de protecţie, mănuşi şi uneori mască şi protecţie pentru ochi.

Pe 17 noiembrie 2006, când poliţia a preluat cazul, problema pe care şi-o puneau medicii era de unde să înceapă investigaţiile.

„Dacă ai pe cineva care nu are păr în cap şi măduvă osoasă şi dacă întrebi pe cineva de pe stradă de ce, îţi va răspunde că persoana respectivă face chimioterapie", a spus un medic care cunoştea cazul lui Litvinenko. Aceasta era o direcţie în care putea merge ancheta.

A fost luată în considerare şi varianta cu leucemia declanşată rapid, însă „la un moment dat, acestă teorie a început să se clatine", a spus medicul.

În principal, medicii „analizau o serie de posibilităţi." O altă linie de investigaţie lua în calcul otrăvirea cu un metal greu, însă nici aceasta nu a dus nicăieri. „În acea fază nu excludeam nici o posibilitate."

În primele zile ale lui Litvinenko la spitalul University College, medicii au dat poliţiei impresia că nu voiau ca pacientului să-i fie puse întrebări. Însă poliţiştii au întrebat direct dacă Litvinenko avea şanse să apuce sfârşitul săptămânii, astfel încât să poată fi interogat mai târziu. Medicii nu puteau garanta acest lucru. Prin urmare, discuţiile care aveau să traseze drumul poloniului au început vineri noapte, pe 17 noiembrie 2006.

Marina Litvinenko, fiind şi ea considerată un posibil martor, nu a avut permisiunea de a rămane alături de soţul ei pe când acesta depunea mărturie. Într-una dintre pauze, familia şi prietenii lui Litvinenko au primit încuviinţarea de a-l vizita.

Sentimentul că lucrurile mergeau rău devenea din ce în ce mai acut. Rudele lui Litvinenko din Rusia au fost anunţate că era posibil ca el să se stingă în curând.

Hyatt şi un coleg al său şi-au stabilit temporar centrul de operaţiuni într-o încăpere din spital de lângă salonul lui Litvinenko, pentru a fi aproape de fostul agent KGB. Cu poliţiştii în jurul său, Litvinenko era în situaţia stranie şi deloc de invidiat de a fi martorul-cheie în anchetarea propriei morţi.

Pe parcursul weekendului 18-19 noiembrie, când cazul a devenit un subiect mediatic internaţional, Hyatt a continuat cu interogarea calmă şi meticuloasă a lui Litvinenko, pentru a stabili pe unde merseseră oamenii cu care se întâlnise. Anchetatorul britanic a fost uimit de tenacitatea lui Litvinenko.

Interogatoriul poliţiştilor a durat până târziu în noapte. Litvinenko a insistat să continue să răspundă la întrebări, chiar şi când părea prea epuizat pentru a mai vorbi.

Mai demult, Litvinenko vociferase la adresa unor oameni care nu îl ascultau întotdeauna. Însă, de data aceasta, lumea îi sorbea fiecare cuvânt. Într-un

final, după toate cărţile scrise, toate declaraţiile şi intervenţiile de la Frontline Club, el avea să aducă o schimbare, nu doar în vânătoarea începută împotriva ucigaşilor săi, ci şi în atitudinea lumii faţă de puterea de la Kremlin.

Dacă poliţia ar fi amânat interogatoriul până luni în loc să continue în weekend, poate că Litvinenko nu ar mai fi avut forţa să spună în detaliu tot ce ştia în legătură cu locul şi momentul întâlnirilor din ziua de 1 noiembrie 2006 şi înainte de aceasta.

Au existat şi momente mai puţin tensionate.

Litvinenko părea dornic să se împrietenească cu poliţiştii, arătându-le fotografii de familie. Într-una era soţia sa, Marina, şi fiul lor, Anatoli, poză pe care o ţinea la capul patului. Poliţiştii britanici se confruntau cu multe personaje şi infractori în decursul anchetelor, însă cu foşti agenţi KGB din Moscova nu se întâlneau prea des. Pacientul născut în Rusia din spitalul University College trebuie să li se fi părut un personaj exotic, cu poveştile lui despre război, trădare şi dezertori.

În mod evident, Litvinenko simţise că poate comunica cu Hyatt. Fostul agent îl tachinase pe anchetatorul britanic, spunând că acesta trebuia să citească ce cărţi a scris Litvinenko, pentru a-şi aminti ce îi spusese despre evenimentele din Rusia. Într-o dimineaţă, Hyatt a mers în salonul lui Litvinenko, salonul 9 de la secţia de terapie intensivă din spitalul University College, nerăbdător să-şi reia interogatoriul. Însă Litvinenko i-a spus: „Înainte să începem, îţi ofer cartea mea". Îi dăduse o dedicaţie pe volumul *Blowing Up Russia*, făcut cadou poliţistului[43].

Pe măsură ce Litvinenko devenea din ce în ce mai slăbit, Hyatt şi Scotland Yardul luau notiţe şi declaraţii de la el, impresionaţi de claritatea amintirilor sale. Mărturia lui a fost înregistrată pe o casetă video, ca declaraţie a unui muribund, admisă ca probă într-un proces pentru omucidere. Cazul a primit numele de cod „Operaţiunea Whimbrel"[44], după numele unei păsări de mlaştină din familia găinuşei de baltă. (Scotland Yard folosea frecvent nume de cod ciudate pentru a-şi proteja operaţiunile.)

În discuţiile avute cu anchetatorii britanici, Litvinenko le-a spus cu cine s-a întâlnit, când şi în ce loc. A oferit propriile teorii în legătură cu motivele pentru care fusese otrăvit. Ştia când ajunseseră la Londra partenerii săi ruşi de afaceri şi când plecaseră. Le-a oferit poliţiştilor o hartă după care anchetatorii s-au ghidat pentru a da de urma poloniului.

---

[43] Ca şi alţi anchetatori implicaţi în caz, Hyatt a refuzat să dea declaraţii privitoare la zilele petrecute cu Litvinenko, invocând binecunoscutele reguli despre dezvăluirea probelor înainte de proces care ar putea obstrucţiona justiţia. Astfel, această relatare despre ancheta poliţiei se bazează pe discuţii avute cu mai multe persoane care au dat detalii, cu condiţia să nu le fie dezvăluită identitatea. Le respect dorinţa de confidenţialitate.

[44] În limba română, culic (n.tr.).

În engleza sa imperfectă, Litvinenko a lăsat clar să se înţeleagă faptul că prioritatea sa era să furnizeze dovezi şi să răspundă la întrebările care i se puneau. A refuzat medicamentele menite să diminueze durerea cumplită, provocată de atacul nuclear declanşat asupra organelor sale interne.

Însă, de luni 20 noiembrie, lui Litvinenko îi era din ce în ce mai dificil să vorbească. Făcea spume la gură. Rezistase la aproape trei zile de interogatoriu susţinut, dar acum îşi pierdea forţele. Cu mult timp înainte ca Litvinenko să îşi întrebe familia şi prietenii ce şanse avea, poliţiştii care se ocupau de el ştiau că o să moară. Între timp, cazul începuse să trateze o infracţiune gravă. În weekend se ocupaseră de anchetă trei-patru poliţişti. Luni erau 60 de ofiţeri care urmau pistele indicate de Litvinenko în mărturia sa. Poliţiştii au vorbit în acelaşi timp şi cu Marina Litvinenko, iar aceasta a analizat în detaliu agenda soţului ei, pentru a compune o imagine clară a întâlnirilor acestuia prin zona West End din Londra, cu oamenii de legătură din Moscova, în cele două săptămâni premergătoare îmbolnăvirii sale.

Litvinenko îşi pierdea puterile într-un ritm galopant; organele sale nu-l mai puteau menţine în viaţă. Cu o zi înainte să moară era conectat la un aparat de respiraţie artificială care îl alimenta cu oxigen, printr-un tub introdus în gură. Organele sale vitale au început să cedeze. „Avea inima din ce în ce mai slăbită", a spus Jim Down, specialistul în terapie intensivă, de gardă pe data de 23 noiembrie. „Tensiunea arterială îi scăzuse aproape la zero."

Când Litvinenko ajunsese prea slăbit să mai răspundă la întrebări, anchetatorii aveau deja nume pe care să le verifice în registrele hotelurilor şi pe listele de pasageri ale companiilor aeriene, ca parte preliminară a unui caz de omucidere care încă era considerat un deces suspect. Înregistrările camerelor de supraveghere din interiorul şi exteriorul clădirilor din Mayfair arătau deplasările suspecţilor de la un birou la altul, pe coridoare, îi înfăţişau stând la recepţia hotelului Millennium şi îndreptându-se spre bar.

Potrivit unor poliţişti, colegi ai lui Hyatt, acesta era profund mişcat de cele patru zile petrecute cu Litvinenko şi le spusese prietenilor săi că, atunci când fiul acestuia, Anatoli, avea să fie suficient de mare încât să înţeleagă, ar fi încântat să îl întâlnească şi să îi povestească despre îndârjirea tatălui său din ultimele zile de viaţă.

Câteva luni mai târziu, Hyatt le-a povestit prietenilor săi că nu fusese niciodată conştient „că o fiinţă umană poate fi atât de curajoasă şi demnă", în timp ce îndura o suferinţă atât de mare.

Însă nici măcar Litvinenko nu îi putea ajuta pe anchetatori să identifice otrava care îl nimicea chiar în timp ce vorbea.

Descoperirea acesteia s-a făcut prin una dintre multele coincidenţe care au marcat acest caz.

Versiunea vehiculată printre poliţişti era că John Henry, reputatul medic toxicolog solicitat de oamenii lui Berezovski, se simţise jenat din cauza anunţului

eronat făcut pe 19 noiembrie 2006, atunci când identificase otrava ca fiind cu siguranţă taliul.

Medicii de la spitalele Barnet şi University College deja respinseseră taliul ca posibilă cauză şi Henry însuşi îşi dăduse seama din puterea pe care Litvinenko o avea în mână că nu prezenta toate simptomele clasice ale otrăvirii cu această substanţă. După cum afimase unul din medicii de la spitalul University College, „Litvinenko prezenta simptome care nu sunt specifice otrăvirii cu taliu, mai ales aspectele neurologice" care duc la slăbirea musculaturii.

Pe când căuta cu înverşunare o soluţie, Henry a ajuns la concluzia că toate semnele conduceau spre iradiere şi a cerut poliţiei să trimită urgent la analiză o mostră de urină de la Litvinenko.

Poliţiştii s-au dus în grabă la spital pentru a colecta proba, înainte ca personalul medical să arunce punga; acest lucru a constituit un pas important în caz, un avans care a permis poliţiei să dezlege ceea ce ucigaşii concepuseră ca pe o crimă perfectă.

Dacă punga ar fi fost golită de personalul medical care se ocupa de Litvinenko, oamenii de ştiinţă ar fi trebuit să mai aştepte până să poată intra în posesia altei mostre. Şi dacă nu s-ar fi gândit nimeni să facă analiza pentru un anume tip de radioactivitate, atunci era posibil ca poloniul să nu fie descoperit niciodată.

Urina a fost trimisă spre analiză la experţii britanici în armament nuclear de la Aldermaston. Însă testele nu puteau fi făcute peste noapte, iar timpul trecea în defavoarea lui Litvinenko şi a anchetei.

Fără identificarea otrăvii era imposibil ca poliţia să poată stabili o legătură între aceasta şi cei care vizitaseră locurile în care fusese descoperită. Crima ar fi fost dificil de dovedit. Cu alte cuvinte, degradarea stării lui Litvinenko ar fi dus la o moarte inexplicabilă, îndeplinind astfel cele două criterii din abecedarul otrăvirii.

În timp ce anchetatorii din spital strângeau mărturii de la Litvinenko, Clarke a creat un grup de elită, format din reprezentanţi ai HPA, ai Centrului pentru Arme Atomice, ai Serviciului Naţional de Sănătate şi ai Ministerului de Externe. Pentru a fi coordonaţi cu poliţia, oamenii de ştiinţă au fost mutaţi la etajul 11 al clădirii Scotland Yardului, din zona Westminster din Londra, între Victoria Station şi Westminster Abbey. Pentru prima oară, poliţia a înfiinţat şi o divizie nouă numită Centrul pentru gestionarea informaţiilor în cadrul Scotland Yardului, pentru a reuni direcţiile de investigaţie şi pentru a evita lipsa de comunicare ce apăruse în alte cazuri mediatizate, în principal cel al lui Juan Carlos de Menezes, electricianul brazilian împuşcat în luna iulie 2005 de către poliţiştii care îl confundaseră cu un terorist islamist.

Clarke s-a mutat şi el împreună cu omologii săi din MI5.

Era evident ca Scotland Yardul se pregătea pentru o anchetă de amploare, chiar dacă poliţia demarse greu cercetările, pe măsură ce starea lui Litvinenko se agrava la spitalul Barnet. Puţine asemenea lucruri s-a spus opiniei publice.

Legile britanice privitoare la anchetele în desfăşurare nu încurajau şi nu încurajează transparenţa. Legislaţia care vizează dezvăluirea probelor înaintea unui proces era foarte strictă, iar reporterii riscau pedeapsa cu închisoarea, sub acuzaţia de obstrucţionare a justiţiei în cazul în care dezvăluiau informaţii, dacă se considera că acest lucru a afectat desfaşurarea unui proces echitabil. Cu cât sporeau şansele ca un suspect să fie acţionat în justiţie, cu atât deveneau mai stricte reglementările. Odată ce un suspect era pus sub acuzare, informaţiile încetau complet să circule[45].

La aproape un an şi jumătate de la moartea lui Litvinenko, rezultatele autopsiei nu fuseseră date publicităţii, pentru că erau considerate probe în acest caz. Argumentul vehiculat în cercurile judiciare era că stricteţea în privinţa divulgării de informaţii opiniei publice garanta un proces echitabil, întrucât juraţii şi opinia publică nu puteau fi influenţaţi de publicitatea făcută înainte de proces. Avocaţii britanici susţineau că alternativa ar fi fost un „proces la televiziune", iar acesta nu era câtuşi de puţin echitabil. Caracterul secret al anchetei proteja în acelaşi timp şi autorităţile britanice care începeau să fie din ce în ce mai sigure că pe teritoriul Marii Britanii se comisese un act de terorism nuclear. Acestea nu voiau ca informaţiile să fie aruncate pe piaţă prematur şi să riste să stârnească panică la nivel naţional.

Oficialităţile de prim rang din HPA au aflat în seara zilei de joi, 23 noiembrie, noaptea în care a murit Litvinenko, despre descoperirea poloniului, însă prezenţa sa începuse să fie bănuită mai devreme, după ce oamenii de ştiinţă de la Centrul pentru Arme Atomice din Aldermaston au început să analizeze mostrele de urină ale lui Litvinenko.

Testele se desfăşurau după un protocol strict. A existat un moment crucial, în mică măsură dezvăluit opiniei publice, care avea legătură cu una din caracteristicile sale mai puţin cunoscute ale elementului.

După cum mi-a explicat un om de ştiinţă, cunoscător al fenomenului, poloniul emite preponderent radiaţii alfa. Însă, din când în când, o dată la 100 000 de particule, poloniul emite şi o rază gama.

Tocmai această rază gama rătăcită a fost surprinsă la Aldermaston şi astfel le-a confirmat oamenilor de ştiinţă suspiciunea că descoperiseră urme de poloniu în urina lui Litvinenko.

Cercetătorii dăduseră din întâmplare peste o probă la fel de clară ca o amprentă sau ca o carte de vizită uitată la locul crimei.

---

[45] Scotland Yardul le pusese în vedere celor implicaţi direct în cazul Litvinenko, inclusiv medicilor care îl tratau, suspecţilor din Rusia, ofiţerilor FBI de la ambasada americană şi membrilor familiei, să evite să discute aspectele esenţiale ale anchetei cu reporterii. Clark a refuzat şi el de nenumarate ori să îmi acorde un interviu înainte să se pensioneze din poliţie, la începutul anului 2008, după o carieră de 30 de ani.

Până spre seara zilei de 22 noiembrie 2006, cu o zi înainte ca Litvinenko să moară, oamenii de ştiinţă şi serviciile de securitate, care ţineau secrete descoperirile făcute, erau aproape siguri că se întâmplase ceea ce păruse puţin probabil sau chiar imposibil, şi anume că Londra avea proba otrăvirii cu substanţe radioactive în inima oraşului, cauzată de un izotop numit poloniu 210.

Dacă Litvinenko murea mai devreme, cum poate fusese intenţia dată fiind doza administrată, este discutabil dacă mostrele de urină ar fi fost prelevate la timp.

Desigur, contaminarea cu poloniu s-ar fi menţinut pentru scurt timp în ţesuturile distruse de otravă, în care se ştie că izotopul se dezintegrează mai rapid decât în exterior. Însă este puţin probabil ca anchetatorii să fi căutat prezenţa acestei substanţe misterioase, dacă Litvinenko ar fi murit fulgerător în spitalul Barnet, înainte ca suferinţa lui să devină subiect de controversă internaţională. În schimb, decăderea sa progresivă a fost însoţită de o ploaie de acuze din partea apropiaţilor săi, potrivit cărora puterea de la Kremlin dăduse un pas înapoi în timp, până la Războiul Rece.

În timp ce Litvinenko îşi trăia ultimele ore la Londra, cu pierderea frecventă a cunoştinţei, în Moscova se desfăşura o serie de evenimente.

Pe când la Londra le sporea notorietatea şi părea deja că sunt judecaţi în presă, Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun s-au hotărât să spună autorităţilor britanice propria versiune asupra evenimentelor, înainte de moartea lui Litvinenko şi înainte ca natura bolii sale să fie făcută publică.

Cei doi oameni au luat legătura cu ambasada britanică de pe malul îngheţat al râului Moscova şi iniţial au fost trimişi să discute cu un secretar cu funcţia de ofiţer de presă. Acesta a trimis solicitarea lor mai sus pe linie ierarhică ambasadorului Sir Anthony Brenton şi mai mult ca sigur reprezentantului serviciilor britanice de securitate.

Oficialilor britanici le-a trezit suspiciune dorinţa mărturisită a ruşilor de a stabili o întâlnire, nedorind să se lase atraşi în ceea ce părea o afacere murdară şi cu potenţial de criză diplomatică, care era mai bine să fie lăsată în seama poliţiei. Brenton era deja o figură nepopulară pentru autorităţile ruse şi fusese victima hărţuirii unei mişcări a tinerilor pro-Putin, cunoscută sub numele de „Naşi". Chiar înainte de cazul lui Litvinenko, FSB-ul acuzase serviciile de informaţii britanice că se joacă de-a spionii cu un dispozitiv ascuns într-o piatră dintr-un parc din Moscova.

Diplomaţii britanici, extrem de precauţi, se temeau ca nu cumva să fie un exemplu clasic de provocare în stilul Războiului Rece, pentru a-i atrage în joc. Însă, într-un final, s-a luat hotărârea ca Lugovoi şi Kovtun să vină la ambasadă.

Întâlnirea a avut loc la 14, ora Moscovei, 11 după ora Angliei, pe data de 23 noiembrie, cu zece ore înainte ca Litvinenko să se stingă din viaţă şi cu o zi

înainte ca Troop să anunţe cauza morţii ca fiind otrăvirea cu poloniu. Tot ce se ştia public despre starea lui Litvinenko în acel moment era doar că se simţea foarte rău.

La acea întâlnire, un lucru esenţial după cum avea să se dovedească, Lugovoi şi Kovtun au amintit despre mai multe vizite făcute la Londra, în octombrie 2006. Nu au încercat să treacă sub tăcere vizita făcută la ambasada britanică. Într-adevar, Lugovoi a dat un interviu unui post de radio rusesc, Eho Moskvî, în 24 noiembrie 2006, la o zi după moartea lui Litvinenko, însă cu câteva ore înainte ca autorităţile britanice să anunţe descoperirea poloniului în organismul acestuia.

„Ne-am întâlnit, eu, Dimitri şi mai era un avocat cu noi", a spus Lugovoi. „Era o întâlnire neoficială, pentru că nu exista nici un temei legal. Am dat o declaraţie."

„Deci a fost doar o discuţie?", a întrebat reporterul.

„Exact. Erau de faţă trei oficialităţi cu funcţie mare ale ambasadei. Le-am înmânat declaraţiile. Ne-au dat o hârtie care dovedea că le-am dat declaraţiile. Şi au spus: «Vă vom căuta în cursul zilei de azi. Ne bucurăm că ne-aţi contactat, pentru că interesul pentru acest caz este foarte mare, mai ales în mass-media, şi nu putem să-l ignorăm»".

Privind retrospectiv, vizita lor la ambasadă trezeşte nedumerire. Dacă erau vinovaţi, de ce s-ar fi dus la ambasadă să dea o declaraţie? În orice caz, nu putem şti dacă s-ar mai fi dus la ambasadă în condiţiile în care ar fi realizat că, 28 de ore mai târziu, cauza morţii lui Litvinenko – otrăvirea cu substanţe radioactive – avea să fie făcută cunoscută lumii întregi.

Oare de aceea Scotland Yardul amânase anunţarea rezultatelor de la Aldermaston, chiar şi faţă de Marina Litvinenko, pentru a vedea cine avea să înceapă să vorbească?

Ţinând seama de accentele de roman de spionaj ale cazului, este uşor de închipuit că Lugovoi şi Kovtun căzuseră în capcana întinsă de serviciile britanice de informaţii, declarând unde fuseseră în Londra, în chip de probă a presupusei lor nevinovăţii, când de fapt autorităţile britanice ştiau prea bine că menţionarea acelor adrese de hoteluri şi restaurante îi incrimina. Însă, dacă era adevarat sau nu, nici organele de control ale statului şi nici serviciile de informaţii nu recunoşteau în public acest lucru. Singura hibă în acest scenariu perfect gândit a venit din partea lui Valter Litvinenko care a aflat mai devreme, pe 24 noiembrie 2006, că fiul său fusese otrăvit cu o substanţă radioactivă.

Cu câteva ore înainte ca Troop să facă anunţul şi imediat după ce Alex Goldfarb a citit public testamentul lui Litvinenko, Valter Litvinenko a declarat public că fiul său fusese ucis de o „bombă atomică în miniatură". Acest lucru a stricat planul autorităţilor, pentru că astfel londonezii au aflat că puteau fi expuşi la radiaţii. Potrivit lui Goldfarb: „Poliţia se înfuriase".

Cu toate acestea, nu putea fi tăgăduit faptul că, dacă aceia care plănuiseră moartea lui Litvinenko crezuseră că înfăptuiseră crima perfectă, raza gama singuratică, descoperită la Aldermaston, le scosese la lumină neleguirea. Şi era

de asemenea evident că oamenii de ştiinţă de la Centrul pentru Arme Atomice jucaseră un rol de o importanţă majoră în dezlegarea misterului otrăvirii lui Litvinenko cu poloniu.

Mai erau şi alte considerente de luat în seamă.

Dacă această crimă se voia a fi perfectă, se năştea întrebarea: „care este definiţia perfecţiunii criminale?"

Oare se poate vorbi de o crimă perfectă atunci când autorul nu este descoperit? Sau când cazul nu este niciodată rezolvat după dorinţa juraţilor?

Sau când suspectul este identificat greşit şi adevăratul autor rămâne anonim? Poate aceasta este cu adevarat crima perfectă.

În funcţie de persoana pe care o ascultai, cazul Litvinenko îngloba mai multe definiţii ale crimei perfecte, toate în acelaşi timp.

Public, poliţia a descris laconic moartea lui Litvinenko.

În noaptea zilei de 23 noiembrie 2006, la orele 23:00, Scotland Yard anunţa printr-un comunicat că „Aleksandr Litvinenko a decedat la orele 21:21, joi 23 noiembrie, la spitalul University College".

Comunicatul continua cu un limbaj greoi: „Deşi în această fază încă nu există o identificare oficială, avem certitudinea că decedatul este domnul Litvinenko şi, în investigarea cauzelor morţii, plecăm de la premisa că moartea a fost naturală".

Nu se preciza cauza decesului lui Litvinenko şi nu se revela nimic din scandalul care se va declanşa la anunţarea faptului că substanţa găsită în organismul său era poloniul. Parcă pentru a sublinia cât de delicat era acest caz, ofiţerii de presă ai poliţiei au organizat o conferinţă, pentru a se asigura că reporterii înţelegeau bine natura anchetei care mergea în direcţia unui deces inexplicabil, nu încă în cea a unei omucideri. Marinei Litvinenko trebuie să i se fi părut misterioasă această deosebire.

În ziua următoare, Scotland Yardul a oferit una dintre binecunoscutele sale declaraţii neutre care totuşi cuprindea informaţii esenţiale despre etapele ulterioare ale anchetei. Cuvântul „crimă" tot nu a fost menţionat.

Pe data de 4 decembrie, o echipă de anchetatori conduşi de Holmes, din care lipsea Hyatt, a plecat la Moscova unde a rămas până pe 20 decembrie, într-o încăpere sigură din incinta ambasadei britanice, protejată de urechile indiscrete ale ruşilor. Ofiţerilor britanici li s-a permis să se alăture anchetatorilor ruşi la interogarea unora, dar în nici un caz a tuturor martorilor pe care ar fi vrut să îi chestioneze. Însă nu li s-a dat voie să îi interogheze direct.

Între timp, la Londra, pe 6 decembrie 2006, la orele 18:08, la aproape două săptămâni după moartea lui Litvinenko, Scotland Yardul a anunţat în sfârşit că aborda de acum ancheta ca pe cea a unei „posibile omucideri".

Limbajul era tipic pentru Scotland Yard. „Anchetatorii care investighează moartea lui Aleksandr Litvinenko au ajuns într-o fază în care este oportun ca aceasta să fie considerată o posibilă crimă."

Scotland Yardul nu a dat nici un nume. Însă identităţile cetăţenilor ruşi care s-au întâlnit cu Litvinenko în barul Pine pe 1 noiembrie 2006, în special Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun, au început să apară din ce în ce mai des în ziarele britanice, pe măsură ce reporterii abordau repetat calea urmată de poloniu. Şi era de asemenea din ce în ce mai evident că primele urme ale existenţei sale datau nu din 1 noiembrie 2006, ci de mai înainte.

Începea în sfârşit să fie clar când fuseseră lăsate urmele de poloniu, iar acestea călcau în paşii a două persoane în special.

Pe 16 octombrie 2006, Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun se aflau la bordul unui avion Transaero care plecase de la Moscova cu destinaţia Londra.

Din relatarea lui Kovtun, aceasta era prima sa vizită în capitala britanică şi se pronunţa nerăbdător să viziteze oraşul şi în acelaşi timp să stabilească noi legături de afaceri. Lugovoi, în schimb, venise de multe ori în Londra, începând din ianuarie 2006, atunci când fusese invitat la Blenheim Palace, la ziua de naştere a lui Boris Berezovski şi când stătuse la aceeaşi masă cu Aleksandr Litvinenko.

Apropiaţii lui Litvinenko insistau că Lugovoi fusese cel care îl abordase pe Litvinenko, fie pentru a stabili relaţii de afaceri sau ca parte dintr-o conspiraţie de mult plănuită de a se apropia de el. Lugovoi susţinea că Litvinenko luase legătura cu el, oferindu-şi serviciile ca reprezentant local cu clienţi la Londra.

„Cam acum un an m-a sunat, lucru total neaşteptat. M-a întrebat când vin la Londra. Merg acolo destul de des. Numai anul acesta am fost de 12–13 ori", a spus Lugovoi. „Mi-a propus să ne întâlnim cu prilejul următoarei mele vizite, lucru care s-a şi întâmplat. Mi-a spus că putea să mă prezinte unor companii britanice, al căror nume cred că este corect să nu îl menţionez, care erau interesate să investească în economia rusă şi să intre pe piaţa din Rusia."

Astfel, el afirma că Litvinenko fusese cel care îl abordase, nu invers, încercând să preîntâmpine acuzaţiile că îi ieşise în cale pentru a-l atrage într-o cursă pe fostul ofiţer FSB.

Paolo Guzzanti, fostul senator italian care a avut legături cu Litvinenko prin intermediul lui Mario Scaramella, a insistat că era invers. „Lugovoi l-a sunat pe Litvinenko de la Moscova şi i-a spus: «Ce mai faci? Am intrat în afaceri, ne cunoaştem bine, tu ai putea să fii agentul meu de la Londra.» Litvinenko a fost foarte încântat, pentru că Berezovski îl plătea tot mai puţin", a spus Guzzanti.

Ceea ce au în comun cele două relatări este că Litvinenko îşi căuta o sursă independentă de venit. Berezovski îi redusese sprijinul financiar. Litvinenko era disperat după oferte de muncă, mai ales după cele care se adaptau la CV-ul său de fost ofiţer FSB.

În aprilie 2006, Lugovoi a ajuns iar la Londra, una dintre cele 12 vizite din cursul unui an, iar natura aşa-zisei sale relaţii de afaceri cu Litvinenko a devenit atunci clară.

Însoţiţi de un traducător de limbă rusă, Lugovoi şi Litvinenko s-au întâlnit cu o persoană de contact dintr-o firmă numită RISC Management din Cavendish Place numărul 1, o stradă care dă în Regent Street, în apropiere de hotelul Langham. Cei doi ruşi, ambii într-o formă fizică bună, atletici, dar nu musculoşi, Litvinenko fiind puţin mai înalt. Au mers cu ascensorul împreună cu traducătoarea până la etajul cinci. S-au prezentat la recepţie, în spatele unui perete de sticlă, şi au fost conduşi la o masă lungă de conferinţe din lemn deschis la culoare, situată într-o sală de consiliu care dădea înspre hotelul Langham.

Compania oferea o multitudine de servicii în materie de evaluare a riscului, verificări prealabile şi securitate. Legătura lui Litvinenko cu această companie se stabilise prin intermediul lui Boris Berezovski care îl cunoştea pe Keith Hunter, directorul executiv al companiei RISC[46].

Întâlnirea cu compania RISC din aprilie 2006 nu a decurs prea bine, după cum relatează o persoană care fusese de faţă şi care a oferit informaţii numai în schimbul garantării anonimatului.

Ruşii voiau să analizeze posibilitatea unei afaceri de consultanţă, oferind informaţii de primă mână şi confidenţiale despre evenimente şi personalităţi din Rusia. Au prezentat un document scris în limba rusă ca fiind oficial, în care se tratau chestiuni strategice privitoare la politica energetică şi externă a Kremlinului. Însă oamenii lor de legătură din compania RISC Management erau reţinuţi.

Unul dintre ei credea că Lugovoi folosea un translator ca un tertip, întrucât el înţelegea de fapt perfect ce se spunea în engleză. Litvinenko le-a lăsat interlocutorilor săi impresia unui „FSB-ist tipic care plasmuieşte fantezii pe baza unori teorii ale conspiraţiei". Cu toate acestea, reprezentanţii companiei RISC Management au verificat documentul înmânat de către ruşi, mai întâi cerând să li se traducă unele pasaje, iar mai apoi arătându-i-l unui fost oficial din serviciile americane de informaţii. Fostul lucrător al CIA a apreciat că unele părţi din acest document păreau să aibă la bază informaţii care nu puteau proveni din surse publice.

În afară de oferta făcută unor companii britanice, mai prindea contur şi înţelegerea privitoare la afacerea pe care Litvinenko voia să o facă cu Lugovoi.

[46] Compania era succesoarea unei organizaţii numite ISC Global care fusese închisă în anul 2005, în condiţii neobişnuite. Fondatorul şi preşedintele acesteia, Stephen Curtis, un avocat având legături cu ruşi importanţi, printre care Boris Berezovski şi fostul director al companiei Iukos, Mihail Hodorkovski, a murit într-un accident de elicopter. Compania a fost şi ea implicată într-o situaţie delicată şi reprezentanţii acesteia au respins afirmaţiile potrivit cărora s-au comis nereguli în modul în care se strânseseră informaţii de la poliţia britanică, în legătură cu eforturile Moscovei de a obţine extrădarea emigranţilor ruşi cu greutate.

Ideea era ca Litvinenko să fie agentul lui Lugovoi, căutând posibilităţi de afaceri cu firme specializate în gestionarea riscului, analize şi verificări prealabile, cu alte cuvinte strângerea pe ascuns de informaţii despre afaceri şi oamenii implicaţi în ele. Era ceva asemănător cu spionajul industrial, însă fără a fi ilegal.

Lugovoi avea să furnizeze ceea ce în lumea informaţiilor poartă numele de „marfă". Cei doi oameni urmau să încaseze sume cu cinci cifre, însă Litvinenko avea să primească doar 20% , partea lui că facea rost de clienţi. Lugovoi era cel care lua partea leului.

Tot lui Litvinenko îi revenea misiunea să cultive relaţiile stabilite cu aceşti clienţi şi să câştige experienţă în scop propriu.

Poate că aici a greşit.

Însă nu există motive pentru a crede că Litvinenko ştia că se punea la cale uciderea sa. A depus jurământul pentru primirea cetăţeniei pe data de 13 octombrie. A mers la Frontline Club pe 19 octombrie pentru a-l denunţa pe Putin în uciderea Annei Politkovskaia, cu 12 zile în urmă. Nu se comporta deloc ca un om care ştia că este o ţintă.

Într-adevăr, atunci când Lugovoi şi Kovtun au sosit la Londra pe 16 octombrie 2006, Litvinenko se purta ca şi când ar fi fost vorba, ca de obicei, doar de afaceri.

După cum mi-a spus mult mai târziu coautorul său, Iuri Feştinski: „Aleksandr Litvinenko nu bănuia ce îl aşteaptă. În general, era conştient că, dacă li se oferea ocazia să îl ucidă, o vor face. Însă niciodată nu s-a gândit că asta avea să se întâmple la Londra".

Felştinski s-a oferit şi ca martor în acest caz, insistând că Lugovoi şi Kovtun fuseseră la Londra şi mai înainte decât ştia Scotland Yardul, pe 12 octombrie. Dacă acest lucru era dovedit, avea să contrazică afirmaţia lui Kovtun potrivit căreia pe 16 octombrie venise pentru prima oară la Londra. „Pe data de 12 octombrie, m-am întâlnit la Londra cu Andrei Lugovoi şi cu o a doua persoană", scria Felştinski într-un e-mail. „Până atunci se ştia că Lugovoi fusese la Londra începând cu 16 octombrie. Însă eu m-am întâlnit cu el pe data de 12 octombrie în jur de orele 22:00 pe strada Piccadilly [*sic*]. Se plimba împreună cu prietenul său."

Potrivit relatărilor lui Lugovoi şi ale lui Kovtun, atunci când au sosit la Londra pe 16 octombrie 2006, au constatat că asistenta personală a lui Lugovoi din Moscova le făcuse rezervare la hotelul Best Western, de pe aglomeratul Shaftesbury Avenue. Doar una din cele două camere era pregătită, aşa încât şi-au lăsat bagajele şi au plecat să se întâlnească cu Litvinenko.

Cei trei oameni s-au văzut pe 16 octombrie şi au convenit să se întâlnească din nou a doua zi. Kovtun a sugerat că întâlnirile dintre ei şi Litvinenko de la jumătatea lunii octombrie fuseseră accidentale.

„Am sosit pe 16 şi am mers la hotel. Ne-am lăsat bagajele pentru că una dintre camere era gata, iar cealaltă nu, am lăsat totul în camera lui Andrei şi am mers să ne întâlnim cu Litvinenko pe strada Grosvenor", a spus Kovtun. „Era cam la 50 de metri de firma Erinys. Apoi am mers la restaurantul japonez Itsu, însă numele i l-am aflat din presă."

Itsu era, desigur, restaurantul japonez din Piccadilly care la început păruse esenţial pentru caz.

Înainte să se afle că cei trei ruşi luaseră masa acolo pe 16 octombrie, atenţia a căzut pe o vizită ulterioară a lui Litvinenko de pe 1 noiembrie, atunci când s-a întâlnit în acelaşi loc cu omul său de legătură italian, Mario Scaramella.

Într-adevăr, atunci când au fost descoperite urme de poloniu în restaurantul japonez, multă lume a crezut iniţial că acestea fuseseră lăsate atunci când Scaramella s-a întâlnit cu Litvinenko pe 1 noiembrie 2006, pentru a-i arăta lista de victime, duşmani ai Kremlinului.

Câteva săptămâni mai târziu, Scaramella a insistat că nu se găsiseră urme de poloniu în restaurantul japonez din zona în care se întâlnise el cu Litvinenko, iar mulţi oficiali britanici au confirmat spusele sale.

Conform lui Kovtun, cei trei ruşi – Lugovoi, Kovtun şi Litvinenko – au avut o întâlnire pe 16 octombrie, programată pe ultima sută de metri la sediul companiei private de securitate Erinys de pe strada Grosvenor numărul 25, de unde se gestiona şi afacerea din Rusia a companiei.

Firma Erinys fusese înfiinţată în urmă cu cinci ani, specializată în supravegherea de echipament petrolier şi oferea consultanţi particulari în materie de securitate, evaluări de risc şi informaţii din domeniul afacerilor[47].

A doua zi, pe 17 octombrie, Lugovoi şi Kovtun au plecat de la hotelul Best Western de pe Shaftesbury Avenue, aparent în căutarea unuia mai luxos, şi au mers la hotelul Parkes, mai bine cotat, din Beaufort Gardens, un hotel-boutique cu 33 de camere, mai potrivit pentru gusturile lor.

Hotelul era situat cam la o sută de metri de Harrods, magazinul din Knightsbridge, pe o străduţă înfundată străjuită de copaci. Preţul camerelor era între 400 de dolari pentru o cameră simplă şi 1 000 de dolari pentru un apartament. Pe lângă afaceri, cei doi oameni voiau să se şi destindă la Londra. Hotelul Parkes dădea un sentiment de confort şi opulenţă. Nu exista restaurant sau bar, însă clienţii aveau la dispoziţie, în spatele unor uşi de lemn masiv, un salon mobilat luxos în care să se relaxeze. Fiecare cameră era dotată cu minibar, cu sticle de whisky scoţian.

„Camerele noastre sunt spaţioase, apartamentele somptuoase, iar personalul nostru face ca totul să vă fie pe plac", anunţa site-ul hotelului cu mândrie. Într-adevăr, în ianuarie 2007, hotelul Parkes a câştigat premiul pentru cel mai luxos hotel din Londra, pe baza faptului că, după cum se spunea, să stai acolo era „ca şi când ai sta într-o superbă casă particulară".

---

[47] Numele companiei era inspirat din mitologia greacă în care desemna una dintre furii, zeiţele răzbunătoare.

În curând a mai căpătat o distincție: hotelul Parkes, alături de hotelul Best Western, de birourile firmei Erinys și ale firmei RISC Management, a fost identificat de către HPA ca prezentând urme de contaminare cu poloniu.

În aceeași zi în care Lugovoi și Kovtun s-au mutat la alt hotel, pe 17 octombrie 2006, a mai avut loc o altă întâlnire la RISC Management, la care, după cum a declarat o anumită sursă, Lugovoi și Litvinenko fuseseră însoțiți de un „al treilea bărbat brunet, posibil de naționalitate georgiană, care nu a vorbit și care avea la el un laptop". Pe computer s-ar fi aflat marfa, rezultat al operațiunilor din Moscova de pătrundere ilegală în anumite locuri pentru a obține informații.

„Al treilea individ", după câte spune această sursă, „nu părea a fi Kovtun sau [Viaceslav] Sokolenko", ceilalți doi oameni asociați adesea cu vizitele lui Lugovoi la Londra. Și presa britanică insistase pe ideea prezenței unei „a treia persoane" misterioase, pe lângă Kovtun și Lugovoi. Însă în relatările despre vizitele lor la Londra, Lugovoi și Kovtun au respins cu ironie ideea că i-ar fi însoțit un al treilea individ.

Lugovoi și Kovtun au revenit la Moscova, la scurt timp după întâlnirea de pe 17 octombrie, tot cu Transaero, o companie aeriană din Moscova, prima de acest fel căreia i se permisese să îi facă concurență companiei de stat Aeroflot, în zbuciumații ani '90[45].

Următoarea vizită cunoscută a lui Lugovoi în capitala Regatului Unit a avut loc în jur de 25 octombrie, iar de data aceasta el s-a cazat la hotelul Sheraton Park Lane, în care mai târziu urmele de contaminare descoperite au fost atât de mari, încât etajul al optulea a fost în carantină săptămâni în șir.

A mai avut loc încă o întâlnire la Erinys, iar un consultant britanic în domeniul afacerilor care s-a întâlnit cu Lugovoi cu ocazia acestei vizite s-a plâns mai târziu că s-a simțit rău, a vărsat și a avut diaree, după întâlnirea cu rușii.

Potrivit afirmațiilor lui Lugovoi, cu prilejul acestei vizite a trecut și pe la biroul lui Boris Berezovski, pe 27 octombrie, însă Berezovski a declarat insistent, atât în interviurile acordate ziarelor, cât și în întâlnirile cu anchetatorii ruși și britanici, că întâlnirea a avut loc patru zile mai târziu, pe 31 octombrie.

Data era importantă. Potrivit lui Berezovski, de câteva luni, Litvinenko nu mai trecea prea des pe la biroul acestuia de pe strada Down, de când cei doi oameni își văzuseră fiecare de drumul său. Pentru a fi sigur asupra datei, și-a

[45] Atunci când anchetatorii britanici au cerut să cerceteze avionul care era utilizat de regulă pe ruta Moscova-Londra, inclusiv în perioada 16-17 octombrie, nu a fost posibil, din câte spune un om de știință britanic care cunoștea detaliile anchetei, întrucât fusese introdus un alt avion pe aceeași rută. Lugovoi a insistat de fiecare dată că nu s-a descoperit poloniu în avionul cu care mersese la Londra.

chemat angajaţii „şi toţi au căzut de acord că pe 31 octombrie" Lugovoi trecuse pe la Berezovski, la birou. Berezovski sugera că majoritatea cantităţii de poloniu descoperită în biroul din strada Down provenea de la Lugovoi.

„Litvinenko nu mai trecuse pe aici de luni de zile", a spus Berezovski cu prilejul unei discuţii avute în sala de consiliu a sediului său, spre sfârşitul anului 2007.

Pe lângă aceasta, insista el, zonele din birou în care fusese Litvinenko pe 1 noiembrie prezentau „de 800 de ori mai puţină radiaţie" decât acelea în care stătuse Lugovoi.

Indiferent care ar fi fost data, Berezovski a insistat că mobilierul pe care stătuse Lugovoi atunci când au discutat fusese contaminat într-o aşa mare măsură cu poloniu, încât a trebuit distrus. Totuşi, confuzia existentă în privinţa datei nu a aruncat îndoiala asupra faptului că urma lăsată de poloniu a început pe 16 octombrie şi a continuat între 25 şi 28 octombrie, înainte să atingă punctul culminant pe 1 noiembrie.

La moment dat, în stabilirea traseului urmat de poloniu, inspectorii specialişti în radiaţie au descoperit singurul aspect picant din macabra lor sarcină de a depista peregrinările izotopului prin Londra.

În decursul investigaţiei, poliţia a găsit un bon de la plată cu cartea de credit, fapt care dovedea că ruşii fuseseră la o discotecă şi la un club de noapte numit Hey Jo, pe strada Jermyn, la numărul 91. Patronul clubului era Dave West, un speculant din cartierul muncitoresc East End, care făcuse bani din vânzarea de vin ieftin turiştilor britanici care vizitau nordul Franţei, înainte să-şi deschidă propriul club în anul 2005, printre fabricanţii de cămăşi scumpe şi magazinele de pantofi bărbăteşti de pe strada Jermyn. Hey Jo era situat la subsol, cu un nivel mai jos de o altă afacere a lui West, un restaurant numit Abracadabra. Un bărbat îmbrăcat în arlechin şi cu pălărie de clovn stătea pe trotuar şi ademenea muşterii, transmiţând prin radio celor din sala aflată la capătul unei scări văruite în nuanţe vii, îmbinate, de roşu şi albastru, că se apropiau clienţii.

Hey Jo era atât de popular printre ruşi, încât West primea pe telefonul său mobil mesaje în engleză şi în rusă. Directorul localului, mărturisea West, era şi el rus.

Din câte declară West, Litvinenko şi Lugovoi erau clienţi ai clubului Hey Jo, în ciuda dezminţirilor Marinei Litvinenko că soţul ei ar fi avut astfel de obiceiuri.

„Pe clienţii obişnuiţi îi ţii minte. El era un astfel de client. De obicei bea ceai, amici săi beau alcool. Cheltuiau de fiecare dată între 200 şi 500 de lire", a spus West. La un curs normal, echivalentul ar fi între 400 si 1 000 de dolari, o sumă frumuşică pentru un om ca Litvinenko, al cărui venit se presupunea că fusese redus, însă o nimica toată pentru tipul de rus nou precum Lugovoi, aflat pe cai mari la Londra.

West s-a plâns că poliţia nu se grăbise să îl anunţe că localul său era în pericol. Spunea că abia în ianuarie 2007 aflase că era posibil ca Hey Jo să fi fost contaminat cu poloniu. Într-adevăr, se descoperiseră urme din această substanţă în cabina în care stătuseră ruşii şi pe o balustradă.

Alături de urmele de poloniu găsite pe mânerul narghilelei din Dar Marrakesh de pe strada Rupert, vizita la Hey Jo trăda o anume imaturitate a ruşilor. Scotland Yardul părea de asemenea să suspecteze că unele dintre relaţiile lor nu se limitau la afaceri.

„Anchetatorii întreabă lucruri ciudate", a declarat Kovtun mai târziu, comentând modul în care poliţia britanică îl interogase în decembrie 2006, la Moscova. „De exemplu, am spus noi ceva personalului de la hotelul Parkes că nu eram norocoşi în ziua aceea, ceva de genul acesta? Am mers la prostituate în cutare şi în cutare loc? Dar noi nu am fost. Ciudat."

Atunci când inspectorii au ajuns la clubul Hey Jo, au mers într-o încăpere luminată discret, în care se aflau cabine acoperite cu perdele, cu bănci puse unele lângă celelalte, acoperite cu catifea, aşezate în jurul unui mic ring de dans, marcat cu neoane instalate în pardoseală care răspândeau o lumină roşiatică. Însă se mai afla acolo şi un obiect decorativ neobişnuit, situat în apropierea uneia dintre bănci, vizavi de barul bine aprovizionat, anume un falus de aproximativ o jumătate de metru din alamă şlefuită.

Pentru a fi siguri de gradul de contaminare al clubului, inspectorii din domeniul radiaţiilor au trebuit să verifice întreaga incintă, inclusiv falusul.

După cum spunea mai târziu un om de ştiinţă, „rezultatul a fost negativ".

Locurile exacte în care s-a găsit poloniu au fost făcute publice doar atunci când HPA a început să transmită comunicate zilnice, după moartea lui Litvinenko. Comparând descoperirile făcute la aceste adrese cu relatările demne de luat în considerare despre deplasările şi întâlnirile ruşilor, autorităţile au reuşit să ajungă la unele concluzii iniţiale.

Se demonstra pentru prima oară că poloniul apărea în unele locuri în care Aleksandr Litvinenko nu fusese niciodată. Însă oriunde merseseră cei doi ruşi, poloniul era şi el prezent.

Urma stabilise o strânsă legătură între Lugovoi, Kovtun şi substanţa radioactivă care căpătase viaţă proprie, poloniul.

Pe 31 octombrie 2006, Lugovoi a revenit la Londra, de data aceasta însoţit de soţia sa, cele două fiice şi fiul său de opt ani.

Scopul, dacă e să le dăm crezare ruşilor, era o scurtă întâlnire de afaceri, să meargă la cumpărături în capitala britanică şi la meciul dintre echipele ŢSKA Moscova şi Arsenal, pe stadionul inaugurat de curând, Emirates Stadium, al echipei gazdă. Dacă bănuielile poliţiei britanice erau corecte, intenţiile lor erau mult mai sinistre de fapt.

Aşa-zisa parte mai relaxată a programului a cuprins şi o vizită amicală la Boris Berezovski.

„Vreau să subliniez un lucru important. Aveam încredere deplină în Lugovoi", a spus Berezovski mai târziu[49].

Magnatul a reamintit de procesul de la Moscova în cazul Aeroflot, atunci când Lugovoi fusese închis pentru o presupusă tentativă de a-l elibera pe Nikolai Gluşkov, un om al lui Berezovski, la începutul deceniului. „Desigur, acest lucru mi-a sporit încrederea în el", a spus Berezovski.

Amabilităţile mergeau şi mai departe. „Al nouălea val", firma de securitate a lui Lugovoi, asigurase protecţia uneia dintre fiicele lui Berezovski, Liza, atunci când aceasta făcuse o vizită în Rusia, cu câteva luni în urmă.

„Voiam să îi mulţumesc pentru că a avut grijă de fiica mea", a spus Berezovski. „Am băut împreună o sticlă de vin şi, după cum am spus mai devreme, pe scaunele pe care stătuse şi la mine în birou, şi în recepţie, erau urme clare de poloniu.

„Am discutat două chestiuni", a continuat Berezovski. „Prima, v-am zis, a fost să-i mulţumesc că a avut grijă de fiica mea, iar a doua a fost că mi-a spus că avea o afacere de mare succes în Rusia. Cifra de afaceri era de zeci de milioane de dolari. Şi era foarte mulţumit de viaţa sa."

De asemenea, Lugovoi îl rugase pe ginerele lui Berezovski, Igor, să îi facă rost de „între cinci şi zece" bilete pentru partida Aresenal-ŢSKA Moscova, iar Lugovoi a trecut să le ia pe 31 octombrie sau pe 1 noiembrie.

În mod evident, acest lucru făcea ca faptele de care era acuzat Lugovoi să pară şi mai puţin probabile sau poate demonstrau cu câtă şiretenie îşi alesese pretextul. În fond, câţi ucigaşi îşi duc familiile în vacanţă, apoi merg la un meci de fotbal, imediat după ce săvârşesc crima?

Lugovoi şi familia s-au cazat la hotelul Millennium. După cum mărturiseşte o persoană care cunoştea pregătirile făcute, au luat două camere, una la etajul întâi şi cealaltă la etajul al patrulea, iar Viaceslav Sokolenko, partenerul de afaceri al lui Lugovoi, a stat la etajul al treilea. Familia făcuse rezervarea pe internet, însă, la sosire, au constatat că li se dăduseră camere de o persoană. După ce soţia lui Lugovoi s-a plâns de acest lucru, li s-au dat alte camere, duble, după cum spune un angajat al hotelului. (Lugovoi a oferit mai târziu o altă variantă a acestui episod.)

---

[49] În cadrul anchetei separate desfăşurate de autorităţile ruse, Berezovski a fost interogat pe 30 martie 2007, la circa de poliţie West End Central din Londra. Asemenea poliţiştilor britanici care vizitaseră Rusia în luna decembrie, anchetatorul rus Aleksandr Otvodov, de la Procuratura generală a Rusiei din Moscova, a primit încuviinţarea de a asista, în timp ce poliţiştii britanici citeau întrebările traduse ale acestuia de pe o listă. Berezovski a publicat pe internet transcrierea întrevederii, iar aceasta avea în parte legătură cu întâlnirea sa cu Lugovoi, chiar de dinainte ca Litvinenko să se îmbolnăvească.

Pe data de 1 noiembrie 2006, Kovtun, din câte a povestit chiar el, a venit din Germania după o noapte de chef în care nu dormise decât două ore la Hamburg. El nu avea cameră rezervată din timp, aşa încât a împărţit una cu Sokolenko.

În aceeaşi dimineaţă, Aleksandr Litvinenko s-a trezit, ca de obicei, în locuinţa sa de pe strada Osier Crescent din Muswell Hill şi a luat omnibuzul spre oraş.

Capitolul paisprezece

Ucigaşi plătiţi sau ţapi ispăşitori?

După cum au dovedit evenimentele de pe 1 noiembrie 2006, Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun au participat împreună la o întâlnire pe strada Grosvenor, numărul 58, în apropiere de hotelul Millennium. Acolo era sediul ECO3 Capital, o firmă independentă de consultanţă financiară care acţiona în numele unei companii pe care ruşii o consiliaseră.

După cum afirma un director al firmei ECO3 Capital, cei doi ruşi voiau ca în decursul acelei întâlniri să reînnoiască contractul. Potrivit aceluiaşi director, clientul firmei ECO3, în schimb, voia ca Lugovoi şi Kovtun să îi predea raportul pe care îl promiseseră şi nu îl furnizaseră. De-a lungul întregii întâlniri, a spus Kovtun mai târziu, telefonul mobil al lui Lugovoi a zbârnâit fără încetare; cel care suna insistent era Litvinenko, încercând să stabilească o întâlnire cu cei doi.

„Andrei i-a transmis: «Dacă ai timp, vezi că într-o oră ajungem la hotelul Millennium»", a spus Kovtun. „Hai să ne întâlnim într-unul din baruri. Sună-ne când ajungi. Dar să ştii că nu avem prea mult timp."

Deci Litvinenko a fost cel care a ales ora şi locul evenimentului care avea să ducă la pieirea sa.

Litvinenko a mers la barul Pine, acolo unde cei doi ruşi beau un pahar, după întâlnirea cu Scaramella din restaurantul japonez.

Potrivit lui Scaramella, acesta tocmai aflase că se găsea pe o listă de persoane aflate în colimator din cauza activităţilor de denunţare a operaţiunilor fostului KGB în Italia. Aceasta era una dintre informaţiile care figurau în e-mailurile pe care Scaramella i le arătase lui Litvinenko la restaurant.

Totuşi, dacă Litvinenko luase acel e-mail ca pe un avertisment, nu s-a arătat câtuşi de puţin suspicios în decursul întâlnirii cu Lugovoi şi Kovtun. Grupul s-a strâns în jurul uneia dintre mesele de lemn de culoare deschisă, răspândite pe covorul albastru din bar, cu imprimeuri în formă de V. Litvinenko a băut ceai dintr-un ceainic care, după cum i-a spus mai târziu soţiei sale Marina, era deja pe masă atunci când a ajuns el. Ceilalţi beau alcool. Un martor a declarat că Litvinenko stătea între Lugovoi şi un alt rus, în timp ce alţi patru ruşi neidentificaţi stăteau în jurul mesei. Toţi au plătit cash.

În acest bar veneau frecvent clienţi ruşi, din câte afirmă lucrătorii hotelului, aşa încât prezenţa lor nu a atras atenţia în mod deosebit.

În barul Pine, Viaceslav Sokolenko, un partener de afaceri al lui Lugovoi şi fostă gardă de corp în KGB, i-a fost prezentat lui Litvinenko. El a mai făcut

cunoştinţă şi cu fiul de opt ani al lui Lugovoi. Din câte se ştie din relatările existente, întâlnirea a durat puţin, numai o jumătate de oră. La un moment dat, Lugovoi, nerăbdător să meargă la meciul echipei Arsenal, i-a lăsat pe Kovtun şi pe Litvinenko împreună şi a urcat în camera sa, chipurile să se schimbe de hainele cu care fusese la întâlnirile de afaceri.

Din câte povesteşte Norberto Andrade, chelnerul-şef în vârstă de şaizeci şi şapte de ani din barul Pine şi unul dintre puţinii martori care au făcut declaraţii publice, la un moment dat s-a dus la masă să servească băuturi, însă a fost obstrucţionat într-un fel pe care nu l-a înţeles, neputând să vadă ce se întâmpla în acel moment.

„Când duceam la masă gin tonic, am fost împins. Nu am văzut ce s-a întâmplat, însă părea să fi fost un act intenţionat, ca să distragă atenţia. Nu am putut să pun băuturile pe masă", a spus el.

„A fost singurul moment mai tensionat şi în clipa aceea s-a întâmplat ceva."

De la bun început, suspiciunea în legătură cu modul în care fusese otrăvit planase asupra ceainicului. Personalul hotelului era de părere că sursa fusese un fel de spray, pentru că se găsiseră urme de poloniu în multe zone din jurul scaunului pe care stătuse Litvinenko.

„Cred că poloniul a fost pulverizat în ceainic. S-au găsit urme de poloniu pe tabloul de deasupra locului în care a stat domnul Litvinenko şi pe toată masa, pe scaun, pe podea, aşa că trebuie să fi fost un spray", a spus Andrade. El era unul dintre angajaţii din barul Pine pe care HPA îl încadrase în categoria celor cu un grad mare de contaminare.

„Atunci când am aruncat ce rămăsese în ceainic în chiuvetă, ceaiul părea mai galben decât de obicei şi era mai gros, vâscos", îşi amintea el. L-am scos din chiuvetă şi l-am aruncat la coşul de gunoi. Ce noroc am avut că nu mi-am dus mâna la gură sau nu m-am scărpinat la ochi, puteam să mă otrăvesc."

Mai era încă o pistă care făcea ca bănuiala să cadă asupra ceainicului.

Potrivit unui om de ştiinţă britanic, un angajat al hotelului a făcut ceai în acelaşi ceainic, după ce fusese spălat, după plecarea lui Litvinenko din bar. Acea persoană, al cărei nume nu a fost dat publicităţii, a fost contaminată în aceeaşi măsură ca Marina Litvinenko.

Ceainicul nu a fost verificat de către poliţie până în data de 28 noiembrie, după aproape patru săptămâni şi încă mai prezenta urme de contaminare, în ciuda faptului că fusese spălat de nenumărate ori în maşina de spălat vase, care a fost şi ea contaminată. După ce a realizat importanţa ceainicului, poliţia l-a luat drept probă şi l-a pus într-o cutie cu un strat dublu de plumb.

„Poloniul a fost pus în ceainic la masa la care au stat în barul Pine", a afirmat o sursă britanică. „Fie a fost o capsulă care s-a dizolvat în ceai sau dintr-un spray ori vreun fel de pipetă din care a fost picurat. Odată turnat, poloniul s-a răspândit înăuntru şi în afara ceainicului şi s-a prins de porţelan."

Aşa se explica gradul ridicat de contaminare depistat în barul Pine.

„Erau urme împrejurul scaunului, sus pe perete, pe casa de marcat, peste tot pe masă", mi-a spus o altă sursă.

Lui Derek Conlon, pianistul barului, i s-a întâmplat un lucru cutremurător. Ajunsese la serviciu după plecarea ruşilor şi a cerut o cană de ceai. Se pare că ceaşca fusese aceeaşi din care băuse Litvinenko. Deşi fusese spălată în maşina de spălat vase, încă era contaminată.

„Jacheta, pianul, amplificatorul, tot ce a fost în preajma mea cât am cântat era contaminat. La mine acasă au venit persoane în uniforme albe de la Agenţia pentru Protecţia Sănătăţii cu detectoare Geiger. Toţi vecinii se întrebau: «Ce se întâmplă?»", a povestit Conlon. S-a constatat că prezenta unul dintre cele mai înalte grade de contaminare.

Însă nu s-au găsit urme de poloniu doar în barul Pine. Uşa care ducea spre toaleta bărbaţilor avea urme de poloniu, trasând astfel conturul imaginar al unui bărbat care împinsese uşa pentru a intra. O toaletă, o chiuvetă şi un uscător de mâini prezentau şi ele urme de contaminare.

La etajul al treilea s-au descoperit urme într-o cameră, urme care „păreau o explozie", a spus o sursă. „Singurul lucru care nu a fost înlocuit a fost mocheta de pe dedesubt. Existau urme pe lenjeria de pat, pe perdele, la toaletă, pe suportul de la tablouri, pe robineţi." În camera de la etajul al treilea, din câte spune Kovtun, stătuseră el şi Sokolenko, dar Sokolenko a insistat mai târziu că el nu prezentase urme de contaminare cu poloniu.

Ziua şi-a continuat cursul.

Lugovoi, familia sa şi Sokolenko au mers să vadă meciul Arsenal–ŢSKA Moscova, încheiat la egalitate 0–0. În drum spre Emirates Stadium, s-au oprit la un restaurant din Piccadilly, iar soţia lui Lugovoi, Svetlana, a fotografiat grupul cu aparatul lui Sokolenko. Mai târziu, fotografia a fost publicată de un ziar din Marea Britanie. (Sokolenko a pretins că un jurnalist i-a furat aparatul pentru a putea avea acces la acea fotografie.) În afară de Sokolenko, Lugovoi şi câţiva membri ai familiei acestuia, din grup mai făceau parte şi doi tineri, ambii identificaţi de Lugovoi ca fiind prieteni de familie. Ţinând seama de declaraţiile poliţiei privitoare la evenimentele care tocmai avuseseră loc, fotografia înfăţişa doar o familie normală.

Însă Litvinenko prezenta semne de iradiere atât de puternice, încât „i se putea vedea urma palmei" pe o suprafaţă pe care o atinsese, mi-a relatat o sursă britanică.

După întâlnirile din barul Pine, Litvinenko a mers la biroul lui Berezovski pentru a face fotocopii ale e-mailurilor pe care Scaramella le primise de la Evgheni Limarev, în care se făcea aluzie la ameninţări la adresa lui Litvinenko şi a altora.

„A venit la mine la birou", a spus Berezovski. „În ziua aceea mă grăbeam, pentru că plecam din Anglia. S-a dus la fotocopiator. Ulterior s-au găsit şi acolo urme de poloniu. A făcut fotocopii ale hârtiilor pe care le avea şi mi le-a dat. Nu am avut timp să mă uit la ele cu atenţie. I le-am înmânat colegului meu şi

i-am spus să mi le returneze la întoarcerea din călătoria de afaceri. Aleksandr a insistat să mă uit la ele atunci. I-am spus că nu am timp, dar că poate le citesc în avion."

Apoi Litvinenko a luat maşina spre casă, cu un alt obişnuit la biroul lui Berezovski, Ahmed Zakaiev, liderul separatist cecen, vecinul său de pe strada Osier Crescent.

„În jur de orele 17:20, Litvinenko a venit la mine ca să mergem acasă", a spus Zakaiev în decembrie 2006. „A venit imediat după ce a plecat de la biroul lui Berezovski. Am rămas blocaţi în trafic, dar se simţea bine. Când am ajuns acasă, am parcat maşina, iar el a intrat în casă. Mi-a spus că în vreo oră şi jumătate trece pe la mine. Atâta tot. Însă nu a venit."

Aleksandr Litvinenko începuse să se stingă.

Urma de poloniu mai avea câteva etape de parcurs.

„Ne-am întâlnit pe 1 noiembrie şi am stabilit să ne vedem din nou pe data de 2", a declarat ulterior Lugovoi, referindu-se la planurile pe care le avea împreună cu Litvinenko după evenimentele fatale de pe 1 noiembrie. Cei doi deţineau încă o afacere importantă în desfăşurare – răspunsul din partea companiei RISC Management la propunerea pe care le-o făcuseră la jumătatea lunii octombrie. În plus, Lugovoi încă spera să încheie o înţelegere cu Erinys.

„Pe 2 noiembrie, pe la 8:30, m-a sunat", a spus Lugovoi despre conversaţia telefonică cu Litvinenko pe care a prezentat-o ca pe una obişnuită. „Trebuia să ne întâlnim la orele 10:00 la una dintre companii. M-a sunat şi a spus: «Andrei, m-am îmbolnăvit dintr-o dată, am ceva la stomac. Vomit şi sufletul din mine. Nu cred că pot să ajung la întâlnire». Cum hotărâserăm să nu luam traducător cu noi, i-am spus: «Fără tine mi-e mai greu. Haide să amânăm întâlnirea». Aşa că ne-am înţeles să o lăsăm pe altă dată." Pe 3 noiembrie 2006, vizitatorii ruşi s-au întors la Moscova.

Pe 1 decembrie 2006, medicii patologi au autopsiat cadavrul lui Litvinenko la Spitalul Regal din Londra, în East End. A fost ales acest spital pentru că era echipat pentru autopsiile considerate riscante.

Au participat mai mulţi medici, îmbrăcaţi în costume antiradiaţii, făcute dintr-un material alb plastifiat, lipite de glezne şi de încheieturi. Pe cap purtau căşti cu apărătoare pentru faţă din plexiglas transparent şi respirau aer filtrat dintr-un dispozitiv cu baterie, prins de brâu. Încăperea în care făceau examinarea, tapetată cu fâşii de plastic, se încinsese neplăcut de mult din cauză că aerul condiţionat fusese oprit pentru a preveni contaminarea prin conductele care duceau în restul clădirii. În timpul autopsiei, medicii comunicau printr-un sistem intern de microfoane şi o persoană a verificat ce nivel de radiaţii prezentau. Câţiva specialişti priveau dintr-o cameră de observaţie. Litvinenko arăta ca în fotografia făcută pe patul morţii, fără păr şi cu pielea gălbuie. Medicii au

luat mostre de ţesut pentru a stabili în ce măsură se dezintegrase poloniul şi pentru a afla astfel data în care fusese produs.

Pe 31 ianuarie 2007, Scotland Yardul a emis un alt comunicat obscur: „Poliţia metropolitană a înmânat în această dimineaţă un dosar Procuraturii Regale, privitor la ancheta în cazul decesului lui Aleksandr Litvinenko. Nu dorim să facem nici o declaraţie în legătură cu ce conţine acel dosar".

Mult mai târziu, pe 22 mai 2007, directorul procuraturii publice, Sir Ken Macdonald, a emis un comunicat din partea Procuraturii Regale în care spunea: „Astăzi am ajuns la concluzia că probele pe care le-am primit din partea poliţiei sunt suficiente pentru a-l pune pe Andrei Lugovoi sub acuzare, pentru infracţiunea de otrăvire intenţionată".

În sfârşit, autorităţile britanice numiseră principalul suspect.

„De asemenea, am conchis că punerea sub acuzare în acest caz este fără îndoială de interes public", a continuat Macdonald. „În aceste condiţii, am dat dispoziţii avocaţilor Procuraturii Regale să ia măsuri imediate pentru a solicita extrădarea neîntârziată a lui Andrei Lugovoi din Rusia în Marea Britanie, pentru a putea fi pus sub acuzare pentru crimă şi adus în faţa unui tribunal din Londra."

Potrivit purtătoarei de cuvânt a Procuraturii Regale, această declaraţie oficială avea la bază aprecierea că dosarul poliţiei îndeplinea două criterii esenţiale: primul, că existau suficiente probe pentru a garanta o „punere sub acuzare viabilă" (dar nu şi vinovăţia); al doilea, că punerea sub acuzare ar fi de interes public. În opinia britanicilor, cazul lui Litvinenko îndeplinea ambele criterii. Însă întrebarea căreia purtătoarea de cuvânt a refuzat să îi dea curs a fost dacă poliţia intenţiona să incrimineze mai mult de o persoană pentru uciderea lui Litvinenko.

Răspunsul la această întrebare a venit indirect, la exact un an de la moartea lui Litvinenko, atunci când Louise Christian, o reputată avocată britanică specialistă în drepturile omului, solicitată de tabăra lui Berezovski, a ţinut o conferinţă de presă la Londra, pe 23 noiembrie 2007, ca parte din comemorarea morţii lui Litvinenko.

„Cred că au investigat şi implicarea altor persoane, însă concluzia la care au ajuns a fost că existau suficiente probe pentru a-l pune sub acuzare pe domnul Lugovoi, dar pe nimeni altcineva", a declarat Louise Christian.

Afirmaţia sa părea destul de plauzibilă. Însă apoi, pe nepregătite, a lansat o bombă care nu putea proveni decât din declaraţiile date de Litvinenko pe patul de moarte, referitoare la momentele petrecute în barul Pine.

„Când poloniul a fost pus" în ceainic, a mai spus Louise Christian, „Lugovoi era singur cu domnul Litvinenko şi nu mai era nimeni altcineva de faţă".

Dacă se dovedea, acest lucru avea să constituie proba cea mai covârşitoare de până acum pentru a-l incrimina pe Andrei Lugovoi.

Cu toate acestea, nimeni dintre cei care se aflau alături de Louise Christian la conferinţa de presă – Boris Berezovski, Marina Litvinenko, Alex Goldfarb,

Ahmed Zakaiev şi Valter Litvinenko – nu părea să creadă că Lugovoi acţionase fără să fi primit ordine de mai sus. După ce l-a acuzat direct pe Lugovoi, Louise Christian a adăugat că „aceasta nu înseamnă că domnul Lugovoi a acţionat singur".

Berezovski a exprimat o opinie mai tranşantă. „Nu am nici cea mai mică îndoială că în spatele crimei şi vinovatul pentru aceasta este Guvernul rus."

Berezovski nu a dat niciodată nici o explicaţie detaliată în sprijinul afirmaţiilor sale de complicitate a autorităţilor ruse, iar autorităţile britanice nici nu i-au cerut-o. „Domnul Berezovski nu trebuie să răspundă la această întrebare", a afirmat un anchetator britanic prezent atunci când Aleksandr Otvodov, un anchetator rus, l-a intervievat Berezovski, în martie 2007, la Londra.

Următorul pas a fost ca Procuratura Regală să ceară extrădarea lui Lugovoi, trimiţând un rezumat al cazului şi al probelor (însă nu şi detaliile punerii sub acuzare) la Moscova. Teoretic, Constituţia Rusiei nu permitea extrădarea propriilor cetăţeni, însă pe data de 15 noiembrie 2006, pe când Litvinenko se simţea din ce în ce mai rău, Procuratura Generală a Rusiei şi Procuratura Regală au semnat un acord de cooperare. În articolul 3 al acestuia se spunea destul de clar: „Părţile implicate vor coopera în domeniul extrădării şi în alte chestiuni de asistenţă judiciară reciprocă. Dacă este cazul, aceasta va implica şi consultarea şi acordarea de consiliere în momentul în care se formulează astfel de cereri".

Răspunsul nu a surprins pe nimeni, mai ales pe cei care călătoriseră la Moscova.

Biroul lui Lugovoi era situat în centrul de afaceri al Radisson SAS Slavianskaia, un hotel de lux cu 410 camere, din piatră albă, care dădea spre râul Moscova, îngheţat în această perioadă, şi peste drum de clădirea din epoca stalinistă cu turnuri crenelate a Ministerului de Externe.

Hotelul era considerat unul dintre cele mai luxoase din Moscova, iar în hol era expus un automobil sport Lamborghini nou-nouţ, cu garda joasă, însă fără preţ la vedere, lucru care demostra dorinţa aşa-zişilor ruşi ai timpurilor noi de a face paradă de bogăţia lor, oameni ca Lugovoi care se descurcaseră în era Putin. Nici măcar în zonele cele mai înstărite din centrul Londrei nu erau aşa de multe automobile Bentley coupé, Range Roveruri cu geamuri fumurii, BMW-uri X5, Mercedesuri 600 şi BMW-uri seria 7 cum erau la Moscova, blocate în trafic, murdare de noroiul toxic al străzilor, pradă iernii ruseşti, parcate pe trotuare, în faţa restaurantelor de lux şi a cluburilor de noapte.

Bodyguardul bine făcut, lat în umeri şi ras în cap, trimis de Lugovoi să întâmpine vizitatorii, părea şi el un simbol al vremurilor actuale.

Oaspeţilor lui Lugovoi din acea zi din martie 2007 li s-a spus să aştepte la mezanin, o zonă în care erau atârnate tablouri de jur împrejur, genul de „artă de canapea", locul din sufragerie în care oamenii îşi expun noile achiziţii.

Apoi, înaintând în grabă pe covoarele roz, a apărut Andrei Lugovoi, un bărbat solid, potrivit de înălţime, îmbrăcat cu un sacou albastru în dungi.

Pasul alert sugera că are un program încărcat. Biroul său, la care se ajungea pe un hol lateral de la primul mezanin, părea mai modest decât te-ai aştepta de la un aşa-zis om de afaceri milionar.

În acelaşi timp, Lugovoi era mai relaxat decât ar fi de aşteptat de la un presupus ucigaş.

Era esenţial să aud povestea direct de la sursă. Până atunci, direcţia fusese stabilită, cel puţin în Occident, de Tim Bell, Alex Goldfarb şi Boris Berezovski. În schimb, campania publică a ruşilor fusese, după considerentele occidentalilor, stângace şi neconvingătoare.

Cu câteva zile în urmă, un diplomat din Moscova amintise de mărturii acordate în exclusivitate care aveau să acapareze buletinele de ştiri atât din Est, cât şi din Vest. Nu se înşela. În timp ce Lugovoi şi Kovtun erau suspecţi în Marea Britanie, la Moscova ei deveniseră patrioţi şi eroi.

Sediul lui Lugovoi oferea puţine indicii despre personalitatea omului căruia îi aparţinea. Pe un perete se afla o vitrină cu ornamente în care erau câteva cărţi şi sticle de băutură, pe post de suveniruri. Pe un raft se afla un teanc de documente, rechizitoriul în procesul de fraudă din binecunoscutul caz Aeroflot de la începutul secolului al XXI-lea, în urma căruia Lugovoi a fost trimis paisprezece luni la închisoare, până când acuzaţiile au fost retrase.

Într-un colţ se afla un televizor cu ecran plat care era lăsat fără sonor pe un post de televiziune, versiunea rusă a CNN – un canal în limba engleză care transmite ştiri 24 din 24. Pe birou, Lugovoi avea la vedere ziarul britanic *The Guardian*, ediţia din 26 ianuarie 2007, în care un titlu anunţa că este suspect.

O fotografie color a sa ocupa mare parte din prima pagină, iar titlul anunţa: „Avem un suspect. Marea Britanie vrea să judece un cetăţean rus pentru uciderea lui Litvinenko."

Lugovoi ne-a servit cu cafea dintr-un dozator pe care l-a adus asistenta sa, dintr-un birou mai mic[50].

După cum a declarat, din motive de timp, el şi Kovtun aveau să fie intervievaţi pe rând, mai întâi el şi apoi celălalt.

„Vreau să înţelegeţi un lucru", a spus Lugovoi pe când se aşeza confortabil pe un scaun rotitor cu spetează înaltă, plimbându-şi privirea printre invitaţii săi pentru a-şi întări afirmaţia şi răsucind un creion între degete în timp ce vorbea.

„Eu şi Dimitri Kovtun ne considerăm părţi vătămate. A existat un atentat la viaţa noastră, fie intenţionat, fie accidental. Afirmaţiile din mass-media – întrucât nu există o declaraţie oficială în acest sens – că urmele de poloniu

[50] Am aşteptat să bea el mai întâi din ceaşca turnată din acelaşi recipient, înainte să mă servesc şi eu.

apar acolo unde am mers noi confirmă faptul că s-a atentat la viaţa noastră. Iar lucrurile sunt prezentate ca şi când noi am fi fost sursa poloniului."

Cu alte cuvinte, în timp ce toată lumea credea că Litvinenko fusese victimă, Lugovoi şi Kovtun afirmau exact contrariul. Lugovoi, cel puţin, îşi cunoştea de mult timp presupusa victimă.

Lugovoi a povestit că, la începutul carierei sale de consultant în materie de securitate privată, fusese şeful securităţii la postul de televiziune ORT, condus de Boris Berezovski. În aceeaşi perioadă, Litvinenko fusese asistentul lui Berezovski, atunci când acesta din urmă era secretar al Comunităţii Statelor Independente.

„Nu eram apropiaţi, însă ne întâlneam din când în când", a spus el despre omul de a cărui ucidere îl acuzau britanicii. „Era în perioada în care Berezovski a devenit deputat în Duma de Stat din partea Caucazului de Nord şi l-a făcut ajutorul său. De câteva ori, când Berezovski a mers în Caucazul de Nord, l-am însoţit şi eu, împreună cu oamenii din serviciul personal de securitate."

„Şi Litvinenko?", l-am întrebat eu.

„A mers şi Litvinenko. El, alţi asistenţi şi încă vreo câteva persoane.

În dăţile în care am mers împreună, de trei sau patru ori, am schimbat câteva vorbe cu Litvinenko. Nu mai ţin minte despre ce, nu despre afaceri, altceva."

Apoi, interviul a ajuns în punctul 2006 şi Lugovoi a fost întrebat despre motivul venirii sale la Londra.

„Toate erau călătorii de afaceri, nu aveau nici o legătură cu Litvinenko. Însă ne-am întâlnit."

Relaţia se rezuma la afaceri?

„Da, la afaceri şi atât, nimic personal", a spus Lugovoi. „Spun eu afaceri, dar sună prea pompos. De fapt, el a fost intermediarul meu de câteva ori, a stabilit contacte între mine şi unele companii britanice."

Fiind expert în securitate, Lugovoi nu a încercat să treacă sub tăcere episoadele de la hotelul Millennium despre care credea că ar fi apărut pe înregistrările camerelor de supraveghere, aflate acum în posesia Scotland Yardului.

Relatarea sa despre cum se petrecuseră lucrurile în legătură cu neînţelegerea iscată în privinţa rezervărilor diferea de cele oferite de personalul hotelului.

Cu toate acestea, şi poate aşa intenţiona Lugovoi, varianta sa sugera o excursie cu familia, lucru care nu se potrivea cu intenţiile criminale ale vizitei sale atribuite de Scotland Yard.

„Pe 1 noiembrie erau cu mine cele două fiice ale mele şi fiul meu. Una dintre fete are nouăsprezece ani, cealaltă douăzeci, iar băiatul meu are opt ani. Fiul meu a stat în cameră cu mine şi soţia mea. Am fost uimiţi de primirea din acest hotel, atipică pentru un hotel de aşa nivel."

„Întrucât fiul meu avea să stea în camera noastră, am rezervat şi eram pregătit să plătesc pentru un apartament cu o cameră mare sau unul cu două camere, astfel încât băiatul meu să aibă patul lui. În schimb, am primit o cameră dublă,

normală. Trei zile la rând am tot mers la recepţie şi am cerut o altă cameră. Nu am primit o alta, aşa încât fiul meu a trebuit să doarmă în pat cu noi. Nu mai e un copil de trei ani, are opt ani. Acesta a fost lucrul cel mai ciudat care ni s-a întâmplat cu ocazia vizitei. În acelaşi timp, când fiicele mele au primit o cameră friguroasă, s-au dus şi au spus că este prea răcoare şi au cerut să li se dea o alta. Au primit pe dată altă cameră, însă noaptea următoare s-au mutat înapoi, pentru că se pare că a doua era şi mai friguroasă."

„Cu siguranţă, camerele de supraveghere instalate în hotelul Millennium au înregistrat discuţiile mele aprinse cu cei de la recepţie, cum s-a dus fiica mea să întrebe de mine. Fata mea mai mare a studiat la Cambridge un an şi doi ani la Toronto. Unii spun că ea vorbeşte extraordinar de bine engleza, deci le-a explicat totul într-un mod clar. Prin urmare, nu pot să-şi justifice refuzul prin faptul că eu nu vorbesc bine engleza. Deci cine spune că eu stăteam şi pregăteam poloniul în cameră, în prezenţa fiului meu, este nebun."

După plecarea lui Lugovoi, a apărut Kovtun care s-a aşezat în acelaşi scaun rotativ, fiind îmbrăcat cu un pulover cu fermoar şi blugi.

Povestea aproape cu bucurie despre evenimentele din octombrie 2006.

„A fost o experienţă fantastică să văd Westminster Abbey pentru prima oară!", a afirmat el cu un rânjet.

Mi i-am imaginat pe cei doi ruşi sosiţi la Londra, plecând în grabă de pe aeroportul Heathrow, privind contrariaţi la hotelul de pe Shaftesbury Avenue în care le fuseseră rezervate camere, nerăbdători să treacă la afaceri. Însă despre ce afaceri era vorba? Dacă măcar jumătate din ce se spunea în Marea Britanie era corect, atunci undeva în această ecuaţie intra şi un recipient de mici dimensiuni cu poloniu 210, o bombă cu ceas – invizibilă, lunecoasă, gata să explodeze în faţa unei victime care nu bănuia nimic. Însă relările celor doi ruşi erau diametral opuse.

„De îndată ce am ajuns la Londra", a spus Kovtun, „imediat, cum ne-am cazat la hotel, pe data de 16, ne-am dus şi ne-am întâlnit cu Litvinenko. Imediat a fost, la o jumătate de oră."

„În avion, Andrei i-a spus că era un om care se oferea să aibă întâlniri cu companii britanice serioase din domeniul gazelor şi petrolului. În plus, compania pe care am vizitat-o era situată pe aceeaşi stradă, Grosvenor, la numărul 58. Când am venit la Londra, nu aveam în plan să vizitez acea companie. Însă ni s-a propus şi mi-am spus «de ce nu?»."

Kovtun lăsa impresia unei persoane care voia să se facă plăcută, aşteptând un zâmbet de la interlocutorii săi, mereu gata să facă o glumă.

Atunci când la Londra s-a pomenit de existenţa poloniului, Kovtun şi Lugovoi s-au internat, vizând un efect teatral, la spitalul numărul 6 din Moscova, chipurile pentru a-şi face analize în vederea depistării radiaţiilor. Kovtun apăruse chiar cu o urmă de chelie, care trimitea cu gândul la aspectul lui Litvinenko. Acum, părul îi creştea la loc, ţepos şi grizonant. Se răsese în cap, spunea el,

pentru că foliculii capilari erau extrem de vulnerabili la radiații și îi era teamă să nu-i fie contaminat capul.

În interviu, Kovtun insista că fusese „grav" contaminat, însă supraviețuise acestei confruntări cu radiația, fără riscuri pe termen lung pentru sănătatea sa.

„Lucrul cel mai cumplit în toată această poveste a fost că puteam să-i ucid copiii fostei mele soții din Germania. Lucrul acesta a fost cel mai înspăimântător", protestat Kovtun cu o oarecare indignare.

Însă, ca și în cazul lui Lugovoi, mesajul principal al lui Kovtun era că Litvinenko fusese, cu sau fără voia sa, sursa contaminării cu poloniu de care autoritățile britanice și germane îi acuzau pe el și pe Lugovoi.

„Mă tot gândesc că, în timpul întâlnirii noastre, Litvinenko era grav contaminat", a spus Kovtun. „Eu așa cred. De aceea m-am ras în cap, pentru că a stat chiar lângă mine. La un moment dat, Andrei s-a dus în cameră cu familia sa, să se schimbe pentru meci. Iar eu stăteam cu el în hol. Nu-mi place să stau atât de aproape. Eram prea aproape de el, iar el vorbea întruna."

„Pe 1 noiembrie nu mai discutaserăm de mult timp cu Litvinenko. Atunci arăta ciudat și stătea chiar lângă mine", a spus Kovtun. „Vorbea întruna. De aceea mi-am dat seama că e posibil să fii contaminat și prin respirație; în plus de asta, stăteam la aceeași masă – mă gândeam la consecințe."

Însă relatările lor prezentau o discrepanță.

Dacă Litvienko a fost otrăvit în barul Pine, după cum susțineau autoritățile britanice, atunci poloniul i-a fost strecurat în ceainic sau în ceașca de ceai. Însă cine a comandat ceaiul și cine l-a văzut pe Litvinenko bând din el? Ce se întâmplase în cele câteva minute vitale în care Lugovoi a plecat din barul Pine, sub pretextul că vrea să se schimbe, și după ce a revenit? Acestea erau întrebări la care rușii, la fel ca și Scotland Yard, refuzau să răspundă.

A existat un moment din discuție în care am avut sentimentul că Dimitri Kovtun sugera că Litvinenko avea un comportament ciudat, de parcă ar fi fost beat sau drogat. Însă nu erau acuzații pe care Kovtun voia să le facă în public. Totuși, ce dorea să spună era că, în ciuda versiunii asupra evenimentelor care se împământenise în Occident, de la Litvinenko provenea poloniul, atât din data de 16 octombrie 2006, cât și din timpul întâlnirii fatale la ceai din barul Pine, de pe 1 noiembrie.

„Și atunci, ce era cu ceaiul?", l-am întrebat pe Kovtun. „El și l-a comandat?"

„Desigur că îmi amintesc, dar nu vreau să vorbesc despre acest lucru", a răspuns el.

„În acea zi ați fost și dumneavoastră expus?", l-am întrebat.

„Da, cred că atunci", a spus el, părând să încurce datele primei și celei de-a doua vizite la Londra, de la jumătatea lui octombrie și de la începutul lui noiembrie. Dacă a fost contaminat abia pe 1 noiembrie, cum ar fi putut el să lase urme de poloniu pe un document oficial datat 30 octombrie?

Şi atunci cum a ajuns poloniul în Germania?

„Cred că Aleksandr a luat contact cu poloniul înainte de această dată cu sau fără intenţie", a spus Kovtun. „Când ne-am întâlnit, am dat mâna, iar apoi ne-a înmânat documente care aveau legătură cu compania Erinys."

Kovtun ne-a expus teoria sa, sugerând că Litvinenko îşi administrase singur poloniu, ca parte din campania sa împotriva Kremlinului.

„De exemplu", a spus Kovtun, „Institutul de biofizică, binecunoscut în Moscova, are un grup însemnat de oameni de ştiinţă care uneori fac experimente pe ei înşişi. De exemplu 30 de angajaţi au făcut următorul experiment.

Au băut diferite cantităţi de lichid în care puseseră cesiu. Este un izotop radioactiv care lasă urme asemănătoare, însă în concentraţii care nu sunt periculoase pentru sănătate. Apoi caută diferite modalităţi de a-şi elimina cesiul din organism. Şi, în fiecare zi, fac analize şi grafice. Aceste lucruri nu sunt periculoase, însă depinde de perspectivă. Ai putea să spui lumii că cineva a încercat să te otrăvească.

Dacă de exemplu încurci cesiul cu poloniul, e o variantă, este posibil să ajungi la alte rezultate."

De ce îl acuza pe Litvinenko mai exact?

„V-am dat un exemplu", a spus el cu un zâmbet enigmatic. „Era un om ciudat. Chiar şi mie, deşi nu mă cunoştea la vremea aceea, mi-a zis lucruri ciudate. Niciodată nu am luat în serios nimic din ce mi-a spus."

Mai târziu, Kovtun a meditat la coincidenţele ciudate ale drumului parcurs de poloniu, deducând din aceste etape că el şi Lugovoi fuseseră în pericol. Poliţia din Marea Britanie ajunsese la o concluzie diametral opusă.

„Când ne-au spus la ce adrese au fost descoperite urmele de poloniu, ne-am dat seama că noi am mers acolo doar pe 16 şi 17. M-am gândit că am fost contaminat acolo, întrucât s-au găsit urme şi în Germania, poloniul putea fi adus doar de acolo. Şi când mi-am dat seama că urmele s-au menţinut mult timp, m-am gândit că nu putea proveni decât din locurile acelea. Eu nu intrasem niciodată încontact cu poloniul sau cu orice altă substanţă radioactivă."

„Era posibil să fi provenit din Germania?", a fost întrebat Kovtun.

„Este un cerc vicios. A ajuns în Germania din Londra", a insistat Kovtun.

Însă dacă ruşii spuneau adevărul, atunci de ce Scaramella, cu care Litvinenko s-a întâlnit pe 1 noiembrie, nu prezenta semne de contaminare? Şi de ce nu se descoperise poloniu pe cardul Oyster pe care Litvinenko l-a folosit în dimineaţa în care a plecat de acasă, de pe strada Osier Crescent?

După discuţia avută mai întâi cu Lugovoi şi apoi cu Kovtun, timp de aproape 3 ore, am simţit că, la fel ca Alice, pătrunsesem într-o ţară a minunilor cu susul în jos în care convingerile îmi fuseseră răsturnate. Existau într-adevăr cel puţin două versiuni, însă nici una dintre discuţiile din acea după-amiază, duse prin intermediul interpretului de rusă al publicaţiei *New York Times*, Viktor Klimenko, nu era mai şocantă decât afirmaţia ambilor oameni că ei erau de fapt victime,

dacă nu ale unui „atentat la viaţă", cum a declarat Lugovoi, în orice caz ale unei uriaşe conspiraţii.

Ucigaşii cu simbrie de la Londra erau ţapii ispăşitori ai Moscovei.

În plus, susţineau că erau şi ei la fel de nedumeriţi de întreaga poveste a morţii lui Litvinenko ca noi, deşi nu tăgăduiau că în acea zi stătuseră ceva timp cu el şi posibil chiar în momentul în care ingerase o cantitate enormă de poloniu 210. Dintre cei doi, Lugovoi părea cel mai evaziv, cel mai rezervat în a dezvălui unele dintre aspectele-cheie ale şederii sale la Londra, mai priceput în arta digresiunilor cu scopuri diversioniste.

Însă amândoi păreau suficient de siguri pe ei atunci când sugerau că britanicii se înşelau. Erau aproape aroganţi, debordau se siguranţă şi nu trădau nici regret, nici incertitudine. S-au prezentat fără sfătuitori, fără „cosmeticieni" de imagine, fără avocaţi. Nu arătau nici o urmă de ezitare în discursul lor, nici o breşă în imaginea proiectată de ei a propriei nevinovăţii. Desigur, se cunoşteau de suficient timp încât să se pună de acord în legătură cu ce aveau de spus.

Lucrul cel mai remarcabil era felul în care amândoi luaseră cronologia şi evenimentele stabilite de poliţia londoneză şi le transformaseră într-o cu totul altă poveste, o tehnică binecunoscută învăţăceilor ştiinţei dezinformării, atât de la Moscova, cât şi de la Washington.

În Occident, Litvinenko avusese rolul denunţătorului, un cui în talpa Kremlinului care risca să fie scos cu forţa într-o bună zi.

La Moscova, accentul variantei lui Lugovoi, a lui Kovtun şi a susţinătorilor acestora cădea pe faptul că Litvinenko era un personaj secundar, un excentric şi un nimeni. Mai mulţi ofiţeri FSB, activi sau în rezervă, făcuseră tot posibilul pentru a-l denigra pe fostul lor camarad, afirmând că nu ocupa o poziţie atât de înaltă pe lista de inamici ai Kremlinului, încât să merite să fie asasinat, de unde se putea deduce că inamicii mai importanţi puteau fi lichidaţi.

„Era doar o paiaţă", ne-a spus Kovtun. Antipatia părea a fi reciprocă. Pe când starea sa se înrăutăţea, Litvinenko i-a spus soţiei sale că „Lugovoi a apărut cu un individ care nu-i plăcea deloc". Lui Litvinenko „nu-i plăcea acel om pentru că spunea că nu îi pasă de nimic pe lumea aceasta, mai puţin pe bani", a declarat Marina Litvinenko.

Mi-am amintit de vorbele precaute ale unui anchetator german care mi-a spus să mă feresc întotdeauna de legende.

Capitolul cincisprezece

Dublura lui Putin

După ce autorităţile britanice l-au identificat oficial pe Andrei Lugovoi ca fiind principalul suspect în uciderea lui Aleksandr Litvinenko, lucrurile au evoluat rapid spre un impas judiciar şi diplomatic. În manevrele sale de a-şi consolida supremaţia asupra Rusiei, Vladimir Putin a respins cererea Marii Britanii de extrădare a lui Lugovoi ca fiind „o mare prostie" şi a cerut Regatului Unit să înmâneze rezultatele anchetei făcute de Scotland Yard, pentru ca Lugovoi să fie judecat în Rusia. Marea Britanie a refuzat. Putin a insistat: Constituţia Rusiei interzice extrădarea propriilor cetăţeni în alte ţări. Acest lucru presupunea că puterea de la Kremlin nu era dispusă să coopereze sau să dovedească slăbiciune ori recunoaşterea vinei prin acţiunile sale.

Reacţia britanicilor nu a întârziat să apară.

Noua administraţie de la Londra, condusă de Gordon Brown, a ordonat expulzarea a patru diplomaţi ruşi, pe 16 iulie 2007. Era cea mai recentă dintr-o serie de expulzări din ultimele decenii, episoade care puteau constitui barometrul relaţiilor dintre Londra şi Moscova.

John Scarlett, directorul MI6 în perioada în care s-au desfăşurat evenimentele legate de Litvinenko, fusese el însuşi expulzat de la Moscova pentru spionaj, în anul 1994.

Ordinele din 2007 erau mai puţin dramatice decât cele ale altei administraţii britanice, din 1971, atunci când 105 lucrători ai Ambasadei Rusiei au trebuit să părăsească Londra, cea mai mare expulzare ordonată de către un guvern occidental. Mulţi dintre cei expulzaţi fuseseră denunţaţi de către Oleg Lialin, un ofiţer KGB care lucra sub acoperire la Londra în calitate de oficial sovietic pe probleme de comerţ. Mai târziu, Oleg Gordievski a catalogat expulzarea din acel an ca pe o lovitură dată serviciilor de informaţii sovietice. Ca răspuns, Kremlinul a ordonat scoaterea din ţară a 18 diplomaţi britanici din Moscova.

În anul 2007, guvernul britanic a justificat recenta expulzare, prezentând schematic opiniei publice cazul în care era acuzat Lugovoi. Autorităţile au furnizat probe detaliate, o mişcare neobişnuită dacă ţinem seama de stricteţea legilor britanice privitoare la publicitatea anteprocesuală.

„Urmărirea penală are ca obiect faptul că, în după-amiaza zilei de 1 noiembrie, domnul Litvinenko a băut un ceai pe care şi l-a turnat la invitaţia domnului Lugovoi, dintr-un ceainic care mai târziu s-a constatat că fusese puternic

contaminat cu poloniu 210", a declarat David Miliband, ministrul de externe, folosindu-şi prerogativele de a face declaraţii în faţa Parlamentului britanic.

„De asemenea avem probe care indică faptul că există urme de poloniu 210 şi în avionul cu care domnul Lugovoi a călătorit la Londra şi de la Londra."

Litvinenko a decedat „ca urmare a gravelor vătămări provocate de radiaţii", a adăugat Miliband. „În consecinţă, un cetăţean al Regatului Unit a suferit o moarte cumplită şi lentă; uciderea sa a pus în pericol sute de alte persoane, locuitori ai oraşului şi turişti, prin expunerea la radiaţii. Guvernul britanic are o şi mai mare responsabilitate de a asigura protecţia marii comunităţi ruseşti din Regatul Unit."

Semnalul adresat Moscovei nu a fost exclusiv ostil. Miliband şi-a început discursul amintind domeniile în care Marea Britanie şi Rusia aveau interese comune, dincolo de cazul Litvinenko, şi anume în chestiunile privitoare la schimbarea climei, la Iran, Kosovo, Orientul Mijlociu şi Sudan. Ministrul a declarat că Rusia era un „partener-cheie pe plan internaţional" în lupta împotriva terorismului, în combaterea proliferării armelor de distrugere în masă şi în chestiuni precum imigraţia ilegală, drogurile şi infracţiunile internaţionale. În mod elocvent, Miliband a admis şi „beneficiile considerabile aduse City of London", după cum numesc britanicii echivalentul Wall Street-ului, beneficii rezultate în urma tranzacţiilor financiare şi a relaţiilor comerciale cu Rusia. Într-un moment în care preţul petrolului se apropia de 100 de dolari pe baril şi resursele proprii de petrol şi gaze ale Marii Britanii din Marea Nordului ajunseseră la nivel maxim, se punea întrebarea dacă Regatul Unit avea să aşeze mai presus de interesul pe termen lung al relaţiilor cordiale cu Rusia frământările morale cauzate de moartea lui Aleksandr Litvinenko.

Într-adevăr, dincolo de declaraţii şi gesturi, ce putere avea Marea Britanie să oblige Rusia să acţioneze într-un fel sau altul? Capacitatea Londrei de a afişa influenţă se redusese semnificativ odată cu destrămarea imperiului colonial şi cu ascensiunea Statelor Unite pe plan mondial. Oficial, Uniunea Europeană sprijinea cererea de extrădare a lui Lugovoi, însă Europa continentală depindea şi ea în mare măsură de resursele de gaze ruseşti. Şi cât de realistă era solicitarea britanicilor? Era puţin probabil ca Rusia să-şi extrădeze unul dintre cetăţeni, din moment ce Marea Britanie nu era dispusă să facă acelaşi lucru şi să îi predea pe Boris Berezovski şi pe Ahmed Zakaiev, după cum a cerut de nenumărate ori Moscova.

În momentul anunţului făcut de către Miliband, oficialii din Ministerul de Externe de la Whitehall nu ştiau cu siguranţă cum avea să reacţioneze Rusia. Însă, în materie de expulzare şi de spionaj, tradiţia împământenită în anii '80 sugera că puterea de la Kremlin răspundea la expulzarea propriilor diplomaţi evacuând la rândul său acelaşi număr de diplomaţi străini de la Moscova.

Riposta Moscovei a fost o uşurare.

Pe 20 iulie 2007, la patru zile după anunţul lui Miliband, Rusia a expulzat patru oficiali britanici de la Moscova. Aparent, expulzările ordonate de către

ambele părți readuceau în memorie Războiul Rece, însă percepția diplomaților britanici era că reacția Moscovei nu a fost neobișnuită și nu anunța o înrăutățire a relațiilor.

Acesta părea să fie mesajul lui Vladimir Putin care a declarat pe postul public rus de televiziune: „Este necesar ca măsurile luate să țină seama de bunul simț. Să respectăm drepturile și interesele legitime ale partenerilor și totul va evolua în mod firesc. Am convingerea că vom depăși această criză minoră".

Rezultatul a fost pe placul oficialităților britanice care au considerat că a fost trasată o linie de demarcație între aspectele morale și cele comerciale, fără a duce la o criză majoră în exterior, fără să atragă critici acasă sau să provoace pierderi mediului de afaceri britanic. Cinismul dovedit de expulzările reciproce i-a revoltat pe susținătorii lui Litvinenko.

„În secolul al XIX-lea, flota britanică ar fi mers la Sankt-Petersburg și ar fi lansat un atac", a spus Vladimir Bukovski – disidentul antisovietic – publicului reunit la lansarea cărții *Allegations* (Alegații), cu prilejului împlinirii unui an de la moartea lui Litvinenko. „În secolul al XX-lea ar fi rupt relațiile. Mă tem că guvernul britanic nu a trecut testul. Au expulzat doar patru persoane. Și cu ce s-au ales? E ridicol, dovedește slăbiciune și o politică de împăciuire. Știm cu toții la ce duce această politică. Am avut deja un război mondial cauzat de aceasta."

În chestiunea respectivă, Statele Unite au fost mai degrabă un spectator, nedorind să se lase atrase într-o dispută pe tema lui Litvinenko, într-un moment în care erau implicate într-un conflict și mai mare cu Kremlinul, pe tema planurilor Washingtonului de a amplasa sistemul de apărare antirachetă în Europa de Est, aproape de Rusia. Însă, în februarie 2008, Congresul american a luat poziție prin adoptarea unei rezoluții, susținute de Comitetul pentru Afaceri Externe al Camerei Reprezentanților, în care se exprima „o mare îngrijorare în privința posibilei implicări a unor elemente din guvernul Rusiei în moartea domnului Litvinenko și a securității și a proliferării de materii radioactive".

Rezoluția mai solicita în același timp administrației Bush să facă presiuni asupra Rusiei „pentru a garanta siguranța producției, a înmagazinării, a distribuției și a exportului de poloniu 210, fiindcă poate deveni periculos pentru foarte multe persoane dacă este utilizat de către teroriști".

Disputa dintre Marea Britanie și Rusia a căpătat și alte nuanțe, mai puțin cunoscute.

În iunie 2007, cu ocazia evenimentului numit Lista de Anul Nou a Reginei Marii Britanii, Oleg Gordievski, fost agent dublu și transfug sovietic în Marea Britanie, a fost decorat pentru „servicii aduse securității Regatului Unit", primind titlul de „Companion of the Most Distinguished Order of Saint Michael and Saint George" (CMG), o decorație mai puțin importantă decât cea de cavaler, totuși destul de exclusivistă.

Decorația părea a fi o insultă intenționată la adresa Rusiei, readucând în memorie unul dintre cele mai umilitoare episoadele pentru KGB din istoria

Războiului Rece. Puterea de la Kremlin nu era dispusă să accepte această dovadă de dispreţ.

În noiembrie 2007, Rusia a decernat Ordinul Prieteniei lui George Blake, un ofiţer din serviciile britanice de informaţii, despre care se spunea că dezvăluise identitatea a câteva sute de agenţi britanici, la începutul Războiului Rece. Blake avea optzeci şi cinci de ani atunci când s-a făcut publică decorarea sa, la câteva zile după ce Kremlinul a acordat postum cea mai înaltă distincţie altui spion, George Koval, un american de origine rusă care oferise Uniunii Sovietice informaţii esenţiale despre Proiectul Manhattan, din care a rezultat construirea primelor bombe atomice ale Americii. Se considera că notele sale informative au stat la baza creării de către Uniunea Sovietică a propriilor bombe, în 1949.

Pe 2 noiembrie 2007, când a fost anunţată decernarea distincţiei, cabinetul lui Vladimir Putin a anunţat că George Koval a fost „singurul agent sovietic care s-a infiltrat în centrele nucleare secrete ale Statelor Unite, producătoare de plutoniu, uraniu îmbogăţit şi poloniu, folosite la construirea de arme atomice". Referirea la poloniu nu era accidentală.

Kremlinul îşi arăta dispreţul.

Decorarea veteranilor spionajului sovietic reamintea lumii respectul pe care Putin şi aliaţii săi de la Kremlin îl aveau pentru KGB, instituţia care îi formase. Pentru Andrei Lugovoi, acestea trebuie să fi fost veşti foarte bune. Se simţea protejat de puterea de la Kremlin care nu era dispusă să îl extrădeze, motiv să etaleze o încredere în sine crescândă la Moscova. De mai multe ori a acuzat serviciile britanice de securitate că au încercat să îl racoleze şi că ar fi pus la cale uciderea lui Litvinenko, întrucât acesta era văzut ca „un agent scăpat de sub controlul serviciilor secrete din Regatul Unit", după cum a spus el.

Lugovoi blama în mod repetat serviciile britanice de securitate şi de informaţii de o presupusă complicitate la uciderea lui Litvinenko. A mers până acolo încât să îl acuze pe Litvinenko de faptul că era un racolator al MI6 care începuse să vorbească prea mult şi care devenise periculos, lăudându-se public cu legăturile sale cu serviciile britanice de informaţii, punându-şi astfel şefii în dificultate. Lugovoi a mai spus că britanicii îi plăteau lui Litvinenko 4 000 de dolari pe lună şi tot ei erau cei care îl recompensau ca să scotocească după informatori şi agenţi prin lumea oamenilor de afaceri şi a emigranţilor ruşi.

Însă a fost Litvinenko într-adevăr un agent secret britanic? Sau era mai degrabă un om aflat la periferia comunităţii de profesionişti ai informaţiilor, care căuta să-şi creeze o portiţă pentru a face ceva bani în calitate de furnizor de informaţii?

Este adevărat că mulţi dintre cei pe care Litvinenko i-a cunoscut şi cu care a încercat să facă afaceri în ultimele sale luni la Londra proveneau din poliţie, armată şi posibil din serviciile de informaţii britanice. Dată fiind lumea companiilor de securitate private în care se mişcau ei, strângând armate pentru a asigura paza conductelor de petrol din Irak, pândind bârfele care circulau la Moscova în căutare de infomaţii despre Putin şi anturajul său, de foşti agenţi

FSB şi KGB care să lucreze pentru ei, ar fi fost greu de crezut ca nici unul dintre oamenii de legătură ai lui Litvinenko să nu aibă vreo relaţie cu instituţia securităţii şi a informaţiilor.

Altfel spus, ar fi fost de mirare ca serviciile britanice de informaţii să nu fie interesate de activităţile întregii comunităţi de personaje obscure care se ocupau cu strângerea de informaţii din domeniul comercial şi politic.

Însă acuzaţiile lui Lugovoi contraziceau cunoştinţele unora dintre oamenii care ştiau cel mai bine detaliile plecării lui Litvinenko din anul 2000 şi ale relaţiei sale de mai târziu cu spionii Marii Britanii.

În 2000, Litvinenko a sosit la Londra într-un moment în care prietenia care se înfiripa între Tony Blair şi Vladimir Putin se oglindea şi în relaţiile dintre serviciile de securitate şi de informaţii ale celor două ţări, permiţând o colaborare care ar fi fost de neimaginat în timpul Războiului Rece. Era o vreme în care ofiţerii de informaţii transfugi de dincolo de Cortina de Fier, cum o numise Winston Churchill, nu erau priviţi cu ochi buni. Venise o nouă eră. Înainte ca relaţiile dintre Londra şi Moscova să se răcească, spionii dezertori şi agitatorii erau o pacoste.

Litvinenko avea prea puţine lucruri de vânzare pe această nouă piaţă necruţătoare. Deja le oferise americanilor ultimul său mare secret, la Ambasada Statelor Unite din Ankara, furnizând detalii despre tehnologia sustrasă şi folosită în uciderea lui Dudaev din Cecenia, în anul 1996. CIA-ul îi refuzase „marfa", pe motiv că era lipsită de importanţă. Britanicii ar fi procedat la fel.

„Litvinenko a venit la Londra, şi-a oferit serviciile, însă, să fim sinceri, nu a trezit interesul", amintea un fost ofiţer britanic de informaţii, într-o discuţie din anul 2007, înainte ca Lugovoi să-şi înceapă şirul de acuzaţii. „Pentru un om care pretindea că ştie multe, nu prea ştia mare lucru. Nu era cine ştie ce. De fapt, era mai degrabă un cui în talpă. De la bun început a fost un personaj secundar."

„Aleksandr Litvinenko a atras atenţia în mod semnificativ printre ruşii din afara" ţării lor, a spus fostul ofiţer. „Ironia în această afacere este că serviciile [britanice] de informaţii nu erau interesate. Ruşii, în schimb, erau mai interesaţi."

Această afirmaţie coincidea cu o relatare oferită de Oleg Gordievski la sfârşitul anului 2007, ca răspuns la acuzaţiile din ce în ce mai sonore ale lui Lugovoi, potrivit cărora Litvinenko fusese agent secret britanic.

„Am vorbit cu el ca de la om la om, cu toată sinceritatea, şi mi-a povestit despre fiecare întâlnire interesantă pe care a avut-o, deci ştiu sigur că nu e adevărat", a spus Gordievski. „A fost invitat la MI6 de două ori pentru a-şi oferi cunoştinţele despre modul în care operau ruşii, însă nu i s-a dat nici o misiune. A primit 800 de lire sterline (1 600 de dolari) pentru fiecare prelegere şi atâta tot. Credea că, dacă lasă o impresie bună asupra celor de la MI6, va putea într-o bună zi să le ceară un post care să-i asigure un venit la bătrâneţe. Însă cei de la MI6 i-au spus că nu mai au nevoie de serviciile sale, lucru care l-a întristat, întrucât acesta era planul său secret."

Afirmaţiile lui Lugovoi erau „numai prostii", a mai spus el.

Marina Litvinenko a negat şi ea că soţul său fusese racolat ca spion al britanicilor, cum era de aşteptat, deşi pe de altă parte a admis că fusese plătit în schimbul furnizării de informaţii despre grupările de crimă organizată ruseşti şi despre oamenii de afaceri de la Londra. „A discutat cu oficiali ai Ministerului de Interne despre fostul său loc de muncă, însă nu ştia exact cine erau", a spus ea.

De la bun început, serviciile britanice MI5 şi MI6 au încercat să preîntâmpine inevitabilele acuzaţii că au fost implicate în evenimentele care au dus la moartea lui Litvinenko sau că l-ar fi utilizat în vreun fel sau altul pentru a recruta ruşi care tranzitau Londra.

În schimb, serviciile de informaţii ruse urmau o strategie mai complicată. Mai întâi, conducerea FSB-ului şi chiar Putin l-au minimalizat pe Litvinenko, spunând că fusese paznic de convoaie de camioane şi de vagoane. Apoi FSB-ul a părut să schimbe tactica, permiţând celui acuzat de uciderea sa să îl descrie ca pe o unealtă sau chiar ca pe un agent activ al serviciilor britanice de informaţii, o mişcare propagandistică sigură, întrucât, după cum mi-a explicat un oficial din serviciile britanice de securitate, „ştiau prea bine că nu vom confirma sau infirma niciodată public identitatea oamenilor noştri".

Dacă Litvinenko a fost agent secret pe durata autoexilului, atunci a ales un mod extrem de vizibil de a o face, denunţându-l pe Putin, condamnând moartea Annei Politkovskaia, căutând să pătrundă în lumea tainică şi agresivă a magnaţilor şi a politicienilor, acolo unde averile exorbitante erau făcute peste noapte şi păzite cu sfinţenie.

Cu toate acestea, atunci când a început să se prăpădească, a fost tratat de autorităţile britanice ca un necunoscut; spre deosebire de scoaterea spectaculoasă a lui Gordievski din Moscova în 1985 de către agenţii secreţi britanici, pe Litvinenko, aflat la ananghie, nu a venit nimeni să îl pună la adăpost.

Paradoxul suprem a fost că, prin moartea sa, a reuşit mult mai mult decât ar fi putut să obţine în timpul vieţii. Decesul lui a amplificat acuzaţiile la adresa lui Putin mai mult decât toate cărţile şi scrierile sale publicate pe site-uri cu caracter disident.

Litvinenko s-a transformat în dublura fantomatică a lui Putin.

Fantasma lui Litvinenko, aflat pe patul morţii, are să îl bântuie pe liderul rus ani de zile. Numele celor doi foşti locotenent-colonei KGB, Putin şi Litvinenko, vor apărea împreună în motoarele de căutare, în filme, selecţii de fotografii, documentare de televiziune, cărţi şi articole.

Moartea lui Litvinenko va ajunge să fie considerată momentul definitoriu al mandatului de preşedinte al lui Putin. Fostul şef de stat a încercat să redea Moscovei măreţia de odinioară. Însă decesul lui Litvinenko a garantat că reputaţia Rusiei, de ţară de temut din cele mai crunte motive, a renăscut în faţa lumii întregi sau cel puţin în relaţiile sale cu Marea Britanie.

În decembrie 2007, Ministerul rus de Externe a anunţat că va închide două sedii ale *British Council*, o organizaţie culturală finanţată de guvernul britanic, unul din

Ekaterinburg şi celălalt din Sankt-Petersburg. „Partea britanică a prejudiciat cu bună ştiinţă relaţiile cu Rusia", a declarat Serghei Lavrov, ministrul rus de externe.

Tactica dură a Rusiei i-a asigurat aprecierea dintr-un loc neaşteptat. În decembrie 2007, revista *Time* l-a desemnat pe Putin drept „Omul Anului", surclasându-şi contracandidaţii printre care fostul vicepreşedinte american Al Gore şi generalul David Patraeus, comandantul american care a condus operaţiunile din Bagdad.

În ciuda răcirii relaţiilor pe plan internaţional, Vladimir Putin îşi consolida autoritatea.

Pe 10 decembrie 2007, Putin a anunţat că îl sprijină pe Dimitri Medvedev – viceregele său de la Davos, cu câteva luni în urmă – la alegerile prezidenţiale din 2008. În mod previzibil, Medvedev a anunţat şi el că Putin avea să fie prim-ministrul său. Constituţia rusă rezervă o putere executivă nelimitată preşedintelui, însă configuraţia politică ce se contura la Kremlin sugera că Putin nu-şi terminse opera de remodelare a ţării sale.

Dacă Litvinenko nu se comportase ca un spion, nici Lugovoi nu afişa reţinerea care ar fi de aşteptat de la un om acuzat de crimă.

În decembrie 2007, Lugovoi a fost ales membru al Dumei de Stat, lucru pe care rusologii l-au considerat puţin probabil fără aprobarea eşaloanelor superioare ale Kremlinului. În campania sa electorală de candidat din partea Partidului Liberal Democrat – partid de extremă dreapta – desfăşurată pe îndepărtatele ţinuturi ale Siberiei, oamenii s-au înghesuit să îi ceară autografe. A fost aclamat ca apărător al patriei mame împotriva britanicilor cei perfizi. A spus că victoria sa demonstrează dispreţul faţă de autorităţile britanice.

Ca deputat, Lugovoi beneficia de imunitate în faţa justiţiei, cel puţin în Rusia. Britanicii au anunţat că, în cazul în care călătorea în străinătate, au emis un mandat internaţional de arestare pe numele său. Însă Lugovoi nu îşi făcea griji din cauza ameninţărilor britanicilor. Într-un documentar a fost filmat în mai multe ipostaze: fiind felicitat de noul său partid politic, primind cadou de ziua sa o pereche de cizme texane din piele de şarpe, la vânătoare pe râul Volga alături de amicul său Dimitri Kovtun şi încercând fără prea mare succes să împuşte raţe. Oare se putea interpreta că un om care nu este în stare să ucidă o raţă era puţin probabil să poată otrăvi un spion? Sau poate că mesajul era mai dur de atât şi anume că acest om nu se temea să-şi murdărească mâinile de sânge şi nu pregeta să lanseze fără mustrări de conştiinţă un atac disproporţionat şi brutal asupra unei biete fiinţe slabe şi rănite?

Însă jongleria lui Andrei Lugovoi avea o parte mult mai întunecată.

Dacă în orice moment el era considerat vinovat de către puterea de la Kremlin că o pusese în dificultate prin felul în care evoluaseră lucrurile, atunci era posibil ca Lugovoi să se afle în bătaia puştii, la fel ca Litvinenko, dar nu într-un oraş precum Londra, în care camarele de supraveghere şi anchetatorii zeloşi urmăresc criminalii, ci într-o metropolă care nu era străină de legea pumnului.

Lugovoi mergea prin oraş cu un automobil BMW seria 7, urmat îndeaproape de o maşină cu bodyguarzi. Însă, oricât ar fi fugit de justiţia britanică, era permanent la dispoziţia versiunii ruseşti, mai crude, a acesteia. Trebuie să-şi fi închipuit că propria moarte ar putea pune capăt afacerii Litvinenko într-un mod expeditiv, pe care moscoviţii îl ştiau din experienţă.

Scotland Yard nu a mărturisit public, însă ofiţerii săi au ajuns la concluzia că uciderea lui Litvinenko fusese o treabă făcută de mântuială. Atât foşti, cât şi actuali anchetatori cu legături în Scotland Yard au tras concluzia că atacul de pe 1 noiembrie 2006, indiferent de cine ar fi fost pus la cale, fusese precedat de cel puţin încă unul, la o dată anterioară, în care se folosise o doză mai mică.

„Prima tentativă a eşuat. Prin urmare, autorul, oricare ar fi el, s-a întors să termine treaba", mi-a spus un fost oficial din poliţie.

Aşa se explică urmele de poloniu dintre Londra şi Moscova şi cele descoperite în locurile în care fuseseră lăsate în trei date diferite din octombrie şi noiembrie 2006. Anchetatorii erau de părere că, atunci când prima tentativă a eşuat, asasinii sau păpuşarii lor s-au decis să folosească o doză enormă de poloniu pentru a avea garanţia unui deces fulgerător şi misterios. Astfel, ucigaşii aveau să scape neştiuţi de nimeni. Cu siguranţă, această teorie era susţinută de urmele semnificative de poloniu, descoperite la hotelul Millennium, nu doar în barul Pine, dar şi în sălile de oaspeţi şi în toaletă.

Însă planul a eşuat, dintr-un motiv foarte simplu. Lui Litvinenko i s-a părut că ceaiul care i-a fost oferit avea un gust ciudat. A luat doar câteva înghiţituri. „Undeva greşiseră", mi-a spus un anchetator de grad înalt. „Ar fi trebuit să îl bea pe tot, să se îmbolnăvească grav în timp foarte scurt şi astfel nimeni nu şi-ar fi dat seama ce i se întâmplă. Nu i s-ar mai fi făcut analize."

Potrivit aprecierilor autorităţilor britanice, intenţia era ca poloniul să nu fie niciodată depistat. Moartea lui Litvinenko ar fi intervenit rapid, cauza ar fi rămas nedescoperită şi moartea sa neelucidată. Nici măcar nu s-ar fi bănuit că este o crimă. Însă, pentru emigranţii nesupuşi de la Londra, printre care şi Boris Berezovski, mesajul ar fi fost fără echivoc: inamicii Kremlinului erau vulnerabili, indiferent unde s-ar fi aflat, cum îşi propunea legea aprobată de Duma de Stat în vara anului 2006. Mesajul avea să se răspândească în rândurile FSB-ului: ofiţerii care voiau să fugă, să dezerteze sau care nu dovedeau devotament absolut aveau să aibă aceeaşi soartă cumplită şi neştiută de nimeni – moartea inexplicabilă, în chinuri. În plus, crima nu putea fi dovedită şi identitatea ucigaşului nu avea cum să se afle, mai puţin în cazul în care cineva făcea o treabă de mântuială şi lăsa Scotland Yardului o pistă de urmat.

Fără probele prezentate într-un proces, era imposibil pentru cei din afara sistemului să aprecieze dezminţirile lui Lugovoi sau acuzaţiile Procuraturii Regale. Dacă el era criminalul, cu siguranţă nu era un asasin secret.

Prin ispăşirea pedepsei cu închisoarea în cazul Aeroflot pentru o presupusă tentativă de a-l ajuta să evadeze pe aliatul lui Berezovski, Nikolai Gluşkov,

Lugovoi se lăsase târât într-o luptă a titanilor – lupta dintre Berezovski şi puterea de la Kremlin, după ce Putin devenise preşedinte în anul 2000. Se împrietenise cu omul de a cărui ucidere era acuzat şi băuse un pahar de vin cu un magnat care îi plătise pe amândoi.

Nu era străin de tribunale.

Fără doar şi poate, existau elemente din trecutul lui Lugovoi care puteau trezi suspiciune. Dacă un om petrece 14 luni în închisoare, cum era cazul lui Lugovoi, după spusele sale, apoi reuşeşte să strângă o avere de milioane, era posibil ca aceasta să fi fost recompensa pentru chinurile îndurate? Sau, cel puţin, dacă Lugovoi făcuse închisoare, atunci era cu siguranţă un bun prilej ca cineva să îi dea de înţeles că preţul libertăţii sale trebuia plătit mai devreme sau mai târziu, într-un mod mai infam decât se obişnuia în Occident. Ambele teorii aveau susţinători. Dacă Lugovoi nu fusese „transformat" în închisoare, atunci fusese „cumpărat" la eliberare.

Însă era posibil ca, în naivitatea sa, Litvinenko să nu vadă la Lugovoi părţile întunecate pe care poliţia i le-a dezvăluit mai târziu.

„Saşa a spus că i se părea un om destul de deschis", a declarat Marina Litvinenko. „Lugovoi făcuse închisoare, ceea ce însemna că suferise o pierdere în viaţă. Iar, atunci când s-au întâlnit, întrucât şi Saşa fusese în închisoare, aveau ceva în comun. Dar poate lucrul care îi unea şi mai mult era faptul că Lugovoi avea o afacere. Saşa voia să înceapă şi el o afacere şi se gândea că poate Lugovoi avea să iniţieze ceva la Londra."

Însă relaţia aceasta ascundea un mister.

Când a început să meargă frecvent la Londra, Lugovoi era deja un milionar recunoscut, care făcea naveta între Moscova şi Londra, pe o distanţă de aproximativ 2 500 kilometri, cam o dată pe lună.

În ciuda relaţiei sale cu Berezovski, el devenise prosper în Rusia lui Vladimir Putin.

Cu toate acestea, Berezovski şi anturajul său reprezentau tot ceea ce dispreţuia şi ura Putin la oligarhi, consideraţi responsabili pentru îngenuncherea Rusiei în anii '90.

Asocierea lui Lugovoi cu un apropiat al lui Berezovski la Londra cu greu ar fi putut trece neobservată într-un oraş înţesat de agenţi secreţi şi turnători ruşi. Şi atunci, cum putea Lugovoi să rămână prieten cu Berezovski, dacă nu cumva această prietenie era aprobată chiar de Vladimir Putin sau de către un apropiat al acestuia? Cu siguranţă, Lugovoi trebuie să fi fost calul troian al Kremlinului în tabăra lui Berezovski. Însă unii anchetatori din Scotland Yard au tras concluzia că era şantajabil, că ar fi putut să accepte o misiune pentru foştii săi şefi din KGB sub ameninţarea pierderii averii şi a statutului din propria ţară.

Printre multele teorii care s-au vehiculat (şi au fost infirmate de Lugovoi) se numără şi una potrivit căreia Lugovoi îi pusese lui Litvinenko otravă în ceai, însă credea că îi administra ceva mult mai puţin letal sau volatil decât un

izotop radioactiv. Misiunea sa era să îi câştige încrederea Litvinenko, plasându-l în postura în care alţii ar fi putut să îl răpească, să-l interogheze, să-l sperie, să-l reducă la tăcere.

O posibilă paralelă se putea stabili cu cazul lui Ivan Ribkin, un politician rus, sprijinit de Berezovski, care a dispărut în mod misterios în timpul campaniei electorale pentru alegerile prezidenţiale din anul 2004, la care era candidat, deşi cu şanse minime de reuşită. Ribkin a dispărut cinci zile, iar mai târziu a pretins că fusese atras în Ucraina sub un pretext fals, fusese drogat şi supus unor acte compromiţătoare neprecizate, înregistrate pe o casetă video, o mai veche tactică a KGB-ului, folosită în timpul Războiului Rece, pentru a discredita adversarii Kremlinului.

În consecinţă, Ribkin s-a retras din cursa prezidenţială.

Singurul lucru de netăgăduit era că Lugovoi era indisolubil legat de prezenţa poloniului la Londra.

Urma ducea direct, aproape în sens propriu, la uşa acestuia. Însă neîndemânarea cu care fusese manipulat acest izotop extrem de capricios sugera că, indiferent cine împrăştiase urmele de la Moscova la Hamburg şi până la Londra, nu fusese bine informat sau că nu era conştient de proprietăţile acestuia.

În acelaşi timp, detaliile tehnice ale producerii poloniului în oraşele izolate ale Rusiei implicau că izotopul nu putea proveni pur şi simplu din comerţ. Poloniul era produs după specificaţiile clientului în cantităţi infime. Timpul scurt de înjumătăţire presupunea că nu putea fi păstrat ani de zile până se dorea utilizarea sa. De aceea trebuie să fi fost produs la comandă, cu un scop precis.

Dacă era să li se dea crezare susţinătorilor lui Litvinenko şi oficialităţilor din serviciile britanice de securitate, numai FSB-ul ar fi avut puterea şi laboratoarele necesare şi cu tradiţie pentru a duce la îndeplinire acest lucru. „Trebuie să controlezi întreaga industrie pentru a produce acest gen de otravă", a spus Felştinski, coautorul lui Litvinenko.

Desigur, aceasta nu era singura versiune.

„Poloniul a fost o demonstraţie de forţă. A fost ca o carte de vizită lăsată la locul crimei", a spus Stanislav Belkovski, un kremlinolog rus pe care l-am cunoscut la Moscova, la începutul anului 2007. „Poloniul a fost folosit ca să se creadă că de vină au fost serviciile secrete", a declarat Belkovski. „Dacă era cu adevărat implicat FSB-ul, s-ar fi folosit un alt mijloc." Aceste remarci coincideau cu cele ale unui fost oficial din serviciile britanice de informaţii care mi-a spus că: „dacă ar fi fost ucis în mod profesionist de către FSB, nu cred că am fi aflat vreodată că a fost asasinat".

Într-adevăr, a trecut mult până să iasă la iveală probele unei complicităţi la nivel înalt. În timp ce Lugovoi şi Kovtun pretindeau că au fost amândoi contaminaţi, nu au existat motive să se creadă că inspectorii din domeniul radiaţiilor ar fi colindat coridoarele de la Kremlin sau de la Lubianka în căutare de urme de poloniu.

„Este puţin probabil ca vreo persoană să se implice în aşa ceva fără aprobare", mi-a spus o oficialitate britanică, „însă este de asemenea greu de crezut că acea persoană ar reuşi să obţină un ordin scris de la cineva din eşalonul superior".

În absenţa unor ordine explicite, mi-a mai spus acel oficial, scenariul probabil ar semăna cu cel în urma căruia Thomas Becket, clericul englez din secolul al XII-lea, a fost ucis de către susţinătorii regalităţii, după ce regele Henric al II-lea a întrebat: „Nu mă scapă nimeni de acest preot incomod?".

„O altă variantă este că există o listă neoficială a trădătorilor", mi-a mărturisit un fost oficial din Departamentul de Stat. „Aceasta circulă prin lumea obscură a foştilor agenţi, cu mesajul că, dacă acea persoană păţeşte ceva, acest lucru va fi apreciat. Pentru aşa ceva nu este nevoie de aprobare de la nivel înalt. Oamenii pur şi simplu cred că astfel îşi demonstrează patriotismul."

Ultima variantă era convenabilă, pentru că astfel era evitată problema privitoare la cine anume aproba complicatele manevre necesare pentru procurarea, stocarea şi transportul poloniului 210. Cu alte cuvinte, se evita întrebarea dacă Occidentul se confrunta cu un lider rus dispus să ordone sau care măcar să nu împiedice asasinarea pe pământ străin.

Dacă se presupunea că Vladimir Putin exercita control la vârful structurii „verticale" a puterii, atunci un act cu implicaţiile şi consecinţele morţii lui Litvinenko cu siguranţă că nu putea fi conceput fără autorizaţie sau fără informarea prealabilă la cel mai înalt nivel. Însă, dacă puterea de la Kremlin într-adevăr nu era implicată în moartea lui Litvinenko, după cum susţinea, ce se putea deduce de aici despre autoritatea presupuşilor conspiratori atotputernici din rândurile foştilor ofiţeri KGB care conduceau Rusia?

Marina Litvinenko se întreba, pe când medita la acest lucru cu prilejul unei discuţii, dacă, negând implicarea, Kremlinul recunoaşte implicit că a pierdut controlul asupra reţelei proprii de furnizare de substanţe radioactive? „Acest lucru înseamnă că nu ai un control ferm în acest domeniu", a spus ea. „Rusia pretinde că este o ţară serioasă şi care controlează totul. De fapt, nimic nu controlează Rusia."

Iuri Felştinski a rezumat foarte clar versiunile. „Fie a fost ucis de adversari, fie de prieteni", a spus el la începutul anului 2008.

Unul dintre acei prieteni era, desigur, Boris Berezovski care avea propria teorie în legătură cu mobilul crimei. Spunea că fusese concepută „să împuşte doi iepuri" dintr-un foc. Una dintre intenţii era să îl reducă la tăcere pe incomodul Litvinenko şi să îl împiedice să se amestece în afacerile unor figuri proeminente precum Vladimir Putin şi Roman Abramovici. Însă intenţia ascunsă era să dea vina chiar pe Berezovski. „Cred că planul era să îl ucidă pe Litvinenko şi să lanseze zvonul că eu eram cel care a pus la cale uciderea sa", a spus Berezovski în martie 2008. În orice caz, planul a dat greş, mai spunea el, atunci când poloniul a fost identificat drept otrava utilizată şi a fost evident tuturor că statul rus era cel care controla producţia şi distribuţia izotopului. Ce le răspundea celor care îl acuzau că şi-ar fi ucis fostul angajat? „Nu îi iau în seamă pe cei care încearcă

să mă acuze că aş fi în spatele morţii lui Litvinenko", a spus el, punând astfel de acuzaţii pe seama „motivaţiei politice create de oameni de la Kremlin, de Putin şi de apropiaţii săi". Berezovski a adăugat că nu crede nici că moartea lui Litvinenko a fost un accident.

Berezovski avea, desigur, legături strânse cu toate personajele-cheie, cu Lugovoi şi Litvinenko, în special. În acelaşi timp, pentru el, statutul de azilant politic în Marea Britanie era foarte important – acesta împiedica extrădarea sa în Rusia. Cea mai mică suspiciune care ar fi planat asupra sa în cazul Litvinenko ar fi pus capăt ospitalităţii pe care Marea Britanie i-o arătase. Iar în Rusia nu-l aştepta altceva decât închisoarea sau chiar mai rău.

La un an după moartea lui Litvinenko, singurul fapt de netăgăduit, cunoscut opiniei publice, era că Marea Britanie voia ca Andrei Lugovoi să fie judecat pentru omucidere la Londra, iar că el nu era dispus să se prezinte.

Ancheta Scotland Yardului nu a căutat să stabilească şi cine ordonase crima. În această chestiune, blogurile s-au inflamat, iar comentatorii anonimi îşi ţeseau reţeaua de speculaţii.

Una dintre teorii era că Litvinenko s-a sinucis, fie pentru a arunca vina asupra Kremlinului, fie ca rezultat al unui caz de sustragere de materii nucleare care mersese anapoda. Nici un lucrător din organele de control ale statului cu care am vorbit nu a susţinut această idee sau ceea ce se putea deduce, că poloniul era parte dintr-un complot terorist, inspirat de simpatiile lui Litvinenko faţă de cauza separatistă cecenă. Era posibil, deşi puţin probabil, ca poloniul să fi fost căutat de teroriştii pentru unul dintre scopurile sale istorice, acela de declanşator al unei explozii nucleare. Însă acest lucru ar fi necesitat un grad sporit de cunoştinţe ştiinţifice şi sustragerea de beriliu, al doilea izotop utilizat la declanşatoarele primelor arme atomice.

Cu toate acestea, prietenia lui Litvinenko cu separatiştii ceceni, în special cu Ahmed Zakaiev, a încurajat câţiva pasionaţi ai teoriei conspiraţiei să sugereze că fusese implicat într-un complot terorist de a introduce materiale radioactive în Marea Britanie pentru a construi o bombă.

Însă argumentele nu stăteau în picioare. Mulţi experţi britanici şi americani au afirmat că poloniul era o alegere proastă în materie de izotopi utilizaţi la construirea unei bombe radiologice, mai ales în cantităţile vehiculate în cazul Litvinenko. În orice caz, era dificil de stabilit ce avantaje politice puteau decurge dintr-un asemenea atac care ar fi întors opinia publică britanică împotriva cecenilor şi care ar fi pus în pericol statutul privilegiat al lui Zakaiev în Marea Britanie.

La Washington, Vahid Majidi, director adjunct al Diviziei de arme de distrugere în masă a FBI, a confirmat că teroriştii erau permanent în căutare de materii radioactive. „Avem informaţii că mai multe grupări teroriste sunt interesate de obţinerea a orice poate provoca pagube, inclusiv de materii care pot fi ingerate. Nu aleg, caută orice intră în această categorie", a spus el.

A continuat: „Dacă analizăm poloniul în mod particular, este un element costisitor pentru o activitate teroristă. Nu are sens să foloseşti poloniu 210. Pentru acesta este nevoie de un capital important. Trebuie ingerat sau injectat". Spre deosebire de alte forme de radioactivitate, „radiaţia alfa poate fi oprită de o foaie de hârtie", dar „ca otravă este extrem de eficientă", iar ca armă de distrugere în masă ar fi mult mai dificil de utilizat.

După moartea lui Litvinenko, Agenţia Internaţională pentru Energie Atomică din Viena a anunţat că, până la sfârşitul anului 2007, fusese avertizată de 19 cazuri de utilizare ilegală, pierdere sau furt de poloniu, în special în Statele Unite.

Însă exista un episod care sugera că cineva fusese interesat încă dinainte de anul 2006 de procurarea de poloniu 210.

Potrivit AIEA, „se presupune că incidentul ar fi implicat o încercare de a transporta ilegal mai multe containere de poloniu 210 în Ucraina. Substanţa a fost confiscată". Dacă ar fi existat o tentativă de a scoate poloniu din Rusia, era oare posibil, după cum sugerau unii bloggeri şi critici ai lui Litvinenko, să fi fost chiar el cel care făcuse trafic cu poloniul care l-a ucis?

„Dacă se voia utilizarea poloniului pentru a ucide, atunci motivul contrabandei este clar", a declarat o oficialitate din AIEA. „Dacă intenţia era de a face contrabandă cu poloniu, atunci motivul nu este clar."

Totuşi, utilizarea poloniului a tras un semnal de alarmă printre experţii şi autorităţile de reglementare din domeniul nuclear.

Până în momentul morţii lui Litvinenko, sperietoarea serviciilor de securitate occidentale fusese atacul terorist cu o bombă radiologică care să utilizeze explozibili convenţionali pentru a răspândi o ploaie ucigaşă de radiaţii.

Acum, percepţia se schimbase radical.

„Trebuie eliminată supoziţia că bomba radiologică este singura modalitate de a folosi poloniu", a spus oficialitatea din AIEA. „Mai sunt şi alte posibilităţi: rezervele de apă, sistemele de aerisire din metrouri, de la intrarea în staţiile de metrou. Consecinţele sunt multiple şi imprevizibile."

Cu alte cuvinte, nu era neapărată nevoie să se pornească sfârşitul lumii pentru a destabiliza un oraş mare.

Aceste idei s-au regăsit într-un articol care a apărut în toamna anului 2007, în publicaţia trimestrială intitulată *Survival* a reputatului Institut Internaţional pentru Studii Strategice din Londra.

În acesta era descris cazul lui Litvinenko drept „probabil primul act demonstrabil de terorism radiologic".

Cazul Litvinenko „ilustrează ceva ce se ştie de ceva timp – odată ce a pătruns în organism, chiar şi o cantitate infimă de substanţă radioactivă poate fi mortală. Este important să reconsiderăm ameninţarea pe care o constituie terorismul radiologic".

Autorii au găsit şi un nume pentru această nouă ameninţare – I^3 – „atacuri prin inhalare, ingestie şi imersiune" şi au sugerat o multitudine de scenarii:

rezerve de apă otrăvită, împrăştiere de apă contaminată, inhalarea de particule din aer în cinematografe, stadioane, săli de concerte.

Autorii concludeau că bomba radiologică „nu era scenariul cel mai cumplit".

„Forţându-şi victimele să ingereze, să inhaleze materii radioactive sau prin imersiunea acestora în radioactivitate, teroriştii ar putea afecta mult mai grav sănătatea publică, atât cea mintală, cât şi cea fizică. Unele dintre cele mai cumplite scenarii I[3] sunt dintre cel mai simplu de dus la îndeplinire. Astfel s-ar putea ucide sute de oameni şi contamina o suprafaţa mai mare decât ar face-o o bombă radiologică. Poate lucrul cel mai important este că un atac I[3] ar semăna mai multă panică în rândul populaţiei decât o asemenea bombă. Savanţii, analiştii şi factorii de decizie nu-şi mai pot permite să le ignore."

Lumea crepusculară a speculaţiilor abunda de variante posibile.

La Roma, senatorul Paolo Guzzanti, un aliat politic al fostului premier Silvio Berlusconi, avea o teorie potrivit căreia cazul lui Litvinenko îşi avea originea în Comisia Mitrohin pe care o prezidase chiar el.

La îndemnul lui Mario Scaramella, Litvinenko a mărturisit în faţa unei camere de filmat că i se spusese că Romano Prodi era agent KGB, afirmaţie dezminţită categoric de Prodi. Cu toate acestea, acuzaţia a fost repetată sub protecţia imunităţii parlamentare de către Gerard Batten, un britanic, membru al Parlamentului European, pe data de 29 decembrie 2006. „Întrucât Aleksandr nu mai poate depune mărturie în acest sens, aşa cum era pregătit, dornic şi capabil", a spus Batten, „aş fi încântat să o fac eu în locul său".

În iulie 2007, m-am întâlnit cu Guzzanti în biroul său agitat de deasupra Piazza Delle Cinque Lune, Piaţa celor cinci luni, imediat în apropierea pieţei Navona din Roma, presărată cu cafenele în aer liber, fântâni şi statui, artişti stradali şi mimi.

„Chestiunea principală este mobilul crimei", a spus Guzzanti. „L-au ucis pentru că ameninţa principalul agent rus." Se referea la Prodi, un adversar înverşunat al lui Berlusconi şi al partidului acestuia, Forza Italia, din care făcea parte şi Guzzanti. Ideea principală a teoriei lui Guzzanti era că Litvinenko a fost ucis pentru a nu-l descoperi pe Prodi (la drept vorbind, episodul nu a reuşit decât să îl incrimineze pe politician). Guzzanti a oferit şi o altă cronologie a evenimentelor, una în care încerca să dezvăluie ce se întâmplase în cele câteva ore neelucidate de când Litvinenko a plecat de acasă şi până la sosirea la restaurantul japonez. „Litvinenko a fost otrăvit pe la prânz la hotelul Millennium", a insistat Guzzanti, respingând datele furnizate în Parlament cu câteva zile în urmă de către David Miliband, ministrul britanic de externe. „Nu s-a întâmplat nimic după-amiază, în barul Pine. Ceaiul nu era otrăvit."

Teoria lui Guzzanti avea ceva în comun cu versiunea oferită la scurt timp după moartea lui Litvinenko de către Oleg Gordievski care a afirmat că Aleksandr

ingerase otrava înainte să se întâlnească cu Mario Scaramella, în după-amiaza zilei de 1 noiembrie 2006.

În ianuarie 2007, Gordievski a spus că el era de părere că otrava fusese administrată de către „un asasin profesionist care s-a folosit de un paşaport din Uniunea Europeană. Ucigaşul a plecat, nu la Moscova, ci către o altă destinaţie, folosind o rută pe care nu sunt controale, Harwich, Cherbourg, Eurostar". În această versiune, Litvinenko fusese „deja otrăvit atunci când a ajuns la restaurantul japonez", iar episodul de la acest restaurant era şi el parte din conspiraţie, pentru a-i îndrepta atenţia către Scaramella, deturnându-i-o în acelaşi timp de la adevăraţii ucigaşi. Teoria lui Guzzanti era plauzibilă dacă acceptai ideea că prim-ministrul Italiei era agent al fostului KGB şi spionul Rusiei din Europa. Nu toată lumea era pregătită pentru această teorie îndrăzneaţă, cu atât mai puţin Prodi şi susţinătorii săi.

Relatarea lui Guzzanti a coincis la un moment dat cu opiniile altora. O idee asupa căreia erau de acord mai mulţi oameni interesaţi de caz era că Lugovoi avusese mari şanse să se împrietenească cu Litvinenko, datorită trecutului comun în tabăra lui Berezovski şi nevoii lui Litvinenko de un partener de afaceri la Moscova.

Cu toate acestea, există discrepanţe majore între versiunea lui Guzzanti şi cea a Scotland Yardului care insistă pe ideea că barul Pine a fost locul în care s-a produs otrăvirea.

Dacă Litvinenko ar fi fost otrăvit după-amiază, atunci ar fi început să prezinte simptomele iradierii mai devreme în acea zi. Cina aniversară de acasă alături de soţia şi fiul său ar fi fost tulburată de primele simptome ale bolii.

Unul dintre aspectele cele mai frapante ale întregii afaceri a fost uşurinţa cu care Litvinenko s-a încrezut în Lugovoi.

Aparent, cei doi oameni aveau puţine în comun, atât ca şi camarazi de armată, cât şi în relaţia lor cu Kremlinul.

Făcuseră parte din direcţii diferite ale KGB-ului. Fără doar şi poate, Litvinenko îşi stricase definitiv relaţiile cu instituţia, revoltându-şi foştii camarazi cu acuzaţiile la adresa FSB-ului, făcute cu prilejul conferinţei de presă din noiembrie 1998. Însă cei doi oameni se cunoşteau. Poate că Lugovoi avea relaţii sus-puse care îl interesau pe Litvinenko. Dacă era cineva de la Moscova în măsură să se apropie de Litvinenko, Lugovoi era acela: nu numai că se bucura de încrederea celuilalt, dar în acelaşi timp avea posibilitatea să îl întâlnească în locuri pe care le frecventau amândoi atunci când Litvinenko era cu garda jos. Era în postura în care să îi poată crea impresia că este în siguranţă şi să îl convingă pe fostul său camarad de faptul că în curând avea să se îmbogăţească în urma afacerilor pe care le aveau împreună.

Fiindcă relaţia lui Litvinenko cu Berezovski se deteriorase, oferta lui Lugovoi era un colac de salvare. În fond, atunci când Litvinenko s-a îmbolnăvit, prima oară l-a acuzat pe Mario Scaramella, nu pe Andrei Lugovoi.

După cum a spus Felştinski, istoricul şi coautorul său, cu prilejul uneia dintre multele discuţii: „Pentru mine este un mister cum Litvinenko nu a devenit suspicios" în legătură cu noul său partener de afaceri.

La scurt timp după prima mea vizită la Moscova, am făcut o călătorie mai aproape de casă, pe meleaguri mai prietenoase, pentru a sta de vorbă cu Vladimir Bukovski, la Cambridge. M-a întâmpinat cu amabilitate şi căldură. Moartea lui Litvinenko îl readusese în prim-plan, într-un fel pe care nu l-ar fi putut anticipa atunci când s-a împrietenit cu fostul agent KGB şi cu familia acestuia, acceptându-l în cercul disidenţilor printre care se simţea în largul său. Bukovski nu se îndoia că Lugovoi şi Kovtun fuseseră agenţii unei mari puteri oculte. Era chiar posibil, spunea el, ca ei să fi fost uneltele atrase într-o conspiraţie a cărei dimensiune nu le era cunoscută.

A mai spus să rolul lui Lugovoi „fusese doar să aducă poloniul. Şi probabil că nici nu ştia ce este. I s-a spus doar: du capsula aceasta şi dă-i-o lui cutare.

El a bănuit că poate i se întinde o cursă. E un lucru obişnuit în KGB. Aşa că trebuie să fi fost suspicios. Probabil că fusese bine plătit şi i se spusese: «Trebuie să faci acest lucru pentru serviciu». Iar el a fost de acord, deşi avea bănuieli.

Lugovoi părea că nu ştie şi poate chiar nu ştia ce face", a continuat Bukovski. „A fost folosit ca omul cel mai în măsură să se apropie de Saşa, fiindcă fuseseră prieteni cu mult timp în urmă şi încă mai ţineau legătura. Aşa încât avea trecere pe lângă el."

Aceasta era poate cea mai împăciuitoare dintre teoriile în legătură cu evenimentele de pe data de 1 noiembrie 2006.

Mai rămânea chestiunea mobilului crimei.

Litvinenko îşi făcuse mulţi duşmani. Trădase FSB-ul prin faptul că îl demascase ca pe un serviciu corupt şi criminal. Printre foştii săi colegi existau ofiţeri care nutreau faţă de el o ură personală şi profundă. Prin urmare, era destul de normal să încerce să se răzbune.

Ecoul istoric era destul de clar de la dezertarea lui Nikolai Hohlov, din anii '50. Numai atunci când un ofiţer KGB credea că a scăpat de mâna lungă a Kremlinului, un asasin îi străpungea garda şi îl ataca folosind un izotop radioactiv. Principala intenţie era să îl pedepsească pe transfug pentru a descuraja pe viitor trădările.

„Principalul motiv era că Litvinenko plecase din FSB", a spus Felştinski în noiembrie 2007, cu puţin înainte de împlinirea unui an de la moartea lui Litvinenko. „Dacă ar fi stat liniştit la Londra, probabil că l-ar fi lăsat în pace. Însă el nu a făcut-o."

Nu încape îndoială că, prin conferinţa de presă din 1998 în care Litvinenko a vrut să demaşte corupţia din FSB, şi-a atras ostilitate, încă la nivel foarte înalt. Într-una din multele noastre discuţii, Felştinski mi-a vorbit despre o întâlnire cu generalul Evgheni Hoholkov, superiorul lui Litvinenko din

unitatea URPO a FSB-ului care nu privea cu ochi buni denunțul fostului său subordonat.

Pe data de 22 mai 2000, a mai spus Feștinski, i-a făcut o vizită lui Hoholkov la un restaurant, proprietatea acestuia, „pentru a vedea dacă se putea face ceva pentru «a-l da uitării» pe Aleksandr Litvinenko" și pentru a-i permite să ducă o viață normală la Moscova.

„Am o avut o conversație lungă, de cinci ore. Mi-a spus că răspunsul este «nu». Este imposibil să fie iertat", își amintea Felștinski. „A trădat... Mi-a explicat că Aleksandr Litvinenko nu va fi iertat de sistem și că acesta avea să-l pedepsească. Și-a împreunat mâinile și a zis: «Dacă dau vreodată cu ochii de el în vreun loc întunecat, îl omor cu mâna mea». A spus: «Glumesc», dar nu glumea deloc."

„Îl urau pe Aleksandr Litvinenko după conferința aceea de presă. De la conferința de presă i se trăsese. Problema era că făcuse dezvăluiri în public. Puteau să discute multe lucruri între ei. Însă, prin conferința de presă și prin faptul că s-a aliat cu Berezovski, nu numai că s-a opus sistemului, dar în plus s-a mai și aliat cu Berezovski în lupta împotriva sistemului. Acest lucru i-a agravat fapta."

O altă teorie sugera un motiv pur material.

Potrivit lui Iuri Șveț, un fost agent KGB la Washington, Litvinenko acceptase sau solicitase de lucru de la o companie de analiză a riscului, munca sa constând din întocmirea de rapoarte despre persoane importante de la Kremlin. Șveț fusese maior în KGB și lucrase sub acoperire în calitate de corespondent al agenției Tass, cu legături cu biroul KGB-ului din ambasada sovietică de la Washington, între 1985 și 1987. Începând de prin anul 1990 își câștiga existența în Occident ca un consultant în probleme de securitate și informații.

În septembrie 2006, Litvinenko i-a cerut ajutorul, iar Șveț i-a oferit un document de opt pagini privitor la o chestiune în care era implicat un greu de la Kremlin. Litvinenko a primit documentul pe 20 septembrie 2006 și „într-un interval de două săptămâni, i-a prezentat raportul lui Andrei Lugovoi. Cred că acest lucru a declanșat asasinatul", a declarat Șveț posului BBC.

Potrivit acestei relatări, Lugovoi însuși îi arătase documentul primit de la Litvinenko persoanei implicate, a cărei identitate nu a fost niciodată făcută publică[51]. Rezultatele raportului au determinat o companie britanică să se retragă dintr-o afacere în desfășurare cu grangurele rus rămas neidentificat, care a pierdut „o mulțime de milioane de dolari", a spus Șveț. Potrivit acestei teorii, uciderea lui Litvinenko fusese ordonată din răzbunare.

„Litvinenko încerca să-și facă un nume folosindu-se de documentele altora", mi-a spus o persoană care pretindea că a văzut raportul lui Șveț. „Documentul

[51] S-au vehiculat numele mai multor persoane, toți apropiați ai lui Putin.

era în stilul KGB-ului, cuprindea profilul psihologic al unei persoane importante de la Kremlin." Aceeaşi sursă a menţionat şi un nume de la vârful piramidei puterii lui Vladimir Putin.

După moartea lui Litvinenko, evenimentele indicau că ideea unei crime extrajudiciare, comise de serviciile de securitate, nu era deloc exclusă. Autorităţile ruse chiar au recunoscut acest lucru.

În august 2007, Iuri Ceaika, la momentul acela procurorul general al Rusiei, a anunţat arestarea a zece persoane implicate în uciderea la comandă a Annei Politkovskaia. Ceaika pus crima pe seama unor forţe din afara sistemului şi a pretins că fusese comisă pentru a discredita puterea de la Kremlin. Însă a afirmat în acelaşi timp, destul de deschis, că printre cei reţinuţi se aflau un maior de poliţie, trei foşti poliţişti şi un fost ofiţer FSB. Cei zece oameni, care lucrau pentru o grupare criminală condusă de un cecen din lumea interlopă, operaseră în două etape, mai întâi supraveghind-o pe Politkovskaia şi apoi ucigând-o. Fostul ofiţer FSB fusese identificat de foştii şefi ai Annei Politkovskaia de la *Novaia Gazeta* ca fiind un locotenent-colonel pe nume Pavel A. Riaguzov, lucrător la o unitate a FSB-ului care ancheta infracţiunile propriilor angajaţi.

Politkovskaia se ocupase de evenimentele din Cecenia, iar, după moartea sa, Litvinenko a promis să îi demaşte pe cei care o uciseseră. După cum avea să se dovedească, i-a fost şi lui curmată viaţa înainte să afle ce se întâmplase cu Politkovskaia. Însă, asemenea acesteia, fusese şi el fascinat un comentator care încerca să scoată la lumină posibilele origini ale celui de-al doilea război cecen.

Într-adevăr, unii analişti insistau că acuzaţiile lui Litvinenko la adresa FSB-ului, conform cărora această instituţie ar fi fost responsabilă de bombardarea blocurilor de locuinţe, eveniment care a precedat al doilea război cecen, constituiau un motiv serios pentru a-l ucide; însă de ce ar fi aşteptat ucigaşii atât de mult timp până să se răzbune?

Dincolo de toate acestea, rămânea o întrebare: cine dăduse ordinul? Cu alte cuvinte, era Vladimir Putin, preşedintele unei noi Rusii, mândre, dispus să ordone uciderea unui om despre care pretindea că este nedemn de a fi cunoscut?

În opinia Occidentului, Putin avea mai mult de pierdut ordonând asasinarea lui Litvinenko decât dacă ignora în continuare atacurile sale virulente. Dar, după cum o dovediseră atât de bine faptele, dacă ştia dinainte, totuşi nu a făcut nimic pentru a preîntâmpina crima şi, după ce aceasta a fost comisă, nu a făcut nimic pentru a facilita extrădarea lui Lugovoi, pe când cel acuzat de crimă candida cu aroganţă la alegerile parlamentare.

Ancheta poliţiei britanice îl pusese pe Putin într-o situaţie complicată.

Dacă acesta fusese planul sinistru al unor slugi indisciplinate, scăpate de sub control, Putin nu prea putea recunoaşte că autoritatea sa fusese sfidată cu atâta uşurinţă. Dacă, în schimb, conspiraţia îşi avea rădăcinile mai sus, chiar la Kremlin, nu putea să recunoască fără să se implice pe sine şi pe apropiaţii săi.

Ca lider de fier al unei ţări naţionaliste, nu putea să predea un cetăţean rus pe mâna justiţiei unei ţări străine, fără să-i fie afectat prestigiul[52].

În cele din urmă, cea mai simplă teorie a oferit-o urma de poloniu. Se descoperiseră urme ale izotopului peste tot pe unde Andrei Lugovoi şi Dimitri Kovtun rămăseseră peste noapte sau se opriseră să bea ceva sau să stea de vorbă. În plus, urma arăta că poloniul apăruse în diverse locuri din Londra, în trei date diferite.

Foarte puţini experţi s-au îndoit că poloniul provenea din Rusia, o afirmaţie dezminţită categoric de autorităţile ruse.

Într-adevăr, la sfârşitul anului 2007, anchetatorii ruşi au susţinut că investigaţia lor în cazul Litvinenko nu reuşise să stabilească originea poloniului şi că nu ştiau de unde provenea acesta.

„Prima parte a anchetei a demonstrat că poloniul nu prezintă semne distinctive", a spus Aleksandr Bastrikin, preşedintele Comitetului de anchetă din cadrul Procuraturii Generale a Rusiei, cu prilejul unui interviu citat de agenţia de presă RIA Novosti. Bastrikin nu a dezvăluit de unde obţinuseră oamenii de ştiinţă ruşi mostre pentru investigaţie sau cum ajunseseră la această concluzie. Teoretic, singura sursă cunoscută disponibilă în Rusia ar fi putut proveni din contaminarea lui Lugovoi şi a lui Kovtun de când fuseseră la spital, la începutul lunii decembrie 2006. Părea ciudat ca o oficialitate rusă să afirme faptul că poloniul era disponibil în cantităţi destul de mari, încât să poată fi analizat.

„Încercăm să determinăm sursa poloniului, lucru extrem de important", a spus Bastrikin.

Acelaşi lucru îi preocupase şi pe anchetatorii occidentali.

În decembrie 2006, Mark Hibbs, un specialist în fizică nucleară din Bonn, din Germania, a afirmat că poloniul folosit pentru a ucide, deşi prezent în cantitate mare din punct de vedere al toxicităţii, era „prea puţin pentru majoritatea tehnicilor de analiză utilizate pentru a obţine amprentele chimice".

Cu alte cuvinte, era puţin probabil ca poloniul folosit pentru a-l ucide pe Litvinenko să fie depistat în Rusia, într-o cantitate suficientă pentru a fi recunoscută ca probă de un tribunal.

Însă Hibbs nu a respins ideea unei complicităţi a statului la nivel înalt. El mai spunea că, potrivit anchetatorilor cu care a stat de vorbă, cantitatea folosită în cazul Litvinenko era suficient de mare „pentru a sugera că nu fusese

---

[52] Pentru adepţii pătimaşi ai teoriei conspiraţiei, cererea Marii Britanii de extrădare a lui Lugovoi contrabalansa insistenţa Rusiei de extrădare a lui Berezovski. Însă ar necesita un prea mare efort de imaginaţie să afirmăm că moartea lui Litvinenko a fost pusă la cale pentru a-l incrimina pe Lugovoi şi astfel să dea Moscovei un avantaj în efortul depus timp îndelungat pentru a garanta repatrierea lui Berezovski. Şi totuşi...

sustras dintr-o sursă civilă cunoscută de către traficanții de pe piața neagră, ci fusese luat direct dintr-o instituție controlată de guvern care utilizează materii nucleare, iar făptașii știau într-o oarecare măsură la ce se expuneau în timpul manipulării acestuia".

Căutarea mobilului crimei excludea răspunsurile simple.

Litvinenko se interesase de prăbușirea companiei Iukos, o afacere care făcuse multe victime sus-puse. În plus de aceasta, după cum spunea Berezovski, Litvinenko se ocupase și cu investigarea spălării de bani și a afacerilor imobiliare din Spania în care era implicat un oligarh cu un susținător puternic la Kremlin.

Atunci când se vorbește despre proiectele individuale ale lui Litvinenko, este adusă în discuție investigarea afacerilor unor oameni precum Roman Abramovici și Vladimir Putin. Însă, era de părere un specialist rus, dacă Litvinenko ar fi fost în măsură să facă vreo dezvăluire, ar fi făcut-o public. „Mai întâi de toate, trebuie să excludem varianta că a fost ucis pentru că știa ceva, pentru că dacă ar fi știut ceva, ar fi dat publicității", a spus Andrei Soldatov, jurnalist moscovit, specialist în serviciile de informații, care stătuse mult de vorbă cu Litvinenko în anul 2003.

Mai exista o teorie potrivit căreia unii dintre așa-zișii *siloviki*, oamenii influenți de la Kremlin, puseseră la cale uciderea lui Litvinenko, ca parte dintr-o conspirație bizantină între clanurile de la putere care au prosperat în epoca Putin. Intenția era să îi forțeze mâna lui Putin să aibă o reacție dură, lucru care i-ar fi stricat liderului în relațiile cu Occidentul și ar fi complicat încercarea acestuia de a submina bastionul puterii de la Kremlin, pe când țara se îndrepta spre alegerile prezidențiale din martie 2008.

„Litvinenko a fost ucis de unul dintre clanurile de *siloviki*, nu la ordinul direct al lui Putin, al lui Patrușev sau al KGB-ului", a spus Evgheni Limarev, analistul specialist în securitate rusă care locuia în Franța și ale cărui e-mailuri către Mario Scaramella au stârnit un mare interes pe data de 1 noiembrie 2006.

„Prin urmare, cineva are interesul ca în Rusia lucrurile să fie mai rigide, să se construiască un nou zid al Berlinului."

Însă „nimeni nu se aștepta să se afle", a spus Marina Litvinenko. „Iar atunci când lumea spune: «Și de ce să nu fie omorât, ca Anna Politkovskaia?», eu răspund: «Pentru că aici suntem la Londra. Imediat se află.» Există camere de supraveghere, este atât de simplu, pentru că totul este la vedere. Anna a fost împușcată în Rusia. În Londra nu ar putea face același lucru, pentru că e altă țară."

Însă Londra nu i-a oferit lui Litvinenko protecția la care se aștepta.

Dacă și-a petrecut ultimii ani din viață luptând pentru schimbarea regimului din Rusia, atunci Aleksandr Litvinenko a murit în zadar, iar moartea sa a fost un avertisment cumplit pentru alții care ar putea să-l imite.

Adevărat, Litvinenko a pătat numele lui Vladimir Putin, legându-i-l pentru totdeauna de suspiciunea de crimă. Însă decesul lui a întărit hotărârea Rusiei de a se impune ca opusul Occidentului liberal.

Poate că moartea i-a adus un statut pervers, oferindu-i un renume pe care nu l-ar fi câştigat niciodată în timpul vieţii. Însă lucrul cel mai important este că povestea lui Saşa a demonstrat că evenimentele au un final deschis, nu se sfârşesc cu învingerea răului sau cu „şi au trăit fericiţi până la adânci bătrâneţi".

În povestea lui Saşa nu s-a făcut dreptate.

Epilog

PE 23 noiembrie 2007, o mână de oameni în haine cernite s-au adunat în parcarea închisă cu gard a Highgate West Cemetery, sub turla din piatră pală a capelei de la intrarea în cimitir. Vremea era friguroasă şi bătea un vânt puternic.

Se împlinise un an de la moartea lui Aleksandr Litvinenko. Prietenii apropiaţi, familia şi asociaţii săi, care se reuniseră în decembrie 2006 pentru a-l duce pe ultimul drum, se adunaseră acum pentru a-l comemora. Valter şi Marina Litvinenko au sosit împreună cu fiul lui Litvinenko, Anatoli. Marina purta ochelari de soare Prada şi haine cernite. Fiul său purta o jachetă cu glugă şi jeanşi. Mama lui Litvinenko, Nina Beliavskaia, era şi ea de faţă, alături de Sonia, fiica acestuia din prima căsătorie. Boris Berezovski sosise şi el în grabă, cu binecunoscutul automobil Maybach, urmat îndeaproape de bodyguarzii săi într-un Mercedes SUV. Cea de-a treia soţie a acestuia, Elena, a venit separat cu un Bently cu şofer. Dintre rezidenţii Londongradului mai erau prezenţi Ahmed Zakaiev şi Vladimir Bukovski, pentru a aduce un omagiu camaradului lor răpus. La fel şi Alex Goldfarb şi regizorul Andrei Nekrasov. În urmă cu mai puţin de un an purtau coşciugul greu al lui Litvinenko. Acum, nu îi mai apăsa nimic în afară de amintiri şi, pentru unii, suferinţa eternă.

Odată strânşi, cei prezenţi au luat-o pe drumul obişnuit, în sus, pe treptele abrupte, înnegrite şi tocite, de-a lungul unei alei late şi acoperite de iarbă pe care frunzele căzute îngheţaseră şi putrezeau pe pietrişul care ducea la mormântul lui Litvinenko. Încă nu avea piatră de mormânt şi, dintr-o fotografie făcută cu bliţul de un amator, având pe fundal un panou de lemn maroniu, fostul ofiţer KGB îi privea pe cei veniţi să îi cinstească memoria. Pe când se strângeau sub Soarele palid de iarnă, s-a auzit ciripitul unui măcăleandru; apoi un telefon sunând. Purtând pe cap o beretă crem, Nina Beliavskaia s-a apropiat de mormânt, ţinând în mână o pungă albă de plastic pe care scria „Ienjerie personală" şi a scos din ea o lumânare, o cârpă de curăţat şi câteva inimioare din saten roşu pe care scria în rusă, cu caractere chirilice: „Te iubesc şi îmi amintesc de tine". Cu gestul hotărât al unei mame care mustră în tăcere o noră neascultătoare, a început să şteargă murdăria de pe fotografia lui Litivinenko, a aprins lumânarea şi a început să se roage.

Sonia Litvinenko a început să plângă, iar umerii îi tresăltau sub părul blond.

Valter Litvinenko şi-a scos şapca.

Ahmed Zakaiev şi-a ridicat mâinile cu palmele în sus, gestul de rugăciune islamic.

Boris Berezovski şi-a făcut cruce în stilul creştin-ortodox. Soţia acestuia a pus pe mormânt câţiva crini zvelţi, cu tija lungă, prinşi cu o panglică neagră. Marina Litvinenko ţinea în mână un buchet de trandafiri albi şi roşii şi privea la mormântul mărginit de vecinii britanici – familia Smith şi familia Otway.

Era un moment potrivit pentru a-şi aminti că, în zgomotul şi furia aceea, în afara politicii şi manevrelor internaţionale, se întâmplaseră lucruri simple, familiale: o soţie îşi pierduse soţul, o mamă îşi îngropase fiul, doi copii îşi plângeau tatăl.

O moarte prematură îl smulsese dintre ei.

Şi nu era numai atât. Unii dintre cei strânşi în jurul mormântului deveniseră celebri. Marina Litvinenko şi Alex Goldfarb scriseseră o carte şi încheiaseră un acord pentru realizarea unui film. Acordaseră o mulţime de interviuri în întreaga Europă şi în Statele Unite. Plănuiseră campanii pentru a cere dreptate la Curtea Europeană a Drepturilor Omului. Credeau că, într-o bună zi, Poliţia judiciară va obliga Scotland Yardul să facă publice descoperirile. Credeau că ştiu cine este de fapt responsabil.

„Este aproape sigur că statul sau Guvernul rus a fost implicat în furnizarea poloniului 210 cu care a fost otrăvit Aleksandr Litvinenko", a spus avocata lor, Louise Christian, cu prilejul unei conferinţe de presă în Londra, chiar înainte de momentul de reculegere din Highgate West Cemetery.

Însă supravieţuitorii nu erau nici pe departe pe cale să obţină punerea sub acuzare sau o rezolvare.

Într-un anume fel, se ajunsese la un război propagandistic, o competiţie în care rivalii se aflau la 2 500 de kilometri depărtare şi care luptau nu doar pentru dreptate, ci şi pentru supremaţie.

„Într-o bună zi vom şti cu siguranţă cine este responsabil, pentru că altfel nu ne-am simţi în siguranţă", a spus Marina Litvinenko. Privindu-i pe toţi strânşi, am simţit că aveam în faţă o armată mică ce se ridică împotriva batalioanelor Kremlinului.

Şi cum rămâne cu Andrei Lugovoi, omul acuzat că i-a ucis soţul?

„Îl aştept aici, la Londra", a spus Marina Litvinenko.

Mulţumiri

DATOREZ MULŢUMIRI multor persoane de la *New York Times*, în special lui Bill Keller care m-a susţinut în dorinţa mea de a scrie această carte şi mi-a acordat timpul necesar pentru a o pune pe hârtie, îi mulţumesc lui Jill Abramson pentru interesul arătat acestei poveşti şi lui Susan Chira pentru sprijinul ei neobosit acordat în tratarea acest subiect. Echipa de la biroul din Londra a abordat incisiv cazul lui Litvinenko, iar de la biroul din Moscova le sunt în mod special recunoscător lui Viktor Klimenko şi lui Nikolai Halip, cât şi responsabilului biroului, Steven Lee Myers, şi corespondenţilor Chris Chivers, Michael Schwirtz, Andrew Kramer şi lui Mark Landler din Frankfurt.

Le sunt îndatorat în mod special celor care au avut un rol extrem de important în investigaţie şi în luarea de interviuri: lui Mark Franchetti din Moscova, lui Elisabetta Povoledo în Italia şi lui Stewart Tendler la Londra.

Am primit un ajutor nepreţuit din partea editorilor Charles Conrad şi Bill Thomas de la Doubleday Broadway. Agentul meu, Michael Carlisle, de la Inkwell Management, mi-a fost, ca întotdeauna, un prieten, un îndrumător şi un stimul.

Pentru a înţelege Rusia am stat de vorbă, printre mulţi alţii, cu Anthony Robinson la Londra şi cu Celestine Bohlen şi Alison Smale la Paris. Vreau să-i mulţumesc lui Robinson şi pentru că mi-a arătat un manuscris nepublicat, tradus de el din limba italiană, în care vorbea despre Rusia modernă. Mi-au fost oferite versiuni ale evenimentelor de pe 1 noiembrie 2006 din partea unor oameni având cunoştinţe în domeniul securităţii, al diplomaţiei, al serviciilor de informaţii şi al organelor de control al căror nume nu pot fi publicate. Sper că îşi recunosc contribuţia nepreţuită.

Majoritatea oamenilor de ştiinţă şi a savanţilor care mi-au oferit ajutor au fost identificaţi în carte. Pe lângă aceştia, Milton Leitenberg, de la Universitatea Maryland, mi-a oferit sfaturi şi acces la arhiva sa de resurse publicate.

Îi mulţumesc familiei mele pentru că m-a suportat cât timp m-am izolat pentru a scrie cartea şi în special îi mulţumesc soţiei mele, Susan Cullinan, pentru generozitatea şi sprijinul inestimabil oferit în calitate de cercetător, editor şi muză la scrierea acestei cărţi. Fără ajutorul ei, această carte nu ar fi existat.

Note şi surse

PROLOG: Reconstituirea drumurilor lui Litvinenko din data de 1 noiembrie 2006 are la bază interviuri cu multe persoane, printre care Marina Litvinenko şi Ahmed Zakaiev. Descrierea traseului spre centrul Londrei provine din observaţiile personale.

Capitolul 1: Cămine destrămate, imperiu destrămat

Relatările despre copilăria şi cariera lui Litvinenko provin din interviurile realizate la Moscova cu mama sa, Nina Beliavskaia, cu prima soţie a acestuia, Natalia Litvinenko, şi cu scriitorul britanic Gerald Seymour, în Anglia.

Capitolul 2: Om bogat, om sărac

Observaţiile lui Boris Berezovski au fost culese cu prilejul câtorva interviuri de la Londra şi din apariţiile personale. Colecţia în trei volume de articole şi interviuri, *The Art of the Impossible* (Arta imposibilului), mi-a fost de asemenea utilă. Comentariile lui George Soros au fost făcute cu ocazia unei lungi conversaţii telefonice. Au existat trei cărţi care mi-au oferit un material de o valoare inestimabilă despre Berezovski în anii '90: *Godfather of the Kremlin* (Naşul de la Kremlin) de Paul Klebnikov, *Sale of the Century* (Chilipirul secolului) de Chrystia Freeland şi din *Death of Dissident* (Moartea unui disident) de Alex Goldfarb şi Marina Litvinenko.

Capitolul 3: Acoliţii

Referirile la Alex Goldfarb se bazează pe mai multe interviuri cu el şi pe cartea *Soros: The Life and Times of a Messianic Billionaire* (Soros: Viaţa şi vremurile unui miliardar mesinic), de Michel T. Kaufman. De asemenea, m-am inspirat din interviurile cu Andrei Lugovoi şi lordul Tim Bell. Mi-au fost utile şi comunicatele agenţiei Associated Press, cât şi „Lista celor mai bogaţi" publicată de *Sunday Times* din Londra.

Capitolul 4: Renegatul

Interviurile cu Natalia Litvinenko şi Marina Litvinenko mi-au oferit reflecţii nepreţuite. Fotografia de la cea de-a doua nuntă a lui Litvinenko a apărut în *Death of a Dissident* în care se face referire şi la uciderea lui Vlad Listiev.

Capitolul 5: Povestiri de război

Detaliile experienţelor lui Litvinenko din timpul războaielor din Cecenia au fost oferite într-un interviu de Ahmed Zakaiev, de Aleksandr Gusak, citat de BBC, şi de Martin Sixsmith în *The Litvinenko File* (Dosarul Litvinenko). Informaţiile despre războiul din Cecenia din acest capitol şi din altele provin din relatările din *New York Times* ale lui Michael Gordon şi ale lui Michael Specter. Am primit

şi mai multe detalii cu prilejul interviurilor luate lui Jos de Putter şi lui Andrei Nekrasov. De asemenea, m-am inspirat şi din cartea lui Litvinenko, *Lubyanka Criminal Group* (Gruparea criminală din Lubianka). Povestea casetei video secrete se bazează pe o relatare din *Wall Street Journal*, de pe 23 mai 2007. Transcrierea conferinţei de presă susţinută de Litvinenko a fost publicată de Official Kremlin International News Broadcast. Matrerialele anterioare au fost descoperite de către Alain Delaquérière din departamentul de investigaţie al *New York Times*.

Capitolul 6: Fuga din Rusia

Relatarea fugii lui Litvinenko din Rusia se bazează în principal pe discuţiile avute cu Iuri Felştinski, Alex Goldfarb, Marina Litvinenko şi Vladimir Bukovski. Am găsit detalii şi în prefaţa lui Alex Goldfarb la *Lubyanka Criminal Group*, tradusă de Viktor Klimenko de la *New York Times* din Moscova, şi în *Death of a Dissident*.

Capitolul 7: *Siloviki*

Relatarea despre Forumul de la Davos din 2007 provine din observaţiile personale, inclusiv din apariţiile în mass-media şi la dineul oficial ale lui Medvedev. Observaţiile lui Thomas Graham provin din „Situaţia relaţiilor dintre Statele Unite şi Rusia şi noua administraţie Bush". Comentariile autobiografice ale lui Vladimir Putin se bazează în mare măsură pe *First Person* (La persoana întâi), o serie de interviuri luate de trei jurnalişti. M-am bazat şi pe articole publicate de *Sunday Times* din Londra, Reuters, *The Economist* şi site-ul Trusted Sources. Relatarea despre uciderea Annei Politkovskaia se bazează pe articolul lui Michael Specter din *The New Yorker*, din 9 ianuarie 2007. De asemenea, am făcut referire şi la reportajele lui Steven Lee Myers despre procesul Iandarbiev din *New York Times*. Cartea *Kremlin Rising* (Ascensiunea Kremlinului) de Peter Baker şi Susan Glasser mi-a oferit şi ea detalii interesante despre cazul Hodorkovski.

Capitolul 8: Exiluri poleite

Informaţiile cuprinse în acest capitol provin din reportaje de presă din Londra, de la agenţi imobiliari şi din interviuri realizate de mine şi de reporteri ai *New York Times* din Londra, în special Sarah Lyall şi Heather Timmons. Cartea *Young Stalin* (Tânărul Stalin), de Simon Sebag Montefiore, oferă un context istoric foarte util. Observaţiile lui Peter Clarke despre terorismul din Marea Britanie provin de la conferinţa ţinută cu prilejul prelegerii anuale Colin Cramphorn Memorial Lecture de la Londra, din 24 aprilie 2007.

Capitolul 9: Protecţia coroanei?

Observaţiile Soniei Litvinenko provin dintr-un interviu, la fel şi cele ale lui Vladimir Bukovski şi ale lui Andrei Soldatov. Comentariile lui Robert Service au fost preluate dintr-un articol din *Sunday Times* din Londra. De asemenea, am citat din cartea *Blowing Up Russia* (Dinamitarea Rusiei), scrisă de Iuri Felştinski şi Aleksandr Litvinenko. Citatul din Serghei Lisiuk mi-a fost oferit de Associated Press. Articolul lui Neil Barnett a apărut în *The Spectator*. Textul scrisorii lui

Mihail Trepaşkin a fost publicat în *Chronicle of Political Persecution in Present Day Russia* (decembrie 2006).

Capitolul 10: Un rolodex pentru care merită să mori

Detaliile despre Mario Scaramella mi-au fost furnizate de reportajele şi materialele de arhivă ale Elisabettei Povoledo. În înregistrarea pe DVD, clasificată ca aparţinând Comisiei Mitrohin, apare Litvinenko, intervievat de Mario Scaramella. Evgheni Limarev a stat de vorbă cu mine în mai multe ocazii, la fel şi Maxim Litvinenko. Iulia Svetlicinaia a discutat cu mine la Londra. Detaliile despre acţiunile lui Scaramella privitoare la OMI provin din câteva articole şi din publicaţia *Lloyd's List*.

Capitolul 11: Otravă şi PR

Detaliile privitoare la boala lui Litvinenko au fost oferite de Marina Litvinenko, în interviuri luate de mine şi de Natalia Gevorkian. Atitudinea lui Litvinenko faţă de islam a fost tratată în interviuri luate membrilor familiei sale, lui Alex Goldfarb şi lui Ahmed Zakaiev. Aspectele privitoare la PR provin din interviuri cu Tim Bell, Jennifer Morgan şi Natasja Weitsz. Originile testamentului lui Litvinenko, redactat pe patul morţii, provin din discuţiile avute cu Alex Goldfarb, Marina Litvinenko, Ahmed Zakaiev şi din *Death of a Dissident*.

Capitolul 12: Asasinul invizibil

Memoriile a două persoane mi-au fost extrem de utile: cele ale lui Pavel Sudoplatov, *Special Tasks* (Misiuni speciale) şi ale lui Nikolai Hohlov, *In the Name of Conscience* (Glasul conştiinţei). Raportul armatei americane despre otrăvirea cu substanţe radioactive a fost obţinut de către Associated Press. Teoriile lui Norman Dombey au apărut în câteva interviuri, date după publicarea unui articol în *London Review of Books*, pe 2 august 2007. Detaliile privitoare la descoperirea poloniului provin din *Marie Curie: A Life* (Marie Curie, o viaţă), scrisă de Susan Quinn şi din scrierile lui Marie Curie despre substanţele radioactive. Detaliile despre cazul Dror Sadeh apar în *The Bomb in the Basement* (Bomba de la subsol) de Michael Karpin. Fred A. Bryan şi Louis B. Silverman au scris un studiu timpuriu despre poloniu pentru Comisia Americană pentru Energie Atomică. Radi Ilkaev şi Ekaterina Şugaeva au făcut declaraţii mai multor canale media ruse. Datele despre oraşele izolate din Rusia sunt expuse în *Conversion and Job Creation in Russia's Closed Nuclear Cities* de Oleg Buharin, Frank von Hippel şi Sharon K. Weiner, publicată de Universitatea Princeton în noiembrie 2000. Un raport complet despre poloniu, ca otravă, a fost scris de John Harrison, Rich Leggett, David Lloyd, Alan Phipps şi Bobby Scott fiind publicat în revista *Journal of Radiological Protection* (martie 2007). Observaţiile lui Raymon Guilmette au fost făcute într-un interviu şi în jurnalul *Health Physics News* (2 februarie 2007). Pentru a mă familiariza cu particularităţile poloniului am stat de vorbă cu Michael Clark, de la Health Protection Agency. De asemenea, James McNish de la Societatea Regală Britanică pentru Chimie mi-a pus la dispoziţie materiale de arhivă, în special *The Chemistry of Polonium* scrisă de K. W. Bagnall şi publicată în anul 1957.

Capitolul 13: Pe urmele poloniului

Acest capitol se bazează pe declarațiile publice ale Health Protection Agency, ale poliției britanice și ale companiei British Airways. Pat Troop și Paolo Guzzanti au acordat interviuri. Detaliile anchetei poliției și traseul urmat de poloniu se bazează pe reportaje realizate de mine la Londra, la Moscova și la Hamburg. Despre timpul petrecut de Litvinenko la spitalul University College au relatat atât Geoff Bellingan, cât și alții, mie și revistei *Popular Science*, în iunie 2007. Descrierea clubului Hey Jo are la bază observații personale. Relatările despre companiile Erinys și RISC Management aparțin în mare măsură unor surse confidențiale.

Capitolul 14: Ucigași plătiți sau țapi ispășitori?

Interviurile cu Lugovoi și Kovtun au avut loc la Moscova, pe 2 martie 2007. Întrebările au fost adresate de mine și de Steve Lee Myers, responsabilul biroului din Moscova al *New York Times*, iar traducerea a fost asigurată de Viktor Klimenko de la biroul de la Moscova al *New York Times*. În afară de discuțiile avute cu mine, personalul de la hotelul Millennium a mai stat de vorbă și cu reporteri de la *Daily Telegraph*, în iulie 2007, *Los Angeles Times*, pe 9 decembrie 2007, și *USA Today*, în februarie 2008.

Capitolul 15: Dublura lui Putin

Detaliile despre colaborarea lui Litvinenko cu serviciile de informații britanice din anul 2000 provin din surse confidențiale. Aprecierile poliției britanice în legătură cu evenimentele care au dus la moartea lui Litvinenko au fost făcute de persoane care vor să-și păstreze anonimatul. Iuri Șvețț a acordat interviuri postului BBC. Analiza lui Mark Hibbs a apărut în publicația *Nuclear Fuel* (4 decembrie 2006).

Epilog: Descrierea evenimentelor din cimitirul Highgate se bazează pe observații personale.

Bibliografie selectivă

Baker, Peter şi Susan Glasser. *Kremlin Rising*. Lisa Drew/Scribner, 2005.

Curie, Marie. *Radioactive Substances*. Dover Publications, 2002.

Felştinski, Iuri, ed. *The Art of the Impossible*. Vol. 1–3. Terra-USA, 2006.

Felştinski, Iuri. *Verdict*. Terra-USA, 2007.

Felştinski, Iuri şi Alexander Litvinenko. *Blowing Up Russia*. Gibson Square, 2007.

First Person: An Astonishingly Frank Self-Portrait by Russia's President Vladimir Putin. Public Affairs/Perseus Books, 2000.

Freeland, Chrystia. *Sale of the Century*. Little, Brown, 2000.

Goldfarb, Alex şi Marina Litvinenko. *Death of a Dissident*. Simon and Schuster, 2007.

Jack, Andrew. *Inside Putin's Russia*. Granta Books, 2004.

Kaufman, Michael T. *Soros: The Life and Times of a Messianic Billionaire*. Alfred A. Knopf, 2002.

Hohlov, Nikolai. *In the Name of Conscience*. Frederick Muller, 1960.

Klebnikov, Paul. *Godfather of the Kremlin*. Harcourt Books, 2000.

Litvinenko, Aleksandr. *Allegations*. Aquilion, 2007.

Montefiore, Simon Sebag. *Young Stalin*. Weidenfeld and Nicolson, 2007.

Politkovskaia, Anna. *Putin's Russia*. Harvill Press, 2004.

Quinn, Susan. *Marie Curie: A Life*. Da Capo Press, 1995.

Service, Robert. *The History of Modern Russia from Nicholas II to Putin*. Penguin, 2003.

Şevţova, Lilia. *Putin's Russia*. Carnegie Endowment for International Peace, 2005.

Şveţ, Iuri. *Washington Station: My Life as a KGB Spy in America*. Simon and Schuster, 1994.

Sixsmith, Martin. *The Litvinenko File*. Macmillan, 2007.

Sudoplatov, Pavel. *Special Tasks: The Memoirs of an Unwanted Witness, a Soviet Spymaster*. Little, Brown, 1994.